

**D.A.Abdusamiyev
N.X.Jumaboyev**

INKLYUZIV TA'LIM NAZARIYASI

ISBN: 978-9910-662-37-9

9 789910 662379

D.A.Abdusamiyev, N.X.Jumaboyev

INKLYUZIV TA'LIM NAZARIYASI

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY TA’LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
TURAN INTERNATIONAL UNIVERSITY**

D.A.Abdusamiyev, N.X.Jumaboyev

INKLYUZIV TA’LIM NAZARIYASI

o‘quv qo‘llanma

(60110500-Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi talabalari uchun)

“MASHRAB” nashriyoti
Namangan
2024

UO'K: 821.512.133-9

KBK: 84 (O'zb)7

A-33, J-34

D.A.Abdusamiyev, N.X.Jumaboyev. Inklyuziv ta'lim nazariyasi. [O'quv qo'llanma].
– Namangan: “MASHRAB” nashriyoti, 2024. – 232 b.

ANNOTATSIYA

Mazkur o'quv qo'llanma Inklyuziv ta'lim. Gospital pedagogika faniga bag'ishlangan bo'lib, oliy o'quv yurtlarining pedagogik yo'nalishi dasturlarida ko'zda tutilgan talablarga moslab tuzilgan. O'quv qo'llanmada inklyuziv ta'limning ilmiy asoslari, uning O'zbe kistonning zamonaviy ta'lim sharoitida paydo bo'lishi ko'rib chiqiladi, ta'limning turli darajalarida (maktabgacha, maktab, professional ta'lim) va turli yoshdagi imkoniyati cheklangan bolalarni har tomonlama qo'llab-quvvatlash bilan bog'liq asosiy masalalar keltirilgan. Inklyuziv ta'limni amalga oshirishda bo'lajak mutaxassislar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning jihatlari tavsiflangan, imkoniyati cheklangan bolalar uchun inklyuziv ta'limni ta'minlash bo'yicha aniq ko'rsatmalar va tavsiyalar keltirilgan.

Professor-o'qituvchilar, magistrantlar hamda 60110500-Boshlang'ich ta'lim yo'nalishining talabalari uchun mo'ljallangan.

АННОТАЦИЯ

Данное учебное пособие посвящено инклюзивному образованию, Госпитальной педагогике и составлено в соответствии с требованиями, предусмотренными программами педагогического направления высших учебных заведений. В учебном пособии рассматриваются научные основы инклюзивного образования, его появление в современных образовательных условиях Узбекистана, представлены основные вопросы, связанные с комплексной поддержкой детей с ограниченными возможностями здоровья на различных уровнях образования (дошкольном, школьном, профессиональном) и разного возраста. Описаны аспекты взаимодействия будущих специалистов при реализации инклюзивного образования, даны конкретные указания и рекомендации по обеспечению инклюзивного образования детей с ограниченными возможностями здоровья.

Предназначен для профессорско-преподавательского состава, магистрантов и студентов направления 60110500-начальное образование.

ABSTRACT

This manual is inclusive education. It is dedicated to the science of Hospital pedagogy and is designed in accordance with the requirements provided for in the pedagogical programs of higher educational institutions. The manual examines the scientific foundations of inclusive education, its emergence in the modern educational conditions of Uzbekistan, the possibility of it at different levels of education (preschool, school, professional education) and at different ages and the main issues related to the comprehensive support of children with disabilities of different ages are presented. Aspects of interaction between future professionals in the implementation of inclusive education are described, specific instructions and recommendations are given for providing inclusive education for children with disabilities.

It is intended for professor-teachers, master students and students of 60110500-Primary education.

Mazkur darslik O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar Vazirligining 2024-yil 25-iyundagi 218-sonli buyrug'iga asosan nashrga tavsiya etilgan

ISBN: 978-9910-662-37-9

© D.A.Abdusamiyev, N.X.Jumaboyev
© «MASHRAB» nashriyoti, Namangan, 2024

KIRISH

Mamlakatimizda zamonaviy ta'limga inklyuziv yondashuv asosiy ta'lim strategiyalaridan biri sifatida qaralib, u imkoniyati cheklangan bolalarni o'qitish, reabilitatsiya qilish, reabilitatsiya qilish uchun zarur bo'lgan ijtimoiy, psixologik va pedagogik shart-sharoitlarni belgilashning muhim yondashuvlaridan biri sifatida e'tirof etilmoqda. Bugungi kunda inklyuziv ta'limning maqsadga muvofiqligi, uning mohiyati, maqsad va vazifalari to'g'risidagi munozaralar yakunlanganini aytish mumkin. Inklyuziv ta'limning milliy tajribasini shakllantirish, inklyuziv ta'limning hududiy modellarini ishlab chiqish, umumta'lim muassasalari sharoitida maxsus ta'limning ilg'or uslub va texnologiyalarini joriy etish muhim ahamiyat kasb etadi.

Bo'lajak mutaxassislar uchun taklif etilayotgan o'quv qo'llanmaning ilmiy-uslubiy tushunish markazida nazariy va amaliyotning turli kontekstlarida inklyuziv ta'lim o'rin olgan. Qo'llanmaning tuzilishi maktabgacha, maktab, o'rta va oliy kasb-hunar ta'limi tizimi uchun mutaxassislar tayyorlashning umumiy vazifalariga mos keladi. Qo'llanmaning tuzilishi uchta modulni o'z ichiga oladi.

Birinchi modul, zamonaviy ta'limda inklyuziv ta'limning ilmiy va uslubiy asoslarini ochib beradi. Ushbu bob o'quvchini inklyuziv ta'lim muammolari bilan tanishtiradigan, maxsus pedagogika va psixologiya falsafasi va tarixi, maxsus va inklyuziv ta'limning mahalliy va xorijiy tendensiyalari haqidagi materiallarni umumlashtirishni aks ettiruvchi asosiy jihatlarini belgilaydi. Shuningdek, birinchi bobda inklyuziv ta'limni amalga oshirishni huquqiy tartibga solish bo'yicha ma'lumotlar umumlashtiriladi va inklyuziv ta'lim o'qituvchisining kasbiy kompetensiyalarini shakllantirishning nazariy va uslubiy asoslari keltirilgan.

Ikkinchi modul, amaliy xarakterga ega bo'lib, inklyuziv ta'lim sub'yektlarini har tomonlama qo'llab-quvvatlash masalalariga bag'ishlangan. Ushbu bob inklyuziv ta'lim tizimida differensial diagnostikadan foydalanish bo'yicha materiallarni o'z ichiga oladi, nogiron bolalarni inklyuziv sharoitlarda tuzatish va psixologik-pedagogik qo'llab-quvvatlash, nogironlar va nogironlarni ijtimoiy-psixologik kasbga yo'naltirish va reabilitatsiya qilish bo'yicha

metodik tavsiyalar keltirilgan. Bob inklyuziya sharoitida ta'lim dasturlari va individual ta'lim yo'nalishlarini loyihalash masalalarini o'z ichiga olib, inklyuziv ta'limda sog'liqni saqlash va axborot texnologiyalaridan foydalanishning asosiy jihatlarini, muloqot buzilishlarini diagnostika qilish va tuzatishning asosiy masalalari yoritilgan. Inklyuziv ta'lim sub'yektlari (o'qituvchilar va ota-onalar) ni psixologik-pedagogik qo'llab-quvvatlash, ularning o'zaro munosabatlari muammolarini hal qilish, shuningdek, inklyuziv ta'lim sharoitida nogiron bolalar bilan faoliyat olib boruvchi mutaxassislarining kasbiy deformatsiyasining oldini olish masalalariga alohida e'tibor qaratilgan.

Uchinchi modul, imkoniyati cheklangan o'quvchilar uchun o'quv jarayonini moslashtirish masalalarini ochib berishga bag'ishlangan. Bobda imkoniyati cheklangan o'quvchilarning psixofiziologik xususiyatlari va alohida ta'lim ehtiyojlari tavsiflanadi, har bir psixofiziologik guruh bilan ishlash uchun maxsus texnologiyalardan foydalanish masalalari va bolalarning xususiyatlariga qarab o'qitishning uslubiy jihatlarini ochib beriladi. Bobning har bir paragrafi alohida psixofiziologik guruhga bag'ishlangan. Bobda quyidagi imkoniyati cheklangan o'quvchilar guruhlari bo'yicha materiallar taqdim etilgan: nutq, eshitish, ko'rish va tayanch-harakat tizimida nuqsonlari bo'lgan, jismoniy nuqsonlari bo'lgan, hissiy va xulq-atvori buzilgan, o'rganishda qiyinchiliklar va aqliy zaif bolalar.

Qo'llanmaning har bir moduli o'zini-o'zi tekshirish uchun savollar va topshiriqlar ro'yxati, test materiallari, mustaqil ish uchun topshiriqlarning amaliy tadqiqotlari bilan yakunlanadi. Shuningdek, modullar oxirida ushbu modulda muhokama qilingan masalalar bo'yicha foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati keltirilgan. Qo'llanmada asosiy atamalar lug'ati, havolalar va internet resurslari ro'yxati taqdim etilgan.

O'quv qo'llanma mualliflari talabalarga taqdim etilayotgan kitob inklyuziv ta'limning nazariy va amaliy jihatlarini tushunish imkonini beradi hamda nafaqat talabalar, bakalavriat va magistrantlarning ta'lim olishi va o'zini-o'zi takomillashtirishda muhim va zarur vosita bo'lishiga xizmat qiladi.

I MODUL. INKLYUZIV TA'LIMNING ILMIY-METODOLOGIK ASOSLARI

MAVZU: INKLYUZIV TA'LIM MAZMUNI VA MOHIYATI

REJA:

1. Inklyuziv ta'lim haqida umumiy ma'lumot.
2. Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar tavsifi.
3. Inklyuziv ta'limdagi muammolar va yondashuvlar.
4. Inklyuziv ta'limni rivojlantirishning shartlari.

Tayanch so'zlar: inklyuziv ta'lim, inkilyuziya, alohida ehtiyojli bolalar, integratsiya, korreksiya, diagnostika.

Inklyuziv ta'lim haqida umumiy ma'lumot.

Zamonaviy fuqarolik jamiyatini uning barcha a'zolarini turli faoliyatga faol jalb qilmasdan, har bir shaxsning huquq va erkinliklarini hurmat qilmasdan, xavfsizlik, erkinlik va tenglikning zarur kafolatlarini ta'minlamasdan qurish mumkin emas. Bizning jamiyatimizda nogironlarni jamiyatga jalb qilish, ularni faol moslashtirish, jamiyat manfaati uchun ijtimoiylashtirish va rivojlantirish kabi muammolar uchramoqda. Shu munosabat bilan, nogiron bolalarni inklyuziv ta'lim doirasida o'qitish va tarbiyalashning yangi shakllarini ishlab chiqish muhim dolzarblikni taqozo etmoqda.

Inklyuziv ta'lim - bu har bir bolaga mavjud jismoniy, intellektual, ijtimoiy, hissiy, nutqiy va boshqa xususiyatlariga qaramay, umumiy tarzda (yagona, yaxlit) o'rganish va tarbiyalash (rivojlanish va ijtimoiylashuv) jarayoniga qo'shilish imkoniyatini beruvchi ta'limdir. Bu esa, imkoniyati cheklangan bolaning jamiyatning teng huquqli a'zosi bo'lishiga imkon beradi hamda segregatsiya va izolyatsiya xavfini kamaytirishga xizmat qiladi.

Inklyuziv ta'lim turli ta'lim tashkilotlarida nogiron bolalarning ta'lim olishlaridagi o'ziga xos bo'lgan o'zgarishlar bilan bog'liq jarayondir.

Inklyuzivlik – ta'lim, madaniy va ijtimoiy hayotdagi ishtirokini oshirish va ta'lim jarayonidan chetlashtirilganlar yoki qamrab

olinmagan o'quvchilarning turli ehtiyojlarini hisobga olish va qondirishga qaratilgan jarayon.

Inklyuziv ta'limning maqsadi — alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan o'quvchilar uchun maktabda maxsus vosita va metodlarni qo'llash orqali maxsus pedagoglarni jalb etgan holda to'siqsiz moslashtirilgan ta'lim muhitini yaratish, ularning jamiyatga samarali moslashuvi hamda to'laqonli uyg'unlashuviga xizmat qiladigan sifatli umumiy o'rta ta'lim berishni ta'minlashdan iborat.

Inklyuziv ta'limning vazifalari quyidagilardan iborat:

a) rivojlanishning turli imkoniyatlariga ega bo'lgan o'quvchilar uchun har qanday kamsitilishni istisno qiladigan, barcha bolalarga teng munosabatda bo'lishni ta'minlaydigan yagona moslashtirilgan ijtimoiy muhitni yaratish;

b) jamoatchilik hamda ta'lim jarayonining barcha ishtirokchilarida alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan o'quvchilar muammolariga nisbatan bag'rikenglik munosabatini shakllantirish;

c) ta'lim jarayonida sog'lom bolalar bilan bir qatorda alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarning aqliy va ijtimoiy salohiyatlarini rivojlantirish;

d) barcha o'quvchilar uchun davlat ta'lim standartlariga muvofiq umumiy o'rta ta'lim dasturlarini o'zlashtirish uchun imkoniyat yaratish;

e) o'quvchilarning har tomonlama rivojlanishi, emotsional-irodaviy sohasi, bilish faoliyatini faollashtirish, ijtimoiy ko'nikma va salohiyatini shakllantirish uchun shart-sharoitlar yaratish;

f) alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarni tarbiyalayotgan oilalarga maslahat yordami berish hamda ota-onalarni farzandlariga ta'lim-tarbiya berish, pedagogik texnologiyalar, ta'lim-tarbiya metod va vositalarini qo'llash sohasida xabardorlik darajasini oshirish, ularni psixologik-pedagogik jihatdan qo'llab-quvvatlash.

Inklyuziv ta'lim kursiga kirish.

O'zbekiston Respublikasining bugungi taraqqiyot bosqichida mamlakatimizning iqtisodiy, ijtimoiy, ma'naviy-ma'rifiy rivojlanish jarayonida keskin o'zgarishlar sodir bo'lmoqda. Ta'lim tizimi va mazmunini demokratlashtirish davlatimizning ustuvor siyosati yoshlarni har tomonlama rivojlangan, yetuk dunyoviy fikr yuritadigan, bilimli, barkamol shaxs qilib voyaga yetkazishdan iborat. "Ta'lim to'g'risida"gi qonun ta'limning quyi bosqichidan

boshlab, oliy ta'lim tizimigacha yosh avlod ta'lim-tarbiyasini sifat jihatidan qayta ko'rib o'qitishni yangilashga muvaffaq bo'lindi. Ona-Vatanimizning kelajagi bugungi yosh avlodning o'quvi, salohiyati, iste'dodi, mustaqil fikrlashiga bevosita bog'liqdir. Shuning uchun ham bilimdon, keng dunyoqarashga ega shaxslarni tarbiyalab yetishtirish vazifasi davlatimiz siyosatining ustuvor vazifasi darajasiga ko'tarildi.

Ta'lim mazmunini xalqimizning milliy qadriyatlari, tarixiy obidalarini xususidagi ma'lumotlar bilan boyitish, ilg'or pedagogik texnologiya va axborotlarni kiritish kabi bir qator chora-tadbirlarni bosqichma-bosqich amalga oshirish davr talabi ekanligi davlatimiz tomonidan aniq belgilandi. O'tgan qisqa vaqt mobaynida mamlakatimizning barcha jabhalarida ta'lim islohotlari izchil va tezlik bilan amalga oshirilib, ko'plab ijobiy natijalarga erishildi. Bu o'rinda, jamiyatimizning bir qismi bo'lgan ijtimoiy himoyaga muhtoj imkoniyati cheklangan bolalarni ta'lim-tarbiya olishi uchun qulayliklar yaratish davlatimizning alohida e'tiborida bo'lib kelmoqda. "Ta'lim to'g'risida"gi qonunning 20-moddasiga binoan, "Inklyuziv ta'lim alohida ta'lim ehtiyojlari va individual imkoniyatlarning xilma-xilligini hisobga olgan holda barcha ta'lim oluvchilar uchun ta'lim tashkilotlarida ta'lim olishga bo'lgan teng imkoniyatlarni ta'minlashga qaratilgan. Jismoniy, aqliy, sensor (sezgi) yoki ruhiy nuqsonlari bo'lgan bolalar (shaxslar) uchun ta'lim tashkilotlarida inklyuziv ta'lim tashkil etiladi. Inklyuziv ta'limni tashkil etish tartibi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilanadi"¹.

Bugungi kunda Respublikamizda alohida yordamga muhtoj bolalar va o'smirlar ta'limi, ularning nuqson turlari va uning darajalarini inobatga olgan holda maxsus ta'limning 8 ta yo'nalishda (aqli zaif, ruhiy rivojlanishi sustlashgan, tayanch-harakatida, nutqida, ko'rishida va eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar) bo'yicha korreksion ta'lim tashkil etilgan. Maxsus ta'lim tizimi va mazmunini takomillashtirish, moddiy-texnik bazasini rivojlantirish, maxsus ta'lim jarayonida yangi pedagogik texnologiyalar, axborot vositalarini qo'llash, o'quv-metodik asoslarini yaratish, dastur va darsliklar bilan ta'minlash borasida keng qamrovli ishlar olib

¹ "Ta'lim to'g'risida" Qonun. 2020-yil 19-mayda qabul qilingan Senat tomonidan 2020-yil 7-avgustda ma'qullangan

borilmoqda. Qonunchilik tomonidan ma'lum toifadagi bolalar uchun o'rta maxsus, kasb-hunar va oliy o'quv yurtlariga o'qishga kirishda imtiyozlar belgilangan. Shuningdek, xalqaro miqyosda ta'lim islohotini demokratlashtirish va diskriminatsiyaga qarshi kurashish natijasida jamiyatning dunyoqarashi o'zgarib, har xil toifadagi kishilar orasida yangicha yondashuv, o'zaro hurmat, ijobiy munosabat shakllandi.

D.A. Nazarovaning fikricha, "maxsus ta'limga ehtiyojlari bo'lgan shaxslar" rivojlanishida nuqsoni bo'lgan shaxslar bo'lganligi uchun ularning an'anaviy ta'lim jarayonida ishtirok etish imkoniyatlari cheklangan bo'ladi. Bu ularning ushbu cheklovlarni, qiyinchiliklarni yengishga imkon beradigan maxsus pedagogik yordamga bo'lgan alohida ehtiyojlarini yuzaga keltiradi².

L.S.Vigotskiy e'tiroficha, "maxsus pedagogikani (surdopedagogika, tiflopedagogika, oligofrenopedagogika va logopediya) umumiy pedagogika tamoyillari va usullari bilan bog'lash" maxsus pedagogikani ommaviy pedagogika bilan organik ravishda bog'lashni ko'zda tutuvchi tizimni yaratishdan iborat. L.S.Vigotskiy bu pedagogikaning vazifasi bu maxsus trayektoriya va rivojlanishning maxsus madaniy turi ekanligini anglab, "bolani odatiy rivojlanish yo'lga yo'llash" samara berishini alohida ta'kidlaydi.

Bu borada pedagogika va psixologiya fan sohalarida maxsus ta'lim sohasining rivojlanishini qayta ko'rib chiqish siyosati amalga oshirila boshlandi. Ko'plab mamlakatlar «Segregatsiya» ta'limidan voz kechib, imkoniyati cheklangan bolalarga integratsion ta'limni tadbiq qilishni lozim topdi. Bizning mamlakatimizda asosiy e'tibor imkoniyati cheklangan bolalarni tabaqalashtirilgan maxsus ta'lim muassasalarida o'qitishga qaratilgan bo'lib, ushbu ta'lim tizimi rivojlangan.

Keyingi 10-15 yil davomida O'zbekistonda imkoniyati cheklangan bolalarni umumta'lim tizimiga kiritish integratsiya na inklyuziv usulida o'qitish, tarbiyalash masalasi ham amalga oshirib kelinmoqda. Integratsiya va inklyuziv ta'lim strategiyasi ilimga jalb qilinmagan bolalarni umumta'lim muassasalariga to'laqonli maxsus yoki inklyuziv ta'lim tizimiga integratsiya qilish, korreksion ta'lim

² Subanova B.Q. Bo'lajak surdopedagoglarning inklyuziv kompetensiyasini rivojlantirish. 13.00.03-Maxsus pedagogika ixtisosligi bo'yicha yozilgan falsafa doktorligini olish uchun yozilgan dissertatsiya avtoreferati. T.: 2023-yil.

muassasasi bolalarning turar joyidan uzoqligi sababli o'zi yashab turgan hududlaridagi ta'lim muassasalariga kiritib o'qitishdan iborat.

Shuni ta'kidlash joizki, inklyuziv ta'lim sharoitida bola sog'lom tengdoshlari orasida bo'lib, oilasidan ajralmagan holda ta'lim-tarbiya olishga muassar bo'ladi. Hozirgi kunda jahon miqyosida keng targ'ibot qilinayotgan inklyuziv ta'lim strategiyasi, ya'ni rivojlanishida muammolari bo'lgan bolalarni o'qitish, tarbiyalash masalasi O'zbekistonda ham dolzarb muammolar sirasiga kiradi.

Respublikada inklyuziv ta'lim siyosatini keng joriy qilishga qaratilgan chora-tadbirlar, xalqaro va milliy ish tajribalarini o'rganish davlat va nodavlat tashkilotlarning hamkorlik loyihalari, jumladan: Xalqaro UNESCO, UNICEF, Osiyo Taraqqiyot Banki, Osiyo mintaqasi Yaponiyada joylashgan UNESCOHR madaniy markazi (ACCU), USAID, «MERCY PROJEKT», «OPERATION «MERCY» nodavlat tashkilotlari, «Respublika bolalar ijtimoiy moslashuvi markazi» (RBIMM), «Sen volg'iz emassan», «Ijtimoiy tashabbuslarni qo'llab-quvvatlash fondi» (ITKKF), Xalq ta'lim vazirligi, Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligining pedagogika yo'nalishidagi institutlari, xalq ta'lim xodimlarini malakasini oshirish, qayta tayyorlash va milliy nodavlat jamoa tashkilotlarinng hamkorlik loyihalari asosida respublika va xalqaro seminar, konferentsiya, forumlarni o'tkazish, targ'ibot-tashviqot ishlari asosida amalga oshirib kelinmoqda.

Tajriba shuni ko'rsatdiki, "Inklyuziv ta'lim"ni joriy qilishning o'ziga xos xususiyatlarini, ya'ni, mamlakatimizning ijtimoiy, siyosiy, madaniy rivojlanishini, milliy qadriyatlarimizni e'tiborga olishimizni taqozo etadi. Inklyuziv ta'limni amaliyotga joriy qilishning maqsad, vazifalari - ta'limni tashkil etish usullarini ommaga tushuntirishda hali qator muammolar mavjudligini ko'rsatmoqda.

Shundan kelib chiqib, 2006-2009 yillar mobaynida O'zbekiston Respublikasi Fan va texnologiyalar markazining davlat granti asosida Maxsus ta'lim bo'limining mutaxassisleri tomonidan:

umumta'lim standart talablari va modernizatsiya qilingan dasturlar asosida ko'zi ojiz bolalar maktablarining boshlang'ich sinflariga moslashtirish bo'yicha 9 ta fandan tavsiyalar va 5 ta fandan korreksion davlat talablari yaratildi. Zaif ko'ruvchi bolalar maktablarida ta'lim jarayoni umumta'lim standartlari asosida amalga oshiriladi;

eshitishida muammosi bo'lgan (kar) va zaif eshituvchi bolalar maktabining boshlang'ich sinflari uchun 8 ta fandan, 4 ta korreksion fandan davlat ta'lim talablari va o'quv dasturlari yaratildi. Eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar 6-sinfdan boshlab umumiy ta'lim dasturlari va Davlat ta'lim standartlari asosida o'qitiladi. O'quvchilarning eshitish qobiliyati darajasi yosh va psixo-jismoniy xususiyatlarini hisobga olgan holda umumiy ta'limning modernizatsiya qilingan va takomillashtirilgan DTS va dasturlarini moslashtirish asosida 14 ta o'quv fanidan korreksion davlat ta'lim talablari va dasturlari yaratildi.

Yordamchi maktab o'quvchilarining rivojlanish darajasi, individual xususiyatini e'tiborga olgan holda, ular uchun korreksion ta'lim davlat talablari tabaqalashgan tarzda (yengil, o'rta, og'ir darajadagilar uchun) ishlab chiqilmoqda. Yengil darjadagi aqli zaif bolalar uchun 2004-yilda 13 ta o'quv fanidan 30 ta korreksion ta'lim davlat talablari va o'quv dasturlarining loyihalari ishlab chiqildi.

O'quvchilarning bilish faoliyatidagi nuqsonlarini va jismoniy faoliyatidagi yetishmovchiliklarini, xulq-atvoridagi buzilishlarini korreksiyalashga qaratilgan davolash gimnastikasi, ritmika, logopediya, ijtimoiy hayotga yo'naltirish mashg'ulotlari uchun o'quv dasturlari ishlab chiqildi.

Jismoniy va ruhiy rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarni korreksion uslubda o'qitish va tarbiyalash maxsus ta'limning asosiy vazifasidir. Maxsus maktabgacha ta'lim muassasalari, maktablar, maktab-internatlarning moddiy-texnik bazasining mustahkamlanishiga va imkoniyati cheklangan o'quvchilardagi mavjud kamchiliklarni tuzatish, ularning ta'lim olishi, davolanishi hamda kasbga yo'naltirish ishlariga davlatimiz tomonidan katta mablag'lar ajratilmoqda. Bu toifadagi bolalar va o'smirlarni ta'lim-tarbiyasini takomillashtirish, maxsus ta'lim jarayonida yangi innovatsion pedagogik va axborot texnologiyalarni kiritish, ijtimoiy himoyaga muhtoj bolalarning ta'lim-tarbiyasini to'g'ri tashkil etish, ulardagi nuqsonlarni ilk yoshidan aniqlash va korreksiyalash (bartaraf etish), ijtimoiy jamiyatga to'laqonli moslashtirish ta'lim tizimining muhim va ajralmas qismidir.

Imkoniyati cheklangan bolalarga kasb-hunar o'rgatish, kasbiy mahoratini rivojlantirishga yetarli sharoitlar yaratish, ularni ijtimoiy hayotga moslashtirish, o'z o'rnini topib jamiyatni to'laqonli a'zosi

bo'lishiga gumanistik yondashuvni amalga oshirishga davlatimiz tomonidan jiddiy e'tibor berilmoqda. Qolaversa, ushbu masala bugungi kunning dolzarb muammosidir. Ta'lim mazmunini takomillashtirish va samaradorligini oshirish maqsadida o'quv dasturlari, ta'lim standartlari va talablari qayta ko'rib chiqilib, ular asosida darslik va o'quv qo'llanmalarining yangi avlodi yaratilmoqda, ta'lim jarayoniga innovatsion pedagogik texnologiyalar joriy qilinmoqda.

1970-yillardan boshlab nogironligi bo'lgan shaxslarning ta'lim olish imkoniyatlarini kengaytirishga ko'maklashuvchi me'yoriy-huquqiy hujjatlar to'plami ishlab chiqilib, hayotga tatbiq etilmoqda. Integratsiya alohida ehtiyojli odamlarning barcha ijtimoiy jarayonlarda erkin ishtirok etishi, barcha ta'lim bosqichlarida ta'lim olishlari, bo'sh vaqt va ijtimoiy rollardan foydalanish huquqini ta'minlaydi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 41-moddasi hamda Yangi tahrirdagi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun (2020-yil 23-sentyabr) 5-moddasi qoidalariga asosan ta'lim olishda barcha teng huquqlidir³. Bu qonun inklyuziv (uyg'unlashgan) ta'lim tushunchasi kiritilganligi bilan ham avvalgi tahriridan farqlanib turadi va bu qonunga muvofiq inklyuziv ta'lim sohasidagi vakolatli organ etib Vazirlar Mahkamasi belgilangan. Shu nuqtai nazardan mamlakatimizda ta'limning inklyuziv shaklini ham birdek rivojlantirish muhim ahamiyatga ega.

1990-yildan buyon maxsus ehtiyojli bolalarni umumta'lim muassasalari tizimida o'qitish borasida bir qancha jahon miqyosida deklaratsiya va qarorlar qabul qilindi. Ularni jahonning ko'plab davlatlari e'tirof etdilar. 2006-yilda BMTning "Nogironlar huquqlari to'g'risida"gi Konvensiyasi (UNCPRD) qabul qilindi. 2009-yil 27-fevralda bu hujjat mamlakatimiz tomonidan ratifikatsiya qilingan. Ushbu Konvensiyaning 24-moddasida: "Ishtirok etuvchi davlatlar nogironlarning ta'lim olish huquqini e'tirof etadilar. Ishtirok etuvchi davlatlar ushbu huquqni kamsitmasdan va imkoniyatlar tengligi asosida amalga oshirish maqsadlarida barcha darajalarda inklyuziv ta'limni va butun umri davomida o'qitilishlarini ta'minlaydi", deb belgilangan⁴.

³ O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari milliy bazasi. Lex.uz

⁴ BMTning "Nogironlar huquqlari to'g'risida"gi Konvensiyasi (UNCPRD) 2006-yil 13-dekabr

O'zbekiston Respublikasida nogiron bolalar bilan bog'liq tahlil va dastlabki baholash ishlari 1996-yilda boshlangan. 1996 yilning noyabr oyida YUNESKO ishlari bo'yicha O'zbekiston Milliy komissiyasi tashabbusi asosida Toshkentda «Maxsus ta'lim sohasida inklyuziv usullar» movzusida milliy o'quv dastur muvaffaqiyatli amalga oshirilgan. 1998-yilning oktyabr oyida Buxoro shahrida ushbu mavzu bo'yicha mintaqaviy anjuman tashkil etilgan edi. Mazkur anjuman YUNESKO, YUNISEF (BMTning bolalar jamg'armasi), Butunjahon sog'liqni saqlash tashkiloti va Xalqaro mehnat tashkiloti bilan hamkorlikda amalga oshirilgan. Ushbu tadbirlar natijasida 2001-yilda O'zbekiston Xalq ta'limi vazirligi qoshida Inklyuziv ta'lim bo'yicha manba markazi tashkil etildi. Hozirgi kunga qadar ushbu markaz tomonidan bir necha o'quv seminarlari o'tkazildi.

“O'zbekistonda alohida ehtiyojli bolalar uchun inklyuziv ta'lim” loyihasi 2014-yildan buyon hozirga qadar amalga oshirilib, uning doirasida alohida ehtiyojli 900 dan ortiq o'g'il-qiz maktablar, maktabgacha ta'lim maskanlarida umumiy ta'limga jalb etildi. Tibbiy, psixologik va pedagogik komissiya a'zolari hamda pedagog xodimlar ta'lim sohasida inklyuziv xizmat ko'rsatish bo'yicha o'qitildi. Yurtimizning turli hududlarida beshta pilot resurs markazlari tashkil etilib, ularda alohida ehtiyojli bolalar, ularning ota-onalari, ekspertlar uchun o'quv-uslubiy, huquqiy, maslahat ko'magi ko'rsatildi. “Inklyuziv ta'lim asoslari”, “Alohida ehtiyoji bo'lgan bolalar umumiy ta'limda”, “Inklyuziv maktabni tashkil etish” nomli o'quv modullarining yaratilgani, bu yo'nalishda ta'lim jarayonini yanada takomillashtirish, pedagog xodimlarning kasb mahoratini oshirish imkonini berdi. Jismoniy imkoniyati cheklanganligi oqibatida inklyuziv ta'limga ehtiyoji bo'lgan bolalarni qo'llab-quvvatlash, ularning ijtimoiylashuvi uchun zarur shart-sharoitlar va mexanizmlarni ishlab chiqish hamda amaliyotga joriy qilish mamlakatning o'z fuqarolari oldidagi ma'naviy funksiyasi hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 13-oktyabrdagi “Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi PQ-4860-sonli qarori⁵ asosida 2020-2025-yillarda Xalq

⁵ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 13-oktyabrdagi “Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi PQ-4860-sonli qarori

ta'limi tizimida inklyuziv ta'limni rivojlantirish Konsepsiyasi tasdiqlandi. Konsepsiya doirasida belgilangan vazifalarni bajarish orqali quyidagi natijalar kutilmoqda:

- alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan shaxslarning rivojlanishi, reabilitatsiyasi, jamiyatga integratsiyalashuvida inklyuziv ta'limning strategik omil sifatidagi roli tasdiqlanadi;

- alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarning ta'limiy muhiti yaxlitligi mustahkamlanadi, ularning jamiyatga integratsiyasi uchun zarur sharoitlar ta'minlanadi;

- davlat, jamiyat, shaxsning inklyuziv ta'lim sohasidagi manfaatlarini muvofiqlashtirish mexanizmlari yaratiladi;

- inklyuziv ta'lim tizimining umumiy qulayligi, uzluksizligi, ta'lim sifati, shuningdek o'quvchilarning rivojlanish darajasi, xususiyatlariga moslashuvchanligi va variativligiga erishiladi;

- inklyuziv ta'lim sohasidagi xalqaro munosabatlar doirasida o'zaro hamkorlik aloqalari mustahkamlanadi; o'quvchilar ta'limiy ehtiyojlarning o'ziga xosligini inobatga olgan holda sifatli ta'lim olishi uchun ular davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanadi;

- inklyuziv ta'limni bosqichma-bosqich joriy etish orqali alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalari optimallashtiriladi, ularda ta'lim olayotgan o'quvchilarning teng huquqli jamiyat a'zosi sifatida umumta'lim muassasalarida bilim olishi ta'minlanadi;

- pedagogik yo'nalishdagi oliy ta'lim muassasalarida inklyuziv ta'lim dasturlari asosida kadrlar tayyorlash yo'lga qo'yiladi;

- inklyuziv ta'lim muassasalarining moddiy-texnik bazasi yaxshilanadi;

- inklyuziv ta'lim muassasalarining Internet tarmog'iga to'liq ulanishi ta'minlanadi;

- inklyuziv ta'lim muassasalarida o'quvchilarni qabul qilish va boshqa ta'lim muassasalariga o'tkazish uchun davlat xizmatlarini ko'rsatish mexanizmi joriy etiladi⁶.

Inklyuzivlik integratsiyadan farq qilib, bu alohida ehtiyojli bolalarni barcha ta'lim fanlariga va ijtimoiy muhitga tayyor bo'lganda, umumiy ta'lim tizimiga yuborish imkonini beradigan

⁶ O'zbekiston Respublikasining 2020-2025-yillarda Xalq ta'limi tizimida inklyuziv ta'limni rivojlantirish Konsepsiyasi. <https://lex.uz/docs/-5044711>

ta'lim integratsiyasidir. Integratsiya amaliyotining ustuvor yo'nalishi o'quvchilarning ixtisoslashtirilgan maktablardan oddiy umumta'lim maktablariga o'tkazishdan iborat.

Maktabda alohida ehtiyojli bolalarni o'qitish tarixini taxminan quyidagi bosqichlarga bo'lish mumkin:

1) 20-asrning boshi, 60-yillarning o'rtalari – “tibbiy model” → segregatsiya;

2) 60-yillarning o'rtalari - 80-yillarning o'rtalari – “normalizatsiya modeli” → integratsiya;

3) 80-yillarning o'rtalari - hozirgi – “inklyuziya modeli” → inklyuziya.

Inklyuziv ta'lim to'g'risidagi qonun BMT Bosh Assambleyasi tomonidan 2006-yil 13-dekabrda tasdiqlangan “Nogironlarning huquqlari to'g'risida”gi BMT konvensiyasiga kiritilgan.

1980–1990-yillarda inklyuziv ta'limning iqtisodiy samaradorligi integratsiyalashgan ta'limning afzalliklari, foydalari, yutuqlari (Buyuk Britaniya, Daniya, Hindiston, Islandiya, Ispaniya, Kanada, Kipr, Malta, Niderlandiya, Norvegiya, AQSH, Uganda, Shvetsiya, Janubiy Afrika) bo'yicha o'tkazilgan tadqiqotlarda o'z aksini topmoqda. Bugungi kunda, aksariyat G'arb mamlakatlarida nogiron bolalarni qamrab olish muhimligi to'g'risida ma'lum bir kelishuv mavjud.

Xalqaro miqyosda “inklyuziv ta'lim” atamasi barcha talabalar o'rtasida xilma-xillikni qo'llab-quvvatlash va rag'batlantirishga qaratilgan islohot sifatida tobora kengroq talqin qilinmoqda. Ta'lim jarayoni rasmiy va norasmiy ta'lim orqali, shuningdek, oilalar va keng jamoatchilik doirasida amalga oshiriladi. Shunga ko'ra, inklyuziv ta'lim oddiy masala emas, balki barcha ta'lim oluvchilar uchun yuqori sifatli ta'limni ta'minlash va yanada inklyuziv jamiyatlarni yaratishda muhim rol o'ynaydi. Inklyuziv ta'lim ijtimoiy tenglikka erishishda muhim rol o'ynaydi va insonning butun hayoti davomida o'rganish elementlaridan biridir.

Inklyuzivlik barcha bolalar, yoshlar va kattalarning turli xil ehtiyojlarini qondirish, ularning ta'lim, madaniy tadbirlar va jamoalarda ishtirokini oshirish, shuningdek, imkoniyati cheklangan bolalar guruhlarini ta'limdan va ta'lim doirasidan chetlashtirishni kamaytirish va yo'q qilishni maqsad qilgan jarayon sifatida qaraladi. Bu jarayon mazmun, yondashuvlar, tuzilmalar va strategiyalardagi

o'zgarishlar bilan bog'liq bo'lib, uning ajralib turadigan xususiyati tegishli yosh guruhidagi barcha bolalarni o'z ichiga olgan umumiy tushuncha va bu oddiy maktab tizimi ekanligiga ishonishdir.

O'zbekistonda oilaviy sharoitidan qat'i nazar, barcha bolalar davlat umumta'lim maktablariga qatnaydi. Bu davlat tomonidan kafolatlangan. Faqat xohlovchilar o'z yonidan pul to'lab xususiy maktablarda o'qishi mumkin. Lekin imkoniyati cheklangan bolalarning boshqa sog'lom bolalar bilan teng sharoitda o'qiyotgani haqida maqtanib bo'lmaydi. Bu borada muammolar ko'p. 2020-yil 13-oktyabrda qabul qilingan «Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi prezident qarorida bu boradagi asosiy muammolar sanalgan:

- alohida ta'lim ehtiyoji bo'lgan bolalar o'qitiladigan ayrim ta'lim muassasalarida ular uchun to'siqsiz muhit va imkoniyatlar yaratilmagan;

- alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar o'qitiladigan ta'lim muassasalari zarur adabiyotlar, metodik qo'llanmalar, turli kasblarga o'qitishga mo'ljallangan uskuna va jihozlar bilan to'liq ta'minlanmagan;

- alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarning bilim olish huquqi, inklyuziv ta'lim tizimining mazmun-mohiyati haqida jamoatchilik o'rtasida tushuntirish ishlarini olib borish yo'lga qo'yilmagani natijasida ota-onalar alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan farzandlarini umumta'lim muassasalarida o'qitishi mumkinligi haqida yetarli ma'lumotga ega emas;

- alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarni inklyuziv ta'limga jalb qilish bilan bog'liq muammolarni hal etish masalalariga mahalliy ijro hokimiyati organlari tomonidan yetarli e'tibor qaratilmayapti;

- pedagogika yo'nalishidagi OTMlar o'quv dasturlariga inklyuziv ta'lim berish metodikasiga oid fanlar kiritilmagan;

- pedagogika va metodika fanlariga oid darsliklarda inklyuziv ta'lim dasturlari kiritilmagani, shuningdek, bo'lajak pedagoglarning alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar jalb qilingan ta'lim muassasalarida amaliyot o'tamayotgani ularning kasbiy tayyorgarlik sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Shunday vaziyatda 86 ta ixtisoslashtirilgan maktabda 21,2 mingdan ortiq, sanatoriy turdagi maktab-internatlarda 6,1

mingdan ortiq, uy sharoitida esa 13,3 ming nafar o'quvchi uyda ta'lim oladi. 2020-yil statistikasiga ko'ra, O'zbekistonda 3,2 mingdan ortiq umumiy o'rta ta'lim maktablari 13 ming nafarga yaqin o'quvchilar inklyuziv ta'lim bilan qamrab olingan.

Prezident qarori bilan 2025-yilgacha inklyuziv umumta'limni bosqichma-bosqich joriy etish masalasi qo'yilgan. Bunda imkoniyati cheklangan bolalarning maktablarga kelishi uchun to'siqsiz muhit yaratish, yangi quriladigan maktablarni xuddi shunday sharoitlar bilan qurish, pedagog kadrlar tayyorlash, o'quv bazasini takomillashtirish kabi vazifalar belgilangan. Keyingi o'quv yilida shaharlarda va Toshkent shahrining tumanlarida joylashgan bittadan umumta'lim maktablari inklyuziv ta'lim tizimini joriy qilish, tayanch korreksion sinf ochish reja qilingan.

MDH davlatlarida ham inklyuziv ta'limga e'tibor kuchaytirilgan bo'lib, jumladan, 1992-yilda Rossiyada "Nogironlar integratsiyasi" loyihasini amalga oshirish boshlandi. Natijada 11 ta hududda imkoniyati cheklangan bolalarni kompleks tarzda o'qitish uchun eksperimental maydonlar tashkil etildi. Eksperiment natijalariga ko'ra ikkita xalqaro konferensiya o'tkazildi (1995, 1998).

2001-yil 31-yanvarda Integratsiyalashgan ta'lim muammolariga bag'ishlangan xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya ishtirokchilari tomonidan Rossiya Federatsiyasining ta'lim sub'yektlarining ta'lim organlariga vazirlik tomonidan yuborilgan nogironligi bo'lgan shaxslar uchun kompleks ta'lim konsepsiyasi qabul qilindi.

Rossiya Federatsiyasi Ta'lim va fan vazirligi ma'lumotlariga ko'ra, 2008-2009 yilda Inklyuziv ta'lim modeli eksperiment sifatida Federatsiyaning bir qator sub'yektlari: Arxangelsk, Vladimir, Vologda, Leningrad, Moskva, Nijniy Novgorod, Samara, Tomsk va boshqa viloyatlardagi turli turdagi ta'lim muassasalarida joriy etilmoqda. 2008-yilda Rossiya BMTning nogironlar huquqlari to'g'risidagi konvensiyasini imzoladi. Konvensiyaning yigirma to'rtinchi moddasida ta'lim olish huquqini amalga oshirish uchun ishtirokchi-davlatlar barcha darajadagi inklyuziv ta'lim va umrbod ta'limni ta'minlashi kerakligi aytiladi⁷.

⁷ Акимова О. И. Инклюзивное образование как современная модель образования лиц с ограниченными возможностями здоровья / Информационно-методический портал по инклюзивному и специальному образованию «Образование без границ» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.edu-open.ru>.

Nogiron bolalarning inklyuziv ta'limini ta'minlashning hal qiluvchi shartlaridan biri ta'lim jarayonini yangi qadriyatlar tizimini qabul qiladigan, o'qitishning yangi texnologiyalarini ijodiy joriy etuvchi, nogiron bolalarni ijtimoiylashtirish muammolarini hal qila oladigan malakali kadrlar bilan ta'minlashdan iborat bo'lib, psixologik-pedagogik diagnostika usullarini puxta egallaydi va o'z kasbiy faoliyatida izchil yuqori natijalarga erishadi, ta'lim dasturlarining o'ziga xos xususiyatlarini biladi va nogiron bolalar uchun o'qitish usullarini yaxshi biladi, muassasaning o'zida ham, atrofdagilar bilan ham samarali aloqada bo'ladi.

Ta'lim tizimiga inklyuziyani joriy etish maxsus ta'limning ahamiyatini pasayishiga olib kelmasligi kerak. Inklyuziv ta'lim - bu maxsus ta'lim tizimida nogiron bolaga ta'lim xizmatlarini ko'rsatish shakli.

Maxsus ta'lim muassasalarini ta'lim-tarbiya jarayoni umum va maxsus korreksion ta'lim talablari asosida o'quv reja, korreksion dastur va darsliklar asosida amalga oshiriladi. Dars jarayonida har bir bolaning individual xususiyati, qobiliyati va imkoniyati e'tiborga olinadi.

Inklyuziv ta'lim sinflari va boshlang'ich tayanch korreksion sinflarga quyidagi toifadagi bolalar **qabul qilinadi**:

- eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar (eshitish qobiliyatining yo'qotilishi 60 Db gacha bo'lgan rivojlanishida qo'shimcha buzilishlar bo'lmagan bolalar);
- ko'rishda nuqsoni bo'lgan bolalar (ko'rish qobiliyatining buzilishi 0,1 gacha bo'lgan rivojlanishida qo'shimcha buzilishlar bo'lmagan bolalar);
- somatik kasalliklar (psixofizik va nutqning rivojlanish darajasi yoshiga mos kelmaydigan bolalar);
- nutqida og'ir nuqsonlar bo'lgan bolalar (alaliya, dislaliya, afaziya, rinolaliya, dizartriya, psixik-nutqiy rivojlanishdagi sustlik, duduqlanish);
- intellektual rivojlanishi saqlanib qolgan, tutqanoq holatida bo'lgan bolalar (agar bola antikonvulsant dorisini qabul qilganda, tutqanoq 1 oyda 1 martadan oshmagan paytda);
- aqliy rivojlanishi saqlangan holda tayanch-harakat tizimidagi buzilishi bo'lgan bolalar;
- aqliy rivojlanishi saqlangan yoki ruhiy rivojlanishda orqada

qolgan bolalar (o'zi harakat qila oladigan yoki qo'shimcha moslamalar va nogironlik aravachasida harakatlana oladigan bolalar serebral falaji);

- intellektual rivojlanishning potensial buzilmagan imkoniyatlari bilan ruhiy rivojlanishda orqada qolgan bolalar;

- xulq-atvor va ruhiyatning qo'pol buzilishlarisiz autistik spektri buzilgan bolalar;

- tayanch-harakat apparatida nuqsoni bo'lgan bolalar (bolalar serebral falaji, skolioz, poliomieliit, miopatiya, osteomieliit, amputatsiya, bo'y o'sishining yetishmovchiligi — pakanalik).

Yuqorida qayd etilgan nuqson turi bo'yicha tashkil etilgan o'quv muassasalarida mutaxassis defektologlar (logoped, tiflopedagog, surdopedagog, oligofrenopedagog) faoliyat ko'rsatadi. Ta'limning maqsad va vazifasiga ko'ra bolalar, o'smirlarga umumiy ta'lim bo'yicha bilim berish bilan bir qatorda ularda mavjud bo'lgan nuqsonlarni bartaraf etishga oid korreksion fanlardan mashg'ulotlar o'tkaziladi. Masalan: ko'zi ojiz bolalar uchun «Predmet tassavurini va ko'ruv idrokini rivojlantirish», «Mayda qo'l motorikasi va teri tuyushni rivojlantirish», «mo'ljal olish va harakatlanish», «Ijtimoiy-maishiy yo'naltirish», «Davolash gimnastikasi», «Ritmika», «Logopediya» o'tkaziladi. Eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar maktabi uchun «eshitish qobiliyatini rivojlantirish», «ijtimoiy mehnat», «labdan o'qitish», «nutq o'stirish», «davolovchi gimnastika» kabi korreksion fanlar, tayanch-harakatida nuqsoni bo'lgan bolalar uchun «davolovchi gimnastika», «logopediya», «ritmika» kabi mashg'ulotlar, mutaxassislar tomonidan alohida jihozlangan xonalarda maxsus dasturlar asosida individual va guruhlarda o'tkaziladi. Yordamchi maktab o'quvchilari uchun «mehnat nutq o'stirish», «logopediya», «davolovchi gimnastikasi» va «mehnat» korreksion fanlari o'tiladi. Ularni o'qitish va korreksiyalash uchun zarur bo'lgan yordamchi vositalar, ko'rgazma qurollari qo'llaniladi. Maxsus darslik, o'quv-metodik adabiyotlar bilan ta'minlash masalasi Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi, Respublika ta'lim markazi tomonidan shakllantirilgan tajribali soha mutaxassislari: amaliyotchi metodist, olimlar ishtirokidagi mualliflar guruhi tomonidan yaratiladi.

Maxsus maktablarni davlat tilida darsliklar bilan ta'minlash masalasi mustaqillikka erishganimizdan so'ng bir muncha

faollashdi. «Ijtimoiy himoya yili» Davlat dasturi asosida 2007-yilda 59 ta darsliklar, «Yoshlar yili»da rejalashtirilgan 36 ta darsliklar nashr etilib, joylarga yetkazildi. Hozirgi kungacha maxsus maktablar uchun 200 dan ziyod nomdagi darsliklar nashr etildi. Darsliklarni yaratishda xalqaro xayriya nodavlat tashkilotlardan «MERCY PROJEKT» homiyligida ko'zi ojiz bolalar maktablari uchun 10 ta darslik va qo'shimcha badiiy adabiyotlar davlat tilida Brayl' usuliga o'girib chop etildi.

Shuningdek, maxsus maktablar uchun 100 dan ziyod metodik qo'llanma, tavsiya va dasturlar chop etildi. «Ijtimoiy himoya yili» Davlat dasturida belgilangan chora-tadbirlar maxsus ta'lim sohasini moddiy-texnikaviy bazasini takomillashtirish, maktablarni rekonstruktsiya qilish, defektolog kadrlarni tayyorlash, qayta tayyorlash, davlat ta'lim standartlari talabi va normalari asosida darsliklarni yaratishda samarali ishlar olib borishga asos soldi. Maxsus ta'limning uzluksiz tizimining rivoji mutaxassis kadrlar bilan ta'minlashga bog'liq. Bu borada defektolog kadrlarni tayyorlash masalasiga davlatimiz tomonidan jiddiy e'tibor berilmoqda.

Maxsus ta'limning ijobiy tomonlari shundaki:

- + ta'lim muassasalarida kompleks tibbiy-pedagogik yordam ko'rsatilib, ular to'liq davlat ta'minotida bo'ladilar;

- + defektolog pedagoglar bolalarning maxsus ehtiyojlarini to'liq qondirish maqsadida korreksion-rivojlantiruvchi ishlarni amalga oshiradilar;

- + o'quvchilar, tarbiyalanuvchilar maxsus o'quv dasturi, darslik o'quv-metodik va texnik vositalardan foydalanish imkoniyatiga ega bo'ladilar;

- + sinflarda o'quvchilar soni 10-12 nafardan oshmaydi va individual yondashuvni to'liq amalga oshirish imkoni mavjud;

- + darsdan oldin va darsdan keyin tevarak-atrofdagi yo'naltirish, nutqiy muloqotni shakllantirish, o'z-o'ziga xizmat ko'rsatish kabi maxsus ko'nikmalarni shakllanishi uchun qulay sharoitlar yaratilgan.

Inklyuziv ta'lim sinflari va boshlang'ich tayanch korreksion sinflarga quyidagi toifadagi bolalar **qabul qilinmaydi**:

- aqli o'ta zaif bolalar (imbitsil, idiotiya darajasidagi oligofreniya);

- xulq-atvorida og'ir buzilishlar, hissiy-irodaviy sohasida (organik) buzilishlar (nuqsonlari) bo'lgan bolalar;
- markaziy asab tizimiga shikast yetganligi tufayli siydik va najasini ushlab turolmaydigan bolalar
- tez-tez takrorlanadigan epileptik tutqanoqdan aziyat chekadigan (epileptik demensiya, kunduzgi va tungi vaqtlarda tutqanog'i tez-tez takrorlanadigan) bolalar;
- ko'r-kar bolalar
- tayanch-harakat apparatida nuqsoni bo'lgan, mustaqil ravishda harakatlana olmaydigan va o'z-o'ziga xizmat ko'rsata olmaydigan bolalar.

Maxsus ta'lim va tarbiyaning korreksion-pedagogik ish sifati yuqori darajada bo'lsada, biroq aynan alohida ehtiyojli bolalarning sog'lom muhitda ta'lim-tarbiya olmayotganliklari sababli ijtimoiy hayotimizga moslashishlarida ayrim muammolar paydo bo'ladi. Shu bois imkoniyati cheklangan bolalar va o'smirlarning yoshi-segregatsion ta'lim tizimida o'qitilishi ko'plab salbiy oqibatlarni yuzaga keltirishi jahon hamjamiyati tomonidan ham tan olinib, inklyuziv ta'lim siyosati qo'llab-quvvatlanmoqda. Shu o'rinda L.S.Vigotskiyning fikricha: "Maxsus maktablarimiz afzallik jihatlari bilan bir qatorda ayrim kamchiliklari bilan ham ajralib turadi, u o'z tarbiyachisini tor doiradagi maktab jamoasi bilan chegaralab: kar, ko'r yoki aqli zaif bolaning asosiy e'tiborini o'zida mavjud bo'lgan kamchiligiga qaratib, barcha sharoitni shu nuqsoniga moslashtirib qo'yadi. Bo'larning barchasi bolaning haqiqiy hayotga kirib kelishiga to'sqinlik qiladi. Maxsus maktab bolani chegaralangan dunyodan chiqarish o'rniga odatda shunday ko'nikmalarni rivojlantiradiki, oqibatda uning separatizmligi ko'chayib, bola o'z dunyosiga yanada chuqurroq sho'ng'ib ketadi".

Shuning uchun, rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolani tarbiyalash vazifasini L.S. Vigotskiy bolani hayotga integratsiya qilib uning nuqsonini o'zga yo'l bilan kompensatsiyasini tashkil qilish lozim, deb hisoblagan. Bu o'rinda u, kompensatsiyani biologik emas, balki ijtimoiy aspekt deb tushungan. Chunki, rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bola bilan ishlash jarayonida tarbiyachi biologik jihatlari (faktorlari) bilan emas, uning ijtimoiy oqibatlari bilan ro'baru keladi. Sog'lom bolani imkoniyati cheklangan bola bilan uyg'unlashtirilishi maxsus ta'limni keng doirada qayta qurishning boshlang'ich nuqtasi

bo'lib xizmat qilishi kerak⁸.

R.Sh. Shomaxmudova ushbu muammo rivojlanish bosqichlari sifatida qaralishi mumkin bo'lgan quyidagi uchta asosiy modelni aniqlaydi: "Tibbiy model" – tabaqalashtirish rivojlanishida nuqsoni bo'lgan shaxs bemor yekanligini, unga uzoq muddatli parvarish va davolanish kerakligini taxmin qiladi, bu eng yaxshi maxsus muassasada amalga oshiriladi. "Normallashtirish modeli" – integratsiya rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarni oddiy tengdoshlari muhitiga qo'shish jarayonini o'z ichiga oladi. Bugungi kunga kelib, normallashtirish tushunchasi tanqidiy aks ettirilgan, chunki u asosan bola maktab va jamiyat tomonidan qabul qilishga tayyor bo'lishi kerak va jamiyatdagi individual farqlarning keng doirasini hisobga olmaydi deb taxmin qilingan. Bunday sharoitda biz faqat integratsiyaning jismoniy komponenti va ijtimoiy komponentning yo'qligi haqida gapirishimiz mumkin.

Uzoq yillar davomida maxsus ta'lim sohasida faoliyat ko'rsatuvchi turli millat olimlari va amaliyotchilari rivojlanishida muammosi bo'lgan bolalarni umumta'lim maktablarida emas, aksincha, maxsus maktablarda o'qitish yaxshi deb kelganlar. XX asrning 60-yillarigacha bunday bolalar uchun maxsus maktablar tizimi rivojlanib kelgan. Ayrim mamlakatlarda 12-15 turdagi tabaqalashtirilgan maktablar tashkillashtirilib kelingan. Masalan: Belgiya, Qozog'iston, O'zbekiston, Tojikiston, Rossiya va Qirg'iziston davlatlarida 8 turdagi, Niderlandiyada esa 15 turdagi maxsus maktablar mavjud.

O'zbekistonda ta'lim islohotlarining ustuvor yo'nalishi barcha sog'lom bolalar qatori imkoniyati cheklangan bolalar ta'limiga demokratik yondashuv asosida tarbiyalash, ta'lim berish, ijodiy qobiliyatini rivojlantirishga optimal darajada sharoit yaratish, kasbiy mahoratini rivojlantirish. Shuningdek, iqtidorini ro'yobga chiqarishdan iborat. Vigotskiyning muhit va shaxsning uyg'unligi to'g'risidagi ta'limotiga ko'ra, ijtimoiy muhit imkoniyati cheklangan bolalar uchun birinchi darajali ahamiyatga egadir.

Turli xil davlatlar integratsiyaga o'tishda ko'p bahs-munozara yuritib, maxsus pedagogikada integratsiyaning faol qo'llash foydali deb hisoblashdi. O'zbekistonda ham maxsus ta'lim integratsiyaning

⁸ Ковалев Е.В., Староверова М. С. Образовательная интеграция (инклюзия) как закономерный этап развития системы образования // Инклюзивное образование. Выпуск 1. – М.: Центр «Школьная книга», 2010. 272 с.

rivojlanishini o'ziga xos xususiyati mavjudligini kuzatish mumkin.

AQSH va Janubiy Yevropa mamlakatlarida integratsiyani rivojlanishi va bu jarayonni boshqarish uchun qonuniy normativ baza yaratilgan. Keyingi yillarda O'zbekistonda ham integratsiya va inklyuziv ta'limni joriy qilish bo'yicha qator chora-tadbirlar ko'rilmogda.

Respublikada umumta'lim maktablari va inklyuziv ta'lim sharoitida imkoniyati cheklangan bolalarga korreksion yordam berish ularning alohida ehtiyojlarini qondirish, rag'batlantirish va kompensator imkoniyatlarini rivojlantirish, shuningdek, ijtimoiy hayotga moslashtirish masalalari bo'yicha ilmiy va metodologik tadqiqotlar olib borishga ehtiyoj mavjud. Vaholanki, har bir bolaning ta'lim olish huquqiga ega ekanligi "Shaxs huquqlari Deklaratsiyasi" va "Ta'lim hamma uchun" Umumjahon Deklaratsiyasida (Tailand, 1990)⁹ tasdiqlangan.

Maxsus maktab-internat o'quvchilari, o'qituvchilari, ota-onalar orasida olib borilgan so'rovnomalarning tahlili: imkoniyati cheklangan bolalarning muayyan qismi o'z tengdoshlari bilan birga umumta'lim maktablarida o'qish istagini bildirayotganlarini ko'rsatmogda (xalqaro ekspert Noel' Xibbertning 2008-yildagi "Imkoniyatlari cheklangan bolalar uchun asosiy ta'lim" loyihasini amalga oshirish bo'yicha hisoboti).

Tajriba shuni ko'rsatdiki, har qanday ta'lim tizimida bolalarning bir qismi ta'limdan chetda qolib ketadi. Chunki, bunday bolalarning individual ta'limini qondirishga umumta'lim tizimi tayyor emas. Shu sababli, xalqaro miqyosda bolalarning umumiy sonidan 15 foizi maktabga jalb qilinmasdan qolinishi yoki umumta'lim tizimidan chetda qolish hollarini kuzatish mumkin. Bunga sabab maxsus maktablarning o'quvchilar turar joyidan ancha uzoqda bo'lganidir. Shuni esda tutish kerakki, bunda bolalar emas, aksincha tizim inqirozga uchraydi.

Juda uzoq vaqt davomida maxsus yordamga muhtoj bolalarni umumta'lim muassasalariga nisbatan maxsus segregatsion ta'lim muassasalarida ta'lim-tarbiya berish samarali, deb hisoblanib kelindi. 1970-1980 yillarga kelib jahon miqyosida insonparvarlik va nogironlarni kamsitishlarga yo'l qo'ymaslik g'oyasining ilgari

⁹ «Shaxs huquqlari Deklaratsiyasi» va «Ta'lim hamma uchun» Umumjahon Deklaratsiyasida (Tailand, 1990)

surilishi maxsus ehtiyojli bolalarga e'tiborning yanada yaxshilanishiga olib keldi. Maxsus ta'lim, imkoniyati cheklangan bolalar uchun ta'lim tizimi sifatida rivojlangan. Ushbu ta'lim imkoniyati cheklangan bolalarning ehtiyojlarini umumta'lim muassasalarida qondirib bo'lmaydi, degan taxminlar asosiga qurilgan. Imkoniyati cheklangan bolalarning maxsus ta'lim tizimida o'qitilishi ularning maktabni tugatgach, ijtimoiy jamiyatga moslashib ketishlarini qiyinlashtiradi. Shuningdek, ularni o'z oilasidan uzoqda bo'lishga majbur qiladi. Bu toifa bolalar boqimandalikka o'rganib qoladilar, o'z-o'ziga xizmat qilishlarida ham ko'plab qiyinchiliklarga duch keladilar.

Hozirgi kunda Respublikamizda alohida yordamga muhtoj bolalarning rivojlanish darajasi, imkoniyati, nuqson xususiyatlari va qobiliyatlariga ko'ra maxsus yoki umumta'lim tizimida o'qitish, tarbiyalash masalalariga katta e'tibor qaratilmoqda.

Shuningdek, jahon miqyosida qo'llanilib, targ'ibot-tashviqot qilinib kelinayotgan integratsiya va inklyuziv ta'lim O'zbekistonda ham xalqaro tashkilotlarning hamkorlik loyihalari asosida bosqichma-bosqich amalga tatbiq etilmoqda. Imkoniyati cheklangan bolalarni umumta'lim muassasalarida o'qitish va ular uchun qulay sharoitlar yaratish masalasi O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va "Bola huquqlarini kafolati to'g'risida"gi Qonunning 29-moddasida alohida qayd etilgan.

Amaliyot shuni ko'rsatdiki, mamlakatimizda inklyuziv ta'limni joriy qilishning o'ziga xos xususiyatlari mavjud. Respublikamizni ijtimoiy, iqtisodiy rivojlanishini, milliy qadriyatlarimizni e'tiborga olgan holda hamda tarixiy shakllangan maxsus ta'lim tizimidan voz kechmasdan, qisqartirmasdan, aksincha, umumta'lim bilan uzviy bog'lanib hamkorlikda inklyuziv integratsiya ta'limiga bosqichma-bosqich o'tib borishning milliy modelini yaratish maqsadga muvofiqdir. Kelajakda maxsus ta'lim muassasalari umumta'lim muassasalari uchun korreksion fanlar uslublari bo'yicha maslahat beruvchi markaz vazifasini bajarishi lozim. Maxsus ta'lim pedagoglari va defektologlari umumta'lim muassasalarida ta'lim oluvchi imkoniyati cheklangan bolalarni o'qitish bo'yicha umumta'lim fan o'qituvchisiga zaruriyat tug'ilganda korreksion ta'lim metodikasidan maslahat beruvchi *resurs pedagog* vazifasini o'taydi. Bunday yordamlar maxsus ta'lim muassasalarining tibbiyot

xodimlari, psixologlari tomonidan ham ko'rsatiladi.

Hozirgi kunda Respublikamiz miqyosida imkoniyati cheklangan bolalar va o'smirlarni inklyuziv ta'limga jalb etishning huquqiy asosini mustahkamlash bilan bir qatorda ko'plab ilmiy-amaliy tajribalar olib borilmoqda. Respublikamizda olib borilayotga barcha islohotlarning maqsadi davlatimiz kelajagiga mustahkam poydevor qurishdan iborat. Bu poydevor sog'lom, yetuk va barkamol shaxslarni tarbiyalab voyaga yetkazish natijasida yaratiladi. Shuning uchun ham "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun qayta tahrirlandi. Ta'lim sohasidagi bu islohotlar bugungi kunda o'z samarasini bermoqda. Mazkur huquqiy-me'yoriy hujjatlar doirasi maxsus ehtiyojli bolalar ta'lim-tarbiyasini ham qamrab olgan.

Maxsus ehtiyojli bolalar ta'lim tarbiyasi masalasi bugungi kunda eng dolzarb masalalar sirasiga aylanib bormoqda. Maxsus ta'lim imkoniyati cheklangan bolalar uchun ta'lim tizimi sifatida rivojlangan. Ushbu ta'lim imkoniyati cheklangan bolalarning ehtiyojlarini umumta'lim muasasalarida qondirib bo'lmaydi, degan taxminlar asosida qaraladi. Maxsus ta'lim butun dunyoda maktab yoki internat shaklida, shuningdek, umumta'lim maktablarining katta bo'lmagan qismlari sifatida faoliyat yuritadi.

Biroq inklyuziv ta'limning mazmun mohiyati to'g'risidagi bilim va ma'lumotlar yetarli emas. "Inklyuziv" va "integratsiyalashgan" atamaları ko'pincha bir xil ma'noda ishlatiladi. Shunga qaramasdan falsafada ushbu tushunchalar orasida juda katta farq borligi ko'rinadi.

Nogiron bolani oddiy sharoitga joylashtirish integratsiyaga qarab qo'yilgan birinchi qadamdir.

Integratsiyalashgan ta'lim bu – diqqat markazida bolaning aynan maktabga kelib ketish muammosi turgan, maxsus ehtiyojli bolaning maktabga qatnash jarayonidir¹⁰.

Integratsiyalashgan ta'limda bolaga muammo sifatida qaraladi. Bu ta'lim tizimining quyidagicha shakllari mavjud:

A) Jismoniy integratsiya. Integratsiyaning bu shakli nogiron va nogiron bo'lmagan bolalar o'rtasidagi jismoniy farqni kamaytirishga qaratilgan. Oddiy maktab bilan yonma-yon joyda nogiron bolalar uchun maxsus bo'lim yoki sinf tashkil qilish mumkin.

¹⁰ Леонгард Э. И., Краснова Н. А., Пирожник Н. Т., Прудникова М. С. Инклюзивное образование в различных условиях интеграции // Инклюзивное образование. Выпуск 1. М., 2010. С. 139–148.

B) Funktsional integratsiya. Bu shakl nogiron va nogiron bo'lmagan bolalar o'rtasidagi funktsional muammolarni kamaytirishga qaratilgan.

V) Ijtimoiy integratsiya. Integratsiyaning bu shakli ijtimoiy muammolarni kamaytirishga qaratilgan va u nogiron hamda nogiron bo'lmagan bolalar o'rtasidagi o'zaro aloqani qo'llab-quvvatlaydi.

G) Jamiyatga integratsiya qilish kabilar.

Integratsilashgan talim tizimining bir qator quyidagicha chegaralangan tomonlari mavjud:

- umumta'lim muassasalarda kompleks tibbiy-pedagogik yordam olish imkoniyati bo'lmaydi;

- umumta'lim maktab pedagogi maxsus metodikani bilmaganligi sababli imkoniyati cheklangan bolalarning maxsus ehtiyojlarini qondirmaydi. Umumta'lim maktablarida tiflo, surdotexnik vositalar, maxsus tibbiyot uskunalari bo'lmaydi;

- sinfda o'quvchilar soni 25 tadan 35 tagacha yetadi va oqibatda ularning barchasiga ko'p vaqt ajrata olmaydi;

- umumta'lim maktablarda o'quvchilarda maxsus malaka va ko'nikmalarni shakllantirish uchun mutaxassislar bo'lmaganligi sababli, imkoniyat topish qiyin;

- umumta'lim maktablarida alohida dastur va darsliklardan foydalanish imkoniyati bo'lmaydi. Inklyuziv ta'lim tizimi integratsilashgan ta'lim tizimidan o'zinig mazmun-mohiyati, maqsadi, vazifalari va harakat dasturi bilan farqlanadi.

"Inklyuziv ta'lim davlat siyosati bo'lib, nogiron va sog'lom bolalar o'rtasidagi to'siqlarni bartaraf etish, maxsus ta'limga muhtoj bolalar, (ayrim sabablarga ko'ra nogiron bo'lgan) o'smirlar rivojlanishda uchraydigan nuqsonlar yoki iqtisodiy qiyinchiliklardan qat'iy nazar ijtimoiy hayotga moslashtirishga yo'naltirilgan umumta'lim jarayoniga qo'shishni ifodalovchi ta'lim tizimidir"¹¹.

Inklyuziv ta'lim alohida yordamga muhtoj bolalarni normal rivojlanishdagi bolalar bilan teng huquqlilik asosida ta'lim tarbiya olishlarini ta'minlaydi. Shuning uchun ham ahamiyatlidir.

Inklyuziv ta'limning ob'yekti – sog'lom va alohida yordamga muhtoj bo'lgan bolalar bo'lib, ta'lim jarayoni bevosita barcha bolalar bilan amalga oshiriladi.

¹¹ Организация инклюзивного образования для детей с ограниченными возможностями здоровья: Учебное пособие/ Отв. ред. С. В. Алехина, Е. Н. Кутепова. – М.: МГППУ, 2013.

Inklyuziv ta'lim tizimida rivojlanishda kamchiligi bo'lgan bolalarga ta'lim berish jarayonlari – fanning predmeti hisoblanadi.

Inklyuziv ta'lim tamoyillari:

1. Inklyuziv ta'limning e'tirof etilishi.
2. Inklyuziv ta'limning barcha uchun ochiq bo'lish tamoyili.
3. Bog'lanishning mavjud bo'lishi tamoyili.
4. Markazlashtirilmagan bo'lishi tamoyili.
5. Inklyuziv ta'limda kompleks yondashishi tamoyili.
6. Inklyuziv ta'limda moslashuvchanlik tamoyili.
7. Malakaviylik tamoyili¹².

Oliy ta'lim tizimining o'quv rejasiga kiritilgan "Inklyuziv ta'lim. Gospital pedagogika" moduli inklyuziv ta'lim tiziminig mohiyati, mazmuni, maqsadi va jabhalarini ochib beradi hamda bu haqidagi nazariy ma'lumotlar bilan talabalarni qurollantiradi.

"Inklyuziv ta'lim. Gospital pedagogika" fanining predmeti inklyuziv ta'lim tizimi va uning mazmunidan iborat.

Fan o'zinig mazkur predmetiga asoslangan holda maqsad qo'yadi. Mavjud maqsadlari shundan iboratki, bu fan inklyuziv ta'limning mazmun mohiyatini ochib berish bilan bir qatorda kerakli tavsiyalar ham ishlab chiqadi. Tavsiyalarda barcha bolalarning ta'lim olish muhitini o'rganib maxsus ehtiyojli bolalarning ta'limiy ehtiyojlariga umumiy baho beriladi. Asosiy ma'no shundaki, sog'ligining yomonlashuvi yoki rivojlanishining orqada qolishi sababli alohida ehtiyojga ega bo'lgan bolalarni ham umumiy ta'lim jarayoniga qo'shish mumkin.

Maxsus pedagogika va psixologiya tarixi va falsafasi

Ilmiy bilish sohalari sifatida maxsus pedagogika va psixologiyaning ko'plab tushunchalari falsafada tarixning rivojlanishi jarayonida paydo bo'lgan turli mafkuraviy jihatlar asosida va ta'sirida vujudga kelgan.

Maxsus pedagogika va psixologiya tarixining nazariy va uslubiy asoslari zamonaviy, ijtimoiy-formatsion, antropologik yondashuvlar, tarixiy fakt va hodisalarni aksiologiya nuqtai nazaridan o'rganishdir¹³.

Zamonaviy yondashuv nuqtai nazaridan nogironlarni o'qitish va tarbiyalash masalasini o'rganish muayyan sivilizatsiyaning

¹² Алехина С. В. Принципы инклюзии в контексте развития современного образования // Психологическая наука и образование. 2014. № 1.С. 5 – 16.

¹³ P.M. Po'latova, L.Sh. Nurmuxamedova, D.B. Yakubjonova, «. Z.N. Mamarajabova, Sh.M. Amirsaidova, A.D. Sultonova Maxsus pedagogika (Darslik). -T.: «Fan va texnologiya», 2014, 368 bet.

tarixiy rivojlanishining umumiy kontekstida, fan va ta'limning o'ziga xos rivojlanish darajasi bilan amalga oshiriladi. Ta'lim muassasalari faoliyatini va pedagogik nazariyalari ni tahlil qilish jamiyatda uning tarixiy rivojlanishining ma'lum bir bosqichidagi mafkuraviy, iqtisodiy, ijtimoiy vaziyatning umumiy kontekstida, ilmiy bilimlar va amaliy imkoniyatlarning rivojlanish darajasini hisobga olgan holda amalga oshiriladi.

Ijtimoiy-formatsion yondashuv siyosat, mafkura, madaniyat va muayyan ijtimoiy-iqtisodiy shakllanishning jamiyatda nogironlarga nisbatan qarashlar va munosabatlarning shakllanishiga qanday ta'sir qilganini tushunishga yordam beradi.

Inson rivojlanishi bilan bog'liq antropologik yondashuv maxsus ta'lim tarixining faktlari va hodisalarini, shuningdek, maxsus pedagogika va psixologiyaning ilmiy yutuqlarini insonning ehtiyojlari va imkoniyatlarini, uning shaxsiy ahamiyati va hayotidagi o'rnini tushunish nuqtai nazaridan tahlil qilishga yordam beradi.

Madaniyat va qadriyatlarni rivojlantirish bilan bog'liq *aksiologik yondashuv*, qadriyatlarni ta'lim maqsadlarini belgilash uchun asos sifatida tahlil qilish bizga barcha hodisalarni nogironlar uchun ta'limni rivojlantirish uchun ahamiyatini, turli tarixiy davrlarda, turli ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlar sharoitida davlat va jamiyat tomonidan ularga nisbatan qadriyatli munosabatning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda ko'rib chiqishga imkon beradi.

Tarixga *metodologik yondashuv*larda din muhim o'rin tutadi. Tarixiy davrlarda din pedagogik fikr va ta'lim-tarbiya amaliyotiga katta ta'sir ko'rsatdi. Diniy dunyoqarash jamoat ongining mafkuraviy asosi bo'lib, nogironlar haqidagi qarashlarning o'zgarishiga yordam berdi va ularni o'qitish hamda tarbiyalashning dastlabki tajribalarining tarixiy rivojlanish bosqichlarini belgilab berdi. Xususan, Islom dinining paydo bo'lishi jamiyatda nogiron insonlarga nisbatan ijobiy, insoniy, muruvvatli munosabatning rivojlanishiga kuchli turtki bo'ldi. Shuning uchun ham inklyuziv ta'limning paydo bo'lishini ham bevosita Islom dinining paydo bo'lishiga bog'lanadi.

Barcha davrlarda jamiyatda nogironligi bo'lgan shaxsga bo'lgan munosabat ko'plab omillar bilan belgilanadi, ular orasida jamiyat ishlab chiqaruvchi kuchlarining rivojlanish darajasi, iqtisodiy tizim, ishlab chiqarish munosabatlarning tabiati, jamiyatning siyosiy, axloqiy, diniy, falsafiy va boshqa qarashlari kabi bir qator omillari va

boshqalar. Ushbu davr jamiyati nuqsonlarga bag'rikeng bo'lish, rahm-shafqat, himoya qilish va jismoniy yoki aqliy nuqsonlari bo'lgan odamlarga bevosita moddiy va ma'naviy yordam berishgacha o'z ichiga oladi.

Jamiyatdagi nogironlarga nisbatan munosabat muammosiga tarixiy yondashuv va ontogeneznining turli bosqichlarida hamda turli institutsional sharoitlarda nogiron bolalarning turli toifalariga pedagogik yordam ko'rsatishga doir tadqiqotlar A.G. Basova, G.N. Batov, L.O.S. Volkova, V.V. Vorokova, A.N. Graborov, V.P. Gudonis, L.A. Golovchits, X.S. Zamskiy, L.A. Kataeva, G.N. Penin, N.M. Nazarova, V.I. Seliverstov, E.A. Strebeleva, V.A., Feoktist mualliflarning asarlarida keltirilgan¹⁴.

N.N. Malofeyev jamiyatda nogironlarga nisbatan munosabatlarning o'zgarishining evolyutsion bosqichlarini tahlil qilib tizimlashtirdi, jahon sivilizatsiyasi rivojlanishi sharoitida Yevropa va mahalliy maxsus ta'lim tizimlarining shakllanish bosqichlarini taqdim etdi. Ular qadim zamonlardan hozirgi kungacha jamiyatning nogironlarga nisbatan evolyutsion va inqilobiy munosabatini aks ettiruvchi beshta davrni va maxsus ta'lim tizimini shakllantirishning besh davrini belgilaydi:

birinchi davr – tajovuzkorlik va murosasizlikdan rivojlanishda nuqsoni bo'lgan shaxslarga g'amxo'rlik qilish zarurligini anglashgacha;

ikkinchi davr - rivojlanishda nuqsonlari bo'lgan shaxslarga g'amxo'rlik qilish zarurligini anglashdan boshlab, kar va ko'r bolalarni o'qitish imkoniyatidan xabardor bo'lishgacha: bolalar uylaridan individual ta'lim tajribasi orqali birinchi maxsus ta'lim muassasalariga;

uchinchi davr - bolalarning uch toifasini (eshitish, ko'rish va aqliy zaiflashgan) o'qitishning maqsadga muvofiqligini anglash imkoniyatini anglashgacha: hissiy nuqsonlari bo'lgan bolalarga ta'lim berish imkoniyatidan xabardor bo'lishdan bolalarning ta'lim olish huquqini tan olishgacha. Bu davr maxsus ta'lim tizimining shakllanishining birinchi bosqichiga to'g'ri keladi;

to'rtinchi davr - bolalarning uchta toifasini (eshitish, ko'rish va aqliy zaif) o'qitish zarurligini anglashdan boshlab barcha bolalarni o'qitish zarurligini tushunishgacha. Maxsus ta'lim tizimi uchun bu

¹⁴ Инклюзивное образование: методология, практика, технология: Материалы международной научно-практической конференции (20-22 июня 2011, Москва) /Моск.гор.психол.-пед. ун-т; Редкол.: С. В.Алехина и др. – М.: МГППУ, 20011.

ikkinchi bosqich - maxsus ta'lim tizimining rivojlanish va tabaqalanish bosqichi;

bashinchi davr – teng huquqlardan teng imkoniyatlarga: izolyatsiyadan integratsiyaga, qo'shilishgacha. Maxsus ta'lim tizimini rivojlantirishning uchinchi bosqichining yetakchi tendensiyasi nogiron bolalarni integratsiyalashgan, inklyuziv ta'limga jalb qilishdir.

Ushbu davrlashtirish jamiyatda nogironlarga nisbatan munosabatning tarixiy o'zgarishi va ularning turli madaniy jamoalarda ta'lim olishlari uchun sharoit yaratishning umumiy mantiqini kuzatish imkonini beradi.

Falsafa maxsus pedagogika va psixologiyaning metodologik asosidir. Maxsus pedagogika va psixologiya muammolarini o'rganishda falsafiy bilimlarga o'xshab quyidagi asosiy mafkuraviy jihatlar ajratiladi:

ontologik - uning yordami bilan mavjudlik tarkibida maxsus ta'limning o'rne aniqlanadi;

aksiologik - pedagogik ustuvorliklarni belgilash va maxsus ta'limning qiymat shartlarini aniqlashtirishga xizmat qiladi;

gnoseologik – o'rganish va bilish o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlash imkonini beradi;

falsafiy va antropologik - uning yordami bilan nogironlar to'g'risidagi ilmiy ma'lumotlar umumlashtiriladi, bu rivojlanish xususiyatlarini, ichki dunyosi holatlarini, inson hayoti va ijtimoiylashuvining o'ziga xos xususiyatlarini chuqurroq tushunishga yordam beradi;

tarixiy va falsafiy - nogironlarning mavjudligi va jamiyatda ularga bo'lgan munosabati haqidagi o'tmish faylasuflarining qarashlarini qayta tiklashga imkon beradi.

ijtimoiy-falsafiy - maxsus pedagogika va psixologiyaning hozirgi holatini tushunish uchun katta ahamiyatga ega, chunki u ijtimoiy-madaniy jihatdagi barcha davom etayotgan o'zgarishlarni ko'rib chiqishga imkon beradi.

Zamonaviy ta'lim paradigmasida har bir shaxsni shakllantirish va o'zini-o'zi anglash g'oyasi (shaxsga yo'naltirilgan yondashuv) birinchi o'ringa chiqadi. Inklyuzivlik butun dunyoda eng insonparvar ta'lim amaliyoti sifatida tan olingan. Inklyuziv ta'lim bolalarga nisbatan har qanday kamsitishni istisno qiluvchi, barcha

odamlarga teng munosabatda bo'lishni ta'minlaydigan, lekin alohida ta'limga muhtoj bolalar uchun sharoit yaratuvchi mafkuraga asoslanadi.

Aksiologik yondashuv g'oyalari inklyuziyaning asosidir. Inklyuziv ta'lim nazariyasi va amaliyotining aksiologik asoslarini erkinlik, teng huquqlar va inson qadr-qimmatini tan olish qadriyati haqidagi g'oyalar deb hisoblash mumkin. Metodologik jihatdan aksiologiya inklyuziv ta'lim falsafasining asosi sifatida mantiqiy jihatdan falsafiy va pedagogik antropologiya g'oyalari bilan to'ldiriladi, unga ko'ra ta'lim imkoniyati cheklangan shaxs uchun muhim ahamiyatga ega, o'z-o'zini rivojlantirish va o'zini-o'zi anglash uchun turtki beradi. Nogironligi bo'lgan shaxsning hayoti davomida ijtimoiy-madaniy muhit bilan muloqot va faol o'zaro ta'sir qilish orqali inklyuziya ijtimoiylashtirilishiga yordam beradi.

Inklyuzivlikning falsafiy muammolarini o'rganish axloq masalalariga - inson xulq-atvorining me'yorlari va qoidalariga, birgalikda ta'lim sharoitida odamlarning bir-biriga nisbatan mas'uliyati va inklyuziv ta'lim muhitini yaratish muammosiga to'g'ri keladi. Tadqiqotchilar e'tiborini pedagogik deontologiya muammolari - inklyuziv ta'lim sharoitida ishlaydigan o'qituvchilarning kasbiy faoliyatidagi burch, axloqiy talab va me'yorlariga amal qilishlari nazarda tutiladi (N.M. Nazarova, I.A. Filatova, I.M. Yakovleva).

Konstruktivistik metodologiya xorijiy va mahalliy ta'lim falsafasida muhim o'rin tutadi. Konstruktivistik didaktika nuqtai nazaridan mazmun, usullar, uslublar, o'quv vositalari, nazorat shakllari va usullari hamda ta'lim natijalarini baholash mezonlarini o'zgartirish va moslashtirish: bolalarning individual ehtiyojlari va imkoniyatlariga muvofiq ta'lim tashkiloti muhitini tegishli tarzda tashkil etish (V.K. Zagvozdkin, M. Choshanov va boshqalar)¹⁵.

Tarixiy bilim insoniyatning ijtimoiy tajribasini jamlaydi, u zamonaviy hayot hodisalarining xilma-xilligi, murakkabligi va nomuvofiqligini to'g'ri tushunish uchun zarur hisoblanadi. Ko'rib chiqilgan tarixiy va falsafiy yondashuvlar inklyuziv amaliyotni asoslash va rivojlantirish, inklyuziv ta'limning pedagogik texnologiyalarini tanlash uchun asosdir.

¹⁵ Создание и апробация модели психолого-педагогического сопровождения инклюзивной практики: Методическое пособие/ Под общ. ред. С. В.Алехиной, М. М. Семаго. – М.: МГППУ, 2012.

Inklyuziv ta'limning mahalliy va xorijiy tendensiyalari

Jamiyat ongidagi o'zgarishlar ta'limning yangi paradigmasining paydo bo'lishiga olib keldi, u zamonaviy amaliyot tomonidan ishlab chiqilgan yondashuv va konsepsiyalarga asoslanadi. Bunga, xususan, "inklyuziv ta'lim" tushunchasi kiradi. Inklyuzivlik nafaqat alohida ta'limga muhtoj bolalar, balki sog'lom bolalar uchun ham rivojlangan, insonparvar va samarali ta'lim tizimi sifatida tan olingan.

O'zbekistonda inklyuziv ta'lim nazariyasi va amaliyotini amalga oshirish uchun inklyuziv ta'lim rivojlangan mamlakatlar tajribasini o'rganish va amaliyotga samarali tadbqiq etish juda muhimdir. Inklyuziv ta'lim tizimi rivojlangan davlatlarga AQSH, Buyuk Britaniya, Skandinaviya mamlakatlari, Kanada, Germaniya, Ispaniya, Fransiya, Rossiya kiradi.

Zamonaviy jamiyatda nogiron bolalar uchun ta'limning uchta asosiy modeli mavjud. **Birinchi model** nogiron bolalar birinchi navbatda maxsus maktablarda ta'lim olishlari kerakligiga qaratilgan.

Ikkinchisi, bunga qarama-qarshi bo'lgan model oddiy umumta'lim maktablarida nogiron bolalarni o'qitish uchun eng qulay sharoitlar yaratilishi.

Ko'pgina Yevropa mamlakatlari tomonidan qo'llab-quvvatlangan **uchinchi model** aralash model bo'lib, u birinchi navbatda ko'rish va eshitish qobiliyati zaif bolalar uchun maxsus ta'lim muassasalarini saqlab qolishni va boshqa toifadagi bolalar uchun kompleks ta'limni rivojlantirishni o'z ichiga oladi.

Xorijiy tadqiqotlar tahlili shunday xulosa chiqarishga imkon beradi, ko'p jihatdan nogiron bolani jamiyatga muvaffaqiyatli integratsiya qilish umumta'lim maktablarda nogiron bolalarga nisbatan to'g'ri tashkil etilgan ta'lim jarayoni va ishlab chiqilgan me'yoriy-huquqiy hujjatlarning puxta ishlab chiqilganligiga bog'liq.

G'arb tajribasi aqliy va jismoniy nuqsonlari bo'lgan bolalarning ta'lim tizimini rivojlantirishda nogironlarni jamiyatga integratsiya qilishga yo'naltiradi. Bu nazariyaga ko'ra, turli nuqsonlari bo'lgan shaxslar ixtisoslashtirilgan o'quv muassasalarida emas, balki oddiy maktabgacha ta'lim tashkilotlari va umuta'lim maktablarda o'qitilishi va tarbiyalanishi, oddiy korxona, zavod, fabrika, firma va hokazolarda ishlashi kerak. Ta'lim sohasidagi g'arb ekspertlarining fikriga ko'ra, nogironlar va normal rivojlanayotgan bolalarni birgalikda o'qitish, korxona va ustaxonalarda birgalikda ishlash

nogironlarning raqobatbardoshligini oshirishga va inson huquqlarini himoya qilishga zamin yaratadi. Doimiy ravishda normal rivojlanayotgan odamlar bilan muloqot qilish orqali ular tabiiy ravishda jamiyatga moslashadi va integratsiyalashadi. Integratsiya va inklyuziv ta'limga bunday yondashuv nogironlar uchun DTS talablari asosida ta'lim olish imkoniyatini beradi.

Zamonaviy ta'limda inklyuziv yondashuvni rivojlantirish nafaqat "to'siqsiz muhit" deb ataladigan sharoitni tashkil etishdagi qiyinchiliklarga, balki birinchi navbatda ijtimoiy muammolarga duch keladi. Ular orasida keng tarqalgan stereotiplar va noto'g'ri qarashlar, o'qituvchilarning inklyuziv ta'lim tamoyillarini qabul qilishni istamasligi yoki rad etishi, shuningdek, tizimli, har tomonlama psixologik-pedagogik bilim va texnologiyalar, inklyuziv ta'lim tajribasi bilan bevosita bog'liq bo'lgan maxsus tadqiqotlarni yetarli emasligi. Yuqorida keltirilgan falsafiy tamoyillar bilan bir qatorda, inklyuziv ta'lim metodologiyasining yo'qligi g'oyaning o'ziga nisbatan ishonchsizlik va tanqid bilan bog'liq ko'plab savollarni keltirib chiqaradi. Inklyuziv ta'limni tushunish va amalga oshirish bosqichida amaliy tadqiqotlar sifat o'zgarishlari jarayonlari va natijalari to'g'risida ma'lumot berishi va ta'limda inklyuziya jarayonlarining samaradorligi haqidagi umumiy g'oyalarga ta'sir qilishi mumkin. Inklyuziv yondashuvni amaliyotga tatbiq etish bo'yicha muvaffaqiyatli tajribani o'rganish va uni amalga oshirish hamda texnik xizmat ko'rsatish jarayonlari va mexanizmlarini batafsil tavsiflash zarur.

Shuni ta'kidlash kerakki, inklyuziv ta'lim faqat tashkiliy o'zgarishlarga asoslangan bo'lsa, muvaffaqiyatga erishilmaydi. Bu alohida yondashish va muhim o'zgarishlarga asoslangan dinamik jarayondir. Dunyo mamlakatlarida inklyuziv ta'lim tajribasi mavjud vaziyatni o'zgartirishning turli strategiyalarini, inklyuziv ta'limning turli modellari va amaliyotlarini joriy etmoqda.

O'zbekiston, MDH davlatlari, Rossiya, Belarus, Qozog'iston, Ukraina, Ozarbayjon, Armaniston, Moldova, Tojikiston alohida ehtiyojli bolalar uchun ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalarida, G'arbiy Yevropa mamlakatlari esa AQShda asosan oddiy maktablar va maktabgacha ta'lim tashkilotlarida (normal rivojlanayotgan bolalar bilan birgalikda) ta'lim beriladi.

Nogiron bolalar uchun bugungi kunda ta'lim ularning normal rivojlanayotgan tengdoshlariga qaraganda muhimroq rol o'ynaydi, chunki u ijtimoiy alohidalanish va iqtisodiy qaramlikni kamaytirishga qaratilgan eng samarali ijtimoiy chora-tadbirlardan biridir. Yaxshi ta'lim olgan nogironlar o'zlarining ijtimoiy mavqeini yaxshilash va jamiyat hayotiga qo'shilish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

O'zbekistonning inklyuziv amaliyot tajribasi ta'lim muassasalarining eksperimental ish rejimining uzoq bosqichi, ta'lim sharoitlarini nogiron bolalarning individual ehtiyojlariga moslashtirilishi bilan bog'liq.

Rivojlanish jarayonida nogiron bolalarning mahalliy ta'lim tizimi alohida o'qitishdan integratsiya va inklyuziv ta'limga bosqichma-bosqich o'tkazilmoqda. O'zbekistonda inklyuziv ta'limning shakllanish bosqichida inklyuziv ta'lim tizimini yo'lga qo'yish vazifasi davlat darajasida hal qilishni talab qiladi. Aynan inklyuziv ta'lim alohida ta'limga muhtoj bolalarga ularning sog'lom tengdoshlari kabi teng rivojlanish imkoniyatlarini ta'minlaydi, bu esa jamiyatga maksimal darajada moslashish va to'liq integratsiya qilish uchun zarurdir.

Milliy ta'lim tizimida inklyuziv yondashuvni rivojlantirish uchun ikki yo'nalish mavjud: maxsus va integratsiyalashgan ta'lim tajribasi hamda ta'lim jarayoni ishtirokchilarini psixologik-pedagogik qo'llab-quvvatlashning texnologik tajribasi. Faqatgina turli xil ta'lim tizimlaridagi o'qituvchilar o'rtasidagi professional muloqot o'zaro boyitishga, birgalikda o'rganish va ta'lim olish imkoniyatlarini kengaytirishga xizmat qilishi mumkin.

Inklyuziv ta'limni ta'lim jarayonining to'laqonli shakli sifatida qo'llash ta'limning ushbu shaklining ham insonparvarlik, ham ta'lim natijalari va muvaffaqiyatini tahlil qilishni talab qiladi.

Hozirgi kunda inklyuziv ta'limning asosiy muammolari quyidagilardan iborat:

- nogiron bolalarni qabul qilinmaslik muammosi;
- inklyuziv ta'lim tendensiyasini qabul qilmaslik muammosi;
- nogiron bolalarni o'qitishga doir yondashuvlarni tushunish va amalga oshirishdagi qiyinchiliklar;
- ota-onalarning nogiron bolalar bilan birgalikda normal rivojlanayotgan farzandlarini birgalikda o'qitishni istamasligi;

- normal rivojlanayotgan bolalar tomonidan nogiron tengdoshlarning noto'g'ri idrok etilishi;
- nogiron bolalarning ijtimoiy-psixologik moslashuvdagi qiyinchiliklar.

Inklyuziv ta'limni rivojlantirishni resurs bilan ta'minlashning asosiy yo'nalishlari quyidagilardan iborat:

- 1) professor-o'qituvchilar faoliyatini ilmiy-uslubiy ta'minlash;
- 2) inklyuziv jarayonlarning barcha ishtirokchilarini psixologik qo'llab-quvvatlash;
- 3) ta'lim tizimining turli darajalari o'rtasidagi o'zaro ta'sir jarayonini loyihalash;
- 4) alohida ta'limga muhtoj bolani umumiy ta'lim muhitiga kiritish jarayonlarini individual o'qitish va psixologik-pedagogik qo'llab-quvvatlashning amaliyotga yo'naltirilgan texnologiyalarini ishlab chiqish;
- 5) inklyuziv ta'lim bosqichlari va mazmunini modellashtirish.

Nazorat savollari:

1. Inklyuziv ta'lim haqida umumiy ma'lumot bering?
2. Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar tavsifi?
3. Inklyuziv ta'limdagi muammolar va yondashuvlar?
4. Inklyuziv ta'limni rivojlantirishning shartlari?

Test savollari:

1. Inklyuziv ta'lim bu -...?
 - a) rivojlanishida nuqsoni mavjud bo'lgan bolalarning sog'lom tengdoshlari bilan bir qatorda ta'lim olishi.
 - b) rivojlanishida nuqsoni mavjud bo'lgan bolalarning ta'lim olishi uchun maxsus muassasalarda ta'lim jarayonini tashkil etish.
 - c) rivojlanishida nuqsoni mavjud bo'lgan bolalarning uy ta'limiga jalb etish.
 - d) rivojlanishida nuqsoni mavjud bo'lgan bolalarning tibbiyot punktlariga jalb etish.
2. Inklyuziv so'zi ingliz tilidan olingan bo'lib "inclusive", "inclusion" – qanday ma'noni anglatadi.
 - a) uyg'unlashmoq
 - b) o'rin almashmoq

- c) do'stlashmoq
- d) imkoniyat bermoq

3. Nechanchi yillarga kelib jahon miqiyosida insonparvarlik va kamsitishlarga yo'l qo'ymaslik g'oyasining ilgari surilishi maxsus ehtiyojli bolalarga e'tiborning yanada yaxshilanishiga olib keldi?

- a) 1970-1980
- b) 1976-1981
- c) 1980-1990
- d) 1970-1995

4. Inklyuziv ta'limning maqsadi nimadan iborat?

- a) o'quvchilarning ta'limdagi tenglik xuquqini kafolatlash;
- b) nuqsonlarga etibor bermagan holda o'qitish.
- c) alohida yordamga muhtoj bolalarni ajratib olish
- d) o'quvchilarning ta'limiga alohida e'tibor qaratish

5. Inklyuziv ta'limning ob'yekti ...?

- a) sog'lom va nuqsonli bolalar
- b) aqli nuqsonli bolalar
- c) kar va zaif eshituvchi bolalar
- d) ko'r va zaif ko'ruvchi bolalar

MAVZU: INKLYUZIV TA'LIMNING USLUBIY ASOSLARI

REJA:

1. Inklyuziv ta'lim konsepsiyalari, ta'lim va tarbiya nazariyalari, inklyuziv ta'lim tamoyillari.
2. Tizimli, aksiologik, antropologik, sinergetik, shaxsga yo'naltirilgan, faoliyatga asoslangan, kompetensiyaga asoslangan yondashuvlar – ijtimoiy va ta'limiy inklyuziyasining nazariy va uslubiy asoslari sifatida.
3. Inklyuziv ta'limni tashkil etish metodologiyasining fanlararo xususiyati.

Tayanch so'zlar: konsepsiya, inklyuziv ta'lim tamoyillari, tizim, aksiologiya, antropologiya, sinergetika, metodologiya.

Har bir shaxsda mehr olish, e'tiborda bo'lish, himoyalash, shaxsiylik faoliyatini ruhlantirish kabi ehtiyojlar mavjud. Nogiron odamlar ham bundan mustasno emas, lekin bundan tashqari ularning alohida shaxsiy ehtiyojlari ham mavjud. Xatti-harakatlari, qiziqishlari, qobiliyatlari va boshqa jihatlariga asoslangan holda nogironliklari o'xshash bo'lgan taqdirda ham ular bir-biridan farq qiladi. Masalan: ikkita nogironligi bir xil bo'lgan bolalarning biri ijobiy, ruhlantiruvchi muhitda yashashi mumkin, ikkinchisi esa salbiy va ko'ngilni qoldiruvchi muhitda yashashi mumkin. Shu sababli ularning ikkalasi nogiron bo'lsada, bu ularga bir xil yordam ko'rsatilishi kerak degani emas. Ularning ehtiyojlari yakkama-yakka holda qondirilishi lozim. Ushbu muammoni muhimligi amaliyotda tan olingan.

Har bir bola shaxs sifatida mukammaldir va har bir bola hayotga moslashish va rivojlanish uchun yordamga muhtojdir. Ba'zi bir bolalar boshqalardan ko'ra ko'proq yordamga muhtojdir. Boshqalari esa hayotning ma'lum bir paytida yoki butun hayotlari davomida maxsus yordamga muhtojdirlar. Masalan, maktabda ta'lim olayotgan chog'larida. Bu kabi maxsus qo'shimcha yordam "Maxsus ta'limga borib taqaladi". Hozirgi kungacha umumiy ta'lim maktab tizimi vakillarining "Bular bizning bolalarimiz emas. Ular maxsus ta'limga qarashli", degan gaplarini juda ko'p eshitganmiz. Shu kabi

masalalar bugungi kunda nogiron guruhlarga asoslangan klassifikatsiyali va maxsus ta'limga muhtoj bolalar tushunchasini o'zgartirishga asos bo'lmoqda. Umumta'lim maktablarida nuqson turiga ko'ra sharoit yaratilsa, ko'pchilik maxsus ta'limga muhtoj bolalarning ehtiyojlarini oddiy maktabning o'zida ham maxsus dastur, darsliklar va yordamchi texnik vositalarni qo'llash asosida qondirish mumkin.

Jamiyat o'z a'zolariga javobgarlikni o'z bo'yniga olmas ekan, maxsus yordamga muhtoj bolalarning asosiy muammolarini hal etishga, ijtimoiy integratsiyaga erishish qiyin. Imkoniyati cheklangan bolalarning ta'lim-tarbiyasida teng huquqlilik muammosini hal etish bugungi kunning dolzarb muammolaridan biridir, chunki, juda ko'plab bolalar turli sabablarga ko'ra ta'limdan chetda qolib ketmoqdalar. Inklyuziv ta'limga jalb qilishning tashkiliy, ilmiy-uslubiy choralari ko'rib chiqish, ya'ni mutaxassislarni tayyorlash, malakasini oshirishga oid tadbirlarni ishlab chiqish lozim. Alohida yordamga muhtoj bolalarni umumta'lim muassasalariga jalb qilishning ikki asosiy omili bor.

Birinchidan, maxsus ehtiyojga ega bo'lgan bolalar ham sog'lom bolalar bilan birgalikda o'zaro faoliyat ko'rsatishlari mumkin. Inklyuziv ta'lim maqsadga muvofiq tarzda tashkil etilsa, maxsus ehtiyojli bolalar ijtimoiy tomondan himoyalanganlar, sog'lom bolalar esa ijtimoiy adolat va tenglikning tan olinishi buyukligini, nogiron bolalarga nisbatan yanada mehribon va e'tibor bilan munosabatda bo'lishni his etadilar.

Ikkinchidan, nogiron bolalar ham sog'lom tengdoshlari bilan yonma-yon o'qish, tarbiyalanish huquqiga ega ekanligi amalda o'z isbotini topadi.

Bu ishlarning muvaffaqiyati har bir davlatning qonunlarida aks etishi zarur. Chunki qonunlar, ularni kerakli moddiy va ma'naviy resurslar bilan ta'minlanishini amalga oshirishni kafolatlaydi. Imkoniyati cheklangan o'quvchilarga ta'lim berishda ota-onalar, mahalla, pedagoglar, mutaxassislar hamkorligida faoliyat ko'rsatish talab qilinadi va majburiy hisoblanadi.

Alohida ehtiyojli bolalar ham sog'lom tengdoshlari bilan birgalikda o'z qobiliyati darajasida faoliyat ko'rsatishi, ta'lim olishi, kasb-hunar o'rganishi va o'z qobiliyatini rivojlantirishi mumkin. Inklyuziv ta'lim maqsadga muvofiq tarzda tashkil etilsa, maxsus

yordamga muhtoj bolalar ijtimoiy tomondan himoyalananadilar, ijtimoiy hayotda teng huquqli ekanliklarini, o'z tengdoshlari bilan birga bilim olishlari mumkinligini his etadilar.

Alohida ehtiyojli bolalar uchun tashkil etilgan segregatsion - maxsus, yopiq turdagi muassasalarda bolalardagi mavjud nuqsonlar ancha-muncha yuqori darajada korreksiyalansada, ammo bolalarning maktab jamoasi bilangina chegaralangan tor doiraga tushib qolishlari natijasida ijtimoiy jamiyatga moslashishi, kelajakda sog'lom bolalalar qatori faoliyat yuritishlarida juda katta qiyinchiliklarga duch keladilar. Bundan tashqari maxsus ehtiyojli bolalarni barcha qatori keng jamoatchilik davrasidan ajralgan holda yashashlari ham demokratiya nuqtai nazariga to'g'ri kelmaydi. Chunki maxsus ehtiyojli bolalar ham barcha qatori haq- huquqlarga ega.

Inklyuziv ta'lim masalasi XX asrning 90-yillaridan boshlab barchaning diqqat markazida bo'lib qoldi. Janubiy Afrika va Janubiy-Sharqiy Osiyodagi integratsiyalashgan ta'lim dasturlari asosida yakuniy ish hujjatlari o'rganilib chiqildi. Natijada barcha davlatlarning Ta'lim vazirliklarida maxsus maktablar qoshidagi alohida bo'limlarga muqobil sifatida inklyuziv ishlash uslublari tavsiya etildi¹⁶.

Inklyuziv ta'limga bo'lgan ehtiyoj uning jamiyatga va maxsus ehtiyojli bolalar uchun quyidagi foydali jihatlari mavjudligidan kelib chiqadi:

- inklyuziv ta'lim maxsus ehtiyojli bolalarga doimo o'z oilasi, mahallasi va qarindosh-urug'lari davrasida bo'lishga imkon beradi;
- inklyuziv ta'lim barcha uchun, ta'lim sifatini yaxshilashga olib keladigan katalizator bo'lib xizmat qilishi mumkin;
- bolalarni turar joylaridan uzoqda bo'lgan internatlarga joylashtirish ularning uyi, oilasi, jamiyat hayotida ishtirok etish huquqiga to'sqinlik qiladi;
- uyidan, oilasidan, ota-ona mehridan uzoqda bo'lgan bola diydasi qattiq bo'lib o'sadi, chunki oila tarbiyaning bosh markazidir.
- maxsus ehtiyojli bolalarni umumta'lim muassasalariga qabul qilinishi yanada faolroq va ko'proq o'quvchilarni qamraydigan yangi o'qitish uslublarni ishlab chiqishga undaydi. Buning nafi esa barcha bolalarga tegadi.

¹⁶ Бойчук Ю. Д. Инклюзивное образование в Украине: современное состояние и тенденции развития / Ю. Д. Бойчук Особый ребенок: междунар. научн-практ. журн. – Екатеринбург, 2012. – № 2. – С. 113-118

Jamiyatda nogironlarga nisbatan yanglish fikr va munosabat mavjud. Ular haqidagi ma'lumotlarning kamligi va yoshligidan maxsus muassasalarda yopiq tarzda ta'lim-tarbiya berilishi bunga sabab bo'lishi mumkin. Bunday munosabatni yo'qotish yoki, kamaytirish ancha mushkul ishdir. Lekin tajribadan shu narsa ma'lumki, kattalarga nisbatan bolalar farqli va o'xshashlik jihatlarni tezrok anglar ekanlar. Agarda maxsus ehtiyojli bolalar me'yorida rivojlanishdagi bolalar bilan birgalikda ta'lim-tarbiya olsalar, bu barcha bolalarni nogironlarga nisbatan o'zlari singari bola ekanliklarini anglab, kamsitmasliklarini ta'minlagan bo'lar edi.

Maxsus yordamga muhtoj bo'lgan bolalar ta'lim-tarbiyasi ularni o'qish va yozishga o'rgatish muammolarini ijtimoiy hayotga moslashtirishga ko'mak berish, bu ishlarni samarali amalga oshirish, maxsus soha xodimlari hamda nogiron bolalar ota-onalariga amaliy yordam berish kabi mas'uliyatli ishlar jumlasiga kiradi.

Maxsus yordamga muxtoj bolalar asosiy muamolarini ular o'zlari yashab turgan muhitdan, oiladan uzoqda ta'lim tarbiya berish bilan hal qilib bo'lmaydi. Jamiyat o'z a'zolariga javobgarlikni o'z bo'yniga olmas ekan, cheklab qo'yilgan huquq va imkoniyatlar qaytarib berilmas ekan ijtimoiy integratsiyaga erishish qiyin.

Maxsus ehtiyojli bolalarni ta'lim tarbiyasida teng huquqlilik muammosini hal etish bugungi kunning dolzarb muammolaridan biridir. Ammo bugungi kunda ham juda ko'plab bolalar turli xildagi sabablarga ko'ra ta'limdan chetda qolib ketmoqdalar. Inklyuziv ta'limga jalb qilishning tashkiliy, ilmiy-uslubiy choralari ko'rib chiqish ya'ni mutaxassislarini tayyorlash, malakasini oshirishga oid tadbirlarni ishlab chiqish lozim.

Bu ishlarni muvaffaqiyati har bir davlatning qonunlarida aks etilishi zarur. Chunki, qonunlar, ularni kerakli moddiy va ma'naviy resurslar bilan ta'minlanishini amalga oshirishni kafolatlaydi. Imkoniyati cheklangan bolalar-o'quvchilarga ta'lim berishda, ota-onalar, mahallalar pedagoglar, mutaxassislar hamkorligida faoliyat ko'rsatishlarini talab qilinadi va majburiy shart hisoblanadi.

Alohida ehtiyojli bolalar ham sog'lom tengdoshlari bilan birgalikda o'z qobiliyat darajasida faoliyat ko'rsatish, ta'lim olishi, kasb-hunar o'rganishi va rivojlanishi mumkin. Inklyuziv ta'lim maqsadga muvofiq tarzda tashkil etilsa maxsus yordamga muhtoj bolalar ijtimoiy tomondan himoyalاندilar, ijtimoiy hayotda teng

huquqliligini, o'z tengdoshlari bilan birga bilim olishlari mumkinligini his etadilar. Alohida ehtiyojli bolalar uchun tashkil etilgan segregatsion-maxsus, yopiq turdagi muassasalarda bolalardagi mavjud nuqsonlar ancha-muncha yuqori darajada korrektsiyalansada, ammo bolalarning maktab jamoasidagi tor doiraga tushib qolishlari natijasida ijtimoiy jamiyatga moslashishi, kelajakda normal rivojlanishdagi bolalar qatori faoliyat yuritishlarida juda katta qiyinchiliklarga duch keladilar. Maxsus maktablar mana shu jihatlari bilan juda katta kamchiliklarga ega. Bundan tashqari maxsus ehtiyojli bolalarni barcha qatori keng jamoatchilik davrasidan ajratgan holda yashashlari ham demokratiya nuqtai nazariga to'g'ri kelmaydi. Chunki maxsus ehtiyojli bolalar ham barcha qatori haq-huquqlarga ega. Shuning uchun ham 1990-yilda Djontien (Tailand)da juda muhim konferensiya o'tkazildi. Bu konferensiya "Ta'lim hamma uchun" maqsadini shakllantirishga qaratilgan bo'lib, unga 155 ta davlat vakillari va 150 dan ortiq nodavlat tashkilotlari qo'shildilar. Tahlil shuni ko'rsatadiki, taxminan 10-15% bolalar maxsus ta'limga muxtoj ekanligi aniqlandi.

Djontien (Tailand)da o'tkazilgan konferensiya asosida "Ta'lim hamma uchun" shiorini qo'llab-quvvatlash va amaliyotga tadbiq qilishni tahlil etish maqsadida 1994-yilda YUNESCO tashkiloti va Ispaniya davlati bilan hamkorlikda Salamanka-Ispaniya umumjahon konferensiyasi o'tkazildi. Ushbu konferensiya ishtirokchilarining maqsadi va vazifasi butun dunyodagi imkoniyati cheklangan bolalarning umumta'lim muassasalarida ta'lim olishlari uchun qulayliklar yaratish, maktabda o'qitish vazifasini amalga oshirish uchun maktab islohotlarini o'tkazish zarurligi to'g'risida fikr-mulohazalar yuritishga qaratilgan edi.

Maxsus ehtiyojli bolalarni umumta'lim muassasalariga jalb etishga bo'lgan ehtiyoj bu shunda namoyon bo'ladiki, ta'lim tizimidan butunlay chetda qolib ketayotgan maxsus ehtiyojli bolalarni ta'limga jalb etish, maxsus muassasalarga borishga yashash joyi juda uzoqda bo'lganligi yoki moddiy mablag'ning yetishmasligi yoki ota-onalarning o'z farzandini maxsus muassasaga borishini hohlamasligi oqibatida qiynalayotgan ota-onalarga ko'mak berish, maxsus ehtiyojli bolalarni ijtimoiy jamiyatga erta va to'laqonli moslashtirish, teng huquqlilik masalasini hal etish, kamsitishlarni oldini olishdadir.

Inklyuziv ta'lim masalasi 90-yillarning diqqat markaziga bo'lib qoldi. Janubiy Afrika va Janubiy Sharqiy Osiyodagi integratsiyalashgan ta'lim dasturlari asosida yakuniy ish hujjatlari o'rganilib chiqildi. Natijada barcha davlatlarning Ta'lim Vazirliklarida maxsus maktablar qoshidagi maxsus bo'limlarga muqobil sifatida inklyuziv ishlash uslublari qabul qilindi.

ALOHIDA TA'LIM EHTIYOJLARI BO'LGAN BOLALARGA TA'LIM-TARBIYA BERISH TIZIMINI YANADA TAKOMILLASHTIRISH CHORA-TADBIRLARI TO'G'RSIDA

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi "O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5712-son Farmoniga muvofiq O'zbekistonda inklyuziv ta'limni rivojlantirish, alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini takomillashtirish hamda ularga ko'rsatiladigan ta'lim xizmatlari sifatini yaxshilash maqsadida¹⁷:

1. Quyidagilar:

2020-2025-yillarda xalq ta'limi tizimida inklyuziv ta'limni rivojlantirish konsepsiyasi (keyingi o'rinlarda — Konsepsiya) 1-ilovaga muvofiq;

2020-2025-yillarda xalq ta'limi tizimida inklyuziv ta'limni rivojlantirish konsepsiyasini 2020-2021-yillarda amalga oshirish bo'yicha "yo'l xaritasi" (keyingi o'rinlarda – "Yo'l xaritasi") 2-ilovaga muvofiq;

Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar ta'limini 2025-yilgacha rivojlantirishning maqsadli ko'rsatkichlari (indikatorlari) 3-ilovaga muvofiq tasdiqlansin.

Belgilansinki, Konsepsiya erishilgan natijalar, maqsadli ko'rsatkichlar va tegishli davrga mo'ljallangan asosiy yo'nalishlardan kelib chiqqan holda 2022-yildan boshlab har yili tasdiqlanadigan alohida "Yo'l xaritasi" asosida bosqichma-bosqich amalga oshiriladi.

2. Xalq ta'limi vazirligi 2021-yildan boshlab har yili 1-dekabrga qadar o'tayotgan yilning "Yo'l xaritasi" bajarilishi yakunlarini

¹⁷ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi "O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5712-son Farmoni

batafsil o'rganish asosida keyingi yil uchun "Yo'l xaritasi"ni ishlab chiqsin va tasdiqlash uchun Vazirlar Mahkamasiga kiritsin.

Vazirlar Mahkamasi "Yo'l xaritalari" hamda maqsadli ko'rsatkichlarning (indikatorlarning) bajarilishi ustidan doimiy monitoring olib borsin hamda yiliga bir marta uning natijalarini Hukumat rayosati majlislarida tanqidiy ko'rib borsin.

3. Belgilab qo'yilsinki, Konsepsiya ikki bosqichda amalga oshiriladi, jumladan:

a) 2020-2022-yillar davomida:

inklyuziv ta'lim tizimi sohasidagi normativ baza takomillashtiriladi;

inklyuziv ta'lim tizimi uchun malakali pedagog kadrlar tayyorlanadi, qayta tayyorlanadi va malakasi oshiriladi;

inklyuziv ta'lim joriy etilgan muassasalarning moddiy-texnika bazasi mustahkamlanadi, ular maxsus moslamalar (ko'tarish qurilmasi, pandus, tutqich va boshqalar), zarur adabiyotlar, metodik qo'llanmalar, turli kasblarga o'qitish uchun uskuna va jihozlar bilan ta'minlanadi;

inklyuziv ta'lim sohasiga zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va innovatsion loyihalar joriy etiladi;

alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarning bilim olish huquqi, inklyuziv o'qitishning mazmun-mohiyatini tushuntirish orqali aholi o'rtasida ijobiy ijtimoiy muhit shakllantiriladi;

alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarni kamsitish, ularga salbiy muomalada bo'lishning oldini olishga qaratilgan chora-tadbirlar amalga oshiriladi;

inklyuziv ta'lim tizimi tajriba-sinov tariqasida alohida ta'lim muassasalarining faoliyatiga joriy qilinadi;

b) 2023-2025-yillar davomida:

inklyuziv ta'lim tizimi bosqichma-bosqich boshqa umumiy o'rta ta'lim muassasalarida joriy qilinadi;

alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan har bir bolaning inklyuziv ta'lim olish huquqini ta'minlashga qaratilgan chora-tadbirlar amalga oshiriladi;

inklyuziv ta'limda o'qitish usullari takomillashtiriladi hamda ta'lim jarayoniga individuallashtirish tamoyillari bosqichma-bosqich joriy etiladi;

inklyuziv ta'lim jarayonida o'quvchilarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashga, ularning jismonan sog'lom va baquvvat shakllanishiga qaratilgan choralar ko'riladi;

o'quvchilarning jismoniy va aqliy ehtiyojidan hamda ta'lim muassasalarining geografik joylashuvidan kelib chiqib alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan davlat ta'lim muassasalari (maktab va maktab-internatlar) (keyingi o'rinlarda — ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalari) soni optimallashtiriladi.

4. Xalq ta'limi vazirligi, Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi hamda Moliya vazirligining:

a) 2021/2022 o'quv yilida tajriba-sinov tariqasida:

shaharlarda hamda Toshkent shahrining tumanlarida joylashgan bittadan umumta'lim maktablarida inklyuziv ta'lim tizimini joriy qilish;

Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahrida joylashgan bittadan umumta'lim maktabida alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar uchun boshlang'ich tayanch korreksion sinflarni ochish;

Qashqadaryo, Farg'ona va Xorazm viloyatlarida joylashgan bittadan kasb-hunar maktabida ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalarining 9-sinf bitiruvchilari hamda alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan guruhlarini tashkil etish;

b) inklyuziv ta'lim tizimini joriy qilish, boshlang'ich tayanch korreksion sinflarni ochish va ixtisoslashtirilgan guruhlarini tashkil etish natijalarini hisobga olgan holda ijobiy tajribani respublikaning boshqa hududlariga bosqichma-bosqich tatbiq etish;

v) 2021-2022 o'quv yilidan boshlab:

ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalarida majburiy umumiy o'rta ta'limni 11 yillik (intellektual rivojlanishida nuqsonlari bo'lgan bolalar uchun (yordamchi) maktablar, maktab-internatlarda 9 yillik) muddatda amalga oshirish;

ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalarining 10-11-sinf (intellektual rivojlanishida nuqsonlari bo'lgan bolalar uchun (yordamchi) maktablar, maktab-internatlarda 8-9-sinf) o'quvchilarini kasb-hunarga o'rgatish, ularning qiziqish va qobiliyatlaridan kelib chiqqan holda kelajakda egallaydigan kasblari bo'yicha mehnat faoliyati bilan shug'ullanishlari uchun keng shart-sharoitlar yaratish maqsadida ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalarining qisqartirilayotgan o'quv soatlari doirasida kasbga o'qitish kurslarini tashkil etish;

g) ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalari bitiruvchilariga kasbga o'qitish kurslarida o'rgatilgan kasblar bo'yicha sertifikat berish to'g'risidagi takliflariga rozilik berilsin.

Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi, Bandlik va mehnat munosabatlari vazirligi kasbga o'qitish kurslarini tashkil etishda metodik yordam ko'rsatish, o'quv jarayonini samarali olib borish va malakali professor-o'qituvchilarni jalb etish uchun tegishli hududdagi professional ta'lim muassasalari hamda "Ishga marhamat" monomarkazlarini ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalariga biriktirsin.

5. Belgilab qo'yilsinki:

a) 2021-2022 o'quv yilidan boshlab:

boshlang'ich tayanch korreksion sinflarda alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim berish moslashtirilgan (adaptiv) o'quv dasturlari asosida amalga oshiriladi;

alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar uchun inklyuziv ta'lim tizimi joriy qilingan va tayanch korreksion sinflar ochilgan umumta'lim maktablarida ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalari shtatlarini bosqichma-bosqich maqbullashtirish hisobidan maxsus pedagog shtat birliklari ajratiladi;

alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarning salohiyatini rivojlantirish maqsadida inklyuziv ta'lim tizimi joriy qilingan umumta'lim maktablari tomonidan mazkur o'quvchilar uchun ular va ularning ota-onalari (qonuniy vakillari) ishtirokida individual o'quv dasturlari ishlab chiqilishi mumkin;

alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga individual ta'lim dasturlarini o'zlashtirishda maxsus pedagoglar va tyutorlar (yordamchi pedagog xodimlar) yaqindan ko'maklashadi;

inklyuziv ta'lim tizimi joriy qilingan umumta'lim muassasalariga tyutor (yordamchi pedagog xodim) sifatida tegishli malakaga ega volontyorlar va oliy ta'lim muassasalarining pedagogika yo'nalishidagi yuqori kurs talabalari pedagogik amaliyot davrida ixtiyoriylik asosida jalb qilinadi;

inklyuziv ta'lim tizimi joriy qilingan va tayanch korreksion sinflar ochilgan umumta'lim maktablari Kuzatuv kengashi tarkibiga alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarning ota-onalaridan (ularning qonuniy vakillaridan) biri kiritiladi;

nogironligi bo'lgan shaxslarning ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda professional ta'lim muassasalari uchun umumiy davlat granti

asosida qabul ko'rsatkichlarining ikki foizgacha bo'lgan qismi ushbu shaxslarga ajratiladi;

o'quvchilarga uy sharoitida yakka tartibda ta'lim berayotgan o'qituvchilar ish haqlarini hisoblash Xalq ta'limi vazirligi hamda Moliya vazirligi tomonidan ishlab chiqilgan tartib bo'yicha amalga oshiriladi;

b) 2021-yil 1-yanvardan boshlab:

ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalarining rahbar xodimlariga mehnatning alohida sharoitlari uchun har oyda to'lanadigan ustama haqi bazaviy tarif stavkasining 100 foizi miqdorida to'lanadi;

Xalq ta'limi vazirligi huzuridagi "Mehribonlik" uylari respublika sog'lomlashtirish oromgohi rahbari bazaviy tarif stavkasi miqdori "Mehribonlik" uylarining tegishli rahbar xodimi bazaviy tarif stavkasining 90 foiziga, "Mehribonlik" uylari va bolalar shaharchalari psixologlari bazaviy tarif stavkasi miqdori umumta'lim maktablari psixologlari bazaviy tarif stavkasiga, "Mehribonlik" uylari va bolalar shaharchalari to'garak va musiqa rahbarlari, mehnat va trener yo'riqchisi bazaviy tarif stavkalari "Barkamol avlod" bolalar maktablarining to'garak rahbarlari bazaviy tarif stavkalariga tenglashtiriladi.

6. O'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirish va psixologik-pedagogik respublika tashxis markazi qoshida uning belgilangan shtat birliklari doirasida "Inklyuziv ta'lim laboratoriyasi" tashkil etilsin.

Inklyuziv ta'lim laboratoriyasining asosiy vazifalari etib quyidagilar belgilansin:

umumta'lim maktablarida inklyuziv ta'lim uchun shart-sharoitlar yaratish, inklyuziv ta'lim berishning sifati va samaradorligini aniqlash mezonlarini ishlab chiqish hamda ularning bajarilishini nazorat qilish;

inklyuziv ta'limning metodik ta'minotini (dasturlar, rahbar, pedagog va mutaxassislarga metodik tavsiyalar va boshqalarni) ishlab chiqish hamda takomillashtirib borish;

inklyuziv ta'limning barcha subyektlari uchun psixologik-pedagogik va ijtimoiy rivojlantirishga yo'naltirilgan texnologiyalarni ishlab chiqish va takomillashtirib borish;

inklyuziv sharoitlarda ta'lim oluvchilar uchun psixologik-pedagogik qo'llab-quvvatlash ishlarini tashkil qilish;

inklyuziv ta'lim bo'yicha ilmiy tadqiqotlarni olib borish, ilg'or xorijiy tajribani o'rganish va amaliyotga tatbiq etish;

inklyuziv ta'lim tizimi joriy qilingan umumta'lim muassasalari, ularda ta'lim olayotgan o'quvchilar to'g'risida ma'lumotlar bazasini yaratish va uni doimiy yangilab borish;

inklyuziv ta'limni rivojlantirish masalalari bo'yicha ilmiy konferensiyalar va seminarlarni tashkil etish va o'tkazish.

7. Xalq ta'limi vazirligi, O'zbekiston Milliy teleradiokompaniyasi hamda Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi ikki oy muddatda quyidagilarni nazarda tutuvchi chora-tadbirlar dasturini ishlab chiqsin va amalga oshirilishini ta'minlasin:

alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarning ta'lim olish huquqi va erkinligini davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash, shuningdek bolalarning madaniyat, san'at, sport va boshqa yo'nalishlarda erishgan yutuqlari to'g'risida targ'ibot tadbirlarini o'tkazish;

inklyuziv ta'lim-tarbiyani matbuot va ijtimoiy tarmoqlarda keng targ'ib etish;

alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish masalalari bo'yicha ota-onalar uchun onlayn o'quv kurslarini tashkil etish va video ma'ruzalarni ijtimoiy tarmoqlarda joylashtirish.

8. Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi, Xalq ta'limi vazirligi, Moliya vazirligi boshqa vazirlik va idoralar bilan birgalikda 2021-yil 1-sentabrga qadar:

pedagogik ta'lim sohasidagi ta'lim yo'nalishlari va mutaxassisliklarining tegishli o'quv dasturlariga inklyuziv ta'lim metodikasi bo'yicha mavzular kiritilishini ta'minlasin;

alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar (shaxslar) to'siqsiz harakatlanishi uchun umumiy o'rta, professional va oliy ta'lim muassasalarining o'quv binolari hamda talabalar turar joylarida zarur sharoitlar (binolarning kirish qismiga panduslar, tutqichlar va boshqalar) yaratsin;

o'quv jarayonini tashkil etishda alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim berishda alohida masofaviy o'qitish elementlaridan (onlayn o'quv darslari, elektron ta'lim resurslari) keng foydalanilishini ta'minlasin.

9. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 11-fevraldagi "Yetim bolalar va ota-onasining qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalarni ijtimoiy himoya qilishni kuchaytirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-4185-son qarorining 2-bandi uchinchi xatboshidan "rahbar xodimlari va" so'zlari chiqarib tashlansin.

Belgilansinki, mazkur o'zgartirish 2021-yil 1-yanvardan kuchga kiradi.

10. Xalq ta'limi vazirligi boshqa manfaatdor vazirliklar va idoralar bilan birgalikda bir oy muddatda o'zlari qabul qilgan normativ-huquqiy hujjatlarni ushbu qarorga muvofiqlashtirsin.

11. Mazkur qarorning bajarilishini nazorat qilish O'zbekiston Respublikasi Prezidentining maslahatchisi A.A. Abduvaxitov va O'zbekiston Respublikasi Bosh vazirining o'rinbosari B.A. Musayev zimmasiga yuklansin.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoyev

Bolalarni himoya qilish xalqaro tashkiloti Konvensiya tizimiga o'zining asosiy maqsadi etib bola huquqlarini asos etib oladi. Bola huquqlari xalqaro Konvensiya hamma bolalarning ehtiyojini hisobga olgan, huquq va qobiliyatlarini hurmat qiladigan ta'lim tizimini yaratish g'oyasini ilgari surdi. Chunki har bir bolada – u sog'lommi yoki nogironmi – takrorlanmaydigan xarakter, qiziqish, imkoniyat va bilimga ehtiyoj bor.

Hamma bolalarning ehtiyojlarini hisobga olgan, huquq va qobiliyatlarini hurmat qiladigan, ijtimoiy adolat hamda tenglikka erishishni maqsad qilib olgan ta'lim tizimi inklyuziv ta'lim deyiladi.

Inklyuziv ta'lim nogiron bolalarni ta'lim jarayoniga integratsiya qilish hamda umumta'lim maktablarini nogiron bolalarga moslashtirishni ko'zda tutadigan, ijtimoiy adolat va tenglikni bosh maqsad qilib olgan jarayondir.

Inklyuziv ta'lim ijtimoiy modelga asoslanadi va u muammoni bolada emas, balki dastur va metodologiyada deb hisoblaydi. Bunday ta'lim tizimiga ba'zi bir o'zgartirishlar kiritishni taqazo etadi. Bunda har bir bolaning ehtiyojini hisobga olgan holda o'quv rejalari tayyorlanadi, uslubiyotning psixologik muammolari bilan bog'liq tomonlari to'g'ri yo'lga qo'yiladi. Inklyuziv ta'lim hamma bolalarni, shu jumladan, nogiron bolalarni ham o'zlari xohlagan maktabda o'qishi mumkin, deb xulosa chiqaradi. Bolaning nogiron

bo'lib qolishiga jamiyat, undagi muhit, tushunmovchiliklar, yo'l qo'yilgan xatolar sababchi bo'lgan. Demak, uning o'qishi uchun ham shu jamiyatning o'zi jon kuydirishi shart.

Bola huquqlari xalqaro Konvensiyadan kelib chiqib, yaxshi maktab ta'limini uch xil ibora bilan ta'riflash mumkin, ya'ni¹⁸:

- mos keluvchi;
- rivojlantiruvchi;
- inklyuziv.

Konvensiyaning 6-moddasida shunday satrlar bor: "Ishtirokchi-davlatlar har bir bola yashash uchun ajralmas huquqqa ega ekanligini e'tirof etadilar. Ishtirokchi-davlatlar bolaning omon yashashi va sog'lom rivojlanishi uchun mumkin qadar yuqori darajada imkoniyat yaratib beradilar.". Bu modda mos keluvchi ta'limga taalluqli. Rivojlantiruvchi ta'lim 29-moddada ko'rsatilgan: "Ishtirokchi-davlatlar bolaga ta'lim berish quyidagi yo'nalishlarda olib borilishi lozimligiga rozilik bildiradilar:

- bolaning shaxsi, iste'dodi, aqliy va jismoniy qobiliyatlari eng to'la hajmda rivojlanishi;

- inson huquqlari va asosiy erkinliklariga, Birlashgan Millatlar Tashkiloti Nizomida e'lon qilingan tamoyillarga hurmatni tarbiyalash;

- bolaning ota-onaga, uning madaniy o'ziga xosligi, tili va qadriyatlariga, bola yashayotgan mamlakatning, u dunyoga kelgan mamlakatning milliy qadriyatlariga, o'zinikidan farq qiladigan madaniy taraqqiyot darajasiga hurmat bilan qarashni tarbiyalash;

- bolani erkin jamiyatda, tinchlik, sabr-toqatli bo'lish, erkaklar va ayollarning tengligi hamda barcha xalqlar, etnik, milliy va diniy guruhlar, shuningdek, tub aholi orasidan bo'lgan shaxslar o'rtasida do'stlik ruhida tayyorlash;

- atrof-tabiatga hurmatni tarbiyalash.

2- va 28-moddalar inklyuziv ta'limga tegishli bo'lib, ularda kamsitishning olsini olish, ta'lim hamma uchun qobiliyatiga yarasha ekanligi belgilab qo'yilgan.

Maxsus ehtiyojli bolalar, boshqa bolalar, o'qituvchi va tarbiyachilar faoliyati inklyuziv ta'limda o'ziga xos o'rin tutadi. Bunday ta'lim tufayli maxsus ehtiyojli bolalar:

¹⁸ 1989 yil 20 noyabrda Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasining 44/25-sessiyasi da qabul qilgan O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining 1992 yil 9 dekabrda 757-XII-sonli qarori bilan ratifikatsiya qilingan

- jismoniy va ruhiy ehtiyojlarini qondiradilar;
- ijtimoiy xulq va o'ziga-o'zi xizmat ko'rsatish malakalarini yaratadilar;
- ularning imkoniyatlarini hisobga olgan o'quv materiallarini o'zlashtiradilar;
- tengqurlari bilan turli o'yinlarda ishtirok etib rivojlanadilar;
- jismoniy tarbiya darslarida shaxmat-shashka o'yinlari, turli sport musobaqalarida vaqtni kuzatuvchi hakam yoki darvozabon bo'lishlari mumkin;
- do'stona muhitda do'st orttiradilar;
- turli ko'ngilochar va bayramona dasturlarda ishtirok etadilar.

Boshqa bolalar esa;

- do'stona muhitni yaratadilar;
- maxsus ehtiyojli bolalarga g'amho'rlik qiladilar, ularni turli o'yinlarga jalb qiladilar;
- sinf tadbirlarida ishtirok etadilar;
- tozalik va ozodalikni ta'minlaydilar;
- jamoa oldida ma'suliyat hissini rivojlantiradilar;
- didaktik va o'yin vositalarini tayyorlashda birgalikda ishtirok etadilar;
- o'qituvchi va tarbiyachilar bolalarni bir-birlarining ichki dunyolarini tushunishga o'rgatadilar;
- har bir bolaning qobiliyati va imkoniyatini hisobga oladilar;
- har bir bolada hayotiy malaka va mustaqillikni shakllantiradilar;
- ishlarni tahlil qiladilar va baholaydilar;
- ota-onalarga amaliy yordam ko'rsatadilar;
- barcha bolalarga birdek bilim berib, tarbiyalaydilar.

Demak; inklyuziv ta'lim maxsus ehtiyojli, nogiron bolalar ham faqat maxsus maktablarda emas, balki sog'lom bolalar o'qiydigan umumta'lim maktablarida ham ta'lim-tarbiya olishlari mumkin ekanligini e'tirof etadi. Buning uchun esa maktab ham, o'qituvchi-tarbiyachilar ham inklyuziv ta'lim tizimiga tayyor bo'lishi, maktab darajasi, jismoniy sharoit va o'qishga imkon omillari shu ta'lim talablariga to'la javob berishi kerak.

Maktab darajasida integratsiyani muvaffaqiyatli kiritishga bir necha o'zaro bog'liq omillar ta'sir ko'rsatadi. Markaziy omil o'quv dasturiga kiritish imkoniyatidir. Shuningdek, binolarning jismoniy

joylashuvi, o'qish uchun imkoniyat va moliyalashgan imkon ham asosiy omillardandir.

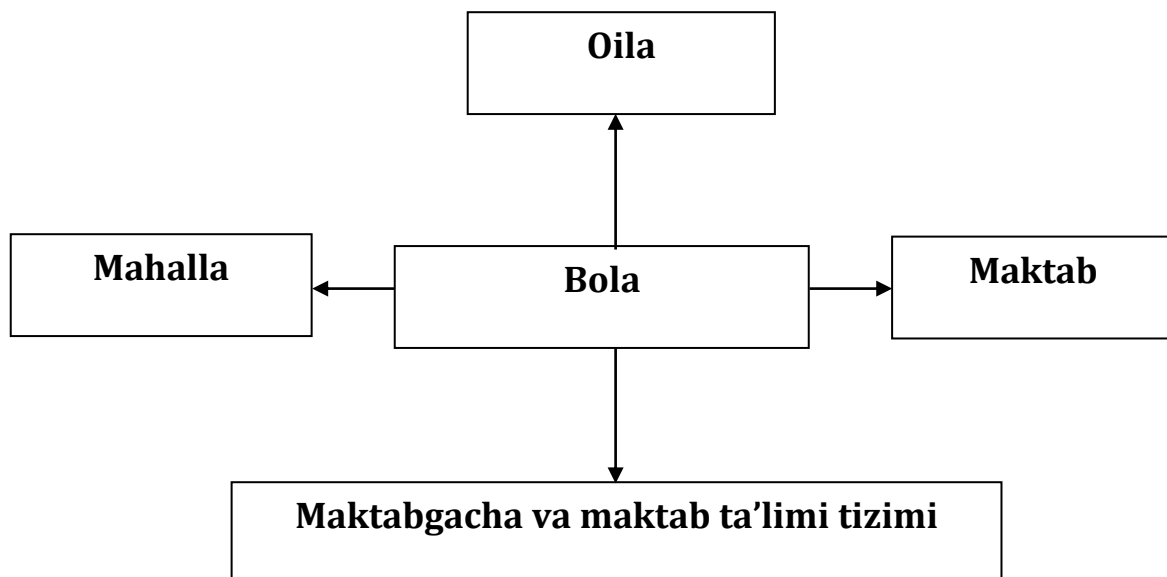
Inklyuziv ta'limda maktabdagi jismoniy sharoit ham katta o'rin tutadi. Oddiy qilib aytadigan bo'lsak, barcha maktablar eshigiga o'quvchilar zinapoyalar orqali kirib boradilar. Lekin bu zinapoyalardan maxsus aravachalarda yuradigan nogiron bolalar ko'tarila olmaydilar, hatto qo'ltiqtayocda yuradigan bolalar ham, qiynalishlari mumkin. Demak, zinapoyalardan ham, eshiklardan ham sog'lom bolalar bilan birga nogiron bolalar ham bemalol o'tishlari uchun qulay sharoit yaratilishi shart. Bundan tashqari, sinf xonalari va laboratoriyalardagi maxsus o'rindiq hamda moslamalar ham nogiron bolalarga mos bo'lishi kerak.

O'qishga imkon yaratish ham juda muhimdir. Yozish qobiliyatlarida buzilish mavjud bo'lgan bolalarga tovush va tasvirni kattalashtirish etarli bo'lmaydi. Bunda o'quvchilar imo-ishora yoki Brayl xatini puxta o'rganishlari kerak.

Aqliy nuqsoni bor bolalar soddalashtirilgan yozma yoki og'zaki informatsiyani olishlari kerak. O'quv rejasini bunday differensiyalash o'qituvchilarda o'z ishlariga ijodiy yondashishni taqozo etadi. Maktab ma'muriyati buning uchun o'qituvchilarga imkon yaratib berishi kerak. Bunday ijodiy yondashuv o'quv rejasiga qattiq talab qo'yilgan joylarda birmuncha qiyinchilik tug'dirishi mumkin.

"Bolalarni qutqaring" (Buyuk Britaniya) tashkiloti, uning boshqa mamlakatlardagi tashkilotlari inklyuziv ta'limdagi asosiy to'siqlarni xalq ta'limi tizimi va maktablarga qo'yadi. Bizning fuqarolik jamiyatiga qadam qo'yayotgan davlatimizda bunday to'siqlarni o'z-o'zini boshqarishning milliy modeli bo'lgan mahallalarda hal etish mumkin. E'tiborsizlik (1), yashirish (2), mablag' masalasi (3), sharoitga moslashmaslik (4), kambag'allik (5), sinfda o'quvchilar sonining ko'pligi (6), kamsitish (7), qaramlilik (8), kutilmagan holatlar (9) kabi to'siqlarni mahallalarda bemalol bartaraf etsa bo'ladi, yoki bu muammolarni hal etishni quyidagi jadval asosida shunday taqsimlash mumkin (sxemaga qarang).

Bir qancha davlatlar tajribasi, jumladan, Norin (Qirg'iziston) va Qo'qon shaharlaridagi inklyuziv ta'lim loyihasining tajribasi maxsus ehtiyojli bolalarni sog'lom tengqurlari bilan birgalikda o'quv-tarbiya ishlarida har tomonlama faol ishtirok etishlari mumkinligini tasdiqladi.

1-rasm. Inklyuziv ta'limga ta'sir etuvchi ob'yektlar

Shaxs – harakatchan, o'rganuvchan, global dunyoning o'zgaruvchan sharoitlariga moslasha oladigan, boshqalar bilan muloqot qila oladigan, bag'rikeng, mustaqil fikrleydigan hamda yangi sharoitlarda moslashuvchan integratsiyalashgan ta'lim sharoitida rivojlanadi.

Zamonaviy ijtimoiy-falsafiy jihatdan integratsiya barcha oddiy odamlar va nogironlarning birgalikda yashash shakli sifatida tushuniladi. Ta'limdagi integratsiya har bir o'quvchining ta'lim joyi, usuli va tilini tanlash huquqi sifatida qaraladi. Maxsus ta'limga muhtoj bolalar uchun, agar ular o'qish joyi sifatida umumta'lim maktablarni tanlasa, integratsiyalashgan maxsus ta'limga mos ravishda shart-sharoitlarni yaratish va umumta'lim maktablarning o'quv jarayoniga to'liq qo'shilishi (inklyuziv) ni o'z ichiga oladi. Oddiy talabalar uchun ta'lim integratsiyasi inklyuziv va oddiy sinf o'rtasida tanlov erkinligini hamda ta'lim standartida ko'zda tutilgan ta'lim sifatini ta'minlashni anglatadi.

Ta'lim integratsiyasi va uni yetarlicha muvaffaqiyatli amalga oshirish haqidagi yuqoridagi g'oyalar aniq falsafiy pozitsiyalar, tegishli ilmiy nazariyalar va uslubiy yondashuvlar bilan ta'minlanishi kerak. Binobarin, ijtimoiylashtirish muammolariga javob beradigan yangi ta'lim tizimi zarur. Bunday tizim inklyuziv ta'lim tizimi bo'lib, u har bir shaxsga o'zi uchun zarurat tug'ilganda istalgan vaqtda ta'lim jarayoniga qo'shilish va o'zining ta'lim

imkoniyatlari va ehtiyojlaridan kelib chiqib o'rganish imkonini beradi.

Keng ma'noda, yoshi, jinsi, etnik va diniy mansubligi, oldingi ta'lim yutuqlari, rivojlanishidagi kechikishlar yoki ijtimoiy-iqtisodiy mavqeidan qat'i nazar, barcha bolalarni umumiy ta'lim jarayoniga jalb qilish sifatida tushuniladi, bu asosiy yo'nalishlardan biridir.

Inklyuzivlik bu O'zbekistonda ta'lim amaliyoti uchun nisbatan yangi shakl bo'lib, u insonparvarlik tamoyillari asosida qurilgan "birgalikda yashashni o'rganish" tamoyilini amalga oshiradi. Ushbu inklyuziv yondashuvga ko'ra, barcha o'quvchilar istisnosiz barcha bolalarning ehtiyojlarini qondiradigan qulay adaptiv ta'lim muhiti yaratilgan umumta'lim maktabida o'qiydilar. Umuman olganda, inklyuziv yondashuv quyidagilarni o'z ichiga oladi:

a) ta'lim jarayonining barcha ishtirokchilari tomonidan inklyuziya falsafasini qabul qilish;

b) bolalarning turli ta'lim ehtiyojlarini tushunish va ta'lim jarayonida to'liq ishtirok etish orqali ushbu ehtiyojlarga muvofiq xizmatlar ko'rsatish;

c) jamoatchilikni jalb qilish va ta'limda kamsitishlarga barham berish.

Inklyuziv ta'limni rivojlantirish metodologiyasining asosiy yo'nalishlari sifatida quyidagilar belgilanadi:

- jamiyatni, ularning xususiyatlaridan qat'i nazar, bolalar uchun teng huquqlilik maqomini qabul qilishga tayyorlash, inklyuziv ta'limning maqsad, vazifalari va asosiy yo'nalishlarini ommaviy axborot vositalarida va ishtirokchi-davlatlar ta'lim muassasalari veb-saytlarida kengroq yoritish;

- nuqsonlarga yo'naltirilgan yondashuvdan har bir bolaning salohiyatini rivojlantirishni qo'llab-quvvatlashga o'tish;

- barcha toifadagi o'quvchilarning ta'lim qiziqishlari va ehtiyojlarini qondirish maqsadida maktab ta'limi mazmunini diversifikatsiya qilish;

- axborot texnologiyalaridan foydalanish va masofaviy ta'limni rivojlantirish har bir insonning sifatli ta'limdan teng foydalanish imkoniyatini ta'minlash;

- pedagog kadrlarni inklyuziv ta'limda ishlashga tayyorlash.

Insonparvarlik nuqtai nazaridan imkoniyati cheklangan bolalarni quyidagi atamalar bilan nomlanadi	Tushunchaning izohi
Imkoniyati cheklangan bola	Umumiy tushuncha bo'lib, barcha turdagi imkoniyati cheklangan bolalarga nisbatan ishlatiladi
Maxsus yordamga muhtoj bola	Umumiy tushuncha bo'lib, barcha turdagi imkoniyati cheklangan bolalarga nisbatan ishlatiladi
Maxsus ehtiyojli bola	Umumiy tushuncha bo'lib, barcha turdagi imkoniyati cheklangan bolalarga nisbatan ishlatiladi
Aqliy rivojlanishida muammosi bo'lgan bola	Bosh miyaning organik jarohatlanishi natijasida aqliy rivojlanishi turgun buzilgan bolalar
Kurishda muammosi bo'lgan bola	Kurish qobiliyati, ko'rish o'tkirligi qisman buzilgan yoki keskin pasaygan-ko'zi ojiz yoki zaif ko'rivchi bolalar
Xarakatlanishida muammosi bo'lgan bola	Tayanch harakat a'zolari faoliyatida buzilishlar bo'lgan bolalar
Eshitishda muammosi bo'lgan bola	Eshitish qobiliyati qisman yoki keskin pasaygan-zaif eshituvchi hamda kar bolalar

Imkoniyati cheklangan bola ham barcha bolalardek bola hisoblanadi va u tan olinishi, hurmatga sazovor bo'lishiga haqli, shuning uchun ularni nuqsoni bilan atalishi nomaqbul hisoblanadi.

Bola, u qanday holatda va qanday imkoniyatga ega bo'lishidan qat'iy nazar har doim kattalar yordamiga muhtojdir. Uni ajratish yoki alohida nom bilan atash insonparvarlik nuqtai nazariga to'g'ri kelmaydi. Imkoniyati cheklangan bolalarga nisbatan «anomal bolalar», «Imkoniyati cheklangan bolalar», «ko'r bolalar», «kar bolalar», «aqli zaif bolalar», «harakat tayanch a'zolari falajlangan bolalar» va h.k. tushunchalar ishlatilib kelinadi. Ushbu tushunchalar imkoniyati cheklangan bolalarni huquqlarini poymol qiladi. Ota-onalarga ham salbiy ta'sir etadi. Imkoniyati cheklangan bolalar normal rivojlanishdagi bolalar kabi topshiriq va vazifalarni tezlik bilan mukammal amalga oshira olmasalarda, ammo imkoniyat darajasida bajara oladilar. Bolaning huquqlarini himoya qilish, ularga ijobiy munosabatda bo'lish tarbiyalashning muhim usulidir. Shuning uchun ham tahqirlashlarga yo'l qo'ymaslik talab etiladi.

Umumta'lim maktablarida tahsil olayotgan va individual ta'limga muhtoj bo'lgan bolalarning bir qismi, go'yoki chetda qolishi, o'qishni tashlab ketishi, o'zini o'zi ta'lim jarayonidan chetlatishi uzoq vaqtdan beri ma'lum. mavjud vositalar va usullar bilan bilimga ega bo'la olmaydi. Bu erda biz ma'lum jismoniy yo'qotishlar tufayli tengdoshlari bilan birgalikda to'liq o'qiy olmaydigan nogironlar misolini keltirishimiz mumkin.

Ayni paytda, afsuski, aksariyat maktablar bunday bolalarni to'laqonli ta'lim-tarbiya qilishni tashkil eta olmayapti. Ularning otionalari ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalarini qidirishga majbur. Natijada, bunday muassasada o'qigandan so'ng, bola o'zini "boshqalarga o'xshamaydi" his qila olmaydi, bu uning ruhiyatiga salbiy ta'sir qiladi.

Inklyuziv ta'limning maqsadi bolalar uchun qo'shimcha ta'lim muassasalarida inklyuziv ta'limni amalga oshirish bo'yicha faoliyatni tahlil qilishdir.

1. "Inklyuziv ta'lim" tushunchasini ko'rib chiqing.
2. Inklyuziv ta'lim sohasidagi me'yoriy hujjatlarni ko'rib chiqing
3. Bolalar uchun qo'shimcha ta'lim muassasalarida inklyuziv ta'limni o'rganish
4. Bolalar uchun qo'shimcha ta'lim muassasalarida inklyuziv ta'limni amalga oshirish bo'yicha faoliyat va muammolarni tahlil qilish.

Inklyuziv ta'lim bolalarga yo'naltirilgan va barcha bolalar turli xil ta'lim ehtiyojlari bo'lgan shaxslar ekanligini tan oladigan metodologiyani ishlab chiqishga intiladi. Inklyuziv ta'lim turli xil ta'lim ehtiyojlarini qondirish uchun yanada moslashuvchan bo'lgan o'qitish va o'rganishga yondashuvni ishlab chiqishga intiladi. Agar inklyuziv ta'lim olib keladigan o'zgarishlar natijasida o'qitish va o'qitish yanada samarali bo'lsa, unda barcha bolalar (nafaqat alohida ehtiyojli bolalar) foyda oladi.

Ta'lim tizimini joriy etish har doim ma'lum bir qonun qoidalarga, tamoyillarga asoslanishni talab etadi. Inklyuziv ta'lim tizimini joriy qilishda esa quyidagi **tamoyillarga** asoslaniladi:

- 1). Inklyuziv ta'limning e'tirof etilishi.
- 2). Inklyuziv ta'limning barcha uchun ochiq bo'lishi tamoyili.
- 3). Bog'lanishning mavjud bo'lishi tamoyili.

- 4). Markazlashtirilmagan bo'lishi tamoyili.
- 5). Inklyuziv ta'limda kompleks yondashishi tamoyili.
- 6). Inklyuziv ta'limda moslashuvchanlik tamoyili.
- 7). Malakaviylik tamoyili.

Inklyuziv ta'limning e'tirof etilishi tamoyili.

Bu tamoyilning mazmuni shundaki, 1990-yildan buyon maxsus ehtiyojli bolalrni umumta'lim muassasalari tizimida o'qitish borasida bir qancha jahon miqiyosida deklarasiyalar va qarorlar qabul qilindi. Ularni jahonning ko'plab davlatlari e'tirof etdilar. Ammo bugungi kunga qadar ularni hayotga joriy qilish borasida ko'plab muammolar mavjud. Ba'zi davlatlarda esa umumiy ta'lim borasida qonun yoki qarorlar qabul qilinganda nogiron bolalarning ta'lim masalasi unga kiritilmaydi. Ammo inklyuziv ta'limni tan olish faqatgina qonun chiqarish bilangina bog'liq bo'lmaydi. Diskriminasiya (odamlarni ajratish) va ijtimoiy noto'g'ri fikrlashga qarshi kurashish eng muhim narsadir. Ya'ni inklyuziv ta'limni e'tirof etgan holda, aholi o'rtasida targ'ibat-tashviqot ishlarini olib borish eng birinchi galdagi masaladir.

Inklyuziv ta'limning barcha uchun ochiq bo'lishi tamoyili.

O'tgan yigirma yil davamida maxsus ehtiyojli bolalrni umumta'lim muassasalari tizimida o'qitish borasida sezilarli ishlar amalga oshirildi. Ammo inklyuziv ta'limi tizimini joriy qilish asosan shaharlar miqiyosida bo'lib qishloqlardagi hududlarda hali-hamon maxsus ehtiyojli bolalar ta'limdan chetda qolib ketmoqda yoki qishloqlardagi ota-onalar nogiron farzandini shaharlardagi maxsus muassasalarga qatnashlarini ta'minlash uchun qiyinchiliklarga duch kelmoqdalar. Shuning uchun ham maxsus ehtiyojli bolalarni inklyuziv ta'limga jalb etish barcha hududlarda barcha maxsus ehtiyojli bolalarni qamrab olgan bo'lishi ta'minlanishi lozim.

Bog'lanishning mavjud bo'lishi tamoyili.

"Bog'lanish"-bu so'zning zaminida-ommaviy binolarning sifati, ayniqsa nogiron bolalar uchun maktablarga kirishning oson bo'lishi kabilar yotadi. Bola maktab binosiga (zinapoyalar aravachada yurishga moslashtirilmaganligi sababli) kira olmaganmi yoki maktab xojatxonasi aravachada harakatlanuvchilarga moslashtirilmaganligi uchun oddiy maktabdan chiqarib tashlamasligi kerak. Bu kabi qulayliklarni yaratish unchalik katta mablag' talab qilmaydi. Yangi maktab binosi nogiron bolalarning

ehtiyojlarini e'tiborga olgan holda rejalashtirilgan paytdan boshlab qurilishi kerak. Alatta nogiron bolalar uchun yaxshi bo'lgan qulayliklar normal rivojlanishdagi bolalar uchun hech bir muammo keltirib chiqarmaydi. Jismonan bog'lanishlarni yaratish inklyuziv ta'limning asosiy muammolarini hal etishga xizmat qiladi.

Markazlashtirilmagan bo'lishi tamoyili.

Bu tamoyilning mazmuni quyidagi ikkita aspekt yordamida ifodalanadi:

A). Inklyuziv ta'lim xizmatlari umumiy ta'lim tizimining integrasiya qilingan qismi bo'lishi kerak.

B). Inklyuziv ta'lim tizimidagi vazifalar mahalliy ta'lim organlariga javobgarlik va boshqaruvni yuklash uchun markazlashmagan holda olib borilishi kerak va imkoniyatlar mahalliy sharoitlarga moslashtirilishi lozim.

Optimal integrasiya erishish uchun markazlashtirilmagan bo'lish muhimdir. Bu ayniqsa qishloq sharoitlarida ayni muddao bo'ladi. Inklyuziv ta'limning vazifalari nogiron bolalarga o'z otalari bilan birga bo'lish, ularga xuddi tengdoshlari kabi o'zlariga yaqin bo'lgan maktablarda ta'lim olish imkonini beradi. Bu ularning shaxsiy sifatilarining shakllanishida muhim ahamiyatga ega. Nogiron bolaning normal rivojlanishiga halaqil berish, nogironlikdan ham og'irroq holatlarga olib kelishi mumkin.

Inklyuziv ta'limda kompleks yondashishi tamoyili.

Nogiron bolalarga ularga nogiron deb faqatgina nuqson jihatdan yondashishi emas, balki bu bolalarga har tomonlama yondashish lozim. Bu esa maxsus ehtiyojli bolalar uchun ta'lim masalasini rejalashtirayotgan uning butun hayoti davomida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan ehtiyojini hisobga olgan holda tuzishni talab etadi. Bundan tashqari inklyuziv ta'limda nogiron boladagi mavjud nuqonlarni bartaraf etish, korreksiyalash, kompensasiya qilish bilan bir qatorda bilim ko'nikmalarga ega qilish, kasb hunarga o'rgatish ishlarini parallel ravishda olib borish talab etiladi. Bu tamoyilning mohiyatida maxsus ehtiyojli bolalarga ilk yosh davrida erta yondashish ham yotadi. Maxsus ehtiyojli bolalar ta'limi boshlang'ich va o'rta-maxsus ta'limni olishlari bilan yakunlanmasligi kerak. Nogiron bolalarning kasb-hunar ta'limi va oliy ta'limi ham amalga oshirilishi talab etadi. Chunki inklyuziv ta'lim tizimining vazifalaridan biri maxsus ehtiyojli bolalarni har tomonlama rivojlantirish, ularning barcha huquqlarini ta'minlashdan iboratdir.

Inklyuziv ta'limda moslashuvchanlik tamoyili.

Bu tamoyilning mazmuni shundaki, o'quv reja, dastur va darsiliklar maxsus ehtiyojli bolalarning imkoniyatlariga moslashuvchan bo'lishi kerak. Bolaning maxsus ta'limga bo'lgan ehtiyojlari har qanday integrasiya faoliyatining asosini tashkil etishi kerak. Shaxs ehtiyojlarining darajalari va turlari har xil bo'lganligi tufayli bunday faoliyatlar moslashuvchan o'zgaruvchan bo'lishi talab etiladi.

Malakaviylik tamoyili.

Maxsus ehtiyojli bolalar inklyuziv tarzda o'qitilayotgan sinflarda yuqori malakali o'qituvchilarning dars berishi talab etiladi. Bundan tashqari inklyuziv sinf o'qituvchisi defektlogiya sohasi bo'yicha ham malaka oshirgan bo'lishi kerak.

1). *Izlab topish va jalb qilish bosqichi.*

Nogiron odamlarning hayoti asosan yakkalab qo'yishlar bilan bog'liq. Ko'plab davlatlarda nogiron odamlarga past nazar bilan qaralib, ular hamjamiyatdan chetlashtirilmoqda. Buning oqibatida nogiron bolalarning ta'lim olish imkoniyatlari yanada chegaralanib qolmoqda. Millatning etnopsixologik xususiyatlaridan biri bo'lmish nogiron farzandini boshfalardan bекitish hollari esa nogiron bolalar kelajak hayoti uchun juda fojeali holatdir. Mana shunday salbiy oqibatlarni oldini olish maqsadida aholi o'rtasida targ'ibot-tashviqot ishlarini olib borish lozim. Oilaga, ya'ni asosan ota-onalarga nogiron bola ham maktab ta'lim-tarbiyasini olishi shart ekanligini to'g'ri tushintirib bera olish kerak. Shunday usullar bilan ta'limdan chetda qolib ketgan nogiron bolalarni izlab topish imkoni yaratiladi. Ro'yxatga olingan bolalar o'z yaqin arofidagi umumta'lim maktablariga jalb etiladi.

2). ***Maxsus ehtiyojli bolalar bilan shug'illanish bosqichi.*** Bu bosqichda umumta'lim muassasalari tizimiga kiritilgan maxsus ehtiyojli bolalar bilan olib boriladigan o'quv-tarbiyaviy, korreksion-rivojlantiruvchi vazifalar rejasi tuzib chiqiladi.

3). ***Reabilitasiya bosqichi.*** Bu bosqichda bolalarning nogironligi tufayli bajara olmaydigan faoliyatlarini bajarish qobiliyatlari va ularning imkoniyatlari darajasini kengaytirish ishlari amalga oshiriladi. Shu sababali bu bosqichda nogiron odamlar nafaqat ta'lim tarbiya, balki ularning ishlab chiqarish faoliyatlarini oshiruvchi treninglar ham olib boriladi. Ular "obyekt"

emas, balki “subyekt” vazifasini o‘taydi. Natijada nogiron bolalarning nima qila olmasligi emas, balki ular nimalar qilisha qodir ekanligi diqqat markazda turadi.

4). **Integrasiya bosqichi.** Bu bosqich inklyuziv tarzida o‘qitilgan, reabilitasiya jarayoni malga oshirilgan nogiron bolalarni ijtimoiy jamiyatga to‘la kiritish bosqichidir. Integrasiya bosqichida nogiron bolalar to‘laligicha ijtimoiy jamiyatga kiritiladi. Ya’ni bu bosqichda nogiron bolalarning ham o‘zlarining teng imkoniyatlari va huquqlaridan foydalangan holda kasb va ishlash joyini mustaqil tanlash imkoniyati beriladi.

Maxsus ehtiyojli bolalarni umumta’lim sharoitida o‘qitish ularni o‘ziga xos xususiyatlari, nuqson turi, darajasi va sinfdagi bolalar sonini e’tiborga olgan holda tashkil qilinadi. Avvalo shuni ta’kidlash joizki, o‘quvchilarning yoshlari bir xil bo‘lsada, lekin ular bir birlariga o‘xshamaydilar. Barcha bolalarning individual psixologik shaxs xususiyatlari, qabul qilish darajasi, zehn va idroki turlichadir. Shu bois maxsus ehtiyojga ega bo‘lgan bola ta’lim olayotgan inklyuziv sinflardagi o‘quv tarbiya jarayonini tashkil etish masalasi yanada murakkabroq muammolarni hal etishni talab etadi. Inklyuziv sinfda o‘qituvchi bolalarning imkoniyatini e’tiborga olib, darslarni shunga muvofiq rejalashtira olsa, bolalarning nogironligi bilim olishiga qanday ta’sir qilishini bilib, bu qiyinchiliklarni bartaraf etishning uslubiy yo‘llaridan foydalansa, maktab va oila hamkorligini to‘la yo‘lga qo‘ya olsa hamda nogiron bolaning kelajagiga ishonch bilan qarasagina dars jarayoni muvaffaqiyatli kechishiga erishish mumkin. Har bir bola o‘z imkoniyat darajasida rivojlanadi, buni L.S. Vigotskiyning ilmiy qarashlariga ko‘ra “Har qanday ruhiy yoki jismoniy nuqsonda ham taraqqiyot davom etadi” fikri bilan ham tasdiqlash mumkin .

Inklyuziv ta’limga yangicha fikrlarning talqin etilishi milliy, tashkiliy va uslubiy islohotlarni talab etadi. Maxsus ta’limga muhtoj bolalar hozirgi maktab tizimida ehtiyojlari qondirilmayotgan bolalardir. Shu sababdan maktablar barcha bolalarning turli xildagi va umumiy maqsadlari, intilishlari, qiziqishlariga javob berishi va ularning bilim olishlarini ta’minlashi lozim.

Inklyuziv ta’limni rivojlantirish uchun umumiy ta’lim tizimiga tarkibiy o‘zgartirishlar kiritish muhimdir. “Umum ta’lim” va “maxsus ta’lim” o‘rtasidagi to‘siqlar olib tashlanishi kerak. Maxsus ta’lim

oddiy ta'limning bir qismi bo'lishiga qaramasdan, o'zining o'quvchilari, o'qituvchilari, boshqaruv jamoasi va ta'minot tizimidan tashkil topgan ikkita ta'lim tizimi amalda qo'llanilib kelinmoqda. Barcha o'quvchilarning talablariga javob beruvchi "Inklyuziv maktab"da bunday tizimga ehtiyoj qolmaydi.

Islohotlar ta'lim maqsadlarining amaliyotini boshqarish mumkin, lekin ularning pedagogik amaliyotini to'g'ridan-to'g'ri boshqara olmaydi. Shu sababdan samarali bo'lishi uchun islohotlar yaxshi muhokama qilinishi va ta'lim tizimi boshqaruvchilar hamda uni amalda qo'llovchilar tomonidan ko'rib chiqilishi kerak.

Inklyuziv ta'lim quyidagi shart-sharoitlarda tashkil etilishi mumkin: ommaviy maktabgacha tarbiya muassasalari, umumiy o'rta ta'lim maktab sinflari (guruhlari)da umumiy va alohida yordam olish, logoped xonalarida korreksion pedagogik yordam olish, korreksion sinf (guruh)larda maxsus ta'lim olish shaklida.

Inklyuziv ta'lim tizimiga maxsus yordamga muhtoj bolalarni viloyat (shahar, tuman) halq ta'limi bo'limlari tomonidan tibbiy-psixologo-pedagogik komisiya faoliyatida "Respublika, viloyat, tuman tibbiy-psixologo-pedagogik komissiyalar to'g'risida"gi Nizom asosida qabul qilinadi.

Umumta'lim tizimida inklyuziv ta'limni joriy qilishda muassasa hodimlarini ish vazifalarida ham ko'zga ko'rinarli darajada islohotlar amalga oshirishi kerak.

Maxsus ehtiyojli bolalarni umumta'lim tizimida o'qitish o'qituvchilardan ikki karra ma'suliyat bilan ishlashni talab etadi. Shuning uchun ham oliy pedagogik ma'lumotli va malaka oshirish kurslarini o'tab inklyuziv ta'lim pedagogik kvalifikatsiyasni olgan o'qituvchilargina inklyuziv sinf o'qituvchisi etib tayinlanishi mumkin. Inklyuziv sinf o'qituvchisi umumiy o'rta ta'lim muassasa Ustavida belgilangan vazifalar bilan bir qatorda:

- tarbiyalanuvchilarning jismoniy va ruhiy rivojlanishini korreksiyalash va me'yorga keltirish ishlarini olib boradi;
- bolalarni faolligini, ta'lim samaradorligini oshiruvchi metodlarni qo'llaydi;
- diqqat-e'tibor, xotirani, kuzatuvchanliq sinchikovlik va boshqa qobiliyatlarni tarbiyalaydi;
- o'z-o'zini nazorat qilish malakalarini, bolalarning bilishga doir qiziqishlarini va qobiliyatini rivojlantiradi.

Inklyuziv ta'lim jarayonida muassasa tarbiyachisi ham alohida o'rin egallaydi.

Tarbiyachi ish faoliyatini tashkil etishda o'qituvchi-defektologlar, ota-onalar va boshqa mutaxassislar bilan hamkorlikda sog'lom va alohida ehtiyojli bolalar bilan olib boriladigan mashg'ulotlarni rejalashtirishi hamda shu asosida olib borishi kerak. Shuningdeq tarbiyachi alohida ehtiyojli bolani oilada tarbiyalash masalasida ota-onalarga va qonuniy vakillarga metodik yordam ko'rsatadi, kerakli ish hujjatlarini yuritadi.

Inklyuziv ta'lim joriy qilingan muassasada albatta psixolog faoliyat yuritishi lozim.

Psixologning faoliyati har bir bolaning ruhiy salomatligini himoyalash, ruhiy rivojlanishidagi kamchilklarini bartaraf etish va korreksiyalashga qaratiladi. Muassasa psixologi har bir bolani psixologik jihatdan tekshiradi, doimiy ravishda psixologo-pedagogik jihatdan o'rganib boradi, individual rivojlantirish dasturlarini tuzadi, alohida ehtiyojli bolani oilada tarbiyalash bo'yicha ota-onalarga maslahatlar beradi, inklyuziv ta'lim muassasasining pedagogik hodimlariga psixologik rivojlantirish masalalarida metodik yordam ko'rsatadi.

Inklyuziv ta'lim muassasasida ta'lim-tarbiya olayotgan maxsus yordamga muhtoj bolalarning ayrimlari doimiy ravishda tibbiy xizmatga muhtoj bo'lishi mumkin. Inklyuziv ta'lim muassasasi shifokor-pediatric (psixonevrolog) har bir bolaning ruhiy asab holatini doimiy ravishda tekshirib boradi, zarurat bo'lganda davalash muolajalarini tavsiya etadi, korreksion pedagogik ta'lim jarayonida bolalar sog'lig'ini nazorat qiladi, aqliy va jismoniy yuklamaning me'yorini belgilaydi, ota-onalarga bolaning somatik hamda ruhiy salomatligini saqlash yuzasidan maslahatlar beradi.

Shunday qilib, inklyuziv ta'lim muassasasida ta'lim - tarbiya jarayoni har tomonlama amalga oshirilgan islohotlar asosidagina samarali kechadi.

Muammolar:

1. Hududda inklyuziv ta'limni rivojlantirish strategiyasi mavjud emas, hududda inklyuziv amaliyotni rivojlantirishga rahbarlik qiluvchi va ta'minlovchi tuzilmalar va organlar tuzilmagan (Inklyuziv ta'limni rivojlantirish kengashlari, Resurs markazlari va boshqalar).

2. Maktabgacha ta'lim muassasalari va maktablarda inklyuziv ta'lim amaliyotini yaratishning alohida namunalarining mavjud emasligi.

3. Mintaqaviy va milliy inklyuziv ta'lim tajribasi bilan bevosita bog'liq tizimli, har tomonlama psixologik-pedagogik bilim va texnologiyalar, maxsus monitoring tadqiqotlarining kamligi.

4. Ta'limda inklyuziv yondashuvni joriy etish, ilmiy-metodik ta'minlash, inklyuziv ta'limni ta'minlash bo'yicha dasturiy-didaktik materiallar va uslubiy qo'llanmalar ishlab chiqish muammolari bo'yicha ilmiy-tadqiqot va ishlanmalar tartibining aniq shakllantirilmaganligi.

5. Inklyuziv amaliyotni amalga oshirishning iqtisodiy va moliyaviy mexanizmlari mavjud emas. (Inklyuziv bo'lgan maktab qo'shimcha moliyaviy investitsiyalarni talab qiladi (inklyuziv sinf o'qituvchisini moliyaviy qo'llab-quvvatlash, nogiron bolaga hamrohlik qilish uchun o'qituvchi yordamchisi, repetitor, nutq terapevti va h.k. tariflarini moliyalashtirish), o'qituvchining qo'shimcha mashg'ulotlarini moliyalashtirish maktabdan tashqarida nogiron bola bilan; o'qituvchilarning shaxsiy kompyuterini moliyalashtirish, o'qituvchilar uchun uslubiy yordamni ishlab chiqish).

6. Jamiyat (shu jumladan, professional hamjamiyat) tafakkurida toqat qilmaslik, stereotiplar va noto'g'ri qarashlarning mavjudligi, o'qituvchilar, bolalar va ularning ota-onalarining inklyuziv ta'limning yangi tamoyillarini qabul qilishni istamasligi yoki rad etishi

7. Nogiron bolalarni umumiy ta'lim tizimiga kiritish jarayonini tartibga solish nuqtai nazaridan, individual ta'limni, nogiron bolalarni inklyuziv ta'limini tashkil etish nuqtai nazaridan normativ-huquqiy bazaga ega ta'lim jarayonining to'liq tuzilmasini ishlab chiqish.

8. O'quv jarayonini texnik va didaktik o'quv qurollari bilan jihozlanmaganligi, nogiron bolalarning ayrim toifalarini o'qitishni tashkil etish uchun ta'lim muassasalarining arxitekturaviy qulayligining qiyinligi.

9. Umumta'lim o'qituvchilari va inklyuziv yondashuvni amalga oshirishga qodir bo'lgan yordamchi mutaxassislarning kasbiy tayyorgarligining yetarli emasligi.

Inklyuziv ta'lim tizimida jahon miqyosida amaliyotga joriy qilish borasida bugungi kunga qadar ham juda ko'plab muammolar va to'siqlar mavjud. Ular jumlasiga quyidagilar kiradi: Salbiy munosabat; Hamjamiyatda ko'rinmaslik; Moddiy mablag' muammolari; Jismoniy moslashtirish; Sinfdagi o'quvchilar soni; Qaramlik; Jismoniy belgilarga qarab kamsitish; Favqulodda vaziyatlar.

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI PREZIDENTINING QARORI

NOGIRONLIGI BO'LGAN SHAXSLARNI QO'LLAB-QUVVATLASH TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISHGA DOIR QO'SHIMCHA CHORA-TADBIRLAR TO'G'RSIDA¹⁹

Inson huquqlari, jumladan nogironligi bo'lgan shaxslar huquqlarining kafolatlarini mustahkamlash, inklyuziv rivojlanish, aholining barcha qatlamlari teng huquq va imkoniyatlarga ega bo'lishlarini ta'minlashning samarali mexanizmlarini joriy etish, nogironligi bo'lgan shaxslarning jamiyat hayotining barcha sohalarida ishtirok etishlari uchun zarur shart-sharoitlar yaratish maqsadida:

1. Kambag'allikni qisqartirish va bandlik vazirligi, Adliya vazirligi, Inson huquqlari bo'yicha Milliy markaz, O'zbekiston nogironlar jamiyati, O'zbekiston nogironlar assotsiatsiyasi, Advokatlar palatasi hamda jamoatchilikning quyidagi takliflari ma'qullansin:

nogironligi bo'lgan muhtoj shaxslarni zamonaviy protez-ortopediya moslamalari bilan ta'minlash hamda nogironligi bo'lgan shaxslarni reabilitatsiya qilish muassasalari uskunalarini modernizatsiya qilish;

I va II guruh nogironligi bo'lgan shaxslar, nogironligi bo'lgan bolalar hamda ularga g'amxo'rlik qiluvchi fuqarolarga davlat idoralari va tashkilotlari tomonidan ko'rsatiladigan davlat xizmatlaridan navbatsiz foydalanish bo'yicha imtiyozlar berish;

nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqiy kafolatlarini mustahkamlash va ularga yuridik yordam ko'rsatish tizimini takomillashtirish.

¹⁹ "Nogironligi bo'lgan shaxslarni qo'llab-quvvatlash tizimini takomillashtirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI PREZIDENTINING QARORI Toshkent sh., 2023-yil 27-fevral, PQ-74-son

2. 2022 — 2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasida aholining muhtoj qismini zamonaviy protez-ortopediya buyumlari va rehabilitatsiya vositalari bilan ta'minlash darajasini 60 foizga yetkazish belgilanganligi ma'lumot uchun qabul qilinsin.

Mazkur ko'rsatkichga erishish doirasida Kambag'allikni qisqartirish va bandlik vazirligi 2023-yilda muhtoj shaxslarni xorijiy texnologiyalar asosida tayyorlangan sifatli zamonaviy oyoq protez-ortopediya buyumlari, shu jumladan "Ijtimoiy himoya yagona reyestri"ga kiritilgan nogironligi bo'lgan shaxslar hamda I guruh nogironligi bo'lgan shaxslarni son protezi, boldir protezi va oyoq kamari ortoped apparatlari bilan bepul ta'minlasin.

3. Belgilansinki:

a) 2023-yil 1-sentabrdan boshlab nogironligi bo'lgan shaxslarni protez-ortopediya moslamalari va rehabilitatsiya qilishning texnik vositalari bilan ta'minlashda nogironligi bo'lgan shaxslardan tibbiy xulosa talab qilish bekor qilinadi.

Prezidentimiz tomonidan joriy etilgan "Besh tashabbus" doirasida Imkoniyati cheklangan bolalar boradigan 112 ta maktab va 74 bog'chadagi ta'lim dasturlarini qayta ko'rib chiqish, maktablarda "Inklyuziv ta'lim" ga moslashtirish dasturini amalga oshirish muhimligini takidlandi.

Nogironligi bo'lganlar uchun Sportni rivojlantirish asotsatsiyasi tashkil etildi. Paralimpiada qo'mitasi, tegishli sport federatsiyalari, O'zbekiston maxsus olimpiadasi Asotsatsiyasiyasi tarkibiga kiradi. Asotsatsiya nogironligi bor bo'lgan shaxslarni mahalladan boshlab sportga jalb qilish bilan shug'ullanadi va "besh tashabbus" doirasida sport musobaqalarini o'tkazib boradi.

Hozirda Ijtimoiy himoya milliy agentligi huzuridagi "Inson" ijtimoiy xizmatlar markazlari ning yagona rasmiy sahifasi ishga tushirilgan. "Inson" ijtimoiy xizmatlar markazlari tomonidan 12 toifadagi fuqarolarga xizmatlar ko'rsatiladi:

1. O'zgalar parvarishiga muhtoj bo'lgan yolg'iz yashovchi hamda yolg'iz keksalar va nogironligi bo'lgan shaxslar.

2. Nogironligi bo'lgan shaxslar, og'ir kasallikka chalinganlar, shuningdek, jismoniy, aqliy, sensor yoki ruhiy nuqsonlari bo'lgan hamda uzoq vaqt davolanishga muhtoj bo'lgan bolalar.

3. Tazyiq va zo'ravonlikka uchragan xotin-qizlar va ularning

voyaga yetmagan farzandlari.

4. Kam ta'minlangan oilalar.
 5. Yetim bolalar va ota-ona qaramog'idan mahrum bo'lgan hamda to'liq bo'lmagan oilalardagi bolalar.
 6. Ota-onalik huquqidan mahrum etilmasdan farzandlari olib ketilgan ota-onalar.
 7. Voyaga yetmagan (18 yoshgacha bo'lgan) onalar va otalar.
 8. Ota-onasi xorijiy davlatlarga ketgan, shu jumladan tashqi mehnat migratsiyasiga ketgan bolalar.
 9. Muayyan yashash joyiga ega bo'lmagan shaxslar.
 10. Ota-ona qaramog'isiz, qarovsiz va nazoratsiz qolib ketgan bolalar.
 11. Shoshilinch tibbiy va ruhiy yordamga muhtojlar.
 12. O'z joniga qasd qilish ehtimoli yuqori bo'lgan holatlar
- Bularning barchasi aholi o'rtasidagi alohida yordamga muhtoj bo'lgan shaxslarga yurtimizdagi e'tibordir.

Nazorat savollari?

1. Insonparvarlik nuqtai- nazaridan imkoniyati cheklangan bolalarni qanday nomlash kerak?
2. Inklyuziv ta'limning qanday muammolari mavjud?
3. Inklyuziv ta'lim konsepsiyalari, ta'lim va tarbiya nazariyalari, inklyuziv ta'lim tamoyillari.
4. Tizimli, aksiologik, antropologik, sinergetik, shaxsga yo'naltirilgan, faoliyatga asoslangan, kompetensiyaga asoslangan yondashuvlar – ijtimoiy va ta'limiy inklyuziyasining nazariy va uslubiy asoslari sifatida.
5. Inklyuziv ta'limni tashkil etish metodologiyasining fanlararo xususiyati.

Test savollari:

1. Inklyuziv ta'limning nechta tamoyili mavjud?
 - a) 7
 - b) 6
 - c) 8
 - d) 9

2. Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risidagi qaror nechanchi yilda qabul qilingan?

- a) 2019-yil 29-aprelda
- b) 2018-yil 29-aprelda
- c) 2020-yil 29-aprelda
- d) 2021-yil 29-aprelda

3. Yevropa Ittifoqi bilan hamkorlikda "O'zbekistonda alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar uchun inklyuziv ta'lim" loyihasi qachon amalga oshirildi?

- a) 2014 — 2016-yillarda
- b) 2015 — 2016-yillarda
- c) 2014 — 2017-yillarda
- d) 2016 — 2018-yillarda

4. Inklyuziv ta'limda aqliy rivojlanishda ortda qolgan bolalarni qaysi darjasi jalb etiladi?

- a) yengil
- b) o'rta
- c) og'ir
- d) og'ir darajaning yengil formalari

5. Aqli zaiflikning nechta turi mavjud?

- a) 3 ta yengil, o'rta, og'ir
- b) 3 ta og'ir imbitsil, idiot
- c) 2 ta oddiy va murakkab
- d) 4 ta yengil, o'rta, og'ir, chuqur

MAVZU: INKLYUZIV TA'LIMNING PSIXOLOGIK-PEDAGOGIK VA TASHKILY SHARTLARI

REJA:

1. Inklyuziv ta'limning psixologik-pedagogik shartlari.
2. Inklyuziv ta'limning tashkiliy shartlari.
3. Differensiallashgan ta'lim tushunchasi va mohiyati.
4. Inklyuziv va differensiallashgan ta'limning qiyosiy tavsiflari.

Tayanch so'zlar: differensiallashgan ta'lim, qiyosiy tavsiflash, psixologik yordam, pedagogik qo'llash, tashkiliy shartlar.

Inklyuziv ta'limni psixologik qo'llab-quvvatlash

Inklyuziv ta'lim bolalarga nisbatan har qanday kamsitishni istisno qiluvchi, barchaga teng munosabatda bo'lishni ta'minlovchi, hamda alohida ta'limga ehtiyojli bolalar uchun alohida shart-sharoitlar yaratuvchi ta'limdir.

Kuzatishlar shuni ko'rsatadiki (2021-2022 o'quv yilida tajriba-sinov tariqasida tashkil etilgan umumta'lim maktablaridagi) inklyuziv sinflardagi, ba'zi sog'lom bolalar ota-onalari o'z farzandlarini alohida ta'lim ehtiyojli o'quvchi bilan birga ta'lim olishini istamay boshqa sinf yoki maktabga olib ketdilar. Siz tushunishingiz kerakki, bolalar muvaffaqiyatsizlikka uchramaydi, balki bolalar orasida do'stona muhitni yaratadi, kamsitmaslik, bag'rikenglik va bir-biriga yordam berish xissini uyg'otadi.

Inklyuziv yondashuvlar bu bolalarni o'rganish va muvaffaqiyatga erishishda qo'llab-quvvatlaydi, ularga yaxshi hayot uchun imkoniyatlar beradi. Inklyuziv ta'limni psixologik qo'llab-quvvatlashning maqsadi har xil boshlang'ich imkoniyatlariga ega bo'lgan barcha toifadagi bolalarning sifatli ta'limga bo'lgan ehtiyojlarini qondirishdir.

Asosiy maqsadlar: - inklyuziv ta'lim jarayonini samarali psixologik-pedagogik qo'llab-quvvatlash tizimini tashkil etish; - alohida ta'limga ehtiyojli bo'lgan bolalarni moslashtirish, tuzatish va ijtimoiylashtirish jarayonining samaradorligini ta'minlash; - yosh avlod ongida tolerantlik munosabatlarini tarbiyalash.

Inklyuziv ta'lim muhitiga qo'shilishning dastlabki bosqichida o'qituvchilar bilan treninglar o'tkazish kerak, unda barcha

ishtirokchilar o'z qo'rquvlari, umidlari va noto'g'ri tushunchalarini erkin ifoda etishlari mumkin. Trening davomida o'qituvchilarga turli xil xususiyatlarga ega bo'lgan bolalar haqida tushunarli ma'lumotlar, hissiy sohaning tipik xususiyatlari va bunday bolalarning xatti-harakatlari tavsifi haqida tushuntirish.

Psixologik nuqtai nazardan, maktab o'qituvchilari alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar bilan xotirjam va etarli darajada muloqot qilishga harakat qilishlari, boshqa bolalar oldida ularning xususiyatlarini ajratib ko'rsatishga harakat qilishlari juda muhim, bu etarli darajada sabr-toqat va noziklikni talab qiladi.

Ijtimoiy-psixologik yordamda psixologik-pedagogik testlar olinadi. Ommaviy maktabda alohida ta'limga ehtiyoji bo'lgan bolalarni o'qitishning asosiy vazifalaridan biri bu ijtimoiy moslashuv - turli xil kommunikativ o'yinlar bilan darsdan tashqari dars davomida bolalarni ta'limga jalb qilishdir.

Ushbu muammoni hal qilish uchun tuzatish va rivojlantiruvchi sinflarda quyidagi maqsadlar qo'yiladi:

1. O'zingiz va boshqa bolalar o'rtasidagi farq va o'xshashliklarni aniqlash.

2. Alohida ta'limga ehtiyoji bo'lgan bolalarga o'xshamaydigan bolalar bilan muloqot qilishda qiyinchiliklarni aniqlash.

3. "Tolerantlik" tushunchasi bilan tanishish.

4. Jamiyatimiz ishtirokchilari orasida alohida ta'limga ehtiyoji bo'lgan bolalarga nisbatan bag'rikenglik va murosasizlik ko'rinishlarini muhokama qilish.

Ta'lim muassasasining psixologik xizmati oldida yana bir muhim vazifa – alohida ta'limga ehtiyoji bo'lgan farzandi mavjud oilalar va ularga nisbatan bag'rikenglik munosabatini shakllantirishga qaratilgan oddiy bolalar va umumta'lim maktab o'quvchilarining ota-onalari bilan ishlash. Bugungi o'quvchilar bir necha yildan so'ng jamiyatimizni tashkil qiladi, shuning uchun ular yoshligidan nogironligi bo'lgan bolalarni tushunib, ular bilan birga yashashni o'rganishlari muhim.

O'quvchilarlar so'rovi natijalariga ko'ra:

1. Jismoniy nuqsonlari, nogironligi bor odamlarga qanday munosabatdasiz?

Javob: yaxshi -85%, javob berish qiyin - 15%;

2. Sinfda alohida ta'limga ehtiyoji bo'lgan bolalarning borligi sizni bezovta qilmaydimi? Javob: yo'q - 65%, ba'zan - 25%, ha - 10%);

Inklyuzivlik sohasidagi ijtimoiy-psixologik ish faoliyatining istiqbolli yo'nalishlari sifatida quyidagilarni ajratib ko'rsatishimiz mumkin:

- inklyuziv ta'limning yangi dasturlarini ishlab chiqishda faol ishtirok etish;
- ota-onalar klubini tashkil etish;
- ta'lim jarayonining barcha ishtirokchilarini jalb qilish.

Inklyuziv ta'lim jarayoni ishtirokchilarining vazifalari va ularni psixologik-pedagogik qo'llab quvvatlash

1. Maktab - Alohida ta'limga ehtiyoji bo'lgan bolalarni inklyuziv ta'limga qamrab oladi va alohida ta'lim olish ehtiyoji bo'lgan bolalar va ularning ota-onalariga korreksion pedagogik yordam olishida va kasbga yo'naltirishda har tomonlama yordam ko'rsatadi.

Alohida ta'limga ehtiyoji bo'lgan bolani o'ziga o'xshagan nogironligi bo'lgan bolalar emas sog'lom bolalar bilan birgalikda ta'lim olishiga zamin yaratadi.

Inklyuziv ta'lim haqida tushunchaga ega bo'lgan ota-onalarni endilikda inklyuziv ta'limda o'qiydigan farzandi bo'lgan oilalarga tashriflarini tashkil etish;

- ota-onalar uchun uyushma yoki o'z-o'ziga yordam guruhini tashkil etishga yordam berish (telegram guruhlari);
- ta'lim jarayonida sinfdagi biror narsani tuzatishga yoki tuzishga yordam berish uchun otalarni taklif qilish;
- maktab komissiyalari yoki yig'ilishlarida ota-onalarning vakilligini ta'minlash;
- ota-onalarga bolalar uchun sevimli mashg'ulotlarni tashkil etishda yordam berish;
- ota-onalarning o'z huquqlarini himoya qilishlarini ta'minlash, qonunchilik va xizmatlar ko'rsatishga ta'sir ko'rsatadigan jamoat tashkilotlarining ishlariga jalb qilish.

2. Maktab direktori: Direktor qo'llab-quvvatlash guruhining a'zosi. U dastur rejalarini tayyorlash, amalga oshirish va baholashni ta'minlaydi. Direktor o'quvchilarning ehtiyojlarini inobatga olgan

holda, yordamchi hodimlarni ta'minlaydi, talabga muvofiq tegishli materiallar va o'quv mashg'ulotlarini o'tkazadi.

Direktor ko'pincha jamoaviy qarorlarning bajarilishini ta'minlaydigan shaxsdir.

- o'quvchini maktabga qabul qilish;
- jamoaviy qarorlarni qonuniylashtirish;
- o'quvchini maktab faoliyatiga qo'shish;
- ota-onalarning kutib olish;
- ilg'or tajribalarni qo'llab-quvvatlash.

Shuningdek direktorning vazifasiga moslashtirilgan adaptiv dasturni baholash vazifasini bajaradi. Maktab direktori o'quvchining individual moslashtirilgan adaptiv dasturini muvofiqlashtirish va ishlab chiqish uchun asosiy mas'uliyatni o'qituvchiga, odatda maxsus ta'lim o'qituvchisiga yuklaydi. Xodimlar ota-onalar va kerak bo'lganda o'quvchilar va boshqa mutaxassislar yordamida dastur rejalarini ishlab chiqadilar.

3. Boshlang'ich sinf o'qituvchisi: Butun dunyo hamjamiyati tomonidan qabul qilingan bola huquqlariga doir xalqaro va O'zbekistonda qabul qilingan qonunlar, qarorlarni bilishi va ularga amalga oshirishi zarur.

- ta'lim-tarbiya jarayonini davlat ta'lim standartlariga muvofiq o'quv reja va dastur asosida maxsus korreksion tuzatish usullaridan foydalanilgan holda olib boradi;

- alohida ehtiyojlari bo'lgan bolalarning psixologik xususiyatlarini bilishi va ta'lim jarayonini shunga mos ravishda olib bora olishi.

- alohida ehtiyojlari bo'lgan bolalarning imkoniyatiga mos ravishda individual yondoshuvni amalga oshirish (dars davomida va darsdan tashqari);

- ta'lim jarayonida hamkorlikda faoliyat olib borishning samaradorlikka erishish va unda ota-onaning o'rnini ko'rsatib berish;

- ta'limda zamonaviy, innovatsion texnologiyalardan samarali foydalanish (kompyuter, monitor, tarqatma materiallar va hokazo);

- inklyuziv ta'lim bo'yicha rivojlangan davlatlar tajribasini doimiy ravishda o'rganib borish, va ularning ish faoliyatida qo'llash;

- innovatsion bilim, malaka hamda ko'nikmalar bilan qurollanib yurishi (har qanday vaziyatda ham qiziquvchilarning savollariga javob beraoladigan bo'lishi);

- alohida ehtiyojlari bo'lgan bolalarni sinf, maktab jamoasiga moslashishi uchun zarur bo'lgan chora-tadbirlarni amalga oshirib borishi;

- sinf jamoasi orasida do'stona munosabat muhitini o'rnatish va nazorat qilib birish.

- doimiy ravishda o'z ustida ishlash va tajriba almashib borish;

- o'quvchilarning yutuqlarini baholash va yetkazish strategiyasini ishlab chiqishi lozim.

Inklyuziv boshlang'ich sinf o'qituvchisi har doim alohida ta'lim ehtiyojli o'quvchilar va ularning ota-onalari bilan muloqotda bo'lishadi. Ushbu muloqot uchun ba'zi tavsiyalar:

- ota-onalar bilan muloqot o'rnatish jarayonida sof adabiy tilda (samimiy) ochiq va muntazam ravishda muloqot qilish;

- ota-onalarni ta'lim jarayonida qanday qilib ishtirok etishlari mumkinligini tushuntirish ya'ni maktabga har qanday vaqti kelib ta'lim jarayoni kuzatib borishi, farzandini dars jarayonidagi ishtirokini kuzatishi mumkin; Inklyuziv boshlang'ich sinf o'qituvchisi har doim alohida ta'lim ehtiyojli o'quvchilar va ularning ota-onalari bilan muloqotda bo'lishadi. Ushbu muloqot uchun ba'zi tavsiyalar:

- ota-onalarga bolaning milliy ta'lim dasturida qanday va qay darajada ishtirok etishini o'rgatish (asosan yakka mashg'ulotlarda);

- ota-onalarga tarbiya dasturlari va qo'llab-quvvatlash guruhlariga kirish huquqini berish (sinf va maktab yig'ilishida qatnashishini ta'minlash va ularni jalb qilish);

- ota-onalar bilan aloqa bog'lash ya'ni: telefon yoki yozma aloqa bog'lash, ularni qo'llab-quvvatlash guruhi yig'ilishlari to'g'risida xabardor qilish;

- qo'llab-quvvatlash guruhi yig'ilishlarida muhokama qilinadigan va ishtirok etadigan mavzular bo'yicha ota-onalarga maslahatlar berish;

- yig'ilish oldidan ota-onalarga tanishish uchun uyga maqsad va vazifalarning taxminiy loyihasini yuborish;

- maktab vakili ota-onalarni kutib olishi, ularni konferensiya zaliga olib borishi va mavzu yuzasidan tanishtirishi kerak;

- ota-onalarning jamoa yig'ilishida qulay bo'lishini ta'minlash (zerikarli va ota-onalar tushunmaydigan bo'lmasligi kerak).

4. Maxsus o'qituvchi: Maxsus o'qituvchi butun ta'lim jarayonida korreksion rivojlantiruvchi faoliyat olib boradi.

Sinf o'qituvchisi tomonidan o'tilgan mavzuni mustahkamlaydi va yangi mavzu yuzasidan alohida ehtiyojli o'quvchiga individual tarzda tushuntirib beradi.

- o'quvchilarning kuchli tomonlarini va ehtiyojli sohalarini aniqlash uchun diagnostik baholashni ta'minlaydi;

- o'qituvchiga baholash jarayonida materiallar va manbalardan foydalanish borasida maslahatlar beradi;

- milliy dastur asosidagi ta'limni samarali o'zlashtirilishida muhim o'rindagi maxsus yondoshuvlarni amalga oshiradi;

- o'quvchilarning bilimini nazoratini to'g'ri amalga oshirilishi va baholanishi uchun tavsiyalar ishlab chiqadi;

- o'quvchilar bilan individual ta'lim dasturlarini, nuqsonlarni tuzatish (korreksiya) va ular bilan bog'liq bola rivojlanishining o'ziga xosliklarini bartaraf etish ishlarini amalga oshiradi;

- maktabda sog'lom ijtimoiy muhitni shakllantirishda ishtirok etadi;

- ota-onalar va keng jamoatchilikka maslahat beradi.

Tyutor (yordamchi pedagog xodim) - Inklyuziv ta'lim sinflari joriy qilingan maktablarga tyutorlar (yordamchi pedagog xodim) sifatida tegishli malakaga ega oliy ta'lim muassasalarining pedagogika yo'nalishidagi yuqori kurs talabalari pedagogik amaliyot davrida ixtiyoriylik asosida jalb qilinadi. Talabalarni inklyuziv ta'lim sinflari joriy qilingan maktablarga jalb etish O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi hamda Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi tomonidan belgilanadi.

Tyutor:

- ta'lim jarayonida sodir bo'ladigan muammolar va qiyinchiliklarni yengishga ko'maklashadi;

- o'quvchilarning o'quv dasturlarini davlat ta'lim standartlari talablariga muvofiq darajada o'zlashtirishiga ko'maklashadi, bolaning o'quv yuklamasi va imkoniyatlarini tahlil qiladi, tegishli o'zgartirishlar kiritish bo'yicha takliflar beradi;

- ota-onalar bilan o'zaro hamkorlikda ta'lim oluvchilarning ta'limiy qiziqishlarini aniqlash, shakllantirish va rivojlantirish yuzasidan hamkorlikni o'rnatadi.

Tyutorlar dastlab o'zi biriktirilgan sinfni kuzatadi. Har bir bola haqida barcha ma'lumotlarni to'liq o'rganadi. Dars davomida

o'qituvchiga yordamlashadi, lekin o'zining faoliyatini iloji boricha o'quvchilarga sezdirmasligi kerak bo'ladi. Sinf o'qituvchisi yo'q bo'lgan hollarda, tyutor o'qituvchi o'rnini bosuvchi sifatida ham faoliyat olib borishi mumkin. Shunda tyutorga sinfdagi o'quvchilar uchun javobgarlik yuklatiladi. O'quvchi haqida asosiy ma'lumotlar ham yig'ma jildlar tyutorda ham bo'lishi talab qilinadi.

Maktab psixologi - Maktab psixologi inklyuziv sinfdagi har bir o'quvchining psixologik-pedagogik tavsifi bilan tanishadi;

- ularning ruhiy, jismoniy holatidan kelib chiqqan holda bu bolalar bilan yakka va kichik guruhda psixologik moslashuv treninglarini olib boradi;

- inklyuziv sinf o'quvchilari bilan yalpi psixologik o'yinlar va mashg'ulotlar olib boradi;

- sinfdagi ota-onalar bilan sinf jamoasida do'stona munosabat muhitini shakllantirishda ota-onaning o'z farzandi bilan olib borilishi zarur bo'lgan ishlar yuzasidan maslahatlar odib boradi;

- o'quvchilarni doimiy ravishda psixolog-pedagogik jihatdan o'rganish va ularni tarbiyalash bo'yicha ota-onalarga maslahatlar berish.

Maktabdagi jismoniy tarbiya o'qituvchisi o'quvchilarning sog'lomlashtirish, sog'lom turmush tarzini targ'ib qilish maqsadida quyidagi vazifalarni bajaradi:

- o'quvchilarning jismoniy va psixik xususiyatlaridan kelib chiqib ular bilan yakka va guruhli tarzda mashg'ulotlar olib borish;

- o'quvchilar bilan birgalikda sport tadbirlari va musobaqalarni tashkil etish;

- ota-onalarga o'quvchilarni jismoniy tarbiya va sog'lomlashtirish sohasida maslahatlar berish;

- tibbiyot xodimlari bilan birgalikda har bir o'quvchining jismoniy yuklamasini tartibga solish.

Tibbiyot xodimi - Maktabdagi inklyuziv sinfdagi alohida ehtiyojlari bo'lgan o'quvchilarni alohida hisobga olgan holda tibbiyot xodimi o'quvchilarga maxsus tibbiy yordam ko'rsatiladi.

Tibbiyot xodimi:

- o'quvchilarning ruhiy asab holatini tekshiradi, zarurat bo'lganda davolash muolajalarini tavsiya etadi;

- korreksion-pedagogik ta'lim jarayonida bolalar sog'ligini nazorat qiladi hamda aqliy va jismoniy yuklamaning me'yorini belgilaydi;

- o'quvchilarning somatik va ruhiy salomatligini saqlash yuzasidan ota-onalarga maslahat beradi va boshqa mutaxassislar bilan xamkorlikda ularni sog'lomlashtirish ishlarini olib boradi.

Oila bilan ishlashning asosiy maqsadi - Barcha oila a'zolarining (jismoniy, ijtimoiy, ma'naviy, axloqiy, intellektual) shaxsiy rivojlanishi uchun qulay shart-sharoitlar yaratish, har tomonlama ijtimoiy va psixologik yordam ko'rsatish, shuningdek bolani va oilani himoya qilish, turli omillarni bolaning shaxsiy rivojlanishiga salbiy ta'siridan himoya qilish.

Inklyuziv ta'limda ota-onalar bunday bolaga iloji boricha g'amxo'rlik va parvarish qilishga intilib, yolg'iz o'zlari farzandining o'qishi va ijtimoiylashuvi uchun maxsus sharoitlarni yaratishga qodir bo'lmaydilar. Ushbu yo'nalishni amalga joriy qilish davomida nafaqat alohida bolalarga va ularning ota onalarigagina yordam bilan cheklanish kerak emas, balki sog'lom farzandlar tarbiyasiga ham keraklicha e'tibor qaratishimiz lozim. Ularda o'zaro yordam va boshqa insonlar bilan muloqot qilish ko'nikmalarini shakllantirish choralarini ko'rish maqsadga muvofiqdir. Bu inklyuziv ta'limni tashkil etishda ancha ahamiyatli jihat hisoblanadi. Bu orqali maktab, mahalla, tashkilotlar jamoalari o'rtasida inklyuziv madaniyat tarkib topishiga erishiladi²⁰.

Oilani ta'lim jarayoniga jalb qilishning afzalliklari:

- ta'lim jarayoniga qamrab olingan kunga qadar o'quvchi hayotining tarixini yetkazib bera oladi;
- o'quvchi haqidagi muhim tibbiy ma'lumotlarni taqdim etishi mumkin;
- vaqt o'tishi bilan dasturlashning uzluksizligini ta'minlashga yordam berishi mumkin;
- bolaning uyga va jamiyatga bo'lgan qiziqish va intilishlari, hayotiy ko'nikmalarga oid muhim ma'lumotlarga ega bo'ladi;
- maqsad va samarali strategiyalarni ishlab chiqishda yordam berishi mumkin;
- uy sharoitida bolaning shaxsiy mahoratini mashq qildirish, ularni mustahkamlash, umumlashtirish va saqlash uchun imkoniyatlarni taqdim etishi mumkin.

²⁰ Mutapayeva Sh.Z. Ta'lim klasteri sharoitida boshlang'ich sinf o'qituvchilarini inklyuziv ta'limga tayyorlash texnologiyalarini takomillashtirish. 13.00.01 – Pedagogika nazariyasi. Pedagogik ta'limotlar tarixi Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi AVTOREFERATI Chirchiq – 2023.

Ota-onalar hech qachon farzandining o'zlashtirishi tushib ketishidan cho'chimasligi kerak. Odatiy shaklda maxsus maktab-internatlarda ta'lim olayotgan bolalarning ko'rsatkichlaridan inklyuziv ta'lim sharoitida o'qiyotgan bolalarning natijalari yuqoriroq chiqqanligi isbotlandi.

Inklyuziv ta'limning psixologik-pedagogik shartlariga ta'lim sharoitlarini nogiron bolalarga moslashtirish, birgalikda o'qitish shakllari va o'qituvchilarning inklyuziv ta'limni amalga oshirish sohasidagi kompetentsiyasi - bu bolaning rivojlanishini qo'llab-quvvatlovchi sub'yektlarning (inklyuziv ta'lim o'qituvchilari) professional pedagogik faoliyatning real vaziyatlarida yuzaga keladigan kasbiy muammolar va tipik kasbiy vazifalarni hal qilish qobiliyatini belgilaydigan ajralmas xususiyatdir.

Inklyuziv ta'lim o'qituvchisining kasbiy kompetensiyasi bir nechta komponentlardan iborat:

Qadriyatli-motivatsion komponent inklyuziv ta'limdagi ta'lim faoliyatining shaxsiy qiymatini, sub'yektning kasbiy qiziqishlari, qadriyat yo'nalishlaridan foydalanishga qiziqish va ehtiyojlari yo'nalishi shaklida ongli tanlash va motivatsiyani shakllantirishni mazmunini o'z ichiga oladi.

Kognitiv komponent inklyuziv ta'limning mohiyati, uni amalga oshirish shakllari, ta'lim jarayonida va ta'lim faoliyatidan tashqarida tashkil etilishini ta'minlaydigan pedagogik vositalar (texnologiyalar va o'qitish texnikasi) haqida umumiy nazariy va amaliy pedagogik bilimlarni o'zlashtirishni o'z ichiga oladi.

Jarayon-faoliyatli komponenti turli ko'nikmalarni o'z ichiga oladi: tashkiliy; muloqotchanlik; prognostik; aks ettiruvchi; inklyuziv ta'lim sharoitida amalga oshiriladigan proyektiv, shuningdek, samarali kurashishning shakllangan namunalari.

Affektiv komponent - inklyuziv ta'limni amalga oshirish natijasida yuzaga keladigan his-tuyg'ular, tajribalar, shuningdek, inklyuziv ta'limda muammoli vaziyatlarni samarali hal qilish bilan bog'liq tajribalarni tartibga solish imkoniyati.

Rivojlanishida muammolari bo'lgan bolalar xususiyatlarini **differensial diagnostika qilish** - bu ruhiy kasalliklarni me'yoriy rivojlanish bilan solishtirib o'rganishga qaratilgan tashxis (G.I. Kolesnikova).

Differensial psixodiagnostik tadqiqotning maqsadi - nogironlikni bartaraf etishning maqbul usullarini aniqlash uchun

rivojlanishida muammolari bo'lgan bolalarda ruhiy kasalliklarning tuzilishini aniqlash²¹.

Rivojlanishida muammolari bo'lgan bolalarni differensial tashxislashning nazariy va uslubiy tamoyillari:

- rivojlanishdagi kamchiliklarning o'ziga xos psixologik tuzilishi (birlamchi va ikkilamchi buzilishlar nisbati);
- rivojlanishdagi buzilishlarning har bir turidagi xilma-xilligi;
- buzilgan rivojlanishning umumiy va o'ziga xos qonuniyatlarini hisobga olish;
- nogiron bolaning rivojlanish imkoniyatlarini aniqlash.

Rivojlanishida muammolari bo'lgan bolalarni differensial diagnostika qilishning maqsadlari quyidagilardan iborat:

- psixik jarayonlarning funksiyalarini batafsil o'rganish va mavjud og'ishlarni aniqlash;
- yordam ko'rsatishda natijalarni yaxshilash imkoniyatlarini aniqlash;
- bolaning shaxsiy xususiyatlarini diagnostika qilish;
- olingan natijalarni me'yoriy natijalar bilan bog'lash va psixologik tashxis qo'yish;
- bolaning rivojlanish jarayonini optimallashtirish imkoniyatlarini va uning ijtimoiy muammolarini hal qilish usullarini aniqlash.

Rivojlanishida buzilishi bo'lgan bolalarni differensial tekshirish quyidagi tamoyillarga asoslanadi:

- kompleks yondashuv tamoyili;
- tizimli o'rganish tamoyili;
- dinamik ta'lim tamoyili;
- "yuqoridan pastga" o'rganish tamoyili;
- aqliy rivojlanishni baholashda sifat va miqdoriy yondashuvlarning birligi tamoyili;
- faoliyatga yondashuv tamoyili;
- modellarni, kompensatsion va zaxira imkoniyatlarini, rivojlanishning harakatlantiruvchi kuchlarini hisobga olish tamoyili.

Psixologik diagnostika differensial diagnostikaning asosiy tushunchalaridan biridir. Psixologik tashxis deganda psixologik rivojlanishning asosiy xususiyatlari to'g'risida xulosa chiqarish

²¹ "Ta'lim hamma uchun milliy dasturini joriy qilish masalalari" mavzusidagi ilmiy-amaliy konferentsiya materiallari. Toshkent-2005 yil.

tushuniladi. Psixologik tashxisning turli darajalari mavjud (M.A. Sotnikov).

- simptomatik (empirik) diagnostika, amaliy xulosalash bilan bog'liq xususiyatli belgilar va alomatlarini ifodalash;

- etiologik diagnostika, nafaqat ma'lum xususiyatlar va alomatlar mavjudligini, balki ularning paydo bo'lish sabablarini ham hisobga olish;

- tipologik diagnostika, bu aniqlangan xususiyatlarning shaxsning yaxlit, dinamik rivojlanishidagi o'rni va ahamiyatini aniqlashni o'z ichiga oladi.

Bolaning muammolarini farqlash uchun qo'llaniladigan psixodiagnostika usullariga kuzatish, eksperiment, testlar, so'rovlar, modellastirish va faoliyat natijalarini tahlil qilish kiradi.

Psixodiagnostika usullari orasida kognitiv sohani, hissiy-irodaviy sohani va shaxsning motivatsion-ehtiyoj sohasini o'rganish usullari mavjud.

Differensial diagnostika tashxisini tashkil etishga qo'yiladigan talablarga quyidagilar kiradi:

- bola psixikasining rivojlanish darajasini har tomonlama o'rganish;

- tekshirish tartibining bolaning yoshiga muvofiqligi (yetakchi faoliyatni hisobga olgan holda);

- bolaga tanish bo'lgan ob'yektlar va diagnostik materiallaridan foydalanish;

- psixodiagnostika texnikasining standartlashtirish va matematik ma'lumotlarni qayta ishlash talablariga muvofiqligi;

- ma'lumotlarni sifat va miqdoriy tahlil qilish;

- psixodiagnostik vazifalarni taqdim etish tartibi (oddiydan murakkabgacha) (G.I. Kolesnikova).

Differensial diagnostika tekshiruvini o'tkazish shartlari quyidagilardan iborat:

- maxsus jihozlangan xona;

- bolaning tekshiruv o'tkaziladigan xona bilan tanishishi;

- psixodiagnostik tekshiruvdan oldin bola va psixolog o'rtasida aloqa o'rnatish;

- bolani rag'batlantirish va rag'batlantirishning yetarliligi;

- baholovchi xususiyatlarning nisbiyligi.

Inklyuziv ta'lim sharoitida erta va maktabgacha yoshdagi nogiron bolalarni tuzatish va psixologik-pedagogik qo'llab-quvvatlash.

Ko'p yillik mahalliy va xorijiy tajribalar shuni isbotlaydiki, yaxshi tashkil etilgan sog'lomlashtirish ishlari bolalar rivojlanishida ikkilamchi og'ishlarning paydo bo'lishining oldini oladi va reabilitatsiya salohiyatini maksimal darajada amalga oshirishni ta'minlaydi. Bolalar rivojlanishning tabiiy yo'lidan borish va umumiy ta'lim oqimiga qo'shilish imkoniyatiga ega. Rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalar sonining ko'payishi sababli, alohida ehtiyojli bolalarga erta yordam ko'rsatish muammosi hozirgi kunda eng muhimlaridan biridir. N.N. Malofeyevning ta'kidlashicha, nogiron bolalarga erta yordam berish tizimini yaratish maxsus ta'lim tizimidagi yetishmayotgan bo'g'inni qayta tiklashdir. Rivojlanishida nuqsonlari bo'lgan yosh bolalar uchun reabilitatsiya yordami tizimini yaratish zarurati, shuningdek, yosh bolalarning rivojlanishida ta'lim va tarbiyaning yetakchi roli bilan bog'liq (L.S. Vigotskiy)²².

Shu munosabat bilan, jamiyat taraqqiyotining hozirgi bosqichidagi eng muhim vazifalardan biri ta'limda yetishmayotgan tuzilmani - bola rivojlanishidagi buzilishlarni erta aniqlash va erta kompleks tuzatish tizimini to'ldirishdir. Kichkina chaqaloqlar bilan muvaffaqiyatli tuzatish ishlarining muhim sharti - bu erta yordam xizmati doirasida amalga oshiriladigan individual tuzatish va rivojlanish ta'lim dasturlarini amalga oshirishga ota-onalarni jalb qilish uchun pedagogik va tashkiliy shart-sharoitlarni ishlab chiqish.

Bolaga va oilaga erta yordam ko'rsatish bosqichlari:

- erta yordamga muhtoj bolani aniqlash va erta yordam dasturiga yuborish;

- bola va oilani erta yordam oluvchilarning maqsadli guruhiga kiritish;

- bolalar va oilalarga erta yordam va qo'llab-quvvatlashning individual dasturini amalga oshirish.

Bola va oila faoliyatini chuqur baholash asosida ishlab chiqilgan bolaga va oilaga erta yordam va qo'llab-quvvatlashning

²² Малофеев Н. Н. Похвальное слово инклюзии или речь в защиту самого себя / Н. Н. Малофеев // Дефектология. 2011. № 4. С. 3-17.

individual dasturi mutaxassislar va oilalar o'rtasidagi o'zaro hamkorlik uchun asos bo'lib, uni rejalashtirish va moliyalashtirishga imkon beradi. Ushbu dasturni shakllantirishning asosiy tamoyili oilaga yo'naltirilganlikdir. Dasturda bola va oilaning ehtiyojlari to'g'risidagi ma'lumotlar, shu jumladan bolaning turli sohalardagi rivojlanish darajasi to'g'risidagi ma'lumotlar mavjud. Shuningdek, u belgilangan ehtiyojlarni qondirish uchun zarur bo'lgan aniq tadbirlarni, shuningdek, dasturni amalga oshirishda ishtirok etadigan xodimlarning tafsilotlarini belgilaydi. Individual dasturni ishlab chiqish yetakchi mutaxassis tomonidan tashkil etiladi va xulosalar asosida mutaxassislarning fanlararo guruhi tomonidan birgalikda ishlab chiqiladi. Yetakchi mutaxassisning malakasi bolaning va oilaning individual dasturni amalga oshirishni muvofiqlashtirish ehtiyojlariga mos kelishi lozim. Oila bilan kelishilgan holda, tadbirlarni o'tkazish joyi (muassasadagi uchrashuvlar va uyga tashriflar), uchrashuvlarning vaqti va davomiyligi, ish turlari va usullari, dasturning kutilayotgan davomiyligi belgilanadi. Erishilgan natijalarni baholash tartiblari, mezonlari va davriyligi tasdiqlanadi.

Inklyuziv ta'limni amalga oshiruvchi maktabgacha ta'lim muassasalari o'qituvchilari quyidagi kasbiy vazifalarni hal qilishlari kerak:

1) psixofizik rivojlanishida nuqsonlari bo'lgan bolalarning yoshi va shaxsiy rivojlanishining psixologik-pedagogik qonuniyatlari va xususiyatlarini bilish va tushunish;

2) inklyuziv ta'limni tashkil etishning eng yaxshi usullarini tanlay olish, turli darajadagi psixofizik rivojlanishga ega bo'lgan bolalarni birgalikda o'qitish uchun o'quv jarayonini loyihalash;

3) inklyuziv ta'limning barcha sub'yektlari o'rtasidagi pedagogik o'zaro hamkorlikning turli usullarini amalga oshirish;

4) maktabgacha ta'lim muassasasining moddiy-texnika bazasi va imkoniyatlaridan foydalangan holda inklyuziv ta'lim muhitini yaratish.

5) inklyuziv ta'lim sharoitida psixofizik rivojlanishida nuqsonlari bo'lgan maktabgacha yoshdagi bolalarni o'qitish va rivojlantirish masalalari bo'yicha kasbiy o'zini-o'zi tarbiyalashni loyihalash va amalga oshirish.

Maktab yoshidagi nogiron bolalarni inklyuziv ta'lim sharoitida tuzatish va psixologik-pedagogik qo'llab-quvvatlash.

Nogiron bolalarning aqliy va jismoniy rivojlanishida maxsus shart-sharoitlarning yo'qligi ularning to'liq ta'lim olishlariga to'sqinlik qiladi. Maxsus sharoitlar tizimi bolalarni tuzatish va psixologik-pedagogik qo'llab-quvvatlash bo'yicha chora-tadbirlar majmuini o'z ichiga oladi. Bunday shart-sharoitlar "Nogironlar huquqlari to'g'risida"gi konvensiyada ham ko'rsatilgan. Konvensiyaga muvofiq ta'lim quyidagilarga qaratilgan bo'lishi kerak:

- aqliy va jismoniy qobiliyatlarni to'liq darajada rivojlantirish;
- nogironlarning erkin jamiyat hayotida samarali ishtirok etish imkoniyatini ta'minlash;
- nogironlarning bevosita yashash joylarida ta'lim olishlari, bu shaxsning ehtiyojlarini oqilona qondirishni ta'minlaydi;
- umumiy ta'lim tizimida o'quv jarayonini osonlashtiradigan individual qo'llab-quvvatlashning samarali chora-tadbirlarini ta'minlash;
- ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish uchun sharoit yaratish;
- pedagog kadrlarni tayyorlash va qayta tayyorlashni ta'minlash.

Inklyuziv ta'lim sharoitida nogironligi bo'lgan bolalarni qo'llab-quvvatlash chora-tadbirlari ijtimoiy-pedagogik va psixologik yordam olish, bepul psixologik va tibbiy-pedagogik tuzatish, shuningdek, individual o'quv rejasi bo'yicha o'qish imkoniyatini beradi.

Nogiron bolalarning ta'lim olishlari uchun quyidagi shart-sharoitlar mavjud:

- ta'lim va tarbiyaning maxsus dasturlari va usullaridan foydalanish;
- maxsus darsliklar, o'quv qo'llanmalar va o'quv-uslubiy materiallardan foydalanish;
- jamoaviy va individual foydalanish uchun maxsus texnika vositalaridan foydalanish;
- bolalarga zarur texnik yordam ko'rsatadigan, guruh va individual tuzatish mashg'ulotlarini o'tkazadigan yordamchi (yordamchi) xizmatlarini ko'rsatish;

- ta'lim faoliyatini amalga oshiruvchi tashkilotlarning binolariga kirishni ta'minlash;
- nogiron o'quvchilarning ta'lim dasturlarini o'zlashtirishi mumkin bo'lmagan yoki qiyin bo'lgan boshqa shartlar.

Differensial ta'lim. Rivojlangan mamlakatlarda ommaviy o'rta maktablarning yaratilishi ta'lim-tarbiya differensiyasi muammosini yanada keskinlashtirdi. Bunday holat umumiy ta'lim diversifikatsiyasining sifat darajasi boshqacha tizim zaruratini keltirib chiqardi. O'quvchilarning iqtidori, qiziqishi, o'zlashtirishiga ko'ra differensial tayyorgarlikni kuchaytirish va murakkablashtirish - zamonaviy maktabning global yo'nalishiga aylandi.

Differensiyaning asosiy shakllari - o'quv muassasalarini turli tiplarga bo'lish, bir maktab ichida potok va profillarga, sinfda guruhlariga ajratish nazarda tutiladi. Differensial ta'lim muammosi bir xil hal bo'lmaydi va qarama-qarshiliklarga ega. Ijtimoiy tomondan differensiya ijtimoiy tanlov usuliga aylanadi. Pulli ta'lim va imtihonlar tizimi bunda tanlov vositasi bo'lib hisoblanadi. Odatda tabaqalanish (differensiya) boshlang'ich maktabni bitirgandan keyin boshlanadi. U turli tipdagi ta'lim muassasalarida amalga oshiriladi.

Integratsiya (lot. Integeration – tiklash, to'ldirish, birlashtirish) sintezlab bir butun qilib birlashtirmoq, mantiqiy yaxlit holga keltirmoq ma'nosida tushuniladi. Ta'lim mazmunini integratsiyalash deganda o'zaro uzviy aloqador, bir-birini taqozo etadigan, kengaytiradigan, chuqurlashtiradigan o'quv predmetlari mazmunini sintezlash, ya'ni mantiqiy birlashtirib bir butun (yaxlit) holga keltirishni tushunamiz.

Integratsiya (mujassamlashtirish) va differensiatsiya (tabaqalashtirish) bir-biridan ajralgan holda mavjud bo'lmaydi, biri ikkinchisidan kelib ham chiqmaydi, balki ular har doim bir vaqtni o'zida o'rganilayotgan obyektning ikki tomoni sifatida namoyon bo'ladi. Ilmiy bilishda ulardan biri vaqtinchalik ma'lum ustunlikka ega bo'lishi ham mumkin. Masalani ikki tomonini fan-texnika taraqqiyoti natijasida qishloq xo'jaligini ishlab chiqarishida turli kasblarning paydo bo'lishi, ya'ni tabaqalanishini, mexanizatsiya, avtomatizatsiya va yana qo'shma kasblar yoki keng ixtisosli mutaxassislarning dialektik rivojlanishi ekanligini ko'rsatish

mumkin. Integratsiyalashtirish jarayonlari hozirgi zamon ilmiy bilimlarining o'zaro ta'siridan farqli o'laroq quyidagi yo'nalishlarda kechishi mumkin²³:

- alohida olingan fan doirasida ichki ilmiy rivojlanish sifatida;
- fanlararo o'zaro aloqadorlik doirasida, ya'ni bir yoki bir necha sohalar doirasida;
- maxsus yaxlit ilmiy bilimlar doirasida kabilar.

Yuqorida ko'rsatib o'tilgan yo'nalishlar uyg'unligini integrativ yondoshuv sifatida tasavvur etish mumkin. Ikki va undan ortiq nisbatan mustaqil qismlarda kechayotgan jarayonlarni birlashtirish - integratsiyalashtirishning natijasi bo'lishi mumkin.

Nazorat savollari:

1. Inklyuziv ta'limning psixologik-pedagogik shartlari?
2. Inklyuziv ta'limning tashkiliy shartlari?
3. Differensiallashgan ta'lim tushunchasi va mohiyati?
4. Inklyuziv va differensiallashgan ta'limning qiyosiy tavsiflari?

Test savollari:

1. Ta'lim muassasasidagi inklyuziv sinf xonasi qayerda joylashishi kerak?
 - a) maktabning tayach va sokin tarafida
 - b) maktabnig asosiy binosida
 - c) maktabning istalgan qismida
 - d) mektabdan chiqish qismining oldida
2. Tayanch-harakat a'zolarida nuqsoni bo'lgan bolalar uchun inklyuziv ta'limida qanday qulayliklar yaratib berish lozim?
 - a) o'qish va yozish uchun maxsus o'rindiqlar
 - b) yurish uchun devorlari yoniga yordamchi vositalar
 - c) gavdasini tutishi uchun maxsus tutqichlar
 - d) barcha javoblar to'g'ri

²³ Интегрированное и инклюзивное обучение в образовательном учреждении. Инновационный опыт. Авт, -сост. А.А. Наумов, В.Р. Соколова, А.Н. Седегова. – Волгоград: Учитель, 2013, -147.

3. Agar bolaning nutqida nuqsoni bo'lsa muloqot uchun nimalardan foydalanadi?

- a) shakllar, rasmlar va ramziy kartochkalar.
- b) ishora orqali tushuntiradi
- c) muloqotning yozma shaklidan foydalanadi
- d) bunday bolalar muloqotga kirishi shart emas

4. Inklyuziv ta'lim jarayonida sinfda aqli rivojlanishida ortda qolgan bola mavjud bo'lsa o'qtuvchi har bir dars davomida nimani o'tkizishi zarur?

- a) jismoniy daqiqa
- b) dam olish daqiqasi
- c) musiqiy daqiqa
- d) hech qanday faoliyat shart emas

5. Aqli rivojlanishda ortda qolgan o'quvchilarga topshiriqlar qanday beriladi?

- a) qismlarga ajratilib
- b) topshiriq berilmaydi
- c) yaxlit xolatda
- d) barcha o'quvchilarga bir xil topshiriq beriladi

MAVZU: O'QUVCHILAR VA SINFDAGI XIMLA-XILLIK

REJA:

1. O'quvchilar va ular tomonidan ta'limiy materialni o'zlashtirish usullari rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalar toifalari.
2. Ta'limdagi qiyinchiliklar va ta'lim olish qobiliyatining buzilishi o'rtasidagi farqlar.
3. Ta'limdagi qiyinchiliklarning asosiy shakllari.

Tayanch iboralar: ta'limiy usullar, ta'lim qiyinchiliklari, qobiliyat, ta'lim shakllari, huquq, ta'lim, alohida yordamga muhtoj bola, inson huquqlari,

Rivojlanishida muammolari bo'lgan bolalarda umumiy rivojlanishdan og'ishlarga olib keladigan jismoniy va aqliy nuqsonlar mavjud. Kamchilikning tabiati va uning paydo bo'lish vaqtiga qarab, ba'zi kamchiliklarni to'liq bartaraf etish mumkin, boshqalari faqat tuzatilishi mumkin, ba'zilari esa qoplanishi mumkin. Erta psixologik va pedagogik aralashuv birlamchi nuqsonning salbiy ta'sirini sezilarli darajada zararsizlantirishi mumkin.

Barcha nuqsonlar paydo bo'lishi va rivojlanish vaqtiga qarab quyidagilarga bo'linadi:

- 1) tug'ma (homiladorlik davridagi ona kasalliklari, irsiy genetik o'zgarishlar natijasida paydo bo'ladigan);
- 2) orttirilgan (bola tug'ilgandan boshlab hayoti davomida paydo bo'lishi).

Inklyuziv ta'limga jalb qilingan nogironligi bor bolalar va ta'limni tashkil etuvchi o'qituvchilar rivojlanishning turli shakllaridagi nuqsonlar va ularning tasnifi haqida ma'lumotga ega bo'lishlari lozim. Chunki rivojlanishida nuqsoni bor bolalarning toifalaridan kelib chiqqan holda ularga o'quv materiallarini to'g'ri yo'naltirish ularning samarali ta'lim olish imkoniyatini kafolatlaydi.

Shu sababli inklyuziv ta'limni tashkil etishda bir nechta qoidalarga rioya qilish maqsadga muvofiqligi nazarda tutiladi:

Inklyuziv ta'limning qoidalari:

1. Insonning qadr qimmat, uning qobiliyati va yutug'iga bog'liq emas.

2. Har bir inson o'ylash va xis qilish qobiliyatiga ega.
3. Har bir kishi eshitish va muloqot qilish qobiliyatiga ega.
4. Har bir kishi bir-biriga muhtoj.
5. Shaxsning to'liq va haqiqiy ta'lim olishi faqat real hamkorlikda amalga oshadi.
6. Hamma kishilar o'z tengdoshlarini qo'llab-quvvatlashga muhtoj.
7. Hamma ta'lim oluvchilarni yutuqqa erishishiga ularning nimadir qila olmasligi emas, balki nimanidir qila olishidir.
8. Inklyuziv ta'lim amalga oshirayotgan umumta'lim maktabdagi sinflarda integratsiya qilingan o'quvchilar soni 2-3 nafardan oshirilmaydi hamda o'quvchilarning umumiy soni 25 nafargacha belgilanadi.

Shu bilan birga, jadal rivojlanib borayotgan jamiyatda nogiron bolalarni o'qitish, ularga yo'naltirilgan ta'lim dasturlarini ishlab chiqish, ehtiyojidan kelib chiqib kasb-hunarga yo'naltirish chora-tadbirlarini ishlab chiqish muhim ahamiyat kasb etadi. Bu esa, bugungi kunda inklyuziv ta'limga nisbatan ehtiyojning ortishiga sabab bo'lmoqda.

Inklyuziv ta'limga bo'lgan ehtiyojlar:

Har bir shaxsda mehr olish, etiborda bo'lish, himoyalaniish, shaxsiylik faoliyatini ruxlantirish va shu kabi ehtiyojlar mavjud.

Nogiron odamlar bundan mustasno emas, lekin bulardan tashqari ularning alohida shaxsiy ehtiyojlari mavjud.

Ularining xatti harakatlari, qiziqishlari, qobiliyatlari kabi jihatlariga asoslangan holda nogironliklari o'xshash bo'lgan taqdirda ham ular bir biridan farq qiladi

Har bir bola shaxs sifatida mukammaldir va har bir bola hayotga moslashish va rivojlanish uchun yordamga muhtojdir.

Imkoniyati cheklangan bolalar ham sog'lom bolalar bilan birgalikda o'zaro faoliyat ko'rsatishlari mumkin.

Imkoniyati cheklangan bolalar ham sog'lom tengdoshlari bilan yonma-yon o'qish, tarbiyalanish huquqiga ega.

Nogironligi bor bolalarni ta'limga jalb qilish natijasida quyidalarga erishish mumkin:

Natijada

- inklyuziv ta'lim imkoniyati cheklangan bolalarga doimo o'z oilasi mahallasi va qarindosh-urug'lari davrasida bo'lishga imkon

beradi;

- inklyuziv ta'lim barcha uchun, ta'lim sifatini yaxshilashga olib keladigan katalizator bo'lib xizmat qilishi mumkin;

- jamiyatga erta moslashadi, o'z tendoslari bilan teng xuquqqa ega bo'ladi.

- barcha bolalarni nogironlarga nisbatan o'zlari singari bola ekanliklarini anglab, kamsitmasliklarini ta'minlagan bo'ladi.

Nogiron bolalarga ta'lim berishda bir qancha qiyinchiliklar uchrab turadi, bu esa inklyuziv ta'limni tashkil etuvchi ta'lim muassasalari va o'qituvchilarning faoliyatini samarali amalga oshirishiga turli to'siqlar paydo qiladi. Jumladan inklyuziv ta'limning quyidagi muammolarini sanab o'tish mumkin:

- o'quv-metodik adabiyotlar bilan ta'minlamaganligi;

- nogiron bolalarga nisbattan salbiy munosabatda bo'lish;

- imkoniyati cheklangan bolalarning sog'lom tengdoshlari orasida ko'rinmasligi;

- ta'lim muassasalarini moslashtirilmaganligi;

- sinfda o'quvchilar sonining ko'pligi;

- Imkoniyati cheklangan bolalarning boshqalarga qaramligi;

- kadrlar masalasidagi muammolar.

- jamiyatni va ota-onalarning inklyuziv ta'lim mohiyatini tushunmaganliklari.

Ushbu qiyinchiliklarni tahlil qilish va tasniflash natijasida inklyuziv ta'limning rivojlanishi uchun zarur bo'lgan jihatlarni belgilab o'tamiz:

- ✓ me'yoriy-huquqiy asoslarini takomillashtirish;

- ✓ nogiron bolalarga nisbatan do'stona munosabatni shakllantirish;

- ✓ bolaning rivojlanishida ijobiy natijalarga erishishga imkon beradigan korreksion tadbirlarni erta yoshdan boshlash;

- ✓ umumiy ta'limga jalb qilingan har bir bola uchun tibbiy-psixologik-pedagogik kuzatuvni, ya'ni mutaxassislarning doimiy yordamini tashkil etish;

- ✓ imkoniyatlari cheklangan har bir bolaning sog'lom bolalar bilan birgalikda tarbiya va ta'lim olishining zarur shakllarini ta'minlash.

Bolalar ongida irqchilik, nog'ironlik hamda imkoniyatlar kengligi xususida to'g'ri tushunchalarni shakllantirish inklyuziv

ta'limning samaradorligini oshirishda juda ham muhim ahamiyat kasb etadi. Noto'g'ri tushunchalarning mavjudligi sababli imkoniyati cheklangan bolalar xaqorati va masxaralanishiga duchor bo'lmoqdalar. Bundan ham ayanchlisi shu kabi salbiy munosabatdagi xulk-atvorni ayrim o'qituvchilarning e'tiborsiz koldirayotganligidir. Ta'lim-tarbiya samaradorligini oshirish uchun ham barcha maktablarda hamma bolalar uchun teng huquqli, sevimli, do'stona iliq munosabatdagi muhitni yaratish lozim.

Maktabda irkchilikni, nogironlik ustidan kulishni qoralanishi va o'rtasidagi teng huquqlilik tushunchasini shakllantirish kerak. Biz quyida bolalar o'rtasida teng huquqlik tushunchalarini shakllantirish bo'yicha imkoniyati cheklangan bolalar bilan to'g'ri munosabat shakllantirish bo'yicha tavsiyalar berildi:

- pedagoglar barcha sinflarda bolalar o'z hayotlari va his tuyg'ularini muhokama qila oladigan o'zoro qo'llab – kuvvtlovchi va ham jihatlikdagi ijobiy muhitni yaratishga yordam berishlari lozim;
- o'quvchilar ongiga nogironlik – alohidalik emas, balki kamchilikni majudligi natijasida imkoniyatlar chegaralanganligini tushuntira bilish lozim.

Nogiron bolalardan qo'rqish, jirkanish hislarini yo'qotishga erishish talab etiladi.

Pedagoglar ayrim holatlarda stereotiplarni qo'llashdan qochishlari va tashabuslari qo'llashdan keyin ham bolalar oldida sharhlamasliklari lozim. Ular bolalarga nima uchun laqab qo'yish, masxara qilish, salbiy munosabatlarni yuzaga keltirishini tushuntirib berishlari va bunga yo'l qo'ymasliklari talab etiladi.

Zarur bo'lgan holatlarda imkoniyati cheklangan bolalarda ayrim o'quvchilar tamonidan bildirilayotgan salbiy munosabatlarni butun sinf bilan muhokama qilish o'rinli hisoblanadi. Ijobiy natijaga erishish uchun oxirigacha kurashish lozim.

Har bir muhokama bolalarning yutuqlarining uning avvalgi yutuqlariga solishtirib, qayd etib, takidlab borish muhimdir. O'quvchilar bilan turli xildagi va psixologik testlar o'tkazishda bolaning irqiga, ijtimoiy kelib chiqishiga, jinsi va nogironlikka oid savollarni bermaslik ayni muddao.

O'qituvchilar ishlarini va ularning yutuqlarini barcha sohalarida maktab va maktabdan tashqari ishlarda namoyish qilib borish kerak. Darslarga materiallar tayyorlashda imkoniyati

cheklangan bolaning ijod namunalarini ham qo'llash juda samara beradi.

Kitob, plakatlar va dasturlarni qo'llayotib, shunga ishonch hosil qilish kerakki, ular inklyuziv ta'limga mos kelishi kerak. Maktablar ochiq bo'lishi, o'quvchilar, ota-onalar va pedagoglar muloqot qila bilishi kerak.

Imkoniyatlari cheklangan bolalarning, hoh u maxsus maktab, maktabgacha muassasalar bo'lsin, hoh umumta'lim muassasalari qoshidagi sinf yoki guruhlar bo'lsin, hoh uyda ta'lim olish bo'lsin, o'qitishning barcha shakllari, ta'lim sohasiga jalb qilinishi ma'lum jihatdan integratsiya jarayoni hisoblanadi, chunki o'qish davrida va undan keyin ham bu bolalar boshqa bolalar, shu jumladan umumta'lim muassasalarda ta'lim olayotgan bolalar bilan o'zaro muloqotda bo'ladilar, ularning ijtimoiy moslashuvi va jamiyatga uyg'unlashuvi ta'minlanadi. Biroq, ta'lim olish uchun mos shart-sharoitlarni tanlash har bir bolaning va ota-onasining huquqi hisoblanadi. Psixologik-tibbiy-pedagogik komissiya mutaxassislari zimmasiga bolaning ruhiy-jismoniy holatini o'rganish va tashxis qilish vazifasi yuklangan bo'lib, bolani har tomonlama tekshirish natijasida bolalarni o'qitish va ularga mos keladigan ta'lim sharoitini aniqlashga doir tavsiyalar beriladi.

Shunday qilib, o'ziga xos ehtiyojlari bo'lgan bolaning umumta'lim sohasiga samarali jalb qilinishi uchun quyidagilar zarur:

- bolaning rivojlanishida ijobiy natijalarga erishishga imkon beradigan korreksion tadbirlarni erta yoshdan boshlash
- umumiy ta'limga jalb qilingan har bir bola uchun tibbiy-psixologik-pedagogik kuzatuvni, ya'ni mutaxassislarning doimiy yordamini tashkil etish;
- ruhiy-jismoniy rivojlanishi va ta'lim ehtiyojlaridan kelib chiqib, imkoniyatlari cheklangan har bir bolaning sog'lom bolalar bilan birgalikda tarbiya va ta'lim olishining zarur shakllarini tanlashni ta'minlash.

Yuqorida ko'rib chiqilgan inklyuziv ta'lim to'g'risidagi zarur tushuncha va fikrlar integratsiya ta'limini amaliyotga tatbiq qilishda foydali bo'lishi mumkin. Olib borilgan so'rovnomalar tahlili imkoniyati cheklangan bolalarni umumta'lim maktablarida o'qitish jarayonida duch keladigan qiyinchiliklarni bartaraf etishga yordam beradi.

Chunonchi, umumta'lim muassasalari sharoitini imkoniyati cheklangan bolalarga moslashtirib ta'lim va tarbiya berish natijasida bolalar o'rtasida do'stona munosabatlar shakllanib boradi. Bunday bolalar va o'smirlarning ijtimoiy jamiyatga erta va to'laqonli moslashuvlari ta'minlanadi.

Inklyuziv ta'limni O'zbekiston Respublikasida joriy qilishning yana bir afzallik tomoni shundaki, maxsus ta'lim muassasalari mavjud bo'lmagan joylarda ham imkoniyati cheklangan bolalarni umumta'lim tizimiga to'liq jalb qilinishiga imkoniyat yaratiladi.

Inklyuziv ta'lim umumta'lim jarayonini rivojlantiradi va barcha bolalarga mos bo'lgan ta'limni joriy qiladi. Imkoniyati cheklangan bolalar ta'lim olishiga oid qo'shimcha moslamalarni tashkil qilib bolalarni ta'lim olishiga qulay sharoit yaratadi. Inklyuziv ta'lim turli xil ehtiyojli bolalarning ta'lim olishiga qaratilgan metodologiyani rivojlantirishga harakat qiladi. Inklyuziv ta'lim turli ehtiyojlarni qondirishga qaratilgan ixcham turdagi dars berishga yondashadigan ta'limni ishlab chiqishni amalga oshiradi. Agarda inklyuziv ta'limni tatbiq etishda dars berish, o'qitish bir muncha samarali va unumli bo'lsa unda nafaqat imkoniyati cheklangan bolalar balki barcha bolalar yutadi.

Hozirgi kungacha umumiy ta'lim maktab tizimi vakillarining "Bular bizning bolalarimiz emas. Ular maxsus ta'limga qarashli" degan gaplarini juda ko'p eshitganmiz. Shu kabi masalalar bugungi kunda nogiron guruhlariga asoslangan klassifikatsiyasini va maxsus ta'limga muhtoj bolalar tushunchasini o'zgartirishga asos bo'lmoqda. Umumta'lim maktablarida nuqson turiga ko'ra sharoit yaratilsa, ko'pchilik maxsus ta'limga muhtoj bolalarning ehtiyojlarini oddiy maktabning o'zida ham maxsus dastur, darsliklar va yordamchi texnik vositalarni qo'llashi asosida ta'lim olishini amalga oshirish mumkin.

Maxsus yordamga muhtoj bolalarning asosiy muamolarini ular o'zlari yashab turgan muhitdan, oiladan uzoqda ta'lim tarbiya berish bilan hal qilib bo'lmaydi. Jamiyat o'z a'zolariga javobgarlikni o'z bo'yniga olmas ekan, cheklab qo'yilgan huquq va imkoniyatlar qaytarib berilmas ekan, ijtimoiy integratsiyaga erishish qiyin.

Imkoniyati cheklangan bolalarning ta'lim-tarbiyasida tenghuquqlilik muammosini hal etish bugungi kunning dolzarb muammolaridan biridir. Ammo bugungi kunda ham juda ko'plab

bolalar turli xildagi sabablarga ko'ra ta'limdan chetda qolib ketmoqdalar. Inklyuziv ta'limga jalb qilishning tashkiliy, ilmiy-uslubiy choralari ko'rib chiqish, ya'ni mutaxassislarni tayyorlash, malakasini oshirishga oid tadbirlarni ishlab chiqish lozim. Alohida yordamga muhtoj bolalarni umumta'lim muassasalariga jalb qilishning ikki asosiy omili bor:

Birinchidan, maxsus ehtiyojga ega bo'lgan bolalar ham sog'lom bolalar bilan birgalikda o'zaro faoliyat ko'rsatishlari mumkin. Inklyuziv ta'lim maqsadga muvofiq tarzda tashkil etilsa, maxsus ehtiyojli bolalar ijtimoiy tomondan himoyalanaдилar, sog'lom bolalar esa ijtimoiy adolat va tenglikning tan olinishi buyukligini, nogiron bolalarga nisbatan yanada mehribon va e'tibor bilan munosabatda bo'lishni his etadilar.

Ikkinchidan, nogiron bolalar ham sog'lom tengdoshlari bilan yonma-yon o'qish, tarbiyalanish huquqiga ega ekanligi.

Bu ishlarning muvaffaqiyati har bir davlatning qonunlarida aks etilishi zarur. Chunki, qonunlar, ularni kerakli moddiy va ma'naviy resurslar bilan ta'minlanishini amalga oshirishni kafolatlaydi. Imkoniyati cheklangan bolalar-o'quvchilarga ta'lim berishda, ot-onalar, mahallalar, pedagoglar, mutaxassislarning hamkorligida faoliyat ko'rsatishlari talab qilinadi va majburiy shart hisoblanadi.

Alohida ehtiyojli bolalar ham sog'lom tengdoshlari bilan birgalikda o'z qobiliyati darajasida faoliyat ko'rsatish, ta'lim olishi, kasb-hunar o'rganishi va rivojlanishi mumkin. Inklyuziv ta'lim maqsadga muvofiq tarzda tashkil etilsa, maxsus yordamga muhtoj bolalar ijtimoiy tomondan himoyalanaдилar, ijtimoiy xayotda tenghuquqli ekanligini, o'z tengdoshlari bilan birga bilim olishlari mumkinligini his etadilar.

Alohida ehtiyojli bolalar uchun tashkil etilgan segregatsion-maxsus, yopiq turdagi muassasalarda bolalardagi mavjud nuqsonlar ancha-muncha yuqori darajada korrektsiyalansada, ammo bolalarning maktab jamoasidagi tor doiraga tushib qolishlari natijasida ijtimoiy jamiyatga moslashishi, kelajakda sog'lom bolalar qatori faoliyat yuritishlarida juda katta qiyinchiliklarga duch keladilar. Maxsus maktablar mana shu jihatlari bilan katta kamchiliklarga ega. Bundan tashqari maxsus ehtiyojli bolalarni barcha qatori keng jamoatchilik davrasidan ajratgan holda yashashlari ham demokratiya nuqtai nazariga to'g'ri kelmaydi.

Chunki maxsus ehtiyojli bolalar ham barcha qatori haq-huquqlarga ega.

Maxsus ehtiyojli bolalarni umumta'lim muassasalariga qabul qilinishi o'quvchilarni yanada bolaga qaratilgan faolroq va ko'proq o'quvchilarni qamraydigan yangi o'qitish uslublarini ishlab chiqishga undaydi. Buning nafi esa hamma bolaga tegadi.

Jamiyatda nogironlarga nisbatan yangilish fikr va munosabat mavjud. Ular haqida ma'lumotlarning kamligi va ularga yoshligidan maxsus muassasalarda yopiq tarzda ta'lim-tarbiya berilishi bunga sabab bo'lishi mumkin. Bunday munosabatni yo'qotish yoki kamaytirish ancha mushkul ishdir. Lekin tajribadan shu narsa ma'lumki, kattalarga nisbatan bolalar farqli va o'xshashlik jihatlarni tezroq anglar ekanlar. Agarda maxsus ehtiyojli bolalar normal rivojlanishdagi bolalar bilan birgalikda ta'lim-tarbiya olsalar, bu barcha bolalarni nogironlarga nisbatan o'zlari singari bola ekanliklarini anglab, kamsitmasliklarini ta'minlagan bo'lar edi.

Ko'rishida nuqsoni bo'lgan bolalar inklyuziv ta'limida sinflarni va dars jarayonini moslashtirish.

- o'qituvchi ko'rishida nuqsoni bo'lgan boladan (agarda u zaif ko'ruvchi bo'lsa) sinf taxtasini ko'rish uchun eng qulay joygi surab uni o'sha joyga o'tkazishi lozim;

- agar ko'rishida nuqsoni bo'lgan bolaning ko'zlari yorug'likka sezgir bo'lsa, uni deraza yoniga o'tkazmaslik kerak. Shuning uchun ham bolaning ko'zlarini yorug'likdan saqlash uchun karton to'siqni ishlatish mumkin;

- sinfdagi eng axloqiy va olijanob o'quvchilarni aniqlab, ko'rishida nuqsoni bo'lgan bolaga "yo'l boshlovchi" o'quvchi qilib tayinlansa yuqori natijaga erishish mumkin;

- o'qituvchi sinf taxtachasiga yozilgan ma'lumotlarni baland ovozda o'qishi talab etiladi;

- ko'rishida nuqsoni bo'lgan bola ma'lumotlarni eshitish va taktil sezgilari asosida egalaydilar. Shuning uchun ham ularga buyumlarni ushlab ko'rish imkoniyatini berish kerak;

- o'qituvchi sinfiy munozaralarda kim gapirayotganligini ko'rishida nuqsoni bo'lgan bola bilishi uchun har bir o'quvchining ismini aytib turishi kerak.

Nutq – murakkab faoliyatdir. U ruhiy jarayonlarning tarkib topishiga va bolaning umuman barkamol bo'lib o'sishiga katta ta'sir

ko'rsatadi. Nutq eshituv organlari vositasi bilan idrok etishga asoslangan bo'lib, atrofdagilarga taqlid etish yo'li bilan rivojlanib boradi. Og'zaki nutqning shakllanishida eshitish analizatori, nutqni harakatga keltiruvchi analizator ishtirok etadi. Nutqni harakatga keltiruvchi analizator eshituv analizatori bilan mahkam bog'langan holda ishlaydi, eshitish analizatorining rivojlanish darajasi esa ko'p jihatdan talaffuzga bog'liq. Bola nutqining o'sib borishi tovushlar talaffuzi, fiziologik va fonematik eshitishning kamol topib borishi darajasi bilangina xarakterlanib qolmay, balki eng muhimi o'z nutqi va atrofdagilar nutqidagi so'zlarning tuzilishini, tovush tarkibini farqlay bilish qobiliyati bilan ham xarakterlanadi. So'z tarkibini anglab olishdan iborat bu qobiliyat Grammatik va leksik komponentlarning rivojlanishida ham muhim ahamiyatga ega. Ikkala signal sistemasi shuningdek, idrok bilan so'zning o'zaro aloqada bo'lishi aqliy rivollanishning asosini tashkil etadi.

Defektologlar olimlar (T.A. Vlasova, R.M. Boskiye, D.V. Neyman) tadqiqotlariga ko'ra eshitishida nuqsonlari bor bolalarning rivojlanish darajasi shu nuqsonning bola hayotining qaysi davrida paydo bo'lganiga va og'ir-yengilligiga bog'liq. Surdopedagogikada eshitishida nuqsonlari bor bolalar kar-soqov, qulog'i og'ir keyinchalik qulog'i og'irlashgan bolalar guruhiga bo'linib o'rganiladi. Tug'ma yoki hali tili chiqmagan go'daklik davridan ikkala quloqning mutlaqo eshitmasligi kar-soqovlikka olib keladi. Eshitish qobiliyatining qisman buzilishi natijasida nutqiy nuqsonga uchragan bolalar qulog'i og'ir, bolalar guruhiga kiritiladi. Nutqi rivojlanib, shakllanib olgandan so'ng yaxshi eshitmaydigan bo'lib qolgan bolalar "Qulog'i keyinchalik og'ir bo'lib qolganlar" guruhiga kiradi. Bu nuqson nutq tarkib topganidan so'ng vujudga kelsa ham quloqdagi nuqson tufayli eshitishda xos kamchiliklar bo'laveradi.

Turg'un eshitish nuqsonlari kelib chiqish sabablariga ko'ra tug'ma va orttirilgan bo'lishi mumkin. Kar-soqov bolalarning 25-30%ida eshitish nuqsonlari tug'ma bo'ladi. Bunga sabab onaning homiladorlik davrida turli kasalliklar masalan, gripp bilan kasallanishi, ota-onaning ichkilik ichib turishi, onaning homiladorlik davrida bilib-bilmas dori-darmonlar iste'mol qilishi (masalan, streptoksin, xinin singari dorilar), homilaning shikastlanishi, irsiyat, genetik faktorlar (quloq tuzilishdagi patologik o'zgarishlar bo'lishi (masalan, eshitish yo'li atreziyasi-bituvi). Eshitishdagi orttirilgan

nuqsonlar, quloq yoki eshitish analizatorining tuzilishdagi kamchiliklardan kelib chiqishi mumkin. Bunga oily nerv markazi o'tkazuvchi yo'llar yoki quloqning o'zidagi o'zgarishlar sabab bo'ladi. Bolaning ilk yoshida otit, parotid, meningit, qizamiq, qizilcha, gripp kasalliklari bilan kasallanishi ba'zi hollarda kar-soqovlik yoki turli darajalardagi quloq og'irligiga olib kelishi mumkin.

Hozirgi kunda ekologiya masalalarining keng o'rganilishi eshitish nuqsonlarining oldini olishda ham katta ahamiyatga ega. Eshitish analizatoriga turli zaharli kimyoviy dorilar juda kuchli ta'sir etib ayniqsa analizatorning o'tkazuvchi nervlarini ishdan chiqaradi. Natijada bola yaxshi eshita olmaydigan bo'lib qoladi. Eshitish nuqsonlariga ega bo'lgan bolalar anomal bolalar kategoriyasiga kiradi. Chunki bu nuqson bolaning umuman rivojlanib kamol topib borishiga dastur materiallarini o'zlashtirishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Eshitish nuqsonlari bor bolalar maxsus sharoitda maxsus usullar bilan o'qitilishi va tarbiyalanishi kerak. Eshitish nuqsonlarining yengil darajalari ham bolaning har tomonlama rivojlanishiga ta'sir ko'rsatadi. Bog'cha va maktab programmalarini o'zlashtirishda bir qator o'ziga xos qiyinchiliklar kelib chiqishiga sabab bo'ladi.

Kichik yoshdagi bolalarning eshitish qobiliyati nutqi rivojlangandan so'ng masalan, ikki yoshida yo'qolgani ham karlik natijasida bola atrofdagilar nutqini eshitmaydi hattoki bilganlarini ham asta sekin unutadi. Boladagi karlik bilan soqovlik qo'shilib u kar-soqov bo'lib qoladi. Bolaga o'z vaqtida maxsus yordam ko'rsatilmasa unda aqli zaiflik belgilari ham paydo bo'ladi. Biroq nuqsonning o'rnini to'ldirib, boshqaruvchi jarayonlarni aktivlashtiruvchi maxsus korreksion sharoit boladagi nuqsonlarni bartaraf etib ularni ham nutqiy rivojlanishini ham umumiy aqliy rivojlanishini ta'minlaydi. Qulog'i og'ir bolalar uchun maxsus tashkil etilgan bog'cha hamda maktab internatida barcha zarur shart-sharoitlar mavjud.

Maxsus muassasalardagi tarbiyachi va o'qituvchilar bunday bolalarni tegishli ta'lim-tarbiya olishlariga yordam berishlari kerak. Yuqorida qayd etilganidek surdopedagogikada eshitish qobiliyati zaif bolalarga kar-soqov, tug'ma va orttirilgan bolalar kiradi. Qulog'i og'ir bolalar o'z navbatida eshitish qobiliyatining nechog'li buzilishiga qaramay yengil, o'rta va og'ir kamchiligi bor bolalarga bo'linadi:

✓ *yengil darajadagi* qulog'i og'ir bolalar ovoz bilan gapirilgan nutqni 6-8 m masofadan ovoz chiqarmay shivirlab gapirilgan gapni quloq suprasidan 3-6 m masofada eshitadi;

✓ *o'rta darajadagi* qulog'i og'ir bolalar ovoz chiqarib gapirilgan gapni 4-6m, ovozsiz pichirlab gapirilganini 1-3m masofadan eshitadi;

✓ *og'ir darajali* qulog'i og'irlikda bola o'rta mryorda ovoz bilan gapirilgan gapni quloq suprasidan 2m, shivirlashni 0,5m masofadan eshitadi xolos.

Qulog'i og'irlik natijasida bola nutqida bir qator kamchiliklar kuzatiladi: lug'atining yetarli darajada bo'lmasligi, grammatik komponent rivojlanmagan – gapirganda so'zlarni tashlab ketish, so'zlarni noto'g'ri ishlatish, ularni o'zaro bog'lay olmaslik, kelishik va so'z yasovchi, so'z o'zgartiruvchi, qo'shimchalarni ishlata olmaslik: tovushlarni noto'g'ri talaffuz qilish – o'xhsash jarangli-jarangsiz undoshlarni bir-biri bilan adashtirish, tushirib ketish va boshqalar shular jumlasidandir. Bola nutqidagi kamchiliklarning kelib chiqish sabablarini bilmaslik orqasida ayrim tarbiyachi va o'qituvchilar bolani dangasa, mas'uliyatsiz, bezori deb unga noto'g'ri munosabatda bo'lishadi, natijada bola injiq, yig'loqi, serjahl gap o'tmas bo'lib qoladi, ya'ni unda ikkilamchi ruhiy o'zgarishlar paydo bo'ladi.

Yengil darajadagi qulog'i og'ir bolalar sog'lom tengdoshlari qatorida ommaviy bog'cha va maktabda tarbiyalanishi mumkin. Biroq ularga alohida munosabatda bo'lish, ular uchun qulay shart-sharoitlar yaratish talab etiladi. Eshitish qobiliyati zaiflashgan bolalar bilan ishlashda surdopedagoglarning katta yutuqlariga erishmoqdalar. Ushbu kategoriyadagi anomal bolalar maxsus (kar bolalar uchun, qulog'i og'ir bolalar uchun) maktab internatlarida maxsus kechki maktablarda ta'lim olganlaridan keyin oliy o'quv yurtlarini ham muvaffaqiyatli bitirib chiqmoqdalar. Mamlakatimizning turli korxonalarida hamma bilan baravar mehnat qilmoqdalar. Demak eshitish nuqsonlarini batamom bartaraf etish, to'la kompensatsiyalash, korreksiyalash mumkin. Tarbiyachi va o'qituvchilarning asosiy vazifasi – qulog'i og'ir bolalarni boshqa bolalardan ajratib ularga alohida yondashish, zarur bo'lsa ularni maxsus muassasalarda ta'lim-tarbiya olishini ta'minlashdan iborat.

Ko'rish analizatori yordamida dunyoni idrok etish bolaning ruhiy rivojlanishida muhim ahamiyatga ega. Tevarak atrof haqidagi

eng kuchli ta'assurotlar ko'z bilan idrok etiladi. Bola ko'rish qobiliyati orqali narsalarning rangi, shakli, hajmi, harakati, uzoq-yaqinligi, fazodagi o'rni haqida tasavvurga ega bo'ladi. Ma'lum ko'rish analizatori nurlarni qabul qiluvchi qism - ko'z glakomasi va uning yordamchi apparatlaridan ko'zga tushgan tasvirni avval po'stloq osti markazlariga keyin esa oliy ko'ruv markazlari joylashgan katta miya po'stlog'iga yetkazib beradigan o'tkazuvchi yo'llardan tashkil topgan. Ana shu analizatorning har qanday qismlardagi o'zgarishlar bolaning ko'rish qobiliyatiga albatta ta'sir ko'rsatadi.

Tiflopedagogikada ko'zi ojiz bolalar ko'r, yaxshi ko'ra olmaydigan ko'zi xira bolalarga bo'linadi. Ko'r bolalarning ko'rish qobiliyati keskin kamaygan yoki korreksiya qo'llanilganida ham ko'rish o'tkirligi 0,04 gacha pasaygan ya'ni bunday bolalar amalda ko'r bo'ladi. Ko'zi xira bolalarda ko'rish o'tkirligi 0,05 dan to 0,4 gacha bo'lishi mumkin. Ushbu guruhdagi bolalar tevarak atrofni ko'rish analizatori orqali idrok etadi.

Ko'rishga aloqador nuqsonlar kelib chiqish sabablariga ko'ra **tug'ma** va **orttirilgan** bo'ladi:

tug'ma nuqsonlar sabablari orasida irsiy kasalliklar, homilador ayolning toksoplazmos, qizilcha kasalliklari bilan og'rishi, homila ko'rish organlarining embrional rivojlanish paytda zararlanishi, miya o'smasi va shu kasalliklar katta rol o'ynaydi;

orttirilgan ko'rish anomaliyalari hozirgi kunda nisbatan kam uchraydi. Aholiga davolash profilaktika oftamologiya yordamining yaxshilangani hamda tibbiyot sohasidagi katta yutuqlar qo'lga kiritilgani munosabati bilan ko'zi xira bolalar ancha kamaydi. Traxoma, chechak, ko'z sili, qizamiq, skarlatina va boshqa kasalliklar oqibatida bolalarning ko'r yoki ko'zi xira bo'lib qolish hodisalariga deyarli tamomila barham berildi.

Ko'z ojizligi ya'ni ko'rish nuqsonlari zo'rayib boradigan va bir xil turadigan bo'ladi. Zo'rayib boradigan turlari kun sayin og'irlashib, bora-bora ko'rlikka olib keladi. Muqim turi esa turg'un bo'ladi, bolaning ko'rish darajasi doim bir xilda turaveradi. Ko'rish qobiliyatining zo'rayib boradigan zaifligi ko'k suv, ya'ni glauxoma kasalligi ko'ruv nervi atrofida to'r parda distrofiyasiga bog'liq bo'lib, bolaning har qanday rivojlanish davrida kelishi mumkin. Gigiyenik talablarga rioya qilmaslik refrakmiya anomaliyalar bilan bog'liq bo'lgan ko'z kamchiliklari zo'rayib borishiga ham olib boradi.

Yosh go'daklarda ba'zan ko'zga oid tug'ma nuqsonlar ham uchraydi: kriptoftalm - ko'z olmasi qovoqlarining tug'ilishdan rivojlanmay qolgani, mikroblefaron - ko'z qovoqlar kaltaligi tufayli ko'zning yumilib turishi shular jumlasidandir. Bunday kamchiliklarning ko'pchiligini jarrohlik yo'li bilan davolab ularni bartaraf etsa bo'ladi. Ko'zi ojiz so'qir bolalar ko'r tug'ilgan va ko'r bo'lib qolgan bolalar deb ikki guruhga ajratiladi. Birinchi guruhga tug'ilishdan ko'zi ojiz va tug'ilganidan so'ng to 3 yoshgacha bo'lgan davr ichida ko'rish qobiliyati buzilgan bolalar kiritilsa, bunday bolalar xotirasida ko'rish tasavvurlari qolgan bo'ladi. Ko'rish qobiliyatining og'ir shakldagi buzilishlari bolaning xarakteriga psixikasiga ikkilamchi asoratlar paydo bo'lishiga olib keladi. Ko'r bo'lib qolgan bolalar bilan barcha ishlar ularning ko'rish tasavvurlarini tiklash asosida olib boriladi va bunday ma'lum natijalarga erishish mumkin bo'ladi. Har holda bola rang shakl va boshqalarni bir qadar eslab qoladiki bu tegishli tushunchalar hosil qilishni osonlashtiradi.

Ko'z ojizligi qancha kech paydo bo'lgan bo'lsa bolaning tevarak-atrof haqidagi tasavvurlari shuncha boy va ularni mustahkamlash, takomillashtirish, kengaytirish shunchalik oson bo'ladi. Ko'rish qobiliyati keskin kamaygan bolalar ko'zi ojiz bolalar uchun maxsus tashkil etilgan maktablarda ta'lim olishlari kerak. Bu maktablarda sog'lom analizatorlarning aktiv faoliyati asosida ko'rish analizatori faoliyatini qoplash ishlari olib boriladi. Maxsus ta'lim tarbiya ishlari ko'rish qobiliyatining zaifligi natijasida paydo bo'lgan ikkilamchi psixik asoratlarning oldini olish, ularni bartaraf etish, korreksiyalashga qaratiladi. Bolada mustaqil hayot uchun zarur bo'lgan barcha bilim, ko'nikma hamda malakalar shakllantirilib boriladi.

Ko'zi xira bolalar tevarak atrofni ko'rish analizatori orqali idrok etadilar. Ular ham ko'rish qobiliyati zaif bolalar uchun tashkil etilgan maxsus maktabda yoki ko'rlar maktabi qoshidagi maxsus sinflarda ta'lim olishlari kerak. Biroq bunday bolalar aksari ommaviy maktablarda o'qishni boshlashi ma'lum. Bir necha yil muvofaqiyatsiz ravishda qiynalib o'qigach ular maxsus maktablarga yuboriladi. Bunday bolalarni tarbiyachi va o'qituvchilar sog'lom tengdoshlaridan ajratib olib iloji boricha vaqtli maxsus maktablarga jo'natishlari kerak. Ko'rish qobiliyati zaiflashgan bolalar satrlarni

yaxshi ajrata olmaydilar. Shartli o'xshash narsa, harflarni bir-biri bilan adashtirib yuboradilar, natijada o'qish va yozishda ko'p xatolarga yo'l qo'yadilar. Raqamlarni bir-biridan ajrata olmaslik oqibatida hisoblashda va matematik masalalarni hal etishda qiynaladilar. Ular doskaga yozilganlarni jadval, sxema va boshqa tasvirlarni yaxshi ko'rmaydilar. Ko'rish bilan bog'liq ishni bajarish vaqtida tez charchab qoladilar. Noto'g'ri muhit, noqulay sharoit bolani ko'rish qobiliyati keskin pasayib borishiga olib kelishi mumkin.

Tarbiyachi va o'qituvchilar ko'rish qobiliyati zaif bolalarni o'z vaqtida oftamolog huzuriga maslahatga yuborishlari kerak. Oftamolog bolani tekshirib kerak bo'lsa unga korreksiya qiladigan ko'zoynak taqib yurishini tavsiya etadi va bola qayerda ta'lim olishi kerakligini aniqlaydi. Ko'zoynak taqib yurishi kerak bo'lgan bolalarga bog'cha va maktab sharoitida to'g'ri sanitariya-gigiyena sharoitlari yaratilishi zarur. Bolaning ish o'rni to'g'ri va yetarli darajada yoritilishi lozim. Bola doska, jadval, kartada chizilgan tasvirlar va boshqa o'quv materiallarini qanchalik aniq ko'rayotganiga e'tibor beriladi. Anomal refraksiyani bolalar ko'zi tez charchab qolishini hisobga olib, dars vaqtida ularga ish turlarini mumkin qadar o'zgartirib turish, ko'z qadash bilan bog'liq bo'lgan ishlar topshiriqlar hajmini g'oyat jiddiy nazorat qilib borish zarur. Ko'z o'tkirligi 0,05 dan to 0,4 gacha bo'lgan bolalar maxsus bog'cha va maktablarda ta'lim-tarbiya olishadi. Bu joylarda o'quv ishlari ko'rish asosida olib boriladi, ammo turli texnik va kattalashtiruvchi optik vositalardan yiroqroq harflar bilan bosib chiqarilgan darsliklardan maxsus yoritgichlardan foydalaniladi.

Maxsus maktabning asosiy vazifalaridan biri – bolalarda saqlanib qolgan ko'rish imkoniyatlaridan o'qish jarayonida to'g'ri foydalanish va ularni rivojlantirish, ko'rish qobiliyati pasayib ketmasligi uchun shart-sharoit yaratish oily ruhiy jarayonlarni tarbiyalab bolaning bilim faoliyatini rivojlantirish, kengaytirish, bolada ko'rish qobiliyati zaifligi natijasida paydo bo'lgan ikkilamchi ruhiy asoratlarni bartaraf etish va boshqalardir. Maxsus maktablarni bitirgach ko'rish qobiliyati zaif bolalar jumhuriyat ko'rlar jamiyati qoshidagi muassasalarda ishlaydilar. Intelektual faoliyat bilan shug'ullanadilar (yozuvchi, shoir, oliy va o'rta maktab o'qituvchilari, muzikachi va boshqalar). Shunday qilib ko'rish

qobiliyati zaif bolalarni ta'lim-tarbiya yo'li bilan rivojlantirib borish imkoniyatlari juda katta. To'g'ri tashkil etilgan kompensator, korreksion chora-tadbirlar natijasida ular hayotida o'z o'rnini topib ketishlari mumkin.

Yuqorida tanishib o'tilgan bolalarning bari sensor ya'ni unga bo'lgan ta'sirni idrok etishda ma'lum bir nuqsonlar tufayli to'liq tushinib yeta olmaydigan bolalar hisoblanadi.

Bolalarning nuqsonlari turlicha, demak, biz ularning imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda yondoshmog'imiz zarur. Har bir yordamga muhtoj bolaga uning individual xususiyatlarini hisobga olib dastur yoki reja tuzib olamiz. Sog'lom tengdoshlari bilan bir qatorda o'qib o'zlashtirishda ulardan ortda qolib ketmasliklari uchun ularga qo'shimcha mashg'ulotlar, darsdan tashqari vazifalar beriladi va ularni bajarishda ko'maklashiladi.

Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar inklyuziv ta'limida sinflarni va dars jarayonini moslashtirish:

1. Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolani o'qituvchi va doskaga yaqinroq (3 metrdan oshmasligi), sinfdagilarning barchasini ko'ra oladigan joyga o'tkazish;

2. O'qituvchi dars jarayonida faqat sinfda o'quvchilarga qarab dars o'tishi, eshitmaydigan o'quvchilarni o'ziga qaratib dars boshlashi; oqituvchi mavzuni tushintirayotgan paytda kitob yoki boshqa buyumlar bilan yuzini berkitmasligi, doskadagi ma'lumotlar haqida tushuncha berayotaganda esa orqa tomoni bilan turib qolmasligi shart. Chunki eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarning ko'pchiligi o'quv materialini, tushuntirish, murojaat va h.k.larni labdan o'qish asosida qabul qila oladilar;

3. Inklyuziv sinf xonasi yaxshi yoritilgan bo'lishi kerak. Chunki eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarning o'qituvchi va o'quvchilarning yuzini, qo'llarini yoki labini yaxshi ko'rishi kerak;

4. Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolani boshqa bolalarning labini ko'ra olishi uchun partalarni shunga muvofiq tarzda joylashtirish lozim;

5. Doimiy ravishda sinfda shovqin ko'tarmasligi talab etiladi. Inklyuziv sinf xonasi maktabning tayach va sokin tarafida bo'lishi talab etiladi;

6. O'qituvchi aniq talaffuz va baland ovozda lekin baqirmasdan gapirishi tavsiya etiladi.

Tayanch-harakat a'zolarida muammolari bo'lgan bolalarga sinflarni va dars jarayonini moslashtirish.

Yengil darajadagi serebral falaj bolani umumta'lim sinflarda o'qitish uchun ko'p narsa talab etilmaydi. Ammo og'ir darajadagi serebral falaj bolani umumta'lim tizimida o'qitish sinfni moslashtirish bir oz murakkabroqdir. Buning uchun sinfni moslashtirish quyidagi imkoniyati cheklangan bo'lishi mumkin:

1. Serebral falaj bola o'tirganda boshi va gavdasini to'g'ri tutish uchun masus o'rindiqlar;

2. Bolaning bo'yini kerakli darajada tuta olishi uchun maxsus o'rindiqlar;

3. O'qituvchi va tengdoshlar bolani tushuna olishlari uchun muloqot taxtalari (masalan, rasm yoki turli razmiy belgilardan tashkil topgan taxtalar, kichik hajimli doskalar);

4. Bola sinfda harakatlana olishi uchun sinf xonasining devorlari yoniga yordamchi vositalar qo'yish;

5. Sinf xona partalari serebral falaj bolaning aravachasi uchun moslashtirish;

6. Agar bolaning nutqida og'ir nuqsonlar bo'lsa muloqotning boshqa shakllardan, masalan rasmlar yoki chizilgan razmiy kartochkalardan foydalanish mumkin. Ular sinf taxtasiga joylashtirilsa, bola o'z fikrini bu vositalar orqali ifoda etadi;

7. Bolani savollar berishga undang, lekin unga o'z nutqi bilan yoki boshqa vositalar orqali javob berishga fursat bering;

8. Kompleks yordam (tibbiyot xodimi logoped, massajist yordami) turini tashkil etish;

9. Tengdoshlaridan bola bilan o'zaro muloqot qilishlarini so'rang, chunki bolalar doimo bir birlari bilan muloqot qilish yo'lini topadilar;

Qo'l, oyoqlarni boshqara olishda qiynalgan bolalar yozishda juda ko'p qiyinchiliklarga uchraydilar. Shuning uchun ularning yozishlariga qo'shimcha vaqt ajratish lozim, yoki ularga ma'lumotning nusxasi berilishi yoki boshqa o'quvchi ularga yozib berishi mumkin.

Yengil darajadagi aqliy rivojlanishida muammosi bo'lgan bolalar inklyuziv ta'limida sinflarni va dars jarayonini moslashtirish.

1. Aqliy rivojlanishida muammosi bo'lgan bolalar diqqatini tarqoqligini hisobga olib partada ortiqcha narsalar bo'lmasligi kerak;

2. Aqliy rivojlanishida muammosi bo'lgan bolalar tez charchab qolishini hisobga olgan holda, ular harakatda bo'lish imkonini beruvchi topshiriqlar berib turish («daftarlarni yig'», «doskani tozala» kabi);

3. Har bir darsda jismoniy daqiqa o'tkazishni unutmaslik;

4. Sinfda yetakchilik qobiliyatiga ega bo'lgan o'quvchini aniqlab, «sinf boshqaruvchisi» (imkoniyati cheklangan o'quvchi) etib tayinlash (bu o'quvchidan o'qituvchi aqliy rivojlanishida muammosi bo'lgan bola bilan ishlayotganda ko'proq foydalanadi);

5. Aqliy rivojlanishida muammosi bo'lgan bolalarni sinfdagi eng a'lochi o'quvchi bilan birga o'tqazish;

6. Darsda asosan ko'rgazmalilikka tayanish;

7. Aqliy rivojlanishida muammosi bo'lgan bolaga topshiriqlarni qismlarga bo'lib berish;

8. Bolani rag'batlantirishni unutmaslik;

9. Usullarning xilma – xilligidan doimiy ravishda foydalanish;

10. O'yin metodlariga maksimal darajada tayanish;

11. Bola topshiriqni bajarayotganda unga qo'shimcha yoki amaliy ko'rsatma ham berish;

12. Sinf jamoasiga aqliy rivojlanishida muammosi bo'lgan bolaning ham hissasi qo'shiladigan topshiriqlar berish;

13. Doimiy ravishda aqliy rivojlanishida muammosi bo'lgan bolani nazorat ostiga olish.

Sinf va guruhlarda inklyuziv ta'lim tushunchasini rivojlantirish.

Bolalar ongida irqchilik, nogironlik hamda imkoniyatlar kengligi xususida to'g'ri tushunchalarni shakllantirish inklyuziv ta'limning samaradorligini oshirishda juda ham muhim ahamiyat kasb etadi. Noto'g'ri tushunchalarning mavjudligi sababli imkoniyati cheklangan bolalar haqorat va masxaralanishiga duchor bo'lmoqdalar. Bundan ham ayanchlisi shu kabi salbiy munosabatdagi xulq-atvorni ayrim o'qituvchilarning e'tiborsiz qoldirayotganligidir.

Ta'lim-tarbiya samaradorligini oshirish uchun ham barcha maktablarda hamma bolalar uchun teng huquqli, sevimli, do'stona

iliq munosabatdagi muhitni yaratish lozim. Pedagoglar barcha sinflarda bolalar o'z hayotlari va his-tuyg'ularini muhokama qila oladigan o'zoro qo'llab – quvvatlovchi va ham jihatlikdagi ijobiy muhitni yaratishga yordam berishlari lozim; o'quvchilar ongiga nogironlik – alohidalik emas, balki kamchilikni majudligi natijasida imkoniyatlar chegaralanganligini tushuntira bilish lozim. Nogiron bolalardan qo'rqish, jirkanish hislarini yo'qotishga erishish talab etiladi.

O'qituvchilar ishlarini va ularning yutuqlarini barcha sohalarida maktab va maktabdan tashqari ishlarda namoyish qilib borish kerak. Darslarga materiallar tayyorlashda imkoniyati cheklangan bolaning ijod namunalarini ham qo'llash juda samara beradi.

Kitob, plakatlar va dasturlarni qo'llayotib, shunga ishonch hosil qilish kerakki, ular inklyuziv ta'limga mos kelishi kerak. Maktablar ochiq bo'lishi, o'quvchilar, ota-onalar va pedagoglar muloqot qila bilishi kerak.

Inklyuziv ta'lim samaradorligini oshirishning ba'zi bir xususiyatlari

✚ Aravachada yuradigan yoki hasa va boshqa moslamalar orqali harakatlanuvchi bolalar uchun sinfdagi harakatlanish joylarini yetarli ekanligiga ishonch hosil qilish uchun quyidagilarga e'tibor bering:

✚ Ko'rish va eshitish qiyinchiliklariga ega bolalar gilam va partalar orasida butun sinf faoliyatida ishtirok eta oladigan tarzda o'tirganlariga ishonch hosil qiling.

✚ Ta'lim olishda qiyinchilikka uchraydigan va bunda ta'lim olish imkoniyatlarini qo'llay olishlariga ishonch hosil qiling.

✚ Turli xil tibbiy muammolarga ega bolalarning ayrimlari tez-tez ovqatlanish, suyuqlik iste'mol qilish yoki boshqalarga qaraganda ko'proq yuvinish xonasiga borish ehtiyojiga ega bo'ladilar. Bunday bolalar o'zlarini noqulay his etmasliklari uchun zarur shart-sharoitlarini yaratishga e'tibor qarating.

✚ Uzoq muddat tik tura olmaydigan bolalar ham e'tibordan chetda qoldirmang.

✚ Agar bolaga diqqatni jamlash yoki ko'rinmas yashirish (autizim yoki giperfaollik natijasida diqqatning yetishmasligi) natijasida tinch o'tirishga qiynalsa, boshqa o'quvchilar aytilgan

vazifalar bilan mashg'ulot bo'lsalar ham diqqati tarqoq o'quvchilarning bir nafas dam olishlariga imkon bering.

2005-yilning 19-sentabr kuni XTVning 234-sonli buyrug'i bilan «Imkoniyati cheklangan bolalar va o'smirlar uchun inklyuziv ta'lim to'g'risida muvaqqat Nizom» ni tasdiqlandi. Ushbu Nizomda inklyuziv ta'lim tizimining maqsad, vazifalari belgilab berilgan.

«Imkoniyati cheklangan bolalar va o'smirlar uchun inklyuziv ta'lim muvaqqat Nizom» asosida Respublikamizda inklyuziv ta'lim tizimining huquqiy-ijtimoiy asoslari yaratildi, nizomning 4-bandida inklyuziv ta'lim tizimida o'quv tarbiya jarayonini tashkil etishning quyidagi masalalari qayd etilgan:

Inklyuziv ta'lim tashkil etilgan barcha umumta'lim maktablarida imkoniyati cheklangan bolalar va o'smirlarga nisbatan do'stona munosabat ruhi shakllanadi.

Inklyuziv ta'lim amalga oshirilayotgan umumta'lim maktablarida Davlat Ta'lim standartlariga ilova sifatida imkoniyati cheklangan bolalar va o'smirlar uchun korreksion dasturlar ham inobatga olinadi, maxsus korreksion ishlarni amalga oshirish uchun shart-sharoitlar yaratiladi (maxsus jihozlangan korreksiya xonasi, maxsus infrastruktura).

Inklyuziv ta'lim amalga oshirilayotgan umumta'lim maktablarida tayyorlov guruh va birinchi sinflarida 35 daqiqa va boshqa sinflarda 45 daqiqadan darslar olib boriladi.

Imkoniyati cheklangan bolalar va o'smirlar bilimlari ularning shaxsiy xususiyatlari va qobiliyatlariga asoslangan holda belgilangan tartibda baholanadi.

Ta'lim jarayonida zamonaviy umumdidaktik tamoyillar bilan bir qatorda maxsus tamoyillar ham e'tiborga olinadi.

Korreksion ta'lim o'quvchilarning ehtiyojlariga ko'ra tabaqalashtirilgan holda tashkil etiladi.

Inklyuziv ta'lim amalga oshirilayotgan umumta'lim maktabiga o'quvchilar ota-onalarning arizasi hamda «Tibbiy-psixologopedagogik komissiya»lari xulosalari asosida qabul qilinadi va ta'lim muassasalari rahbarlari bo'yruqi bilan tasdiqlanadi.

Inklyuziv ta'lim amalga oshirilayotgan umumta'lim maktabidagi sinflarida integratsiya qilingan o'quvchilar soni 4 nafardan oshirilmaydi hamda o'quvchilar umumiy soni 25 nafargacha deb belgilanadi.

Shuningdek, mazkur Nizomda inklyuziv ta'lim ishtirokchilari, inklyuziv ta'lim mutaxassislarining ota-onalar yoki boshqa qonuniy vakillar bilan hamkorligi, xalqaro hamkorlikda qatnashish xususiyatlari batafsil bayon etilgan.

Imkoniyati cheklangan bolalarni inklyuziv ta'lim tizimida ta'lim olishini yanada takomillashtirish, amaliyotda uchraydigan muammolarning yechimlarini davlat va nodavlat tashkilotlar hamkorligida hal qilish masalalari yuzasidan quyidagi tavsiyalar ishlab chiqildi:

- korreksion ta'lim strukturasi sifat jihatdan yangilash;
- respublikaning ijtimoiy iqtisodiy rivojlanishini hisobga olgan holda bosqichma-bosqich to'liq integratsiyasiga amal qilish;
- davlat normativ hujjatlariga inklyuziv ta'limni joriy etish bo'yicha qo'shimchalar kiritish yoki tadbirlar ishlab chiqish va tasdiqlashni davlat darajasiga olib chiqish;
- binoni ularga mos ravishda rekonstruktsiya qilish;
- umumta'lim tizimida ta'lim olayotgan maxsus ehtiyojli bolalar uchun zaruriy moddiy texnik ba'zani yaratish;
- inklyuziv ta'limni tashabbuskorlik, mehr-muruvvat tarzida tashkil etish;
- maktabning ish faoliyatiga inklyuziv ta'limni amalga oshirish borasida o'zgarishlar kiritish;
- umumta'lim muassasa pedagoglarini inklyuziv ta'lim bo'yicha qayta tayyorlash;
- barcha pedagogika oliygohlarida va o'rta maxsus o'quv yurtlarida korreksion pedagogik kurslarni kiritilishi;
- korreksion Davlat ta'lim talablari va dasturlarni imkoniyati cheklangan bolaning imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda moslashtirish, ishlab chiqish;
- umumta'lim, maxsus maktab pedagoglari, ota-onalar uchun o'quv-metodik va ilmiy ommabop, ixcham turdagi o'quv adabiyotlar va individual dasturlar yaratish;
- nogiron bolani ilk yoshidan tashxis qilish va korreksion pedagogik yordam berish;
- imkoniyati cheklangan bolalarni umumta'lim tizimida umumiy va korreksion ta'lim olishini ilmiy asoslari, standart talablar, o'quv-metodik majmualarni yaratish va ta'minlash;
- kasb-hunarga o'rgatish, rehabilitatsiya qilish va bu ishda oilani bevosita ishtirokini ta'minlash kabi bir qator dolzarb

masalalarni kelajakda keng qamrovli bajarish uchun davlat tasarrufida muvofiqlashtiruvchi ilmiy-pedagogik resurs markazi, boshqarma, ilmiy laboratoriyalar tashkil qilish kabi tashkiliy, ilmiy-uslubiy, amaliy ishlarni bajarish inklyuziv ta'limni joriy qilish muvaffaqiyatini ta'minlaydi.

Imkoniyatlari cheklangan bolalarning, hoh u maxsus maktab, maktabgacha muassasalar bo'lsin, hoh umumta'lim muassasalari qoshidagi sinf yoki guruhlar bo'lsin, hoh uyda ta'lim olish bo'lsin, o'qitishning barcha shakllari, ta'lim sohasiga jalb qilinishi ma'lum jihatdan integratsiya jarayoni hisoblanadi, chunki o'qish davrida va undan keyin ham bu bolalar boshqa bolalar, shu jumladan umumta'lim muassasalarda ta'lim olayotgan bolalar bilan o'zaro muloqotda bo'ladilar, ularning ijtimoiy moslashuvi va jamiyatga uyg'unlashuvi ta'minlanadi. Biroq, ta'lim olish uchun mos shart-sharoitlarni tanlash har bir bolaning va ota-onasining huquqi hisoblanadi.

Psixologik-tibbiy-pedagogik komissiya mutaxassislari zimmasiga bolaning ruhiy-jismoniy holatini o'rganish va tashxis qilish vazifasi yuklangan bo'lib, bolani har tomonlama tekshirish natijasida bolalarni o'qitish va ularga mos keladigan ta'lim sharoitini aniqlashga doir tavsiyalar beriladi. Shunday qilib, o'ziga xos ehtiyojlari bo'lgan bolaning umumta'lim sohasiga samarali jalb qilinishi uchun zarur.

Nazorat savollari:

1. Sinfda inklyuziv ta'limni tashkil etishdagi xilma-xillik nimadan iborat?
2. Eshitishida nuqsoni bo'lgan o'quvchilar bilan ta'limni tashkil etish bosqichlarini tavsiflab bering?
3. Ko'rishida nuqsoni bo'lgan o'quvchilar bilan ta'limni tashkil etish bosqichlarini keltiring?
4. Aqliy rivojlanishida nuqsoni bo'lgan o'quvchilar bilan ta'limni tashkil etish bosqichlarini belgilang?

Test savollari:

1. Nutqida nuqsoni bo'lgan bolalar bilan inklyuziv ta'lim o'qtuvchisi bilan birgalikda yana qanday mutaxassis mashg'ulot o'tishi zarur?
 - a) logoped
 - b) surdopedagog

- c) tiflopedagog
- d) oligofrenopedagog

2. Ko'zi ojiz bolalar bilan ishlaydigan mutaxassis nomi ko'rsating?

- a) tiflopedagog
- b) surdopedagog
- c) logoped
- d) oligofrenopedagog

3. Turg'un eshitish nuqsonlari kelib chiqish sabablariga ko'ra qanday shakllarda bo'ladi?

- a) tug'ma va orttirilgan
- b) faqat tug'ma
- c) faqat orttirilgan
- d) bunday nuqson mavjud emas

4. Ijtimoiy inklyuziya qachon ta'minlanishi kerak:

- a) rivojlanishida nuqsoni bo'lgan barcha bolalarga;
- b) faqat kichik yoshdagi rivojlanish nuqsonlari bo'lgan bolalar maktab yoshi
- c) faqat maxsus muassasalarda o'qiyotgan bolalar.
- d) a va b javoblar to'g'ri

5. Yengil darajadagi qulog'i og'ir bolalar ovoz bilan gapirilgan nutqni qancha masofadan eshitadi?

- a) 6-8 m masofadan
- b) 6-9 m masofadan
- c) 7-8 m masofadan
- d) 7-9 m masofadan

MAVZU. NUTQIDA VA HARAKAT-TAYANCH A'ZOLARIDA NUQSONI BO'LGAN BOLALARNI INKLYUZIV TA'LIM SHAROITIDA O'QITISH VA TARBIYALASH

REJA:

1. Nutq kamchiliklari va nutqiy nuqsoni mavjud bo'lgan bolalar ta'lim-tarbiyasi.
2. Tayanch harakat a'zolarida muammolari bo'lgan bolalar inklyuziv ta'limida sinfni va dars jarayonini olib borish.
3. Turli darajadagi intellektual yetishmovchiligi bo'lgan bolalar.
4. Autistik spektr buzilishlariga ega bolalar va ularni ta'limga jalb etish.

Tayanch so'zlar: nutq, aqli zaiflik, yengil, o'rta, og'ir, chuqur, dislaliya, alaliya, duduqlanish, korreksia.

Bola nutqidagi kamchiliklar o'zgalar nutqini tushinishdagi qiyinchilik ularni atrofdagilar bilan muloqatda bo'lishi o'z tengqurlariga qo'shilib ketishini qiyinlashtiradi. Nutq tafakkur, ko'ra olish bilan bog'liq bo'lganligi sababli bola ulg'aygan sari atrof muhitdagi tasavvurlari shakllanadi va uni aks ettirish so'z lug'ati orqali takomillashib boradi. Nutqning rivojlanishda ta'lim-tarbiya ijtimoiy hamda biologik omillarning ta'siri ham kattadir.

Buyuk mutaffakkirlarimiz Yusuf Xos Hojib odob, axloq ta'lim-tarbiya hamda ma'naviy kamolotning yo'l-yo'riqlarini qomusiy asari «Qutadg'u-blig» asarida bilim zakovat sohibi bo'lishining asosiy kalitini til bayon qiladi.

Til tufayli kishi o'z bilimi, aql idrokini, zakovotini til, so'z orqali bildiradi, degan fikrlarini uqtiradilar. Nutq faqat inson uchun xos bo'lgan alohida va yuqori darajadagi aloqa shaklidir. Nutqiy aloqa jarayonida kishilar fikr almashadilar va bir birlariga ta'sir etadilar. Nutqiy aloqa til orqali amalga oshiriladi.

Til – bu fonetik, leksik va grammatik vositalar sistemasidir. Gapiruvchi o'z fikrini bayon etish uchun zarur bo'lgan so'zlarni tanlaydi, ularni til grammatikasi qoidalariga asoslanib bog'laydi va nutq a'zolari artikulyatsiyasi orqali talaffuz etadi. Odam nutqi

tushunarli va ma'noli bo'lishi uchun nutq a'zolarining harakatlari aniq va to'g'ri bo'lishi kerak.

Tadqiqotchi olim A. Mamatova shunday ta'kidlaydi: "imkoniyati cheklangan o'quvchilarning nutqini folklor vositasida rivojlantirish texnologiyalari, korreksion-pedagogik ish usullari bola nutqining buzilish darajasi hamda nutqiy imkoniyatlarini adekvat moslashtirish asosida imkoniyati cheklangan o'quvchilarning nutqini o'zbek folklor vositasida rivojlantirish mezonlari folklor namunalarini tushunish holati hamda nutq buzilish etiologiyasi va patogenezisini aniqlash asosida takomillashtirilgan"²⁴.

Nutqdagi asosiy funksiyalarning buzilishi kishi faoliyatiga albatta salbiy ta'sir ko'rsatadi, uning faolligini pasaytiradi, og'ir ruhiy kechinmalar kelib chiqishiga sabab bo'ladi. Masalan, ayrim so'zlarning noto'g'ri talaffuz etilishi kishini noqulay vaziyatga solib qo'yishi bilan birga uni atrofdagilar bilan muomala qilishda qiynab qo'yadi, u gapirganda o'z fikrini to'la anglata olmaydi. Nutq kamchiliklarining og'ir turlariga duduqlanish nutq nuqsoni kiradi. Nutq qobiliyatining rivojlanmaganligi nutq maromi (sur'ati tezligi) shuningdek, ifodali qilib gapirish, o'qish malakasi bilan ham belgilanadi. Duduqlanish nutq nuqsonida nutq sur'ati, maromi va ravonligi buzilishi bilan ta'riflanadi. Bunda nutqning kommunikativ funksiyasi izdan chiqadi, ya'ni aloqa vositasi bo'lmay qoladi. Duduqlanishda asosan nutq apparati muskullarining ravon ishlay olmasligi paylar tolalarning tortishib qolishi sabab bo'ladi.

Chet el va rus olimlarining ta'kidlashicha dunyo bolalarining 2% da duduqlanish nuqsoni kuzatiladi. Bola tilining grammatik tuzilishini kattalarga taqlid etish yo'li bilan asta-sekin o'zlashtirib boradi, so'zlari ma'lum tartibda joylashgan gaplarni o'rganadi. O'z fikrlarini atrofdagilarga ma'noli nutq orqali ifodalay boshlaydilar. Bolaning o'zlashtirish qobiliyati bu davrda nihoyatda kuchli bo'ladi, ma'suliyat o'z-o'ziga talabchanlik ortib boradi. Biroq, ba'zi bolalarining nutq sur'ati, maromi, ravonligi buziladi. Ular duduqlanib (tutilib) tovush bo'g'in so'zlarini qayta-qayta takrorlab, yoki aksincha to'xtab qolib, so'ngra zo'r kuch bilan qiynalib talaffuz etadilar.

²⁴ Mamatova A.B. Inklyuziv ta'lim sharoitida imkoniyati cheklangan o'quvchilarning nutqini o'zbek folklori vositasida rivojlantirish. 13.00.03 – Maxsus pedagogika. Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (phd) dissertatsiyasi avtoreferati Toshkent – 2023

Chunonchi, duduqlanadigan bolalardagi fonetik-fonematik buzilishlar 66,7% ni tashkil qiladi, 33,3% ni lug'at boyligi kam, grammatik tuzilishi shakllanmagan bolalar tashkil etadi. Nutq asoslanmagan pauzalar, qaytariqlar bilan uzilib-uzilib chiqadi, jarangdorlik, talaffuz sur'ati, tovush balandligi duduqlanuvchining emotsional holati bilan bog'liqligi tadqiqotchilar tomonidan ko'rsatib o'tilgan, shuningdek, o'z nuqsoniga bo'lgan e'tibori nuqsonni kuchaytirishda omil bo'lishini qayd qilishgan. Nutq nuqsoni bolalarda zaiflik, qo'rqqoqlik, tortinchoqlik, ta'sirchanlik va shu kabilar vujudga keladi. Bola o'sadigan va tarbiyalanadigan ijtimoiy muhitning yaxshi va yomonligiga bog'liq holda ruhiy ko'rinishlar turli darajalarda bo'lishi, shaxsning ruhiy holatiga o'tishi, mustahkamlanishi mumkin.

Duduqlanishning kechish og'ir yengilligiga qarab **3 darajaga** bo'linadi:

- *yengil daraja* tez gapirishda, asabiy xolatda duduqlanadi, tezda o'tib ketadi;

- *o'rta daraja* tinch, vazmin xolatda ham duduqlanadi, his hayajonli vaqtda kuchli duduqlanadi;

- *og'ir daraja* butun nutqi davomida duduqlanadi.

Bolalarda uchraydigan duduqlanish belgilari, ularning kechishi – bu nutq nuqsonini keltirib chiqaruvchi sabablarga bog'liqdir.

Tadqiqotlarda duduqlanish markaziy nerv sistemasining jarohatlanishi natijasida kelib chiqadigan **nevroz holatidir**, degan fikrlar ilgari surilgan.

Tibbiyot sohasida duduqlanishni **logonevroz** atamasi bilan ifodalanadi.

Hozirgi vaqtda duduqlanish sabablarini **2 guruhga**: moyillik sabab (negizga) va keltirib chiqaruvchi sabab (turtkiga) ajratish mumkin.

Moyillik sabablariga quyidagilar kiradi:

- ota-onalarning nevropatik kasallanishi;
- duduqlanuvchining o'zidagi nevropatik xususiyatlar (tunggi qo'rquv, enurez, kuchli qo'zgaluvchanlik, xis hayajonli zo'riqish);

- konstitusional moyillik (oliy nerv faoliyagining juda ham nozikligi, vegetativ nerv sistemasining juda ham nozikligi);

- nasliy buzilish (nutq apparatining tug'ma zaifligi);

Bosh miyaning ona qornida va tug'ilish vaqtidagi jarohatlanishi, asfiksiya, yuqumli kasalliklar hamda boshqa jarohatli

buzilishlar. Ushbu ko'rsatilgan sabablar bolaning jismoniy va ruhiy tomondan rivojlanishida turli xil nuqsonlarni keltirib chiqarishga, nutq rivojlanishining zaiflashuviga va duduqlanishni kelib chiqishiga imkon beradi.

O'qituvchi o'quvchi va oila bilan hamkorlikda ishlaganda o'zining mehr-muhabbatini jonkuyarligini ko'rsata olsa bolada nutqni kamchiliklari tez bartaraf etishiga yordam beradi. O'quvchilarning har tomonlama erkin fikrlashiga, ijodiy yondashuviga, dars jarayonining faol ishtirokchisiga aylanishiga zamin yaratiladi.

Nutq a'zolari uchun mashqlar. Nutq a'zolarining asosiy harakatlarini rivojlantirish, aniqlash, mustahkamlash maqsadida birinchi bosqichda nutq mashqlari majmuasi tavsiya etiladi. Nutq a'zolarining to'g'ri harakati va tovushlarni to'g'ri talaffuz qilish uchun ma'lum holatni shakllantirish nutqiy mashqlarning asosiy maqsadidir. Nutq a'zolari uchun mashqlarni to'g'ri tanlash va uni nutq a'zolarida shakllantirish yaxshi samara beradi. Harakat ko'nikmalarini mustahkamlash, yanada mukammal bajarish maqsadida nutq a'zolari mashqlarini har kuni 4-5 marta, 3-5 daqiqa mobaynida o'tkazish mumkin. Har bir mashqni pedagog o'zi ko'rsatib berishi lozim.

1. Nafas mashqlari:

- a) burundan nafas olib og'izdan chiqariladi;
- b) burundan nafas olib burundan chiqariladi;
- c) og'izdan nafas olib burundan chiqariladi;
- d) og'izdan nafas olib og'izdan chiqariladi.

Mashg'ulot 5-10 daqiqa davomida bajariladi.

2. Til uchun harakatli mashqlar.

a) "Soatcha" - og'iz biroz ochiq, lablar tabassum holatida. Til uchi og'iz burchaklari tomon galma-gal harakatlanadi.

d) "Iloncha" - og'iz keng ochiq holatda. Til uchi uzun chiqarilib, so'ng ogiz ichkarisiga tortiladi.

s) "Arg'imchoq" - og'iz ochiq holatda. Tarang, til yuqori va pastki burun va iyak tomon yoki yuqori va pastki tishlar tomon harakatlanadi;

y) "Futbol" - og'iz yopiq holatda. Til o'ng va chap lunjlarga uriladi.

ye) "Tish tozalash" - og'iz yopiq holatda. Til lab va tishlar orasida (milklarda) aylanma harakatlantiriladi.

g) “Bo‘yoqchi” - og‘iz ochiq holatda. Keng til uchi yuqoridagi tishlardan boshlab, yumshoq tanglaygacha harakatlantiriladi.

f) “Shirin murabbo” - og‘iz ochiq holatda. Keng til uchi bilan yuqori lab yalanib, til og‘iz bo‘shlig‘ining ichkarisiga olinadi.

3. Lab uchun mashqlar.

a) “Tabassum” - lablarni tabassum holatida tutib turiladi. Tishlar ko‘rinmaydi.

b) “Naycha” - lablarni uzun trubka shaklida oldinga cho‘chchaytirish.

b) “Xartumcha” - jipslashgan lablarni cho‘chchaytirish.

g) “Quyuncha” - tishlar jipslashgan holatda. Yuqori lab ko‘tarilib, tepa tishlar ko‘rinib turadi.

Ushbu mashqlar ketma-ket bajariladi. Tayyorlov davrida pedagog yoki ota-ona yuqoridagi mashqlardan ayrimlarini, ya‘ni noto‘g‘ri talaffuz qilinadigan tovushni to‘g‘ri shakllantirishga mos keladigan mashqlarnigina tanlashi lozim.

Bundan tashqari turli xil o‘yinlar yordamida bolada nutqiy korreksialarni amalga oshirish mumkin. O‘yin bolalarning aqliy axloqiy jismoniy va estetik rivojlanishida asosiy faoliyatlardan biridir. Bolalar bilan olib boriladigan logopedik o‘yinlar tovushlar talaffuzi, lug‘at, nutqning tempi va ravonligini normaga keltirish ustida ish olib boriladi.

Logopedik o‘yinlarni o‘tkazishning vazifalari quyidagilardan iborat:

1. Bolalarni to‘g‘ri nafas olish va nafas chiqarishga o‘rgatish;
2. Ovozni rivojlantirish. Past va baland ovozda gapirishga o‘rgatish;
3. Eshituv diqqati va nutqni eshitishni rivojlantirish;
4. Tovushlar talaffuzidagi kam chiliklarni bartaraf etish;
5. Bolalarda logopedik o‘yinlar orqali duduqlanishni bartaraf etish;
6. Bolalarda qo‘lining mayda harakatlari, hamda umumiy harakatlarni rivojlantirish.

Didaktik o‘yinlar quyidagi maqsadlarda o‘tkaziladi. Bolalarda didaktik o‘yinchoqlar bilan yakka yakka o‘ynash ko‘nikmasini rivojlantirish, jamoa o‘yinlarini tashkil etish, narsalarni faqat bir rangiga qarab ajratib olish, katta kichikligiga qarab ajratish

xalqachalarni va kubikchalarni muntazam shaklda terib, ulardan narsalar yasash.

Musiqaviy didaktik o'yinlarda esa musiqa ovozlarning ba'zi bir xususiyatlarini farq qilishga o'rgatish qadam va yugurish ritmini ajrata bilishga o'rgatish vazifalari ham xal etiladi. Didaktik o'yin orqali bolalarda eshitish, ko'rish, sezish a'zolari yordami bilan turli narsalar va ularni yasash uchun ishlatilgan materiallarning xossalarini bilibolish, narsalarni tashqi ko'rinishga qarab bir biriga taqqoslash guruhlarga ajratishni o'rgatish vazifalari amalga oshiriladi. Didaktik o'yin davomida bolalar o'rtaga qo'yilgan masalani hal etishda sabr matonatli bo'lishga, qiziquvchanlikka, diqqat e'tiborlikka odatlantirib boriladi. Musiqaviy didaktik o'yinlar orqali tovushlarni diqqat bilan tinglab baland pastligiga ritmiga, tembriga, dinamikasiga qarab bir biridan farq qila olishga o'rgatib boriladi. Katta guruhda didaktik o'yinlar quyidagi vazifalarni hal etishni maqsad qilib qo'yadi. Kuzatuvchanlik, narsalarni tekshira bilish, bir birini taqqoslay olish, ularning belgilaridagi kichik farqlarni aytib bera olish kabi sensor qobiliyatlarini tarbiyalash, biron hayvon, o'simlik, transport ta'rif tavsif qilib berilganda ularning nomini topa olish malakasini o'stirish, bolalarni umumiy tasavvurini buyumlarni umumiy belgilariga qarab guruhlarga bo'lish qobil yatini rivojlantirish, so'z boyligini faollashtirish va to'ldirish, qismlardan yaxlit narsalar (kubiklar, mozaika va boshqalar) yasash malakasini o'stirish.

Tayanch harakat a'zolarida muammolari bo'lgan bolalar inklyuziv ta'limida sinfni va dars jarayonini moslashtirish. Yengil darajagi harakatlanishida muammolari bo'lgan bolani umumta'lim sinflarida o'qitish uchun ko'p narsa talab etilmaydi. Ammo bolalarning harakatlanishidagi mummolar og'ir darajada bo'lsa, umumta'lim tizimida o'qitishda sinfni moslashtirish bo'yicha quyidagilar tavsiya etiladi:

1. Harakatlanishida muammosi bo'lgan bola o'tirganda boshi va gavdasini to'g'ri tutishi uchun maxsus o'rindiqlarning mavjud bo'lishi yoki o'rindiqlarni bu bolaga moslashtirish;

2. O'qituvchi va tengdoshlari bolani tushuna olishlari uchun muloqot taxtalari (masalan, rasmlari yoki turli ramziy belgilardan tashkil topgan taxtalar) dan foydalanish;

3. Bola sinfda harakatlana olishi uchun sinf xonasining devorlari yoniga yordamchi vositalar qo'yish (masalan, yog'ochdan tirgagichli "yo'lakcha" lar yasash);

4. Agar bola aravacha o'tirsa sinfxona partasini imkon qadar harakatlanishida muammosi bo'lgan bolaning aravachasi uchun moslashtirish;

5. Agarda bolaning nutqida og'ir nuqsonlar bo'lsa muloqotning boshqa shakllaridan, masalan, rasmlar yoki chizilgan ramziy kartochkalardan foydalanish mumkin. Ular sinf taxtasiga joylashtirilsa, bola o'z fikrini bu vositalar orqali ifoda etadi;

6. Bolani og'zaki savollar berishga undash, lekin unga o'z nutqi bilan yoki boshqa vositalar orqali javob berishga fursat berish;

7. Tengdoshlaridan ushbu bola bilan o'zaro muloqot qilishlarini so'rash, chunki bolalar doimo bir-birlari bilan muloqot qilish yo'lini topadilar;

8. Qo'l, oyoqlarini boshqara olishda qiynalgan bolalar yozishda juda ko'p qiyinchiliklarga uchraydilar. Shuning uchun, ularning yozishlariga qo'shimcha vaqt ajratish lozim, yoki ularga ma'lumotning nusxasi berilishi yoki boshqa o'quvchi ularga yozib berishi mumkin.

Tayanch-harakat a'zolarida muammolari bo'lgan bolalar nutqining o'ziga xosligi va olib boriladigan korreksion ishlar. Tayanch harakat a'zolarida muammolari bo'lgan bolalarning ko'pchiligida ayniqsa bolalar serebral falajida turli xildaga nutq nuqsonlari uchraydi. Eng ko'p uchraydigan nutq nuqsonlaridan biri dizartriya deb ataladi.

Dizartriya-nutqning markaziy asab tizimi (bosh miyadagi nutq markazlari) ning jarohatlanishi natijasida kelib chiqadigan nutq nuqsoni. Dizartriya uchun markaziy hamda pereferik nerv sistemasining organik kasalliklari natijasida nutqiy organlar mushaklari (muskullari) ning falajlanishi tufayli tovushlar talaffuzi va ovozning buzilishi xarakterlidir. Dizartriya nutq nuqsoni mavjud bo'lgan bolalarni doimiy ravishda nutqini tuzatish ustida ish olib borish lozim. Inklyuziv ta'limda imkoniyati cheklangan bolalarni o'qitishda har bir bolaning zaruriy ehtiyojlarini amalga oshirish eng asosiy talabdir. Chunki imkoniyati cheklangan bola bilan korreksion ish olib borish eng dolzarb masala hisoblanadi.

Tayanch harakat a'zolarida muammolari bo'lgan bolalar nutqidagi nuqsonlarni tuzatish ishlari asosan maktab logopedi tomonidan amalga oshiriladi. Ammo boshqa darslarda ham o'qituvchilar tomonidan korreksion ishlar davom ettirilsa maqsadga muvofiq bo'ladi. O'qituvchi bola bilan mashg'ulotlarni mavjud sharoitdan kelib chiqqan holda muntazam o'tkazish tavsiya etiladi.

Autizm (bolalar autizmi deb ham ataladi) inglizcha: infantile autism), bolalik autizmi (childhood autism), erta go'daklik-bolalik autizmi (early infantile/childhood autism), Kanner sindromi yoki Kanner autizmi (Kanners autism), DSM-IV - autistik buzuvlik (autistic disorder) - miya rivojlanishining buzilishidan kelib chiqadigan va ijtimoiy o'zaro ta'sir va aloqada aniq va keng qamrovli tanqislik, shuningdek cheklangan qiziqishlar va takrorlanadigan harakatlar bilan tavsiflangan kasallik. Bu belgilarning barchasi uch yoshdan oldin paydo bo'la boshlaydi. Yengilroq belgilar va alomatlar qayd etilgan shunga o'xshash holatlar autizm spektrining buzilishi deb ataladi.

Autizmning sabablari miyadagi sinaptik aloqalarning rivojlanishiga ta'sir qiluvchi genlar bilan chambarchas bog'liq, ammo kasallikning genetikasi murakkab va hozirgi vaqtda autizm spektrining buzilishining paydo bo'lishiga nima ko'proq ta'sir qilishi aniq emas.

Kamdan kam hollarda kasallikning tug'ma nuqsonlarni keltirib chiqaradigan moddalarga ta'sir qilish bilan bog'liq aloqasi topiladi. Boshqa taklif qilingan sabablar munozarali - xususan, autizmni bolalik davridagi emlashlar bilan bog'laydigan gipoteza uchun ilmiy dalil yo'q. Amerika Qo'shma Shtatlari ma'lumotlariga ko'ra, 2011-2012 yillarda maktab o'quvchilarining 2 foizida autizm va autizm spektrining buzilishi rasman tashxis qo'yilgan, bu 2007-yildagi 1,2 foizga nisbatan ancha ko'pdir. 1980-yillardan beri autizm tashxisi qo'yilgan odamlarning soni keskin o'sdi.

Autizmda miyaning ko'plab sohalarida o'zgarishlar qayd etilgan, ammo ularning qanday rivojlanishi aniq emas. Ota-onalar odatda bolaning hayotining dastlabki ikki yilida buzilish belgilarini sezadilar. Erta xulq-atvor va kognitiv aralashuv bolada o'z-o'ziga yordam ko'rsatish, ijtimoiy o'zaro ta'sir va muloqotni rivojlantirishga yordam berishi mumkin bo'lsa-da, hozirda autizmni to'liq davolay oladigan ma'lum usullar mavjud emas. Balog'atga yetganidan so'ng, kamdan-kam bolalar mustaqil hayotga o'tishga

muvaffaq bo'lishadi, ammo ba'zilar muvaffaqiyatga erishadilar. Bundan tashqari, ularning ba'zi vakillari shifo izlamogda, boshqalari autizm kasallikdan ko'ra ko'proq "maxsus", muqobil holat deb hisoblashadi.

Autistik spektr buzilishining umumiy belgilari:

- ko'z bilan aloqa qilishdan qochish;
- go'daklik davrida normadan kamroq tovushlar chiqarish yoki umuman tovush chiqarmaslik;
- qiziqishlarni ifodalashda qiyinchilikka duch kelish;
- ko'rsatilayotgan obyektga e'tibor qaratmaslik;
- kechikuvchi til ko'nikmalari, masalan, tengdoshlariga qaraganda cheklanganroq so'z boyligi yoki o'z xohishlarini so'z bilan ifodalashda qiyinchiliklar;
- boshqa bolalar yoki hamrohlarga qiziqishning kamligi, buyumlarga ko'proq e'tibor qaratish;
- ikki tomonlama o'yinlarni o'ynashda qiyinchiliklarga duch kelish;
- narsalarning hidiga, tuzilishiga, tovushiga, ta'miga yoki tashqi ko'rinishiga sezgirlikning oshishi yoki g'ayrioddiy munosabatda bo'lish;
- odatdagi tartiblarning o'zgarishiga nisbatan toqatsizlik (masalan, bog'chaga borib kelish yo'lining o'zgarishiga);
- o'yinchoqlardan takroriy, cheklangan yoki boshqa noodatiy tarzda foydalanish;
- so'z yoki iboralarni ularning ma'nosidan qat'iy nazar takrorlash (exolaliya);
- takrorlanuvchi xatti-harakatlar, stimlar;
- o'z-o'ziga jarohat yetkazish;

Autizm spektri bilan kasallangan bolalarda turli darajadagi aqli yetishmovchilik ikkilamchi kasallik sifatida kelishi ham xarakterli hisoblanadi.

Ijtimoiy o'zaro munosabatlardagi buzilishlar autizm spektrining buzilishini boshqa rivojlanish kasalliklaridan ajratib turadi. Autizmli odam to'liq ijtimoiy muloqotga qodir emas va ko'pincha oddiy odamlar kabi boshqa odamning holatini his qila olmaydi. Mashhur autistik ayol Templ Grandin neyrotipiklar yoki normal nerv sistemasi rivojlanishga ega bo'lgan odamlarning ijtimoiy o'zaro ta'sirini tushuna olmaslikni o'zinining hissiyotini "Marsdagi antropolog " kabi his qilish deb ta'rifladi. Ijtimoiy

buzilishlar erta bolalik davrida sezilarli bo'ladi. Autizmli chaqaloqlar ijtimoiy ogohlantirishlarga kamroq e'tibor berishadi, tabassum va boshqa odamlarga kamroq qarashadi va o'z ismlariga nisbatan kamroq munosabatda bo'lishadi. Yurishni o'rganish davrida bola ijtimoiy me'yorlardan sezilarli darajada chetga chiqadi: u kamdan-kam hollarda ko'zlariga qaraydi, o'z pozitsiyasini o'zgartirib, uni ko'tarishga urinishlarini kutmaydi va ko'pincha qo'lini manipulyatsiya qilish orqali o'z xohish-istaklarini bildiradi. 3 yoshdan 5 yoshgacha bo'lgan bunday bolalar ijtimoiy vaziyatni tushunish qobiliyatini kam namoyon qiladilar, boshqa odamlarga o'z-o'zidan yaqinlashishga, ularning his-tuyg'ularini ifoda etishga yoki boshqa birovning xatti-harakatlariga taqlid qilishga, og'zaki bo'lmagan harakatlarda qatnashishga moyil emaslar. Autizm spektrining buzilishi bo'lgan katta yoshdagi bolalar yuz va his-tuyg'ularni aniqlash vazifalarini yomonroq bajaradilar.

Autizm bilan og'rgan odamlar takrorlanuvchi yoki cheklangan xatti-harakatlarning ko'plab shakllarini namoyish etadilar, ular qayta ko'rib chiqilgan takroriy xatti-harakatlar shkalasi (RBS-R) bo'yicha quyidagicha tasniflanadi:

Stereotiplash - maqsadsiz harakatlar (qo'llarning to'lqinlari, boshning aylanishi, torsonning chayqalishi).

Majburiy xulq-atvor - bu muayyan qoidalarga ataylab rioya qilish, masalan, obyektlarni ma'lum bir tarzda joylashtirish.

Bir xillikka bo'lgan ehtiyoj, o'zgarishlarga qarshilik; misol - mebelning harakatlanishiga qarshilik, boshqa birovning aralashuvi bilan chalg'itishdan bosh tortish.

Ritual xatti-harakat - kundalik ishlarni bir xil tartibda va bir vaqtning o'zida bajarish, masalan, qat'iy ovqatlanish yoki kiyinishga rioya qilish. Bu xususiyat oldingi bir xillikka bo'lgan ehtiyoj bilan chambarchas bog'liq va bitta mustaqil RBS-R tekshirish tadqiqoti ikkalasini birlashtirishni taklif qildi.

Cheklangan xulq-atvor tor yo'naltirilgan bo'lib, unda odamning qiziqishi yoki faoliyati, masalan, bitta teledastur yoki o'yinchoqqa qaratilgan.

Avtoagressiya - bu odamning o'ziga shikast etkazishga olib keladigan yoki olib kelishi mumkin bo'lgan faoliyat, masalan, o'zini tishlash. 2007-yilda o'tkazilgan tadqiqot shuni ko'rsatadiki, autizm

spektrining buzilishi bo'lgan bolalarning taxminan 30 foizi hayotlari davomida o'zlariga zarar etkazgan.

Takroriy xulq-atvor turlarining hech biri autizmga xos emas, faqat autizmda takrorlanuvchi xatti-harakatlar tez-tez kuzatiladi.

Autizm Parkinson kasalligi kabi miyaning boshqa ko'plab kasalliklaridan farqli o'laroq, molekulyar darajada ham, hujayra va tizim darajasida ham aniq yagona mexanizmga ega emas; autizm nomi ostida nima birlashtirilgani noma'lum - mutatsiyalar ta'siri kichik miqdordagi umumiy molekulyar zanjirlarga birlashadigan bir nechta kasalliklar yoki boshqacha mexanizmlarga ega bo'lgan katta kasalliklar guruhidir. Ko'rinib turibdiki, autizm rivojlanish bosqichida ta'sir qiluvchi va miyaning ko'p yoki barcha funksional tizimlariga ta'sir qiluvchi ko'plab omillar ta'sirining natijasidir.

Bugungi kunda zamonaviy pedagogikaning bir turi bo'lgan ABA terapiya autis bolalar bilan faoliyat olib bormoqda. ABA Applied Behavioral Analysis uchun qisqartirilgan va odatda autizmni davolash uchun "oltin standart" deb ta'riflanadi. Amaliy xulq-atvorli tahlil (ABA) – "to'g'ri" xatti-harakatlar va natijalar tizimi (yoki yaqinda mukofotlash va mukofotlarni ushlab turish) yo'li bilan o'rgatilishi mumkinligini ta'kidlaydigan xatti-harakatlar nazariyasiga asoslangan autizmni davolash tizimi. Texnikaning ta'rifi quyidagicha tavsiflanadi:

1. Amaliy - ijtimoiy ahamiyatga ega xatti-harakatlarga tatbiq etiladigan printsiplar.

2. Xulq-atvor - xulq-atvorning ilmiy printsiplariga asoslangan.

3. Tahlil - taraqqiyot darajasi va tadbirlar o'zgartirildi.

Ko'pincha ABA nomaqbul xatti-harakatlarni "sindirish" va kerakli harakatlar va ko'nikmalarga o'rgatish uchun mo'ljallangan. Misol uchun, ABA, portlashlar va tantrumlarni kamaytirish yoki bolani jimgina o'tirishga o'rgatish, so'rov berish uchun so'zlarni ishlatish yoki o'yin maydonchasida o'z navbatini kutish uchun ishlatilishi mumkin. ABA ham oddiy va murakkab qobiliyatlarni o'rgatishda foydalanilishi mumkin. Misol uchun, ABA bolani tishlarini to'g'ri tishlash yoki do'st bilan o'yinchoq bilan almashish uchun mukofotlashi mumkin.

ABA "tabiiy" muhitda (masalan, o'yin maydonchasida) foydalanish mumkin bo'lsa-da, u hissiy va ijtimoiy ko'nikmalarni yaratish uchun mo'ljallanmagan. Misol uchun, ABA bolani qo'l

silkitib yoki boshqa bir odamni qo'l bilan silkitishga o'rgatishi mumkin bo'lsa, u bolaga boshqa odam bilan hissiy aloqani his qilishiga yordam bermaydi. ABA'dan akademik tarkib, tasviriy yoki ramziy fikrlash yoki empatiya berish uchun favqulodda terapevt talab qiladi; natijada, bu ko'nikmalar odatda boshqa yo'llar bilan o'rgatiladi.

Nazorat savollari?

1. Nutqiy nuqsonlar haqida ma'lumot bering?
2. Harakat-taynchida nuqsoni bo'lgan bolalar bilan qanday korreksion faoliyatlar olib boriladi?
3. Atospektir kasalligi haqida ma'lumot bering?

II MODUL. INKLYUZIV TA'LIM TEXNOLOGIYALARI

MAVZU: TA'LIMNING UNIVERSAL DIZAYNI VA INDIVIDUAL TA'LIM DASTURI

REJA:

1. Ta'limning universal dizayni.
2. Individual ta'lim dasturi tushunchasi.
3. Individual ta'lim marshruti tushunchasi.
4. Har bir alohida holat uchun individual ta'lim dasturlarini ishlab chiqish zarurati.

Universal dizayn (boshqa nomi inklyuziv dizayn) nafaqat nogironlar va keksalar uchun, balki aholining barcha toifalari uchun qulay muhit yaratish bo'yicha g'oyalarning keng doirasidir. Atrof muhitni yaratish deganda bino va inshootlarni xavfsiz va qulay foydalanishni hisobga olgan holda qurish, mahsulot ishlab chiqarish, odamlarga zarur xizmatlar ko'rsatish tushuniladi.

Ta'limning universal dizayni haqida gapirishdan oldin, umuman universal dizayn o'zi nima ekanligi, u qanday tashkil qilinishi va bugungi kunda nogironligi bor odamlar uchun jamiyatda qanday universal dizayn loyihalari ishlab chiqilganligi bilan tanishib chiqamiz.

Qulay muhitni yaratish konsepsiyasi o'tgan asrning ikkinchi yarmiga to'g'ri keladi, birinchi bo'lib Selvin Goldsmit o'zining "Nogironlar uchun dizayn" kitobida shakllantirilgan. Uning hayotga tatbiq etilgan eng muhim g'oyalaridan biri hozirgi vaqtda me'moriy muhitni tashkil qilish uchun standart talab sifatida qaraladigan past yo'lni yaratishdir. Ammo "universal dizayn" atamasi birinchi bo'lib me'mor Ronald L. Mays tomonidan har qanday mahsulot va atrof-muhitni estetika va qulay foydalanish nuqtai nazaridan loyihalash konsepsiyasini tavsiflash uchun kiritilgan.

"Universal dizayn" har qanday moslashuvsiz foydalanish uchun eng mos bo'lgan muhit va mahsulotlarni yaratish uchun dizaynni rivojlantirish yo'nalishini anglatadi. Ushbu yo'nalishning barcha

asosiy qoidalari nogironlar uchun moslashish va reabilitatsiya uskunalarini yaratishni nazarda tutuvchi, harakatlanish imkoniyatini ta'minlaydigan avvalgi "to'siqsiz konsepsiya" ga asoslanadi. Bu erda atama muallifi estetik komponentni kiritadi. Hozirgi vaqtda universal dizaynga qiziqish ortib bormoqda, chunki odamlar, hatto og'ir tug'ma nuqsonlari va jarohatlari bo'lsa ham, zamonaviy tibbiyot tufayli umr ko'rish davomiyligini oshirdi va jamiyatda faol ishtirok etish imkoniyatiga ega bo'ldi. Universal dizayn mahsulotlar, texnologiyalar va xizmatlarni loyihalash va yaratishning ajralmas qismiga aylanib bormoqda.

Ushbu dizayn yo'nalishini hisobga olgan holda yaratilgan muhit nafaqat nogironlar uchun, balki jamiyatning barcha boshqa a'zolari uchun foydalanish uchun qulaydir. Bunga misol qilib, qulay chiqish va panduslar, yo'lovchilar minadigan yoki panduslar bilan jihozlangan maxsus avtobuslarni keltirish mumkin.

Universal dizaynning asosiy tamoyillari:

1. Foydalanishning tengligi. Bu tamoyil jamiyatning barcha a'zolari, har xil jismoniy qobiliyatga ega bo'lgan odamlar tomonidan istisnosiz mahsulot va xizmatlardan foydalanishni nazarda tutadi. Shu bilan birga, aholining birorta guruhi alohida ajratilmagan, hamma uchun maxfiylik, ishonchli va xavfsiz ishlash ta'minlangan.

2. Foydalanishda moslashuvchanlik. Ishlab chiqaruvchilar iste'molchilarning ma'lum xususiyatlari va afzalliklarini hisobga olishlari kerak (masalan, chap va o'ng qo'llar, reaksiya tezligi turlicha bo'lgan odamlar) va xizmatlar va narsalardan foydalanish imkoniyatlarini taqdim etishlari kerak.

3. Oddiy va intuitiv dizayn. Har bir inson, tajribasidan, savodxonlik darajasidan, til ko'nikmalaridan yoki diqqatni jamlash qobiliyatidan qat'iy nazar, mahsulotdan qanday foydalanishni tushunishi kerak. Xizmat yoki mahsulot ishlab chiqaruvchisi samarali maslahatlar mavjudligini ta'minlashi kerak; ma'lumotni tartibga solishda uning ahamiyatlilik darajasini hisobga olishni unutmang.

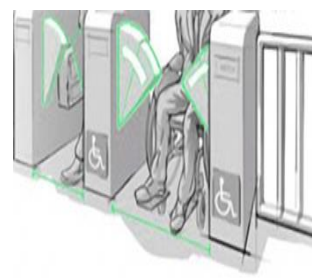
4. Oson tushunarli axborot. Foydali va kerakli ma'lumotlar iloji boricha aniq va turli xil usullarda taqdim etilishi kerak:

- vizual tarzda;
- teginish;
- og'zaki.

Uni idrok etish atrof-muhit sharoitlariga va insonning individual xususiyatlariga bog'liq bo'lmasligi kerak. Ko'rsatmalar va qoidalar sodda va tushunarli bo'lishi kerak, bu ma'lumotlar turli xil vositalar va texnologiyalardan foydalangan holda odamlar tomonidan tushunilishini ta'minlaydi.

5. Xatolarga tolerantlik. Xato qilish inson tabiatidir. Dizayn foydalanuvchining tasodifiy yoki tasodifiy harakatlarining xavfi va salbiy oqibatlarini minimallashtirishni o'z ichiga oladi. Har qanday muhitni tashkil qilishda siz:

- xavf va xavf omillarini yo'q qilish va ajratish;

- eng tez-tez talab qilinadigan elementlarga kirishni ta'minlash,

- buzilishlar va texnik nosozliklarning xavfli oqibatlarini oldini olish;

- yuzaga kelishi mumkin bo'lgan xavfli va noto'g'ri vaziyatlar to'g'risida xabardor qilish;

- mas'uliyatli vazifalarni va ishlarni bajarishda ongsiz harakatlarni oldini olish.

6. Kam jismoniy harakat. Atrof-muhitning barcha elementlaridan yoki har qanday xizmatdan foydalanish samarali va qulay bo'lishi kerak, ko'p harakat qilmasdan qo'llanilishi kerak. Buning uchun sizga kerak:

odam uchun qulay pozitsiyani ta'minlash,

iste'molchi tomonidan kuch ta'sirining davomiyligi va hajmini minimallashtirish;

takroriy harakatlarni minimallashtirish.

7. Kirish va foydalanish uchun o'lcham va joy. Mahsulot yoki xizmatdan foydalanishda iste'molchining o'zi uchun ham, kerak bo'lganda uning yordamchisi uchun ham yetarli joy ajratilishi kerak, qulay yondashuv va muhim elementlarga kirish va ularning

ko'rinishi ta'minlanishi kerak. Bo'yi, shakli, harakatchanligi, qo'l o'lchami yoki kuchidan qat'i nazar, barcha foydalanuvchilar uchun foydalanish imkoniyati ta'minlanishi kerak.

Ta'limning universal dizayni – bu alohida yordamga muhtoj bolalar uchun ta'limning umumiy konsepsiyalarini buzmasdan alohida ta'lim dasturlarini ishlab chiqish, bolalarning imkoniyatlaridan kelib chiqib ularning o'qitishning maqbul shart-sharoitlarini yo'naltirishni o'z ichiga oladi.

Ta'lim sharoitida nogironligi bor bolalarning cheklangan imkoniyatlaridan kelib chiqib ularga o'qitishning moslashuvchan shakllarini qo'llash universal dizayn talablaridan biri sanaladi. Shuningdek, alohida ehtiyojga ega bo'lgan bolalarning imkoniyatlaridan kelib chiqib ta'limning individual shakllini tadbqiq etish maqsadga muvofiq ekanligini ko'rish mumkin. Individual ta'lim o'zi nima?

Individual ta'lim - bu innovatsion o'qitish usuli bunda har bir bola o'zlari uchun maxsus ishlab chiqilgan o'quv dasturi bo'yicha o'qitiladi. Dars davomida ular sinfdoshlari bilan o'tirishadi, lekin kun davomida o'z vazifalarini bajarish uchun asosan yakka ishlaydilar.

Har bir dars, ular turli vazifalarni va har bir darsda shaxsiylashtirilgan o'quv dasturlarini bajarishda, o'qituvchi dars bermaydi, balki har bir bola uchun kerak bo'lganda shaxsiy ko'rsatmalarni taklif qiladi.

Individual ta'lim dasturi – imkoniyati cheklangan bolalarning shaxsiy ehtiyojlari, qiyinchiliklari tashxisi natijalari, qiziqishlari, motivlari asosida mustaqil tuziladigan, shaxsiy rivojlanishiga yo'naltirilgan, uzluksiz ta'lim olishning turi va shakllarini maqbullashtirish imkonini beruvchi hamda mustaqil ta'limini nazarda tutuvchi dasturni ifoda etadi.

Individual ta'lim yo'nalishi – nogiron bolaning individual ta'lim dasturini vaqt mezonlari va bosqichlariga bog'liq holda o'zlashtirish izchilligini maxsus pedagogning kuzatuvida amalga oshirilishi hamda o'quv jarayonining mavjud sharoitlariga moslashuvchanligini belgilaydi.

Individual ta'lim trayektoriyasi – nogiron bolaning ta'lim jarayonida shaxsiy salohiyatini amalga oshirishi, kasbiy takomillashuvi, o'z mavqeyini anglashi, o'zini namoyon qilishiga

doir belgilangan, ongli va amaliy tajribalariga asoslangan o'ziga xos alohida harakat yo'li.

Individuallashtirilgan ta'lim sinfda qanday ko'rinadi?

Individuallashtirilgan ta'lim tadbiriq etilgan sinflarda o'quvchilarga turli mavzularda dars jarayonlari tashkil etilmaydi, aksincha, har bir o'quvchining qiziqishi va qobiliyatlaridan kelib chiqib topshiriqlar va o'quv dasturlari ishlab chiqiladi.

Individual ta'limni AQShdagi Quitman Street maktabi misolida ko'rishimiz mumkin. Ushbu maktabda o'quvchilarning har biri uchun individual vazifalar ishlab chiqiladi va ularga elektron pochta orqali yuboriladi, o'qituvchi va o'quvchilar asosan kompyuter orqali axborot almashinishadi.

Dunyoning rivojlangan mamlakatlaridan Avstraliyadagi Templestowe kollejida har bir talaba uchun alohida kurslarni yaratishga.

Talabalar sinfida har bir talaba o'z qiziqishlaridan kelib chiqib fanlarni chuqur o'zlashtirishi va shu fandan qo'shimcha dars olish imkoniyatiga ega hisoblanadilar.

Ilm-fan bir joyda qotib turmay, doimiy yangilanishlarni taqozo etadi. Masalan, bir vaqtlar ta'limda umumiylik, barcha o'quvchilarni bir xil, o'zgarmas dasturlar asosida o'qitish shakli keng qo'llanilgan bo'lsa, bugunga kelib aksariyat davlatlarda individual ta'limga faol o'tilgan. Bu uzluksiz ta'limning har bir bosqichida tatbiq etilyapti. Ya'ni ta'limning maktabgacha, maktab, oliy ta'lim va oliy ta'limdan keyingi bosqichlarida individuallikni rivojlantirishga katta e'tibor qaratilmoqda. Bu zamonaviy tilda ta'lim trayektoriyasi deb ham yuritiladi.

Ta'lim faoliyatini individuallashtirishning eng istiqbolli modellaridan biri bu — **ta'lim trayektoriyasi** hisoblanadi. Boshqa ta'lim bosqichlari singari oliy ta'limda ham bu usulning ahamiyati tobora ortmoqda. Gap shundaki, ta'lim trayektoriyasi har bir talabaning ta'limda shaxsiy salohiyatini ro'yobga chiqarishning individual shakli bo'lib, ta'lim jarayoni davomida yigit-qizlarning tashkiliy, ijodiy va boshqa shaxsiy qobiliyatlari aniqlanadi hamda shunga mos ravishda yo'naltiriladi. Ya'ni har bir talaba bilan uning qiziqishlari, kasbiy istaklari asosida individual ishlanadi.

Trayektoriya so'zining o'zi haqida gap ketganda esa ko'pchilik fizik tushuncha — jismlarning harakati davomida qoldirgan izini

tasavvur qiladi. Biroq biz so'z yuritayotgan trayektoriya jismlarning emas, aynan talabalarning kelajak kasbiy faoliyatini belgilaydigan ta'limdagi trayektoriyasi, ya'ni ularning sifatli ta'lim strategiyasini nazarda tutadi.

Individual ta'lim trayektoriyasi bo'yicha mashg'ulotlarni tashkil etish maxsus metodologiya va texnologiyani talab qiladi. Zamonaviy didaktikada bu muammoni hal qilish uchun odatda ikkita qarama-qarshi usul taklif etiladi, ularning har biri individual yondashuv deb ataladi.

Birinchi usul — tabaqalashtirilgan ta'lim bo'lib, unga ko'ra, har bir talabaga individual yondashish, u o'rganayotgan materialni murakkablik, diqqat-e'tibor darajasiga qarab farqlash taklif etiladi. Buning uchun talabalar odatda guruhlariga yoki darajalarga bo'linadi.

Ikkinchi usul talaba o'zi o'rganadigan ta'lim sohasiga nisbatan o'z ta'lim yo'lini tanlashini nazarda tutadi. Boshqacha aytganda, har bir talabaga barcha o'quv fanlarini o'zlashtirish uchun o'z ta'lim trayektoriyasini yaratish imkoniyati beriladi. Biroq bu usul mamlakatimiz ta'lim muassasalarida kamdan-kam uchraydi. Chunki u tashqaridan qo'yilgan umumiy maqsadlar fonida talabalarning nafaqat individual harakati, balki har birining turli xil ta'lim modellarini o'ziga xos tarzda va shaxsiy salohiyati bilan bog'liq holda bir vaqtning o'zida ishlab chiqish hamda amalga oshirishni talab qiladi.

Shu bois, yurtimizda birinchi usul — individual ta'lim keng tarqalib, uni amalga oshirishda zamonaviy yondashuvlar ommalashib boryapti. Uning o'ziga xos tomoni, talaba ta'lim jarayoni, grafik holati kabilarni individual tanlab, mavzuni o'zlashtirishda bosqichma-bosqich to'liq mustaqillikka o'tib boradi. O'qituvchi esa bu jarayonda talabaga maslahatchi sifatida qatnashib, uni yo'naltirib turadi. Talabaga shaxsiy manfaatlari, o'quv faoliyatining xususiyatlari, ta'lim olish usullari, o'quv materialini o'zlashtirish, o'quv faoliyati turlarini hisobga olgan holda tanlash imkoniyati beriladi. Individual ta'lim trayektoriyasini tuzishda eng muhimi ham shu, avvalo, talabaning imkoniyati, qobiliyati, istiqbollari, natijaga erishish uchun bajarmoqchi bo'lgan sa'y-harakatlarini baholashdan iborat. Ammo individual ta'lim har bir talaba bilan yakka holda ishlashni nazarda tutmaydi. Bu usul har bir

talabada mustaqil ishlay olish ko'nikmasini shakllantirish bilan bog'liq. Bunda talaba o'z individual fazilati va qobiliyatiga asoslanib, o'zining ta'lim trayektoriyasini quradi. Ta'lim jarayoni davomida "o'zlashtirish xaritalari" ning turlari va imkoniyatini o'rganadi, ularga doska bilan ishlashning turli texnikalari namoyish etiladi, dars va mashg'ulotlarda ishtirokchilarning faolligini oshirish va jarayonga diqqatini jamlash uchun qo'llanilishi lozim bo'lgan akademik yo'naltirilgan harakatli topshiriqlar to'plami beriladi.

Individual ta'lim traektoriyasini amalga oshirish quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oladi:

- o'quvchining ta'lim olishga tayyorgarlik darajasini diagnostikasi. (kirish imtixon natijalari yoki o'zlashtirish darajasi);

- ta'limning Davlat ta'lim standarti talablari asosida o'zgaruvchan kurs dasturini ishlab chiqish;

- kursning asosiy dasturi doirasida bir nechta individual ta'lim yo'nalishlarini yaratish;

- individual vazifalarni belgilash, o'quvchilar o'rtasida ularning o'zlashtirish darajasini hisobga olgan holda individual ta'lim yo'nalishlarini taqsimlash;

- fikrlash usullaridan foydalangan holda o'quvchi ishi natijalarini doimiy ravishda baholash (o'quvchining individual qiziqishlari), shuningdek yakuniy nazorat;

- uzluksiz pedagogik yordam va o'quvchining asosiy kompetensiyalarini shakllantirish monitoringi.

Individual ta'lim traektoriyasi nogiron o'quvchining nafaqat pedagogik, balkim psixologik xususiyatlarini ham hisobga olgan holda fanni o'zlashtirishga yordam berish uchun mo'ljallangan. Faqat eshitish, vizual va kinestetik o'quvchilar uchun emas, balki zamonaviy texnik qurilmalarsiz o'z borligini tasavvur qila olmaydigan nogiron o'quvchi uchun ham vazifalarni ishlab chiqish zarurati mavjud. Bu xususiyatni hisobga olgan holda, ta'lim jarayonida imkoniyati cheklangan o'quvchilar uchun interaktiv dasturlar va internet resurslaridan foydalaniladi.

Individual ta'lim traektoriyasini amalga oshirish doirasida nogironligi bor o'quvchi nafaqat uni o'zi tanlashi, balki ta'lim olishdagi faoliyati uchun individual strategiyani ham qurishi kerak. Dastlabki bosqichda u diagnostik nazorat yordamida fanlarni bilish darajasini aniqlaydi. Keyinchalik o'quvchi fan dasturining malaka

talablari bilan tanishadi va fanlarni o'rganishda o'z maqsadi va ehtiyojlarini belgilaydi. Keyin unga fanning o'quv modullarini o'rganish ketma-ketligini belgilaydigan bir nechta individual o'quv traektoriyalarini tanlash taklif etiladi, barcha kerakli asosiy va qo'shimcha materiallar taqdim etiladi va uslubiy yordam ko'rsatiladi. Kirish imtixon natijalariga yoki bilish darajasiga ko'ra guruhlarga taqsimlanadi. Har bir daraja uchun intizom dasturining o'zgaruvchan qismi ishlab chiqilishi zarur bo'ladi. Har bir o'qituvchi o'quvchi bilan individual ravishda materialni o'zlashtirish ketma-ketligi va tezligini belgilaydi, o'rganish jarayonida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan asosiy qiyinchiliklarga e'tibor beriladi.

Umuman, ta'limning individual trayektoriyasi nogiron bolaning ta'limdagi shaxsiy salohiyatini ro'yobga chiqaradi. Bu bilan ularning bir necha huquq va imkoniyatlari ham ta'minlanadi. Masalan, har bir o'quv fanida individual ma'no va maqsadlarni tanlash yoki aniqlash, asosiy tushuncha, toifalarni shaxsiy talqin qilish va tushunish, individual ta'lim dasturlarini tuzish, o'z faoliyatini nazorat qilish, aks ettirish va o'z-o'zini baholash usullarini tanlash huquqi beriladi. O'rganiladigan fanlar, ijodiy laboratoriyalar va asosiy o'quv rejasiga muvofiq bo'lgan darslarning boshqa turlarini individual tanlash huquqi ham shular jumlasidan.

Nazariya va amaliyotni birlashtiradi. Individual ta'lim trayektoriyasining yana bir afzalligi bor. Bu nogiron bolalarning nafaqat ta'lim jarayoni, balki darsdan tashqari izlanishi, ijodiy ishlari, bo'sh vaqtini unumli tashkil etishida ham birgalikda ish olib borishdir. Buning uchun, avvalo, nogiron bolaning pedagogik-psixologik portretini aniqlash va shu asosda ularning ta'lim trayektoriyasini belgilash kerak bo'ladi.

Mazkur yo'nalishda bir qancha pedagogik qarashlar, yondashuvlar mavjud. Chirchiq davlat pedagogika universitetida individual ta'limni amaliyotga tadbiiq etishga doir tajriba asosida oliy o'quv yurtida pedagogik ta'lim innovatsion klasterining tashkil etilishi bu boradagi muhim qadamlardan biri bo'ldi. Ana shu ta'limdagi klaster asosida tashkil etilib, faoliyat yuritayotgan "Pedagogik alyans maydonchasi" esa talabalarning ilmiy va amaliy faoliyatni uyg'unlashtirishiga keng sharoit yaratmoqda.

Pedagogik alyans klaster subyektlari bo'lgan ta'lim oluvchi, ta'limni kelajak kasbiy faoliyatiga mos holda taqdim etuvchilar

hamda o'rganish maydonchalari (bog'cha, maktab, OTM, mahalla, oila) o'rtasidagi manfaatli hamkorlikni ta'minlovchi maydonchadir. Unda har bir talaba o'z qiziqishlaridan kelib chiqib, individual faoliyat bilan shug'ullanish uchun aniq yo'nalish, yo'llanma oladi.

Alyansning maqsadi pedagogik ta'lim klasteri bo'yicha amalga oshirilgan ishlarni sxematik tarzda aks ettirish orqali talabalarni bu jarayonga maqsadli yo'naltirishdan iborat. Unda maqsad umumiy bo'lsa-da, manfaatlar xususiylashadi. Bu yerda talabalar ta'lim jarayonida olgan nazariy bilimni amaliyotda qo'llash hamda bu borada erishilgan natijalar bilan tanishish imkoniyatiga ega. Kimdir alyansdagi ilmiy tadqiqotlarda faol ishtirok etsa, kimdir amaliy ish faoliyatiga kirishadi, boshqasi o'zining kelajakdagi faoliyat trayektoriyasini belgilab oladi. Buning uchun sharoit ham, takliflar ham mavjud. Talaba esa ulardan birini individual tarzda tanlaydi.

Bugungi kunda "Pedagogik alyans maydonchasi" da qator loyihalar amalga oshirilmoqda. "Ochiq osmon ostidagi maktab" ijtimoiy-mobil kompleks xizmat loyihasi, "SMART sensorika" mohir qo'llar loyihasi, "Bir safda" ko'ngillilar (volontyorlar) harakati kabilar shular jumlasidan. Bundan tashqari, maktab laboratoriya, inklyuziv ta'lim, bandlik, aralash ta'lim, ilmiy klaster kabi pedagogik ta'lim klasterining pedagogik-psixologik asoslarini ochib berishga qaratilgan qator loyihalar amaliyotga tatbiq etilib, ularda bevosita talabalar, maktab o'quvchilari ham ishtirok etmoqda. Masalan, bandlik komponentida talabalar ham ta'lim olib, ham kasbiy faoliyatni amalga oshiradi. Mobillik komponentida esa ta'limning barcha bosqichida bolalarning moslashuvi bo'yicha tadqiqotlar o'tkaziladi. Olingan ilmiy tahlillar asosida amaliy mexanizmlar ishlab chiqiladi. Talabalar ularda qatnashib, har bir mexanizmni o'rganadi, shaxsiy xulosalari asosida olgan ko'nikmalarini esa amaliyotda yoki ish olib borayotgan tashkilotida qo'llaydi.

Pedagogik alyansning yana bir muhim jihat shundaki, bu yerda olib borilgan har bir ishning QR-kodli taqdimoti mavjud. Shu kod orqali talabalar kerakli ma'lumotlarni yuklab olib, faoliyatida foydalanishi mumkin. Qolaversa, universitet talabalari bandlikka ko'maklashishga qaratilgan turli taqdimot va loyihalarda ishtirok etib, o'qish jarayonining o'zidayoq munosib ish topish imkoniyatiga ega.

Individual ta'lim haqida gap borganida, imkoniyati cheklangan talabalarni e'tibordan chetda qoldirish mumkin emas. Boisi, mamlakatimizda har bir inson munosib ta'lim olish huquqiga ega ekani Konstitutsiyamiz bilan belgilab qo'yilgan. Qolaversa, oxirgi yillarda inklyuziv ta'limni rivojlantirishga qaratilgan e'tibor oshgani inson omili bosh mezonga aylangan mamlakatimizda katta islohotlardan biri sifatida e'tirof etilmoqda.

Imkoniyat cheklangani ta'lim olishga, ilm qilishga to'siq bo'lmasligi kerak. Bu borada zamonaviy yondashuvlar keng qo'llanilayotgani boisi ham shunda. Universitet pedagogik alyansida ham imkoniyati cheklangan talabalar uchun "Chegarasiz imkoniyatlar" kasbiy akademik faoliyat amaliyoti, "Bugundan pedagog" metodik, "Bilish diagnostikasi" psixologik, "Kasb tanlash mobilligi" reformatik loyihalari mavjud. Ushbu loyihalarning maqsadi imkoniyati cheklangan farzandi bor oilalarga tezkor kompleks ta'lim xizmatlarini ko'rsatish, ko'ngilli talabalarni metodik xizmatga jalb etish orqali uy ta'limini samarali tashkil etishga ko'maklashishdan iborat. Bu nogironligi bo'lgan talabalarga pedagogik faoliyat to'siqlarini bartaraf etish modellarini o'zlashtirishga ko'maklashadi.

Hozirgi kunda individual ta'lim malakali kadrlar tayyorlash, mustaqil shaxslarni tarbiyalashning eng zamonaviy va samarali usullaridan biri sanaladi. Pedagogik ta'lim trayektoriyasi talabaga nafaqat individual o'qish, balki darsdan tashqari izlanish, ijodiy ishlarni rivojlantirish, bo'sh vaqtini unumli tashkil etishga sharoit yaratadi. Shu jihatdan individual ta'lim trayektoriyasini shakllantirish bugungi kunning muhim talabidir.

Nazorat savollari:

1. Ta'limning universal dizayni va ta'limning universal dizaynining asosiy tamoyillari?
2. Differensial ko'rsatmalar tushunchasi?
3. Individual ta'lim dasturi tushunchasi?
4. Individual ta'lim marshruti tushunchasi?
5. Har bir alohida holat uchun individual ta'lim dasturlarini ishlab chiqish zarurati?

Test savollari:

1. ... - umumta'lim jarayonini rivojlantiradi va barcha bolalarga mos bo'lgan ta'limni joriy qiladi.

- a) inklyuziv ta'lim
- b) maxsus ta'lim
- c) o'rta ta'lim
- d) maktabgacha ta'lim

2. Agarda inklyuziv ta'limni tadbiq etishda dars berish, o'qitish bir muncha samarali va unumli bo'lsa mazkur ta'lim jarayonida qanday yutuqlarga erishish mumkin?

- a) nafaqat imkoniyati cheklangan bolalar balki barcha bolalar yutadi.
- b) faqat imkoniyati cheklangan bolalar yutadi.
- c) sog'lom bolalar yutadi
- d) a va b javoblar to'g'ri

3. Ta'lim faoliyatini individuallashtirishning eng istiqbolli modellaridan biri bu — ?

- a) ta'lim trayektoriyasi
- b) individual ta'lim dasturi
- c) inklyuziv ta'lim
- d) umumiy ta'lim

4. Qaysi bosqichda bolalarning nogironligi tufayli bajara olmaydigan faoliyatlarini bajarish qobiliyatlari va ularning imkoniyatlari darajasini kengaytirish ishlari amalgam oshiriladi?

- a) reabilitasiya bosqichi
- b) izlab topish bosqichi
- c) jalb qilish bosqichi
- d) intergasiya bosqichi

5. Inklyuziv sinf o'qituvchisi qaysi soha bo'yicha ham malaka oshirgan bo'lishi kerak?

- a) defektologiya
- b) psixologiya
- c) biologiya
- d) fiziologiya

MAVZU: INDIVIDUAL TA'LIM MARSHRUTI: TUZISH TAMOYILLARI, MUTAXASSISLAR JAMOASI

REJA:

1. Individual ta'lim yo'nalishini ishlab chiqish tamoyillari;
2. Determinizm, onglilik, yetakchi faoliyatni inobatga olish, ta'limning ijtimoiy moslashuv yo'nalishi, diagnostika va korreksiyaning birligi;
3. Bolaning rivojlanishini muntazam bosqichma-bosqich diagnostika qilish;
4. Pedagogik, psixologik va rehabilitatsiya texnologiyalarini individual tanlash; vazifalarni amalga oshirishda mutaxassislar jamoasining biriligi;
5. Individual ta'lim marshruti tizimli kuzatish va o'zgartirishlar kiritish.
6. Individual ta'lim marshrutini ishlab chiqish va amalga oshirish bosqichlari.

Tayanch so'zlar: individual ta'lim, determinizm, rehabilitatsiya, individual ta'lim marshruti.

Individual ta'lim yo'nalishi (ITY)

Individual ta'lim yo'nalishi - bu intellektual, hissiy-irodaviy, faollik, axloqiy va ma'naviy rivojlanishni tarbiyalashda o'quvchining shaxsiy imkoniyatlarini ro'yobga chiqarishning shaxsiy usuli. Ushbu yo'nalishning tarkibiy qismi bolaning individual rivojlanish xaritasi- bu hujjat, bu dinamikada maktabgacha ta'lim muassasasiga qatnaydigan bolaning rivojlanishining asosiy ko'rsatkichlarini o'z ichiga oladi.

Rivojlanayotganda individual marshrut quyidagi tamoyillari:

-haqiqiy rivojlanish darajasini va maksimal rivojlanish zonasini korrelyatsiya qilish printsipli. Muvofiqlik bu tamoyil bolaning rivojlanishining individual traektoriyasini loyihalashni belgilaydigan asosiy xususiyat sifatida yangi bilimlarni o'zlashtirishning potentsial qobiliyatlarini aniqlashni o'z ichiga oladi;

- bolaning eng yaxshi manfaatlariga rioya qilish printsiipi;

- bolalar submadaniyatiga tayanish tamoyili. Ta'mirlash faoliyatini loyihalash individual rivojlanish bola kattalarning yoshi bilan bog'liq inqirozlarda yashash tajribasi haqidagi bilimlariga asoslangan bo'lishi kerak. Har bir bola o'zini bolalar jamoasi tomonidan ishlab chiqilgan an'analar, me'yorlar va qiyin vaziyatlardan chiqish usullari bilan boyitib, to'liq bolalik tajribasini o'tkazadi. Bu unga tengdoshlari bilan oson muloqotga kirishish va yoshiga mos ravishda hayot tarzini (dunyoning rasmini shakllantirish) tushunishga imkon beradi.

- o'rtacha ratsionni rad etish printsiipi. Ushbu tamoyilni amalga oshirish bolaning rivojlanish darajasini diagnostik tekshirishda to'g'ridan-to'g'ri baholash yondashuvidan qochishni o'z ichiga oladi, bu uning yakuniy ifodasida "yorliqlarni osib qo'yish" istagiga, norma nima ekanligini tushunishga olib keladi.

Individual ta'lim quyidagi asosiy yo'nalishlarni o'z ichiga oladi:

- harakatni tashkil etish (umumiy va nozik vosita ko'nikmalarini rivojlantirish);

- ko'nikmalarni rivojlantirish (madaniy-gigiyenik va kommunikativ-ijtimoiy);

- bolaning faolligini shakllantirish (manipulyatsiya, hissiy-idrok, mavzu-amaliy, o'yin, mahsuldor turlari - modellashtirish, qo'llash, chizish);

- nutqni rivojlantirish (nutqning sensorli asosini shakllantirish, sensorimotor mexanizm, nutq funksiyalari);

- atrof-muhit (ob'yektiv dunyo va ijtimoiy munosabatlar) haqidagi g'oyalarni shakllantirish;

- makon, vaqt va miqdor haqidagi tasavvurlarni shakllantirish.

BOLALARNING INDIVIDUAL XUSUSIYATLARI DIAGNOSTIKASI

1. Ota-onalarning suhbatlari va so'rovnomasi.

Ota-onalarning bilimlari bolaning qiziqishlarini, uning xulq-atvorining xususiyatlarini aniqlash, o'z-o'ziga xizmat ko'rsatish, nutq, intellektual va ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish uchun faol foydalaniladi. Suhbatning asosiy maqsadi - ota-onalar bilan aloqa o'rnatish, bolani bilish, ota-onalarni bolalar bog'chasi bilan tanishtirish va hamkorlikning asosiy yo'nalishlarini aniqlash.

2. Bola rivojlanishining diagnostikasi:

Bolaning diagnostikasi bolalar bog'chasining mutaxassislari tomonidan amalga oshiriladi.

Har bir mutaxassis o'z sohasiga e'tibor beradi. Psixolog - aqliy rivojlanish darajasi, bolalar va kattalar bilan o'zaro munosabatlarning xususiyatlari, hissiylik, aqliy reaksiyalarning tezligi, yangi muhitga moslashish.

3. Guruhdagi xatti-harakatlarni kuzatish:

Moslashish davrida va bolaning butun vaqti davomida maktabgacha tarbiyachi va mutaxassislar bolani kuzatadilar turli vaziyatlar, o'z-o'ziga xizmat ko'rsatish ko'nikmalarini shakllantirish darajasini, boshqa bolalar va kattalar bilan aloqa qilish xususiyatlarini, samarali faoliyat ko'nikmalarini, vosita va nutq qobiliyatlarini rivojlantirish, kognitiv sohani, mustaqillik va faoliyatning namoyon bo'lish sohasini aniqlash. manfaatlar va boshqalar.

Quyidagi kuzatuv usullaridan foydalanish mumkin: epizodlarni ro'yxatga olish, kundalik yozuvlar, kuzatish xaritalari, kuzatish jurnali, video kuzatuv.

Kartani to'ldirish uchun o'qituvchiga maxsus vaziyatlarni tashkil qilish kerak emas. Baholashda o'qituvchi bolaning mavjud o'ziga xos tasviridan, to'plangan ma'lumotlardan foydalanadi ma'lum vaqt kuzatishlar.

Nogiron bolalar uchun o'quv dasturlari va individual ta'lim yo'nalishlarini loyihalashni ta'limda qo'llashning umumiy mantig'iga moslashtirish, o'quv jarayonining prototipini yaratishga qaratilib, berilgan xususiyatlar bilan tavsiflanadi va jarayonni ma'lum bir maqbul darajaga yetkazishga qaratiladi (N.V. Ivanova, O.A. Denisova, M.A. Vinogradova, O.L. Lexanova). Loyihalash jarayonida asosiy e'tibor pedagogik jarayon sifatida, uning samaradorligi uchun shart-sharoitlar, ushbu jarayon sub'yektlari o'rtasidagi o'zaro ta'sirning mumkin bo'lgan shakllari, jarayonni amalga oshirish bo'yicha qarorlar qabul qilish strategiyasi va taktikasi, shuningdek, ushbu jarayonni baholashni tartibga solishga qaratilgan.

Inklyuzivlik sharoitida ta'lim dasturlari va individual o'quv yo'nalishlarini loyihalash amaldagi me'yoriy-huquqiy hujjatlarda va bolalarning sog'lig'idagi cheklovlariga muvofiq amalga oshirilishi kerak. "Ta'lim to'g'risida"gi qonuniga (O'RQ-637, 2020-yil

23-sentabr) muvofiq nogiron bolalarni o'qitishga moslashtirilgan asosiy ta'lim dasturlari bo'yicha amalga oshiriladi, ular ta'lim uchun moslashtirilgan ta'lim dasturlari sifatida belgilanadi. Nogironlarning ayrim toifalari, shu jumladan nogironlar, ularning psixofizik rivojlanishining xususiyatlarini, individual imkoniyatlarini hisobga olgan holda va kerak bo'lganda, ushbu shaxslarning rivojlanish buzilishlarini tuzatish va ijtimoiy moslashuvini ta'minlash. Qonun shuni ta'kidlaydiki, inklyuziv ta'lim dasturi ta'lim tashkilotlari tomonidan inklyuziv ta'limni hisobga olgan holda va bolalarning psixofizik xususiyatlariga muvofiq asosiy ta'lim dasturi asosida ishlab chiqiladi. Bunda fan dasturlari, darsliklar, ish daftarlari, elektron vositalar va o'qitishni tashkil etish shakllari, o'quvchilar bilan ishlash usullari, o'quv jarayonini tashkil etish shakllari moslashtiriladi va o'zgartiriladi.

Individual ta'lim dasturini ishlab chiqishda nogiron bolalarning psixofiziologik, tibbiy va jismoniy imkoniyatlarini inobatga olgan holda individual ta'lim dasturlarini ishlab chiqish va o'quvchilarga moslashtirish choralarini ishlab chiqishni nazarda tutadi.

Individual ta'lim yo'nalishi bolaga "moslashtirilgan" va oddiy umumta'lim maktabda ham, muqobil ta'limning bir qismi sifatida qo'llash mumkin. Maktabda yoki oilada o'qitishda individual yondashuvni amalga oshirishni osonlashtiradi, lekin maktabda individual ta'limni amalga oshirish samarali natijalarga olib keladi.

Individual ta'limning afzalliklariga ega bo'lib, nogironligi bor bo'lgan bolalar individual ta'limni tanlash orqali quyidagilarga ega bo'ladilar:

- maktab o'quv dasturida o'qitiladigan fanlarni o'zlashtirishda moslashtirilgan topshiriqlarning ishlab chiqilganligi;

- nogironlikning xususiyatidan kelib chiqib o'qitish dasturlarining ishlab chiqilishi;

- turli sohalar bo'yicha bilim olish imkoniyatining mavjudligi;

- ixtisoslashtirilgan fanlar bo'yicha malaka talablari asosida bilim, ko'nikma va malakaga ega bo'lish.

Individual ta'lim yo'nalishining ahamiyati shundaki, u har bir nogiron bolaga tartibga solinadigan o'zini-o'zi qadrlash, takomillashtirishga bo'lgan faol intilish, ijodiy individuallikni aniqlash va shakllantirish, qadriyat yo'nalishlari, o'z qarashlarini shakllantirish va rivojlantirishni ta'minlashga imkon beradi.

Individuallashtirilgan ta'lim bolaning ijtimoiy o'zini-o'zi anglashi va bolalarning kasbiy tayyorgarlikdan oldingi tajribasini shakllantirish maqsadida o'quv va darsdan tashqari tadbirlarning kombinatsiyasini o'z ichiga oladi.

Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi yordamida inklyuziv ta'lim sharoitida individuallashtirilgan ta'lim faoliyatini amalga oshirishning asosiy shartlari quyidagilardan iborat:

- majburiy ta'lim natijalarining ochiqqligi;
- o'quvchilarning qiyinchilik darajasini tanlash qobiliyati;
- ta'lim faoliyatini tashkil etishning turli shakllarini birlashtirishning maqsadga muvofiqligi;
- o'qituvchi tomonidan tabaqalashtirilgan yordamni tashkil etish;
- ta'lim asosan bolalarning faol mustaqil faoliyatiga aylanishi kerak;
- o'quvchi uchun uning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda psixologik qulaylik yaratish.

Bularning barchasi maktab o'quvchilarining o'z imkoniyatlariga mos ravishda bilim olishi uchun sharoit yaratmoqda. Ushbu ta'lim nogiron bolaning rivojlanishini ta'minlash va o'rtacha o'quvchining tayyorgarligini to'g'rilash imkonini beradi. Sinfidagi nogironligi bor o'quvchilariga yetarlicha mustahkam bilim olishga imkon beradi.

Bugungi kunda har bir o'quvchiga o'z ta'lim traektoriyasiga ega bo'lish imkonini beradigan o'qitish modellari va texnologiyalari faol izlanmoqda. Ta'limni yangilashning asosiy g'oyasi shundaki, u individual, funksional va samarali bo'lishi kerak. Ta'lim jarayonini individuallashtirish vazifasini amalga oshirish usullaridan biri o'quvchilar uchun individual ta'lim yo'nalishlarini ishlab chiqish va amalga oshirishdir.

Bu bolalar rivojlanishida shaxsiy o'ziga xoslikni ta'minlaydi, bolaning barcha qobiliyatlarini maksimal darajada namoyon etish imkonini beradi, kengroq ma'noga ega va ko'p qirrali va amalga oshirishning bir necha yo'nalishlari bilan tavsiflanadi:

- mazmunli (o'zgaruvchan o'quv rejalari va individual ta'lim yo'nalishini belgilaydigan ta'lim dasturlari);
- faoliyatga asoslangan (maxsus pedagogik texnologiyalar);
- protsessual (tashkiliy jihat).

Shu bilan birga, o'quvchining ta'lim ehtiyojlari, individual qobiliyatlari va imkoniyatlari (dasturni o'zlashtirishga tayyorlik darajasi), shuningdek, ta'lim mazmunining mavjud standartlari bilan belgilanadi.

Shaxsiy ta'lim yo'nalishining tuzilishi quyidagi tarkibiy qismlarni o'z ichiga oladi:

- maqsadli (davlat ta'lim standarti, o'quvchining ta'lim olishdagi motivlari va ehtiyojlari asosida shakllantirilgan ta'lim olish maqsadlarini belgilash);

- mazmunli (ta'lim fanlari tarkibini asoslash va mazmunini tanlash, ularni tizimlashtirish va guruhlash, davrlararo, fanlararo va fan ichidagi aloqalarni o'rnatish);

- texnologik (qo'llaniladigan pedagogik texnologiyalar, usullar, o'qitish va ta'lim tizimlarini aniqlash);

- diagnostik (diagnostik qo'llab-quvvatlash tizimining ta'rifi);

- tashkiliy-pedagogik (pedagogik maqsadlarga erishish shartlari va usullari).

Bunga quyidagilar orqali erishiladi:

- pedagogik jarayonni strukturalash (motivlar, maqsadlar, ta'lim ehtiyojlari va individual ta'lim yo'nalishini ta'lim muhiti imkoniyatlari bilan muvofiqlashtirish);

- qo'llab-quvvatlash (individual ta'lim yo'nalishini ishlab chiqish va amalga oshirishda maslahat yordamini ko'rsatish);

- tartibga solish (adekvat faoliyat shakllaridan foydalanish orqali individual ta'lim yo'nalishini amalga oshirishni ta'minlash);

- samarali (kutilgan natijalar shakllantirilgan).

Maktabda nogiron o'quvchilarni ta'lim yo'nalishining individual traektoriyalari bo'yicha o'qitish quyidagilarga imkon beradi:

- ta'lim yo'nalishlari doirasida sinov, modellashtirish, tajriba o'tkazish bilan bog'liq bo'lgan ta'lim fanining mazmuni izlanish va tadqiqot, muammoli xarakterini kuchaytirish;

- ta'limning ixtisoslashuvi uchun shart-sharoitlar yaratish, talaba portfelini shakllantirish;

- talabalarning nazorat va baholash faoliyatini o'z mustaqil ishlarining usullari va natijalarini tahlil qilish hamda baholashga yo'naltirish;

-o'qituvchining nazorat va baholash faoliyatini, birinchidan, o'quvchilarga o'quv usullarini o'zlashtirishga yordam berish, ikkinchidan, faqat o'quvchilarning yutuqlarini qayd etish.

Maktabning vazifasi o'quvchining qobiliyatlarini shakllantirish va chuqurlashtirishdir. Bolalarning universal genetik iqtidori g'oyasiga asoslanib, zamonaviy o'qituvchi o'quvchining o'zini namoyon qilishi va o'zini namoyon qilishi uchun faoliyat sohasini ta'minlashi kerak. Ammo hamma bolalar ham iqtidorli emas. Ta'lim muassasalarida o'quvchilarning katta qismi o'rganishda qiyinchiliklarga duch keladi. Bu bolalarning sog'lig'ining yomonligi yoki motivatsiyaning past darajasi yoki boshqa bir qator sabablarga bog'liq. Bunday bolalar uchun ITD (individual ta'lim dasturlari) o'rganishda katta yordam berishi mumkin.

Individual ta'lim dasturlarini ishlab chiqishda quyidagilar tavsiya etiladi:

- o'quvchilarga individual yondashish usullarini tanlashda ularning shaxsiy xususiyatlari haqidagi bilimlarga tayanish kerak.

- bolalarning kognitiv qiziqishlarini rivojlantirishning turli usullarini kengaytiring va o'zlashtiring.

- o'qishga bo'lgan ta'lim motivatsiyasi past bo'lgan o'quvchilarning kichik muvaffaqiyatlari va yutuqlariga ham e'tibor bering, lekin buni kutilmagan narsa deb ta'kidlamang.

- ijobiy his-tuyg'ularning ustunligini, o'quv vaziyati va o'quv faoliyatini ijobiy idrok etishni, sinfda yaxshi muhitini ta'minlash.

- o'zingizni va muvaffaqiyatli o'quvchilarni yomon o'qigan bola bilan taqqoslamaslik pozitsiyangizni mustahkamlang.

- o'qituvchining sharhlari salbiy hissiy ma'no va qoralashdan xoli bo'lishi kerak. Faqat bolaning aniq harakatlarini tanqid qilish kerak. Uning shaxsiyatiga ta'sir qilmasdan.

Shuni esda tutish kerakki, o'qituvchi ta'sirining haddan tashqari qat'iyligi va faolligi bolaning neyropsik kuchini yo'qotadi (ayniqsa, agar u sezgir, kamroq bardoshli, aqliy jihatdan beqaror bo'lsa) va uni o'zini himoya qilishga majbur qiladi. Bolalarning o'z-o'zini himoya qilish usullari (yetuk bo'lmagan) negativizm, ozod bo'lishga intilish, nizolar va o'z-o'zini tushunishga to'sqinlik qiladi.

Shunday qilib, individual ta'lim yo'nalishi aslida o'quvchining ta'limdagi shaxsiy salohiyatini ro'yobga chiqarish orqali shaxsiy bo'ladi

ITD - o'quvchilarning bilimlari, qobiliyatlari, ko'nikmalaridagi bo'shliqlarni to'ldirishga, asosiy ta'lim texnologiyalarini o'zlashtirishga, bolaga psixologik va pedagogik yordam ko'rsatishga, shuningdek, ta'lim motivatsiyasi darajasini oshirishga yordam beradigan individual ta'limning o'ziga xos usulidir.

Maktabda o'quvchilar uchun individual ta'lim yo'nalishlarini amalga oshirishni ta'minlash - ta'lim mazmuni orqali shaxsni rivojlantirish, uning tanlov qilishga tayyorligi, hayotning maqsadi va ma'nosini aniqlash muammosini hal qilishga urinishdir. Bu o'quv jarayonini bola nuqtai nazaridan ko'rishga urinishdir.

Marshrutni tuzishda bolaning individual xususiyatlarini hisobga olish kerak. Aynan:

- ta'lim bazasi (bola ega bo'lgan bilimlar);
- bolaning ruhiy va jismoniy holati;
- bolaning shaxsiy fazilatlari, xarakter xususiyatlari (jamoadagi va individual ishlash qobiliyati, xotira turi, ijtimoiy faollik, motivatsiya va boshqalar);
- yoshi;
- ijtimoiy jihat (ota-onalarning xohishlari).

Nima uchun individual marshrutlar kerak?

ITDni joriy etish amaliyoti Inklyuziv ta'limni tashkil etishga doir me'yoriy-hujjatlarda nazarda tutilgan bo'lib, bunday marshrutlarning asosiy vazifasi nogiron bolalarning xususiyatlariga asoslanadi.

"Ta'lim to'g'risida"gi qonunga asosan har bir bola individual o'quv rejasini tuzishi mumkin. Nogironligi bor bo'lgan bolalar ham umumta'lim maktablarida o'qitilishi zarur bo'lgan fanlar: ona tili va adabiyoti, matematika, chet tili, tarix, hayot faoliyati xavfsizligi va jismoniy tarbiyani o'qishi nazarda tutiladi. Qolgan fanlar bolaning qiziqishi va imkoniyatidan kelib chiqib qo'shima ravishda o'qitiladi:

- a) tabiiy fanlar;
- b) texnologiya;
- c) gumanitar fanlar;
- d) ijtimoiy-iqtisodiy fanlar;

Ya'ni, bola asosiy fanlardan tashqari, kelajakdagi kasbiga tayyorlash uchun zarur bo'lgan fanlarni sikldan tanlaydi. Elementlarning umumiy soni soatlar tarmog'i tomonidan o'rnatiladi.

2025-yilgacha barcha maktablarda inklyuziv ta'limni bosqichma-bosqich joriy etish vazifasi rejalashtirilgan.

Bunday turdagi individual ta'lim marshrutlari rivojlangan mamlakatlar ta'lim dasturlariga tadbiiq etilgan va o'quv amaliyotida muvaffaqiyatli qo'llaniladi?

Umumta'lim maktablarida individual ta'lim marshrutlari quyidagi maqsadlarda amalga oshiriladi, xususan:

- orqada qolgan bolalar uchun - ma'lum bir mavzu bo'yicha bilimlardagi kamchiliklarni to'ldirish;
- sog'lig'i yomon bo'lgan bolalarni o'qitishda yordam berish (charchoq, ishlashning pasayishi);
- past natijalarga erishganlar uchun - bunday ITD past ishtiyoqi bo'lgan bolalar uchun, o'rganishga qiziqishi bo'lmagan, o'z ta'lim faoliyatini to'g'ri shakllantira olmaydigan va boshqalar uchun taqdim etiladi);
- individual xarakterli iqtidorli bolalar uchun (giperaktivlik, hissiyotlarning kuchayishi, muloqotda qiyinchiliklar va boshqalar);
- rivojlangan bolalar uchun.

Bunday hollarda umumta'lim maktablarning asosiy maqsadi ta'lim dasturi normalari bilan bolaning shaxsiy xususiyatlari bilan belgilangan daraja o'rtasidagi tafovutni tuzatishdir.

Tabiiyki, ITD maktab o'quvchilari uchun mo'ljallangan. Amalda ko'pincha maktabgacha yoshdagi bolalar va o'qituvchilar uchun individual marshrutlar qo'llaniladi.

Individual ta'lim marshrutini joriy etishning taxminiy algoritmi quyidagicha:

Bugungi kunda individual marshrutlarni yaratishning universal usuli yo'q bo'lib, amalga oshirishga yordam beradigan faqat umumiy tavsiyalar mavjud. Quyida individual ta'lim marshrutini yaratishning taxminiy bosqichlari keltirilgan:

1. Axborot bosqichi

O'qituvchi bolalar va ota-onalar bilan suhbatni tashkil qiladi, uning davomida u alohida marshrutlarning mohiyatini, maqsadlarini va imkoniyatlarini tushuntiradi. Bu bosqichda bola marshrut oxirigacha nimalarni bilishi va nimalarga qodir bo'lishi kerakligini yozib oladi.

2. Diagnostika va usullarni tanlash

O'qituvchi (psixolog va sinf rahbari bilan birgalikda) har bir o'quvchining shaxsiy fazilatlarini aniqlash uchun bir qator testlar o'tkazadi. Bu yerda asab tizimining xususiyatlarini aniqlash, qaysi faoliyat turi bola uchun samaraliroq bo'lishini aniqlash, bolaning

muvaffaqiyatli shug'ullanishiga nima to'sqinlik qilayotganini aniqlash (jamoadi ishlash olmaslik, individual e'tiborning yetishmasligi, qobiliyatsizlik) darsda diqqatni jamlash, oldingi mavzulardagi bo'shliqlar).

Ya'ni, bu bosqichda bola ushbu fan doirasida nimani o'rganishi mumkinligi va nimani o'rganishni xohlashi va bunda unga nima yordam berishi / to'sqinlik qilishi qayd etiladi.

3. ITDning maqsad va vazifalarini belgilash

Boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun maqsad va vazifalar o'qituvchi tomonidan belgilanadi. Bu qisqa muddatli maqsad bo'lishi mumkin (masalan, "Standart qo'shimcha" mavzusidagi bo'shliqlarni yopish) yoki uzoq muddatli maqsad (masalan, bola she'r yozadi va uning ITD uchun bu vazifalarni aniqlab olish muhimdir. Bu uning adabiy iste'dodini rivojlantirishga yordam beradi).

O'rta maktab o'quvchilari o'zlarining ITDning maqsad va vazifalarini aniqlashda faol ishtirok etishlari, ular nimaga erishmoqchi ekanligini va buning uchun nima qilish kerakligini o'zlari uchun ideal tarzda aniqlashlari kerak. Bu holatda o'qituvchining roli faqat maslahatchidir.

4. ITD kompilyatsiyasi. Endi muhim savol: "Maqsadga erishish uchun qanday harakat qilaman?"

Marshrutda erishiladigan maqsadlar, amalga oshirish usullari, bilim manbalari, har bir vazifani alohida bajarish muddatlari, nazorat qilish usuli va yakuniy natijalar ko'rsatilgan.

5. Yakuniy bosqich. Bola ITDni tugatgandan so'ng, yakuniy attestatsiya (sinov, test, og'zaki imtihon, hisobot va boshqalar) talab qilinadi. Bu yerda nafaqat bolaning bilimi va uning ko'nikmalari darajasini baholash, balki dastur qanchalik muvaffaqiyatli bo'lganini, u belgilangan muddatni bajargan-qilmaganligini, bola qanday qiyinchiliklarga duch kelganini, nimani yaxshilashi kerakligini aniqlash muhimdir.

Nazorat savollari:

1. Individual ta'lim yo'nalishini ishlab chiqish tamoyillari?
2. Determinizm, ongliklik, yetakchi faoliyatni inobatga olish, ta'limning ijtimoiy moslashuv yo'nalishi, diagnostika va korreksiyaning birligi?

3. Bolaning rivojlanishini muntazam bosqichma-bosqich diagnostika qilish?

4. Pedagogik, psixologik va reabilitatsiya texnologiyalarini individual tanlash? vazifalarni amalga oshirishda mutaxassislar jamoasining biriligi?

5. Individual ta'lim marshruti tizimli kuzatish va o'zgartirishlar kiritish?

6. Individual ta'lim marshrutini ishlab chiqish va amalga oshirish bosqichlari?

Test savollari:

1. Imkoniyati cheklangan bolalar tashxisini qaysi tashkilot amalga oshiradi

- a) tibbiy-pedagogik komissiya
- b) kasb-xunarga yo'naltiruvchi tashxis markazi
- c) Karlar jamiyati
- d) ko'rlar jamiyati

2. O'z-o'ziga xizmat qilishga o'rgatish qaysi mashg'ulotlarda olib boriladi?

- a) ijtimoyi-maishiy yo'naltirish
- b) davlovchi jismoniy tarbiya
- c) fazoda mo'ljal olish
- d) ritmika mashg'ulotlarda

3. Reabilitatsiya bosqichi bu....?

a) bolalarning nogironligi tufayli bajara olmaydigan faoliyatlarning bajarish qobiliyatlari tushuniladi

b) imkoniyatlar darajasini kengaytirish ishlari amalga oshiriladi

c) Integratsiyalab jamiyatga chiqarish

d) umumtalim binolarini qurishda nogironlar uchun shart-sharoitlar yaratmaslik

4. Pribor.....

- a) yozuv doskasi
- b) yozuv dastgoxi
- c) ignali qalam (ruchka)
- d) o'quv quroli

5. Yordamchi maktabda dars tiplari

- a) aralash darslar, yangi materiallarni bayon etish, takrorlash, bilimlarini tekshirish va baholash, mustahkamlash darslari
- b) o'tilgan materiallarni mustahkamlash, kontrol, o'tilganlarini sistemalashtirish va umumlashtirish
- c) o'yin darslari mohir qo'llar darslari
- d) aralash darslar, yangi bilimlarini bayon ettiruvchi v aleksiya darslari

MAVZU: TA'LIM TASHKILOTLARIDA ALOHIDA TA'LIM EHTIYOJLARI BO'LGAN BOLALARNI TA'LIM OLISHINI QO'LLAB-QUVVATLASH TEXNOLOGIYALARI

REJA:

1. O'quv materialini moslashtirish va modifikatsiyalash texnologiyasi. Bosqichma-bosqich qo'shish texnologiyasi.

2. Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarni ta'lim tashkilotlarida psixologik-pedagogik qo'llab quvvatlash texnologiyasi.

3. Maktabgacha ta'lim tashkilotlari, maktab, o'rta maxsus va oliy ta'limda inklyuziv ta'lim texnologiyalari. Inklyuziv muhitda mashg'ulot/dars tuzulishi.

Tayanch so'zlar: kompeleks yordam, inklyuziv sinf, resurs o'qituvchi, ijtimoiy pedagog.

Texnologiya – (yunon. “techne” – mahorat, san’at, “logos” – tushuncha, ta’limot) – muayyan (ishlab chiqarish, ijtimoiy, iqtisodiy va b) jarayonlarning yuksak mahorat, san’at darajasida tashkil etilishi²⁵.

Ta’lim texnologiyasi (ing. “an educational technology”) – ta’lim (o’qitish) jarayonining yuksak mahorat, san’at darajasida tashkil etilishi.

Ta’lim texnologiyasi – ta’lim maqsadiga erishish jarayonining umumiy mazmuni, ya’ni avvaldan loyihalashtirilgan ta’lim jarayonini yaxlit tizim asosida, bosqichma- bosqich amalga oshirish, aniq maqsadga erishish yo’lida muayyan metod, usul va vositalar tizimini ishlab chiqish.

Alohida ta’lim ehtiyojlari bo’lgan bolalarni o’qishga qiziqtirish, o’qish ko’nikmasiga, o’qilishi mumkin bo’lgan matn va bolalar kitoblari bilan mustaqil ishlash usullariga, ma’lum darajada bilimdonlik, ma’naviyatli, ongli kitobxon sifatida shakllantirish inklyuziv ta’limning asosiy vazifasi hisoblanadi. Bu esa normal

²⁵ O'. Tolipov, D. Ro'ziyeva. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat -T.: Innovatsiya-ziyo, 2019.

intellektga ega bo'lgan o'quvchilar uchun juda qiyin, aqli zaif (intellektual nuqsonlari) bo'lgan o'quvchilar uchun esa ba'zan imkonsiz vazifadir.

2-rasm. Inklyuziv ta'lim texnologiyalari

Ushbu muammoni hal qilish uchun N.N. Svetlovskaya tomonidan ishlab chiqilgan samarali o'qitish texnologiyasini misol tariqasida ko'rib chiqamiz:

To'g'ri o'qish faoliyati turini shakllantirish texnologiyasi (mahsulli o'qish texnologiyasi) matnni o'qishdan oldin, o'qish paytida va o'qishdan keyingi bosqichlarda uni ishlab chiqish usullarini o'zlashtirish orqali tushunishni ta'minlaydi. Ushbu texnologiya o'qilgan narsani sharhlash va o'z pozitsiyasini shakllantirish, suhbatdoshni (muallifni) to'g'ri tushunish, darslik matnlarini ovoz chiqarib va jimgina ongli ravishda o'qish qobiliyatini ta'minlaydigan kommunikativ universal ta'lim harakatlarini shakllantirishga qaratilgan; kognitiv universal ta'lim harakatlari, masalan, matndan ma'lumot olish qobiliyati.

Texnologiyaning o'zi matn bilan ishlashning 3 bosqichini o'z ichiga oladi:

I bosqich. O'qishdan oldin matn bilan ishlash.

Bu bosqichda bolalarga matn mazmunini sarlavha, muallifning familiyasi, rasmi yoki kalit so'zlar guruhiga qarab taxmin qilishga o'rgatiladi. O'qituvchining asosiy vazifasi bolada kitob (matn) o'qishga bo'lgan ishtiyoq va motivatsiyani shakllantirishdir.

II bosqich. O'qish jarayonida matn bilan ishlash.

Ushbu bosqichda matn bilan asosiy ish olib boriladi, u matnni idrok etish va tushunishga, o'quvchining talqinini yaratishga qaratilgan. Interpretatsiya matnni sharhlash va baholashni anglatadi.

Bolalarni matnni mustaqil o'qishga, asarning birlamchi idroki haqida gapirishga, matnni tahlil qilishga, lug'at bilan ishlashga, qayta o'qishga, o'qiganlarini umumlashtirishga, ifodali o'qishga e'tibor berishga taklif qilinadi.

III bosqich. O'qishdan keyin matn bilan ishlash.

Asosiy vazifa - matnni konseptual ma'lumot darajasida chuqur idrok etish va tushunishni ta'minlash.

Umumiy suhbat davomida asosiy savol butun matnga qo'yiladi. Bu savolga javobning natijasi bolaning kitob ma'nosini qay darajada tushunganligini belgilab beradi.

O'qishdan keyin matn bilan ishlash asar nomiga va rasmlarga qaytish, sarlavhaning ma'nosi, uning mavzu bilan bog'liqligi, muallifning ma'nosi va boshqalar haqida gapirishdan iborat.

Darsning maqsadlarini inobatga olgan holda, albatta, ijodiy topshiriqlarni kiritiladi.

Inklyuziv ta'limni amalga oshiruvchi o'qituvchining maqsadi inklyuziv sinfda o'qiyotgan har bir bolaning salohiyatini rivojlantirish uchun maqbul shart-sharoitlarni yaratishdir. Ushbu maqsadga erishish uchun o'qituvchi o'z kasbiy faoliyatida maxsus kasbiy vazifalarni qo'yadi va hal qiladi, qaysidir ma'noda odatiy vazifalarga juda o'xshash, boshqalarida esa mutlaqo yangi:

Maxsus ta'lim sharoitlarini yaratish kerak bo'lgan sinfdagi bolalar toifasini aniqlash.

Sinfdagi muayyan bolalarning ehtiyojlariga qarab sinfda qulay muhitni tashkil etish, ular orasida eshitish, ko'rish, tayanch-harakat va kognitiv nuqsonlari bo'lgan bolalar bo'lishi mumkin.

Bolalar jamoasida hissiy qulay muhitini yaratish, hamkorlik ruhida munosabatlarni shakllantirish va bolalarning har birining xususiyatlarini qabul qilish.

O'quv-tarbiyaviy ishlarni tashkil etishning zamonaviy texnologiyalari, usullari, shakllarini o'zlashtirish, shuningdek, ularni o'quvchilarning imkoniyatlari va ehtiyojlariga mos ravishda qo'llash.

Mavjudni moslashtirish yoki yangi zarur o'quv va didaktik materiallarni ishlab chiqish

Bolalarning imkoniyatlariga mos keladigan ta'lim yutuqlari va o'quv va darsdan tashqari tadbirlar mahsulotlarini baholash usullarini o'zlashtirish va ulardan foydalanish.

Hamkorlik va mas'uliyatni taqsimlash ruhida ota-onalar bilan o'zaro munosabatlarni tashkil etish.

Yuqorida tavsiflangan vazifalar inklyuziv sinfda o'qituvchining ishini o'ziga xosligini va yangi kasbiy ko'nikmalarni rivojlantirishni talab qilishini ko'rsatadi.

Inklyuziv ta'lim har bir bolaga individual yondashuvni talab qiladi. O'qituvchiga ishning shakli va mazmunini tanlash, o'z kuchlari va bolalarini taqsimlash osonroq bo'ladi, agar u har bir o'quvchi uchun va barchasi birgalikda faoliyatning maqsadi va vazifalarini aniqlasa.

Dars mavzusi bo'yicha material va uning uchun ko'rgazmali qurollar bolalarning xususiyatlarini hisobga olgan holda tanlanishi kerak.

O'quv jarayonini loyihalash va nogiron bola uchun individual ta'lim yo'nalishini qurish inklyuziv sinfdagi bitta o'qituvchi uchun juda qiyin vazifadir.

Bu ishga inklyuziv ta'lim bo'yicha koordinator, psixologik-pedagogik yordam ko'rsatish bo'yicha mutaxassislar – pedagogik psixolog, logoped o'qituvchi, defektolog o'qituvchi, ijtimoiy o'qituvchi, repetitor, fan o'qituvchilari, o'qituvchilar va eng muhimi, ota-onalarni jalb etish belgilangan maqsadga erishish uchun zarur.

Ma'muriyat tomonidan qo'llab-quvvatlash va innovatsion faoliyat uchun sharoit yaratish o'qituvchi uchun yana bir manbadir. Maktab ma'muriyatining inklyuziv madaniyatini yaratish va inklyuziv siyosatni shakllantirish bo'yicha maqsadli faoliyati bilangina o'qituvchi tomonidan amalga oshiriladigan inklyuziv amaliyot amalga oshirilishi mumkin.

O'qituvchilarning kasbiy o'sishi, uslubiy va psixologik yordami uchun qo'shimcha manba sifatida resurs psixologik-pedagogik markaz mutaxassislari bilan yaqin hamkorlik qilish imkoniyati muhim rol o'ynaydi.

3-rasm. Inklyuziv ta'limning pedagogik texnologiyalari

Nogiron bola uchun individual ta'lim dasturini ishlab chiqishda o'qituvchilar va psixologik-pedagogik yordam bo'yicha mutaxassislar jamoasi uning yutuqlari mezonlari qanday ko'rsatkichlar bo'lishini aniqlaydi. Bunday holda, u yoki bu darajada o'qiyotgan barcha bolalar uchun ta'lim dasturining rivojlanish dinamikasi va o'zlashtirilishining allaqachon ishlab chiqilgan ko'rsatkichlari qo'llaniladi. Masalan, boshlang'ich umumiy ta'limning rejalashtirilgan natijalari. Va bolalarning imkoniyatlaridan kelib chiqib, har bir bolaning individual rivojlanishi mezonlari - asosiy ta'lim dasturini o'zlashtirishda ham, muvaffaqiyatli ijtimoiylashuv uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarni rivojlantirishda ham shakllantiriladi.

Inklyuziv ta'lim asoslarini o'zlashtirgan o'qituvchiga maxsus texnologiyalardan foydalanishi maqsadga muvofiqdir.

Inklyuziv ta'lim texnologiyalari

Inklyuziv ta'lim jarayonini tashkil etish texnologiyalari

Inklyuziv ta'limning o'ziga xos xususiyati shundaki, o'qituvchi sinfdagi bolalarning xilma-xilligini, ularning xususiyatlarini, imkoniyatlarini va qiziqishlarini hisobga oladi. Shu munosabat bilan ish shakllari, usullari va texnologiyalarini o'zgartirish zarurati paydo bo'ldi.

Shaxsiy xususiyatlarni hisobga olish bolalarni o'xshash xususiyatlarga ko'ra guruhlariga bo'lish orqali amalga oshirilishi mumkin.

Jarayon ishtirokchilari soniga qarab darslarning asosiy shakllari:

Individual ta'lim - sinfda individual topshiriqlar, uyda topshiriqlar.

Juftlashgan o'zaro ta'lim (barqaror juftliklar yoki aylanuvchi juftliklar) - bir-biringizga savol tushuntiring, mavzuni himoya qiling, do'stingizning ish natijalarini baholang.

Guruh ishi - guruh ichidagi trening: materialni tushuntirish, muhokama qilish, ishni baholash, taqdimot.

Butun sinfni frontal o'qitish.

Sinfda o'quv faoliyatini tashkil etishning umumiy qoidalari va usullariga rioya qilgan holda, inklyuziv sinf o'qituvchisi kognitiv faollik, xulq-atvor va muloqot xususiyatlariga ega bo'lgan bolani ishga kiritishning nozik tomonlarini yodda tutishi va hisobga olishi kerak.

Dars loyihasini yaratuvchi o'qituvchi quyidagilarni yodda tutishi va tushunishi kerak:

Darsda individual ishni tashkil qilishda - kartadagi topshiriqni, daftardagi individual topshiriqni bajarishda - nogiron bolaning "hamma kabi bo'lish" istagini hisobga olish, vazifani birgalikda bajarish kerak.

Juftlikda o'qitish maktabda inklyuziv ta'limning yetakchi texnologiyalaridan biri hisoblanadi. Bu o'qituvchi nazorati ostida bir o'quvchi boshqasiga dars beradigan holat.

O'qish va xulq-atvorda qiyinchiliklarga duch kelgan bolani juftlik ishlariga kiritish asta-sekin sodir bo'lishi kerak.

Nogiron bolani guruh ishlariga jalb qilish ham bosqichma-bosqich va izchil amalga oshiriladi. Darsda guruhli ish samaradorligining asosiy mezonlari izchillik, o'zaro yordam, qo'llab-quvvatlash, birgalikda qaror qabul qilish, vaziyatlarni hal qilish uchun murosasiz yechimlarini ishlab chiqish va hokazolarga e'tibor qaratish bo'ladi. Xuddi shu mezonlar nafaqat sinfda, balki maktabdan tashqari va maktab miqyosidagi tadbirlarda ham yetakchi bo'lib, asta-sekin maktab jamoasi tarkibining o'zgarishiga olib keladi.

Darsda guruhli ishlarni tashkil qilishda o'qituvchining o'zi va uning yordamchilari - tarbiyachi, defektologning pozitsiyasi juda muhimdir. Bolalar sinfda guruh topshiriqlarini bajarayotganda o'qituvchi va tarbiyachilarning guruhlar ishiga aralashishlari, hamma narsa kerakli darajada ketayotganini tekshirishlari, ziddiyatli vaziyatlarning oldini olishlari juda muhimdir. Darsga tayyorgarlik ko'rayotganda o'qituvchining yordamchisi bolalar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni tashkil qilish taktikasini ishlab chiqishga yordam beradi va kerakli tarqatma materiallar va yordamchi materiallarni tayyorlaydi. Guruhdagi tuzatish va rivojlanish darslarida maxsus ta'lim o'qituvchisi "maxsus" bolada guruhda ishlash ko'nikmalarini ham rivojlantiradi, o'qituvchiga mavzu bo'yicha o'quv materialining mazmunini moslashtirishga yordam beradi va o'quv materialini ilg'or o'rganishni tashkil qiladi.

Bolalarning ijtimoiy kompetensiyasini rivojlantirishga qaratilgan texnologiyalar.

Ijtimoiy kompetensiyani oshirishga qaratilgan texnologiyalar orasida uchta turni ajratish mumkin:

- ✓ Ijtimoiy ko'nikmalarni bevosita o'rgatish;
- ✓ Guruh faoliyatini tashkil etish;
- ✓ Taqlid qilish orqali ijtimoiy ko'nikmalarni shakllantirish.

Inklyuziv ta'limning asosiy natijalaridan biri hayotiy ko'nikmalar yoki ijtimoiy kompetensiyalarni (o'zaro munosabat ko'nikmalari, o'zaro yordam, ishlab chiqarish faoliyati va boshqalar) shakllantirishdir.

To'g'ridan-to'g'ri ijtimoiy ko'nikmalarni o'rgatishda o'qituvchi qoidalar va misollar orqali bolalarga to'g'ri xulq-atvorni o'rgatadi.

Bolalar frontal yoki guruhlarda ishlashni boshlashdan oldin, o'qituvchi sinfda bolalar bir-biri bilan qanday munosabatda bo'lishlari kerakligi qoidalarini muhokama qilishi mumkin.

Agar ziddiyatli vaziyat yuzaga kelsa, bolalarni qoidalar bo'yicha kelishib olishga o'rgatish juda muhimdir. Unda har bir bolaning o'zini qanday tutishi va nimani asos qilib olish kerakligi muhokama qilinadi. O'qituvchi bu o'zaro ta'sir jarayonini tartibga solishi mumkin. Ko'pgina qoidalar ramziy belgilar yordamida kiritilishi mumkin.

Inklyuziv sinflarda ishlaydigan o'qituvchilar va mutaxassislar quyidagilarni bilishlari kerak:

Qoidalar oddiy va bolaga tushunarli bo'lishi va bir-biriga zid bo'lmasligi kerak.

Qoidalarni uzoq ro'yxatga kiritib bo'lmaydi.

Siz bir vaqtning o'zida bir yoki ikkita qoidani sinfda qabul qilishingiz mumkin. Quyidagilar qabul qilingan qoidalarni o'rgangandan keyingina joriy etilishi mumkin.

Bola boshqa odamni, xoh u kattalar bo'lsin, xoh bolani nazorat qilsa, qoidani yaxshiroq o'rganadi.

Agar qoida kattalar tomonidan buzilgan bo'lsa, buni xuddi bola buzgandek qayd etish kerak.

Bolalarni qoidalarga rioya qilganliklari uchun maqtash kerak. Bola o'z faoliyati uchun ijobiy mustahkamlashni olishi kerak.

Guruh faoliyatini tashkil qilishda o'qituvchi:

bolalar uchun ularning samarali ijtimoiy munosabatlariga yordam beradigan guruh faoliyatini rejalashtiradi;

guruh uchun ishtirokchilarni tanlaydi (ya'ni, nogiron bolalar va ijtimoiy jihatdan barkamol tengdoshlar);

guruh faoliyatini nazorat qiladi va sozlaydi.

Ijtimoiy ko'nikmalarni taqlid qilish orqali shakllantirish bolalar o'rtasida o'zaro ta'limni o'z ichiga oladi: qaysidir sohada ko'proq qobiliyatli bola boshqa bolalar uchun namuna bo'ladi.

Bir xil guruhlarda emas, balki geterogen guruhlarda o'rganish samaraliroq deb hisoblanadi.

Ijtimoiy o'yin texnologiyalaridan foydalanish:

✓ Ta'lim dasturi o'yin usulida o'zlashtiriladi;

✓ sinfning ijtimoiy guruhidagi xatti-harakatlar qoidalari va rollari (jamiyatning mini-modellari) o'zlashtiriladi, keyin "katta hayot" ga o'tadi;

✓ guruhlar va jamoalarning o'zlarining imkoniyatlari ko'rib chiqiladi - jamoaviy ish orqali nimaga erishish mumkin;

✓ birgalikdagi jamoaviy faoliyat ko'nikmalari o'zlashtiriladi, o'quvchilarning o'yin maqsadlariga erishish uchun zarur bo'lgan individual xususiyatlari rivojlanadi;

✓ madaniy an'analar to'planadi, ishtirokchilar, o'qituvchilar tomonidan o'yinga kiritiladi va qo'shimcha vositalar – ko'rgazmali qurollar, darsliklar, kompyuter texnologiyalari.

O'quv faoliyati natijalarini baholash texnologiyalari

Moslashtirilgan ta'lim dasturini ishlab chiqish va amalga oshirishning asosiy masalalaridan biri inklyuziv sinfda maxsus

bolaning ta'lim faoliyati natijalarini baholash usullari va shakllarini loyihalashdir.

O'qituvchilar va psixologik-pedagogik yordam bo'yicha mutaxassislarining samarali faoliyatining eng muhim ko'rsatkichlari bolaning rivojlanishining ijobiy dinamikasi, ta'lim dasturini o'zlashtirish va ijtimoiy kompetensiyani shakllantirish bo'ladi.

Shu bilan birga, bolaning ma'lum bir vaqt oralig'idagi "harakatini" baholash mazmuni individual ta'lim dasturini ishlab chiqishda o'qituvchi, ota-onalar va yordamchi mutaxassislar tomonidan qo'yilgan vazifalar bilan bevosita bog'liq.

O'qituvchining baholash faoliyati quyidagi tamoyillarga asoslanadi:

Baholash ta'lim amaliyotiga tabiiy ravishda qo'shilgan doimiy jarayondir. O'qitish bosqichiga qarab diagnostik (boshlang'ich, joriy) va kesma (tematik, oraliq, bosqich, yakuniy) baholash qo'llaniladi. Bunda yakuniy baho o'quv davrida to'plangan baholarning umumlashtirilgan natijasi sifatida belgilanishi mumkin.

Baholash faqat mezonlarga asoslangan bo'lishi mumkin. Asosiy baholash mezonlari rejalashtirilgan ta'lim natijalaridir. Shu bilan birga, baholash me'yorlari va mezonlari, baho qo'yish algoritmi ham o'qituvchiga, ham o'quvchilarga oldindan ma'lum bo'lishi lozim. Ular birgalikda ishlab chiqarilishi mumkin.

Agar rivojlanishda nuqsoni bo'lgan bola ta'lim jarayoniga kiritilgan bo'lsa, ishni baholashning umumiy mezonlarini kichikroq, mahalliy mezonlarga bo'lish kerak bo'lishi mumkin.

Har bir aniq holatda, o'qituvchi bolaga ish qaysi mezon bo'yicha baholanishi haqida ma'lumot beradi, shuningdek, bu mezonlarni tarbiyachi va ota-onalarga yetkazadi.

Baho yordamida bolaning shaxsiy fazilatlari emas, balki faqat o'quvchi faoliyati natijalari va ularning shakllanish jarayoni baholanishi mumkin.

Baholash tizimi shunday tuzilganki, o'quvchilar nazorat va baholash faoliyatiga jalb etiladi, o'z-o'zini baholash va o'zaro baholash ko'nikma va odatlariga ega bo'ladi.

Joriy baholashda sub'yektiv yoki ekspert usullardan (kuzatishlar, sinfdan tashqari ishlarni tahlil qilish, o'z-o'zini baholash, ota-onasi, o'qituvchisi va boshqalarning bolaning rivojlanishi haqidagi fikri va boshqalar) tahlilga asoslangan ob'yektiv usullar qo'llaniladi.

Baholash predmeti - bu erishilgan ta'lim natijalari va ularga erishish jarayoni, shuningdek, har bir bolaning o'z o'quv jarayonining xususiyatlaridan xabardorligi o'lchovidir.

Integral baholash bilan bir qatorda (butun ish uchun) tabaqalashtirilgan baholash (ishning individual tomonlarini ajratib ko'rsatish), shuningdek, o'quvchilarning o'zini-o'zi baholashi va o'zini-o'zi tahlil qilish qo'llaniladi.

Joriy baholash shaklini tanlash o'qitish bosqichi, umumiy va maxsus o'quv maqsadlari, aniq ta'lim maqsadlari va ma'lumot olish maqsadi bilan belgilanadi.

O'qituvchilar va psixologik-pedagogik yordam mutaxassislarining o'zaro ta'siri texnologiyasi

O'qituvchi nogiron bolaga, uning oilasiga va ta'lim jarayonining boshqa ishtirokchilariga psixologik-pedagogik yordam ko'rsatadigan fanlararo mutaxassislar jamoasining to'liq a'zosi hisoblanadi. Barcha mutaxassislar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning asosiy shakli maktab psixologik-pedagogik kengashidir.

O'qituvchi bolani chuqur tekshiruvdan o'tkazadigan va uning samarali ta'lim olishi uchun dastlabki tavsiyalar beradigan mutaxassislariga murojaat qiladi. Shundan so'ng, mutaxassislar ota-onalarga o'quvchini Psixologik-tibbiy-pedagogik komissiya (PTPK) doirasida tekshirishni va uning uchun maxsus ta'lim sharoitlarini tashkil etish bo'yicha tavsiyalar olishni tavsiya qiladi. Ushbu tavsiyalar ota-onalar va maktablar uchun rasmiy hujjat bo'lib, ular asosida o'quv jarayoni yanada batafsil rejalashtiriladi.

Keyinchalik, mutaxassislar alohida toifadagi bolalarni o'qitish uchun ishlab chiqilgan moslashtirilgan ta'lim dasturiga asoslanishi mumkin bo'lgan individual ta'lim dasturini (ITD) ishlab chiqadilar.

Kengashning rejalashtirilgan yig'ilishlari, qoida tariqasida, rivojlanish dinamikasini, jamiyatda moslashishni va bolaning ta'lim dasturini o'zlashtirishdagi yutuqlarini baholash bilan bog'liq.

Shunday qilib, bugungi kunda inklyuziv ta'lim haqli ravishda O'zbekiston ijtimoiy siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri deb hisoblanishi mumkin.

Inklyuziv ta'lim har qanday bolaning individual xususiyatlari va alohida ta'lim ehtiyojlarini hisobga olgan holda sifatli ta'lim va tarbiya olish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishni kafolatlashi

sababli, sog'lig'iga alohida ehtiyoji bo'lgan bolalarning ota-onalari uchun tobora natijador bo'lib bormoqda.

Aqliy rivojlanish - bu psixik jarayonlarning vaqt o'tishi bilan tabiiy o'zgarishi bo'lib, ularning miqdoriy, sifat va tarkibiy o'zgarishlarida ifodalanadi. L.S. Vigotskiyning fikricha, g'ayritabiiy bolalarning rivojlanishi oddiy bolalarning rivojlanishi bilan bir xil qonunlarga bo'ysunadi:

a) normal va anormal bolalarning aqliy rivojlanishi bosqichma-bosqich, izchil xarakterga ega;

b) har ikkala holatda ham har bir bosqich oldingilariga nisbatan yangi, yanada rivojlangan sifatlarning shakllanishi bilan yakunlanadi, bu esa rivojlanishda asosdir;

v) ikkala holatda ham psixik xossalar yangi sifatlarning evolyutsion va revolyutsion shakllanish almashinishi asosida rivojlanadi.

Oddiy va anomal bolalarning aqliy rivojlanishining umumiy xususiyatlari uning notekisligi va ierarxiyasidir. Individual psixik funksiyalar avval shakllanganlari asosida rivojlanadi va har bir funksiyaning rivojlanishi uning qaysi funksional bog'lanishlar tizimiga kirganligiga bog'liq. Noto'g'ri aqliy rivojlanish normal rivojlanayotgan bolalarga qaraganda anormal bolalarda ko'proq darajada namoyon bo'ladi. Masalan, erta karlik bilan, kognitiv faollik darajasi (nutqni rivojlantirish, og'zaki xotira va fikrlashni shakllantirish) oldingi yosh darajasiga o'tadi, ongning butun tuzilishi (qiziqishlar, yo'nalish, shaxsiyat xatti-harakati) bolaning shaxsiyatiga, yoshiga mos keladi. Xuddi shu aqliy rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarga ham tegishli: zaiflik bilan kognitiv faollik psixikaning boshqa jihatlariga qaraganda ko'proq tafovutga uchraydi, bu o'smirlik va yoshlik davrida shaxsiyatning shakllanishiga foydali ta'sir ko'rsatadi. Aqliy rivojlanishning yana bir muhim namunasi - bu asab tizimining zaifligidir. Yangi tug'ilgan chaqaloqning miyasida, kattalar miyasidan farqli o'laroq, asab markazlarining qaytarilmas shakllanishi hali sodir bo'lmagan, kuchli tizimlararo aloqalar o'rnatilmagan, miya yarim korteksining alohida sohalari hali ham ta'sir doiralarini o'zaro taqsimlamaganligi uchun tana funksiyalarini tartibga solish va asosan bir-birini takrorlaydi. Plastisit - bu qayta qurish, bir bo'limning mas'uliyatini boshqasiga o'tkazish qobiliyati, shu jumladan zararlangan hududning

harakatsizligini almashtirish yoki ko'proq yoki kamroq to'liq qoplash qobiliyati.

Biologik va ijtimoiy omillar o'zaro bir-birini kuchaytirishi va miya faoliyatiga ijobiy yoki salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Masalan, bolada og'ir nuqsonning mavjudligi (ko'rlik, karlik) ko'pincha ota-onasida rad etishning salbiy munosabatini va doimo ijtimoiy izolyatsiyani keltirib chiqaradi. Biologik omillarning ta'siri qulay ijtimoiy hayot sharoitida yumshatiladi: o'z vaqtida ta'lim va tarbiya, bolani kengroq ijtimoiy jamiyatga kiritish va boshqalar. Biologik va ijtimoiy xavf omillari qancha ko'p bo'lsa, ularning ta'siri shunchalik katta bo'ladi. Bola rivojlanishi jarayonida biologik xavf omillari nisbatan kompensatsiya qilinishi kerak, ijtimoiy omillar esa ularning ta'sirini saqlab qoladi va kuchaytiradi, bolaning rivojlanishiga to'sqinlik qiladi yoki rag'batlantiradi.

Anomal bolalarning rivojlanishi aqliy funksiyalarning qayta tiklanishiga asoslanadi. Aqliy funksiyalarni qayta tiklanish - saqlanib qolgan funksiyalardan foydalanish yoki qisman buzilgan funksiyalarni qayta qurish orqali rivojlanmagan yoki buzilgan aqliy funksiyalarni qoplash. Funksiya qayta tiklanishining ikki turi mavjud. Birinchisi, ta'sirlangan tuzilmalarning buzilmagan neyron elementlarini jalb qilish orqali amalga oshiriladigan tizim ichidagi qayta tiklanish, masalan, eshitish qobiliyatini yo'qotish, qo'shimcha eshitish idrokini rivojlantirish. Ikkinchisi - tizimlararo qayta tiklanish bo'lib, u funksional tizimlarni qayta qurish va ilgari noodatiy funksiyalarni bajarish orqali boshqa tuzilmalardan yangi elementlarni ishga kiritish orqali amalga oshiriladi. Masalan, tug'ma ko'r bolada vizual analizatorning funksiyalari uchun qayta tiklanish teginish hissi rivojlanishi tufayli yuzaga keladi, ya'ni motor va taktil analizatorlarning faoliyati. Qayta tiklanish jarayonlarida ikkita omil muhim rol o'ynaydi: 1) asab tizimining turli qismlari orasidagi bog'lanishlarning ko'p qirraliligi; 2) nerv markazlarining plastisitivligi, bu markazlarning hujayralari, retseptorlardan signalizatsiya o'zgarishi ta'sirida ularning ish tezligi va xarakterini o'zgartirish qobiliyati. Plastisit - asab tizimining shikastlanganda funksional faoliyatini qayta qurish qobiliyati. Korteksning qo'shni hududlari zararlangan hududlarning funksiyalarini to'liq yoki qisman o'z zimmasiga oladi. Qayta tiklanish bilan yangi afferent va efferent yo'llar yotqiziladi va buzilgan funksiyalarni almashtirish va

tiklash uchun yangi aloqalar hosil bo'ladi; batafsil idrok etishga murojaat qilmasdan, aqliy operatsiyalarga, mantiqiy xotiraga, diqqatni jamlashga, tasavvurni qayta tiklashga tayanish qobiliyatiga ega bo'ladi. Qayta tiklanish maxsus ta'lim va ta'lim tizimidan foydalanishni talab qiladi.

Kar bola o'z nuqsonini ko'rish bilan qayta tiklaydi, buning natijasida u og'izdan nutqni o'qishni o'rganadi va yozishni ham o'rganadi. Karlik, shuningdek, vosita va taktil-tebranish sezgirligi bilan qayta tiklanish, buning natijasida nutq tovushlari ishlab chiqariladi va boshqariladi. Ko'r bola o'z nuqsonini eshitish, teginish, vosita sezgirligi va hid bilan qoplaydi. Ko'r bola teginish yordamida ob'ektlarning shakli va hajmini aniqlaydi va mutanosib munosabatlarni o'rnatadi. Tovushlar yordamida ko'rishda nuqsoni bo'lgan bolalar atrof-muhitning ob'yektiv va fazoviy xususiyatlarini erkin aniqlashlari mumkin. Rivojlangan eshitish kosmosda harakatlanishga yordam beradi. Ko'r (tug'ma ko'rlik va orttirilgan ko'rlik) sezgirligining o'ziga xos turi "to'siq hissi" dir. Bu masofadagi to'siqlarni teginishsiz tanib olishdir. Ehtimol, to'siq hissi issiqlik va tebranish hissiyotlarini o'z ichiga oladi. Termal sezgirlik ko'rlarga teginish hissi yordamida rangni farqlash imkonini beradi. Aqli zaif bolalarda nuqson eshitish, ko'rish, nisbatan buzilmagan idrok va konkret fikrlash bilan qoplanadi.

Maxsus ta'lim tizimida maxsus tamoyillarni amalga oshirishning o'ziga xos xususiyatlari.

Maxsus ta'lim tizimida maxsus tamoyillarni amalga oshirish:

Etiopatogenetik tamoyil juda muhim, chunki bola bilan tuzatish ishlarini to'g'ri qurish uchun mutaxassislar buzilishning etiologiyasini (sabablarini) va patogenezi (mexanizmlarini) bilishlari kerak. Bolalarda, ayniqsa maktabgacha yoshdagi, buzilishlarning turli xil lokalizatsiyasi bilan, shunga o'xshash alomatlar bo'lishi mumkin. Shunday qilib, 3-4 yoshda eshitish qobiliyati zaif bolada, alalik bolada, aqli zaif bolada, autistik bolada yoki aqli zaif bolada nutq shakllanmasligi mumkin. Nutqning og'ir rivojlanmaganligini keltirib chiqaradigan sabablar va mexanizmlar har xil va shunga mos ravishda tuzatish ishlarining usullari va mazmuni boshqacha bo'lishi kerak.

Buzilishlarni tashxislash va tuzatishga **tizimli yondashish tamoyili**. Tuzatish ishlarini tashkil etish uchun nuqsonning

tuzilishini to'g'ri tushunish va buzilishlar ierarxiyasini aniqlash kerak.

Har qanday nuqson tizimli xarakterga ega. Birlamchi nuqson bilan bog'liq bo'lgan tizim ichidagi buzilishlarni va buzilgan va buzilmagan funksiyalarning o'zaro ta'siridan kelib chiqadigan tizimlararo buzilishlarni farqlash kerak. Masalan, alaliya bilan til tizimining barcha komponentlarini (fonetik-fonematik jarayonlar, nutqning leksik-grammatik tomonlari, izchil nutq) shakllanish jarayoni buziladi. Ushbu buzilishlar tizim ichidagi buzilishlar sifatida ishlaydi. Shu bilan birga, alalik bola nutqining psixologik asoslari yomon shakllangan, kognitiv jarayonlar yetarlicha rivojlanmagan, normal rivojlanish jarayoni sekinlashadi, buni tizimlararo buzilishlar deb hisoblash mumkin. Tuzatish ishlarining samaradorligi asosan bolaning nutqi va kognitiv rivojlanishiga qaratilgan tizimli yondashuv tamoyilini amalga oshirish bilan belgilanadi.

Buzilishlarni tashxislash va tuzatishga **kompleks yondashuv tamoyili**. Psixologik-pedagogik diagnostika maxsus ta'lim muassasasida pedagogik jarayonning eng muhim tarkibiy qismidir. Turli mutaxassislar (shifokorlar, psixologlar, defektologlar, logopedlar) ishtirok etadigan keng qamrovli tekshiruv paytida bola haqida ishonchli ma'lumotlar to'planadi va bolaning ahvoli va uning rivojlanishidagi mavjud kamchiliklarning xarakterini aniqlaydigan xulosa tuziladi.

Maxsus bolalar bog'chasi yoki maktabda tuzatish ishlari davolash, pedagogik va psixologik tuzatishni o'z ichiga olgan kompleksda amalga oshirilgan taqdiridagina samarali bo'ladi. Bu pedagogik jarayonda turli mutaxassislar: shifokorlar, turli profilli defektologlar, psixologlar, maxsus tayyorlangan pedagoglar, musiqa va jismoniy tarbiya rahbarlari, mehnat o'qituvchilarining ishtirokini nazarda tutadi. Shuni ta'kidlash kerakki, bunday yaxlit pedagogik tizimni yaratish murakkab vazifa bo'lib, u maxsus maktabgacha ta'lim muassasalari va maxsus (tuzatish) maktablarida eng muvaffaqiyatli hal etiladi. Umumta'lim maktablarida o'quvchilarning ma'lum bir kontingentining maxsus ta'lim ehtiyojlarini qondiradigan barcha shart-sharoitlari bosqichma-bosqich amalga oshirilmoqda.

Korreksion-kompensator ta'lim tamoyili. Muammoli bolani tarbiyalashning har qanday lahzasi buzilishlarning oldini olish va

tuzatishga qaratilgan bo'lishi kerak. Tuzatish yo'nalishi - bu umumiy ta'lim muassasasiga (ta'lim va tarbiya muammolarini hal qiladigan) nisbatan kengroq muammolarni (o'quv, tarbiyaviy va tuzatish) hal qiladigan maxsus ta'lim muassasasidagi pedagogik jarayonning o'ziga xos xususiyati. Hozirgi bosqichda, integratsiya jarayonlari bilan bog'liq holda, umumta'lim maktabi yoki bolalar bog'chasi faoliyatida tuzatish komponenti kutilmoqda, ammo amalda bu muassasalar bunday faoliyatga tayyor emas.

Bu tamoyil, shuningdek, rivojlanishida etishmovchilikning o'ziga xos xususiyatiga mos ravishda buzilmagan analizatorlar, tananing funksiyalari va tizimlaridan foydalangan holda o'quv jarayonini qurishni ham nazarda tutadi.

Inson tanasining kompensatsion imkoniyatlari shunchalik katta va xilma-xilki, maxsus pedagogikada nogiron bolaga pedagogik yordam ko'rsatishga imkon beradigan kompensatsion yondashuvlarning kuchli arsenali mavjud. Masalan, ko'rlar barmoq uchlari yordamida o'qishni o'rganishlari mumkin, karlar esa so'zlovchining lablari orqali ularga qaratilgan nutqni tushunishlari va imo-ishora tilida to'liq muloqot qilishlari mumkin.

Ushbu tamoyilning amalga oshirilishi ta'lim va tuzatishning maxsus texnik vositalarining zamonaviy tizimi, kompyuter texnologiyalari va o'quv jarayonini maxsus tashkil etish bilan ta'minlanadi.

Ontogenetik rivojlanish qonuniyatlariga tayanish tamoyili. Tuzatish va rivojlanish ta'siri tizimini to'g'ri qurish uchun ontogeneza ma'lum funksiyalar qanday rivojlanishini bilish kerak. Aytishimiz mumkinki, tuzatish psixologik-pedagogik ish "almashtirish ontogenezi" tamoyiliga asoslanadi. Masalan, ovozli talaffuzni shakllantirish bo'yicha logopediya ishlari erta ontogenez tovushlaridan boshlanadi, vosita ko'nikmalarini rivojlantirish bo'yicha ishlar ontogeneza harakatning rivojlanish qonuniyatlarini hisobga olishni o'z ichiga oladi.

Diagnostika va tuzatishning birligi tamoyili. Bir sinf yoki guruhda o'qiyotgan bolalar nutq, hissiy-idrok va aqliy faoliyat rivojlanishining turli bosqichlarida bo'lib, ular turli darajada shakllangan fazoviy-vaqtinchalik tasavvurlarga ega, ular hisoblash, o'qish, yozish uchun bir xil darajada tayyorlanmaydilar. Har bir bola bilan diagnostik ish jarayonida rivojlanish darajasini eng muhim

ko'rsatkichlar bo'yicha aniqlash kerak, bu esa individual rivojlanish profilini, shuningdek, bolalardagi muammolarning tabiati va jiddiyligini aniqlashga imkon beradi. Shu asosda tuzatuvchi va rivojlantiruvchi ta'lim va tarbiyaning individual va guruh dasturlari mazmuni tanlanadi. Maxsus ta'lim o'qituvchilarining kasbiy malakasi standart, individual va tabaqalashtirilgan maxsus ta'lim dasturlarini amalga oshirishda ijodiy yondashish qobiliyatini nazarda tutadi. Shu tarzda, yana bir muhim tamoyil - tashxis va tuzatishning birligi printsipli amalga oshiriladi.

Ta'lim va tarbiyada faollik yondashuvini amalga oshirish tamoyili. Shaxsning shakllanishi va rivojlanishida faoliyatning hal qiluvchi roli hammaga ma'lum. Psixologiyada "yetakchi faoliyat" tushunchasi turli yosh bosqichlarida bolaning eng jadal aqliy rivojlanishini ta'minlaydigan faoliyat turlariga nisbatan qo'llaniladi. Yetakchi faoliyatning bir qismi sifatida psixikada sifatli o'zgarishlar ro'y beradi, ular yoshning markaziy ruhiy neoplazmalari deb ataladi. Sifatli qayta qurish yangi, yanada murakkab faoliyatga o'tish uchun zarur shart-sharoitlarni ta'minlaydi, yangi yosh bosqichiga erishishni belgilaydi.

Hayotning birinchi yilida kattalar bilan, birinchi navbatda, ona bilan bevosita hissiy muloqot yetakchi faoliyat hisoblanadi. 1 yoshdan 3 yoshgacha bo'lgan davrda mazmunli faoliyat, 3 yoshdan 7 yoshgacha esa o'yin faoliyati yetakchi faoliyatga aylanadi. 7 yoshdan keyin yetakchi faoliyat ta'lim faoliyati bo'lib, o'smirlik davrida yoshning yetakchi faoliyati funksiyalari tengdoshlari bilan hissiy shaxsiy muloqot orqali amalga oshiriladi. Faoliyat yondashuvi tamoyilini amalga oshirish yoshning yetakchi faoliyati asosida o'qitishni tashkil qilishni nazarda tutadi. Biroq, rivojlanishning buzilishi bu faoliyat turlarining hech biri o'z vaqtida va to'liq shakllanmaganligi bilan tavsiflanadi, har bir faoliyat o'z navbatida tuzatilishiga olib keladi.

Psixikaning faolligini aniqlash to'g'risidagi psixologik nazariyani amalga oshirish, tuzatish-tarbiya jarayoni aniq samarali asosga asoslanadi. Maxsus ta'lim tizimida predmetga asoslangan amaliy faoliyat o'ziga xos vositadir. Oddiy bolani og'zaki tarzda o'rgatish mumkin bo'lgan narsa alohida ta'limga muhtoj bola faqat o'qituvchi tomonidan maxsus tashkil etilgan va boshqariladigan o'z faoliyati jarayonida o'rgatiladi.

Ko'rib chiqilayotgan tamoyilni amalga oshirish faoliyatning barcha tarkibiy qismlarini (o'yin yoki ta'lim) maqsadli shakllantirishni nazarda tutadi: motivatsion, maqsadli, taxminan operatsion, tartibga soluvchi. Bolalar turli xil algoritmlardan (rasm-grafik rejalar, texnologik xaritalar va boshqalar) foydalanishga o'rgatiladi va ularning faoliyati ongli xarakterga ega bo'lishi uchun ular harakatlarni og'zaki tartibga solishga da'vat etiladi: talaffuz qilish, og'zaki hisobot berish, dastlabki rejalashtirishga o'rgatiladi.

Pedagogik optimizm tamoyili. Maxsus ta'lim barcha bolalar o'rganishi mumkin bo'lgan asosga asoslanadi. Shu bilan birga, o'rganish qobiliyati deganda bolaning moslashuvini ta'minlaydigan har qanday ijtimoiy va shaxsiy ahamiyatga ega bo'lgan hayotiy kompetensiyani o'zlashtirish qobiliyati tushuniladi. Bu umumiy ta'lim dasturida bilimlarni o'zlashtirish imkoniyati va muvaffaqiyati bilan tavsiflanadigan pedagogikadagi o'rganish qobiliyatini an'anaviy tushunishdan farq qiladi.

Reabilitatsiya maydonini kengaytirish va ilgari o'qishga yaroqsiz deb hisoblangan bolalarni, ayniqsa, og'ir va ko'p rivojlanish buzilishlari, autistik kasalliklar va deviant xatti-harakatlari bo'lgan bolalarni qamrab olish muammosi dolzarb bo'lib qolmoqda.

Ta'limning ijtimoiy moslashuv yo'nalishi tamoyili. Ta'limning ijtimoiy moslashuv yo'nalishi tamoyili yuqoridagi tamoyil bilan uzviy bog'liqdir. Rivojlanishdagi kamchiliklarni tuzatish va korrektsiyalash maxsus ta'lim jarayonida o'z-o'zidan maqsad sifatida emas, balki nogironlarning ijtimoiy hayotida mustaqillikni ta'minlash vositasi sifatida qaraladi.

Maxsus ta'limning ijtimoiy moslashuv yo'nalishi "ijtimoiy yolg'izlikni" yengish yoki sezilarli darajada kamaytirishga imkon beradi, rivojlanishning yetishmasligi va cheklangan imkoniyatlar imkon qadar qayta tiklanadigan ijtimoiylashishga yordam beradi, bu esa shaxsga mustaqil ijtimoiylashish imkonini beradi.

Erta pedagogik yordam tamoyili. Maxsus ta'lim tizimini rivojlantirishning hozirgi bosqichi erta va maktabgacha yoshdagi bolalik davriga alohida e'tibor berish bilan tavsiflanadi. Ma'lumki, bolaning rivojlanishida sezgir davrlar, ya'ni muayyan psixik funksiyalarning eng qulay, oson va tez rivojlanishi davrlari mavjud. Bolaning keyingi rivojlanishi uchun hal qiluvchi rol o'ynaydigan ko'plab sezgir davrlar erta va maktabgacha yoshda sodir bo'ladi. 3

yoshgacha bo'lgan davrda miyaning morfologik va funksional yetukligi sodir bo'ladi. Agar bu davrda bola hissiy va ma'lumotdan mahrum bo'lgan bo'lsa va kerakli rivojlanish hamda rag'batlantiruvchi ta'sirlarni olmagan bo'lsa, psixomotor va nutq rivojlanishidagi kechikish juda sezilarli bo'lishi mumkin. Bu, ayniqsa, markaziy asab tizimining erta organik shikastlanishining oqibatlari bo'lgan bolalarda kuzatiladi.

Bola rivojlanishidagi og'ishlarni erta aniqlash va erta tashxis qo'yish, shuningdek, muammoli bolani hayotining birinchi oylaridan boshlab har tomonlama tibbiy, psixologik va pedagogik qo'llab-quvvatlashni tashkil etish muvaffaqiyatli tuzatish va pedagogik yordamning eng muhim shartlari hisoblanadi. Shu bilan birga, bunday bolalarning oilalari bilan tarbiyaviy psixologik-pedagogik ishlarni olib borish nazarda tutilgan.

Maxsus ta'lim vositasi sifatida tafakkur, til va muloqotni rivojlantirish tamoyili. Hayotning birinchi oylaridan boshlab normal rivojlanayotgan bola, til muhitida bo'lib, sub'yekt va ijtimoiy muhit bilan faol munosabatda bo'lib, nutq va fikrlashni rivojlantirish, nutq xatti-harakatlarini shakllantirish, nutqni rivojlantirish uchun barcha zarur shart-sharoitlarga ega bo'ladi. Umumta'lim muassasalarida an'anaviy ta'lim og'zaki nutqi rivojlangan bolalarga qaratilgan. Oddiy bola maktabga kundalik tushunchalar tizimiga ega bo'lgan holda keladi, ular bilan o'zaro ilmiy tushunchalar asta-sekin shakllanadi va og'zaki mantiqiy fikrlash rivojlanadi. Muloqot og'zaki nutq asosida rivojlanishda davom etadi va xatti-harakatlar og'zaki nutq asosida tartibga solinadi.

Aqliy yoki jismoniy rivojlanishning har qanday buzilishi bolaning fikrlash, nutq va muloqot qobiliyatlarini rivojlanishiga salbiy ta'sir qiladi. Nogiron bolalar va o'smirlarning barcha toifalari nutq, fikrlash va muloqotni rivojlantirishda o'ziga xos muammolarga ega, shuning uchun ular uchun eng muhim umumiy ta'lim ehtiyoji nutq, fikrlash, nutqni rivojlantirishda tuzatish va pedagogik yordamga bo'lgan ehtiyojdir. Bu nogironlarning maxsus ta'limini va muvaffaqiyatli ijtimoiy-madaniy moslashuvini amalga oshirish uchun zarur shartdir.

Maxsus pedagogik rahbarlikning zarurligi tamoyili. Har qanday rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolaning o'quv va kognitiv

faoliyati oddiy bolaning o'quv va kognitiv faoliyatidan farq qiladi, chunki u o'ziga xos mazmunga ega, inklyuziv ta'limning chuqur o'ziga xosligi va uni amalga oshirishning maxsus tashkil etish va usullarini talab qiladi. Tabiiyki, faqat maxsus o'qituvchi, bir tomondan, ma'lum bir bolaning rivojlanishi va kognitiv qobiliyatining qonuniyatlari va xususiyatlarini bilsa, ikkinchi tomondan, unga tuzatish va kompensatsion yordam berishning mumkin bo'lgan usullarini bilgan holda, bolani tarbiyalash jarayonini tashkil qilishi mumkin. Ko'pgina hollarda, alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar rivojlanishining o'ziga xosligi tufayli ularning mustaqil ta'lim va kognitiv faoliyati qiyin kechadi.

MODIFIKATSIYALANGAN - SHAKLI O'ZGARTIRILGAN MA'RUZA

Bu o'qitish usulidan o'qituvchi mavzu mazmunini og'zaki nutq orqali o'quvchilarga yetkazadi, o'quvchilar bilan muloqot olib boradi. Ammo, an'anaviy ma'ruzadan farqi - o'qituvchi va o'quvchi orasida muloqot ketadi.

Qo'llanilishi:

o'quvchilarga umumiy axborot berish uchun;

- fanga kirish va asosiy materiallarni berish uchun;
- qaysidir turdagi faoliyatni boshlashdan oldin namoyish qilish, rolli o'yinlar va boshqa turdagi usullarni qo'llashdan oldin;
- ta'rif, qoida, formulalarni masala yoki laboratoriya ishlarida qo'llashni namoyish qilish uchun.

Afzalligi:

- tezkorlik bilan amalga oshirilishi;
- darsga kerak bo'lgan ko'rgazmali qurollar, ko'rsatma materiallarni tayyorlanishi;
- katta guruhlarda samaradorligi;
- kam resurslarni talab qilishi;
- boshqa usullar bilan birgalikda qo'llash mumkinligi;
- vaqtni yengil boshqara olishi;
- guruhni birgalikda ishlash imkonini berishi.

O'qituvchilarning inklyuziv ta'limga kompleks tayyor bo'lishini ta'minlashda "Teskari piramida", "Bulut", "Qo'ziqorin" kabi texnologiyalardan foydalanildi. "Teskari piramida" texnologiyasida o'qituvchi darsni qiziq o'tadi, o'quvchilarni faollashtiradi, motivatsiya beradi. O'quvchining esa nutqi o'sadi, yozishdan

qo'rqmaydi, o'rtog'iga yordam beradi, dunyoqarashi kengayadi. Mazkur texnologiyalar sog'lom o'quvchilar qatorida imkoniyati cheklangan o'quvchilarni ta'lim jarayonida faollashtirishda xizmat qiladi. Malaka oshirish kurslarida tinglovchilar turli ijtimoiy-pedagogik rollarda faoliyat ko'rsatishi inobatga olindi. "Ekspert, fasalitor, o'quvchi, o'qituvchi" rollarda amalga oshirilgan harkatlar modellari o'qituvchilarni inklyuziv ta'limga samarali tayyorlash imkoniyatini beradi.

Nazorat savollari:

1. O'quv materialini moslashtirish va modifikatsiyalash texnologiyasi. Bosqichma-bosqich qo'shish texnologiyasi.

2. Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarni ta'lim tashkilotlarida psixologik-pedagogik qo'llab quvvatlash texnologiyasi.

3. Maktabgacha ta'lim tashkilotlari, maktab, o'rta maxsus va oliy ta'limda inklyuziv ta'lim texnologiyalari. Inklyuziv muhitda mashg'ulot/dars tuzulishi.

Test savollari:

1. Yordamchi maktabda dars nima

a) didaktik materiallarni amalga oshirish yo'lida doimiy o'quvchilar jamoasi bilan aniq, belgilangan vaqtlarda jadval asosida mashg'ulot olib borish.

b) o'qituvchilarga o'z predmetini va sistematik bayon etishga imkon beruvchi jarayon

c) ta'limning-tarbiyaviy, ta'limiy va rivojlantiruvchi funsiyalarini amalga oshiruvchi jarayon

d) o'quvchilar jamoasining bilish faoliyatiga rahbarlik qilish borasida tashkil etiladigan ish formasi

2. Yordamchi maktab o'quvchilarini kasbga yo'llash – bu

a) xalq xo'jaligi va madaniyatning eng muhim tarmoqlari bilan eng ko'p tarqalgan va rivojlanayotgan kasblar bilan xalq xo'jaligi va madaniyatining ayrim kasblarga ehtiyojlari bilan tanishtirish qaratilgan

b) xalq xo'jaligi madaniyatining ayrim kasblarga ehtiyojlari bilan tanishtirish qaratilgan yaxshi kasblardan birini tavsiya etish

c) xalq xo'jaligi va madaniyatning eng muhim tarmoqlari bilan eng ko'p tarqalgan daromadli kasblardan birini tavsiya etish

d) hunarmandlikni tavsiya etish qaratilgan yaxshi kasblardan birini tavsiya etish

3. Sinfdan tashqari o'qish vositalarida qanday faoliyat ko'rsatiladi

a) badiiy kitob va jurnallar o'qish

b) kinoga olib borish

c) tabiatga ekskusiya

d) maktab yer uchastkasida ish

4. Aqli zaif o'quvchilarning diqqatini darsga jalb etish uchun eng muhim omil – bu?

a) ko'rgazmali qurollar yetarli bo'lishi, didatki prinsiplarga mos bo'lishi, qiziqarli bo'lishi

b) materiallar sodda bo'lishi

c) o'qituvchining og'zaki metodi a'lo darajada qo'llanilishi

d) og'zaki bayoni asosida darslarda sodda temalarni tushuntirish

5. Barcha o'qitish uslublarini bilim manbalariga ko'ra nechta guruhga bo'lish mumkin va ular qaysilar

a) 3 ga: tushuntirish, rangli rasmlar, takrorlash

b) 3 ga: individual, frontal, guruhli,

c) 2 ga: umumiy, maxsus

d) 3 ga: og'zaki, ko'rgazmali, amaliy

III MODUL. ALOHIDA TA'LIM EHTIYOJLARI BO'LGAN O'QUVCHILAR INKLYUZIV TA'LIMINING XUSUSIYATLARI

MAVZU: TURLI DARAJADAGI INTELLEKTUAL YETISHMOVCHILIGI BO'LGAN BOLALAR, AUTISTIK SPEKTR BUZILISHLARIGA EGA BOLALAR, SENSOR KAMCHILIKLARGA EGA BOLALAR UCHUN INKLYUZIV TA'LIM STRATEGIYALARI VA ULARNI AMALGA OSHIRISH SHART-SHAROITLARI

REJA:

1. Turli darajadagi intellektual yetishmovchiligi bo'lgan bolalarni inklyuziv ta'lim jarayonida qo'llab-quvvatlash shart-sharoitlari va strategiyalari.
2. Sensor kamchiliklarga ega bolalar uchun inklyuziv ta'lim strategiyalari va ularni amalga oshirish shart-sharoitlari.
3. Autistik spektr buzilishlariga ega bo'lgan bolalarni ta'lim ehtiyojlari va imkoniyatlari. Dinamik integratsiya modeli.

Tayanch so'zlar: intellektual yetishmovchilik, autistik spektr, sensor kamchilik, strategiya.

Inson aql-idroki ham ekologik, ham genetik omillar bilan belgilanadi. Ota-onalariga aqliy zaiflik tashxisi qo'yilgan bolalar allaqachon xavf guruhiga kiradi. Ular aqliy kasalliklarning rivojlanishiga ko'proq moyil bo'lishadi, ammo bu juda kam uchraydigan genetik yo'l bilan yuqadi. Genetika rivojlanganiga va bu sohada ma'lum yutuqlarga qaramay, kasalliklarning 70-80% sabablari aniqlanmagan. Ko'pincha ular ayniqsa og'ir holatlarda aniqlanadi. Ammo shunga qaramay, biz bunday holatning boshlanishiga sabab bo'lgan eng keng tarqalgan omillarni tushunishni taklif qilamiz.

Prenatal sabablar:

Ko'rib chiqilayotgan holatning sababi ko'pincha xromosoma anomaliyalari, genetik, asab kasalliklari. Aqliy qoloqlikka

sitomegalovirus, qizilcha virusi, OIV sabab bo'lgan tug'ma kasalliklar ham sabab bo'ladi. Ota-onalarning giyohvand moddalar, alkohol ichimliklarni iste'mol qilishi, homila tarkibidagi toksinlar ta'siri bolalarning aqliy zaifligi bilan tug'ilishiga olib keladi. Ba'zida radiatsiya, metilmerkuriy, qo'rg'oshin, kimyoviy terapiya dorilarining ta'siri bunday oqibatlariga olib keladi.

Intranatal sabablar:

Voyaga yetmaganlik, muddatidan oldin tug'ilish, shuningdek, markaziy asab tizimidagi qon ketish, forseps bilan tug'ilish, brech prezentatsiya, ko'p homiladorlik, intrapartum asfiksiya bilan bog'liq asoratlari aqliy zaiflashish xavfini oshiradi. Ammo bu yerda ko'p narsa bola tug'ildandan keyingi birinchi oylarda unga g'amxo'rlik qilishga bog'liq bo'ladi.

Postnatal sabablar:

Rivojlanish, o'sish, ijtimoiy moslashuv uchun zarur bo'lgan hissiy, jismoniy, kognitiv yordamning etishmasligi, hayotning birinchi yillarida yomon ovqatlanish dunyoda aqliy zaiflikning eng keng tarqalgan sabablari hisoblanadi. Kasallik bakterial, virusli ensefalit, meningit, to'yib ovqatlanmaslik, zaharlanish, bosh jarohati va hokazolarning natijasi bo'lishi mumkin.

Aqliy qoloqlik darajasi:

Ushbu kasallik, boshqa har qanday kasalliklar kabi, turli xil mezonlarga ega, buning natijasida u darajalar, shakllarda namoyon bo'ladi. Ushbu kasallikning tasnifi uning namoyon bo'lish shakllari va uning darajasi bilan belgilanadi. Aqliy zaiflikning quyidagi darajalari ajratiladi:

1. IQ darajasi 50-69 ball orasida o'zgarganda normal;
2. Ko'rsatkichlar 20 dan 49 ballgacha bo'lgan o'rtacha;
3. Og'ir, unda IQ 20 balldan kam.

Ushbu ko'rsatkich qanday aniqlanadi? Bemorga test topshirig'ini topshirish taklif etiladi, uning natijalariga ko'ra u yoki bu darajadagi kasallik borligini baholash mumkin. Shunga qaramay, ushbu bo'linish juda o'zboshimchalik ekanligini tan olish kerak. Tasniflashda nafaqat intellektual qobiliyatlarning pasayish darajasi, balki insonga kerak bo'lgan g'amxo'rlik va yordam darajasi ham hisobga olinishi kerak. Muloqot qilish qobiliyati, o'z-o'ziga xizmat ko'rsatish, mustaqillik, davlat resurslaridan foydalanish va hokazolarning cheklanganligi kamaytirilmasligi kerak.

Dunyo aholisining 3 foizdan ko'prog'i IQ 70 dan kam bo'lgan IQ bilan yashaydi, ammo atigi 1 foizida aqliy zaiflik bor. Bu tashxis qo'yish paytida ko'plab qo'shimcha omillar hisobga olinishini ko'rsatadi. Ota-onalar va qarindoshlarning ma'lumotidan boshlab, ularning oilasining ma'lum bir ijtimoiy qatlamga mansubligidan qat'i nazar, bolalarda chuqur aqliy zaiflik qayd etiladi. Shunday qilib, g'ayritabiiy darajada, bemor doimiy ravishda aniq yordamga muhtoj bo'lgan o'rtacha aqliy qoloqlik, ko'pincha ijtimoiy-iqtisodiy ahvoli past oilalar farzandlarida kuzatiladi.

Kasallikning belgilari:

Yuqorida aytib o'tganimizdek, kasallikning asosiy alomati aqlning pasayishi. Shu bilan birga, kasallik belgilariga qarab barcha alomatlarni ko'rib chiqish maqsadga muvofiqdir. Keling, ularni batafsil ko'rib chiqamiz.

1. ***Yengil daraja (yoki zaiflik).*** Bunday holda, tashqi tomondan, ko'chada oddiy odam hech qachon aqli zaif odamni sog'lom odamdan ajrata olmaydi. Qoida tariqasida, bunday odamlar diqqatni jamlash qobiliyati juda pasayganligi sababli o'qishga qiynalishadi. Ammo ularning xotirasi juda yaxshi. Ko'pincha, kasallikning ushbu darajasiga ega bo'lgan bemorlarda xulq-atvorda og'ishlar mavjud. Masalan, aqli zaif bolalar tarbiyachilari va ota-onalariga bog'liq bo'lib, ular o'zgaruvchan muhitdan juda qo'rqishadi. Bunday bemorlar o'zlarini o'ziga jalb qiladilar (shuning uchun muloqotdagi qiyinchiliklar), yoki aksincha, o'zlarining odamlariga har xil yorqin harakatlar bilan, qoida tariqasida, kulguli, hatto antisotsial bilan e'tibor qaratishga harakat qilishadi. Ular uchun biror narsani taklif qilish juda oson. Shuning uchun bunday bemorlar jinoiy olamning vakillarini o'ziga jalb qiladilar, ular ko'pincha firibgarlarning qurboniga aylanishadi. Kechikishning yengil darajasining o'ziga xos belgisi shundaki, bemorlar o'zlarining noqulayliklarini yaxshi bilishadi, ammo har qanday yo'l bilan uni boshqa odamlardan yashirishadi.

2. ***O'rtacha daraja (nomuvofiqlik).*** Bunday odamlar jazo va maqto'vni ajrata oladilar, quvonchni his qiladilar, hamdard bo'ladilar, ularga o'z-o'ziga xizmat qilish ko'nikmalarini, ba'zan hatto yozishni, o'qishni, oddiy hisoblashni osonlikcha o'rgatishadi, lekin ular mustaqil ravishda yashay olmaydilar. Ular doimiy g'amxo'rlik va nazoratga muhtoj.

3. Og'ir daraja (axmoqlik). Bunday odamlarning nutqi yo'q, ular o'qitilmaydi, harakatlari bir joyga jamlanmagan va beozor. Tuyg'ular nafaqat norozilik yoki quvonchning oddiy ko'rinishlari bilan cheklanadi. Axmoqlik bilan og'rigan bemorlar doimiy nazoratga muhtoj, shuning uchun ular tegishli muassasalarda saqlanishi kerak.

Kasallikning birinchi namoyon bo'lishiga yetuk bo'lmagan xatti-harakatlar, intellektual sustkashlik va o'z-o'zini parvarish qilish qobiliyatlari yetishmasligi kiradi. Aqli zaif bolalarning rivojlanishi ba'zan maktab yillariga qadar kutilganidek bo'ladi. Kasallik yengil bo'lsa, alomatlar tan olinmaydi. Ammo qolgan ikki daraja, qoida tariqasida, juda erta tashxislanadi, ayniqsa, ular rivojlanish nuqsonlari, jismoniy anomaliyalar bilan birlashtirilgan bo'lsa. Bunday holda, kasallik oddiygina maktabgacha yoshgacha aniqlanadi.

Shu bilan birga, ba'zi bolalar bir vaqtning o'zida miya yarim shari, harakatlanish buzilishi, eshitish qobiliyati, nutqning sustlashishi va boshqa rivojlanish nuqsonlari mavjudligini qayd etadilar. Vaqt o'tishi bilan, aqliy zaiflikning xususiyatlari yangi alomatlar bilan "o'sib boradi". Bolalar xavotirga, ruhiy tushkunlikka moyil bo'lib qolishadi, ayniqsa ular rad etilsa yoki nuqsonli deb hisoblansa.

Agar bolalar bog'chalarida ushbu kasallikka chalingan bolalar moslashishga qiynalishsa, kundalik hayot tartibiga rioya qilishda qiyinchiliklar va boshlang'ich vazifalar ular uchun imkonsiz bo'lib tuyulsa, unda ota-onalarni ogohlantirishi kerak. Ota-onalar uchun qo'shimcha belgilar charchoq, yomon xulq-atvor va farzandlarining o'ta past darajalari bo'lishi mumkin.

Bu yerda biz yana bir tasnifga keldik. Kasalliklarning xalqaro tasnifiga muvofiq, aqliy zaiflikning quyidagi shakllarini ajratish odatiy holdir:

 Murakkab bo'lmagan oligofreniya. Ushbu shakl bilan bolaning asosiy asabiy jarayonlari muvozanat bilan tavsiflanadi. Kognitiv faoliyatdagi buzilishlar, ayniqsa, qo'pol og'ishlar bilan birga bo'lmaydi. Hissiy soha saqlanib qoladi, bola maqsadga muvofiq harakat qilishi mumkin, ammo agar unga hamma narsa to'liq tushunarli bo'lsa. Vaziyat uning uchun yangi bo'lmaganida, hamma narsa normal bo'ladi, hech qanday og'ishlar kuzatilmaydi.

✚ Neyrodinamik buzilishlar bilan oligofreniya. Ushbu shakl, irodali, hissiy sohaning qo'zg'aluvchanlik turi beqarorligi bilan tavsiflanadi. Bolaga xos bo'lgan buzilishlar ishlashning pasayishi, xulq-atvoridagi o'zgarishlarda aniq namoyon bo'ladi.

✚ Analizatorlar funksiyasidagi og'ishlar bilan aqliy sustkashlik. Kasallikning ushbu shakli bo'lgan oligofrenikalarda korteksning diffuz shikastlanishi u yoki bu miya tizimining jiddiy buzilishlari bilan birlashtiriladi. Bolalarda qo'shimcha ravishda nutq, ko'rish, eshitish, tayanch-harakatlanish tizimida nuqsonlar mavjud bo'ladi.

✚ Psixopatik xatti-harakatlar bilan oligofreniya. Bu aqliy qoloqlik bo'lib, unda hissiy-irodaviy sohadagi buzilishlar tufayli rivojlanish orqada qoladi. Avvalo, bunday bemorlarda o'z-o'zini tanqid qilish darajasining pasayishi, ko'plab shaxsiy fazilatlarining kam rivojlanganligi qayd etiladi. Bolada asossiz ta'sirlarga moyillik kuzatiladi.

✚ Belgilangan frontal yetishmovchilik bilan oligofreniya. Aqliy qoloqlikning ushbu shakli bilan bolalar harakatsiz, sust va yordamsiz bo'ladilar. Ularning nutqi tabiatan taqlidli, ammo uning mazmuni mutlaqo bo'lmaydi. Bolalar aqliy zo'riqish, mavjud vaziyatni yetarlicha baholash imkoniyatiga ega bo'lmaydilar.

Yuqorida keltirilgan tasniflardan kelib chiqib, ko'p hollarda aqliy zaiflik erta yoshda namoyon bo'ladi. Agar kasallik genetik sabablarga bog'liq bo'lsa, masalan, Daun kasalligi, og'ish homiladorlik paytida ham aniqlanishi mumkin. Ushbu muammoni bartaraf etishda bugungi kunda tug'ruqdan oldin klinikalarda barcha ayollarga homiladorlikning dastlabki bosqichlarida skrining tekshiruvidan o'tish taklif etiladi, shuning uchun bunday patologiya mavjud bo'lganda to'g'ri qaror qabul qilish lozim. Bundan tashqari, ushbu protsedura tug'ilmagan chaqaloqning ota-onasi yoki qarindoshlari aqliy zaiflikning boshlanishiga sabab bo'lishi mumkin bo'lgan kasalliklar yoki holatlarga ega bo'lgan hollarda namoyon bo'ladi.

Oligofreniyaning ayrim shakllari chaqaloqdagi ma'lum bir ferment tizimining rivojlanmaganligi sababli paydo bo'ladi. Ushbu guruhdagi eng keng tarqalgan kasallik fenilketonuriya hisoblanadi. Tug'ilgandan so'ng darhol ushbu tashxis qo'yilgan bolalar sog'lom bolalardan farq qilmaydi, ammo hayotning birinchi oylarida ular

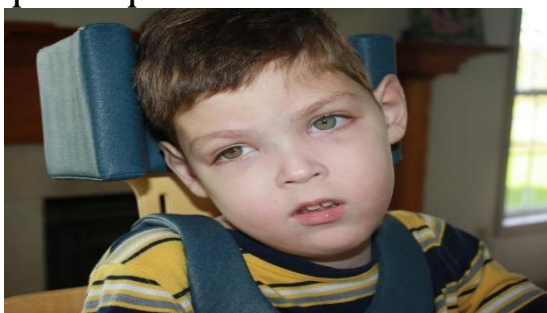
sustlashadi, tez-tez qusishadi, terida toshmalar paydo bo'ladi, terlash ko'payadi va o'ziga xos hidga ega bo'ladi. Agar siz davolanishni darhol boshlasangiz, bola 2-3 oylik bo'lishidan oldin, siz aqlni saqlab qolishingiz mumkin. Shuning uchun bolalar uchun erta pediatriya tekshiruvlarini hech qachon e'tiborsiz qoldirmaslik muhim hisoblanadi.

Agar shifokorda shubha tug'ilsa, u nevrolog bilan maslahatlashib, siydik va qonni tekshirishni va ensefalogrammani o'tkazishi kerak. Kattaroq bolalarni tekshirishda psixolog yoki psixiatrning maslahati talab qilinadi.

Agar davolanish o'z vaqtida boshlangan bo'lsa, unda, qoida tariqasida, bolaning mustaqil hayotga osongina moslashishi mumkinligiga erishish mumkin. Ammo chaqaloqning ota-onasi va boshqa qarindoshlari shifokorlarsiz bemalol qila olaman, o'z-o'zini davolash bilan shug'ullanaman, degan qarorga kelgan taqdirda, ayanchli oqibatlar muqarrar. Shuni ham unutmaslik kerakki, oligofreniya niqobi ostida boshqa kasalliklar ham yashirin bo'lishi mumkin - epilepsiya, ko'plab ruhiy kasalliklar, gipotireoz.

Ota-onalar hech qachon vahima qilmasliklari kerak. Yodda tutingki, aqliy zaiflik ruhiy kasallik emas, balki turli sabablarga ko'ra intellektual rivojlanishi cheklangan holatdir.

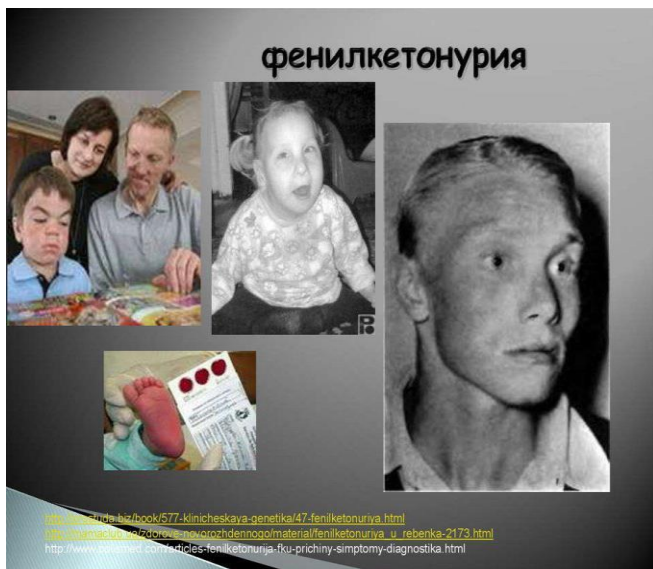
Autizm spektri — bu odatda ijtimoiy munosabatlar va muloqotdagi qiyinchiliklar, takrorlanadigan xatti-harakatlar, cheklangan qiziqishlar va hissiy stimullarga g'ayrioddiy javoblar bilan tavsiflangan bir qator neyro rivojlanish xastaliklaridir. Bu tushuncha odatiy foydalanishda autizm, professional tashxis kontekstida autizm spektri buzilishi (inglizcha: autism spectrum disorder, ASD) deb ataladi. Ammo ikkinchi atama neyro xilma-xillik tarafdorlari, tadqiqotchilar va ko'plab autistik odamlar o'rtasida buzilish so'zidan foydalanilganligi va uning diagnostik kontekstdan tashqarida foydaliligi haqidagi savollar tufayli bahsli bo'lib qolmoqda.

Haqiqiy oligofreniya – nasliy bo'ladi va mikrosefaliyada kam uchraydi. Bosh suyagining hajmi kichikligidan boshqa, kichik bosh suyagi va normal bo'y orasidagi disproportsiya, yuzga nisbatan bosh

suyagi yaxshi rivojlanmagan bo'ladi, past peshona, qosh usti yo'ylar haddan tashqari rivojlangan bo'ladi. Intellektual yetishmovchilik idiotiya yoki og'ir imbetsillikka to'g'ri keladi. Bunga qaramasdan emotsional rivojlangan, o'ta ishonuvchan, jahldor bo'ladi.

Fenilketonuriya – fenilalanin almashuvchi buzilishi natijasida

paydo bo'ladi hamda nasldan naslga retsessiv tipda o'tadi. Aqli zaiflik bilan birga depigmentatsiya, ya'ni albinizmdan sochlarning va ko'z rangli pardasining ochiq rangda bo'lishi va 30% talvasa xurujlari kuzatiladi. Bosh suyagining miya bo'limi sust rivojlangan bo'ladi. Ayrim kasallarda epikant, gipertelorizm kuzatiladi, ulardan

o'zgacha hid chiqib turadi. Kasallarda yana pitekoid poza va o'ng'aysiz yurish, koordinirlanmagan harakat, stereotipiya, atetoid va xoreoga o'xshash giperkinezlar kuzatiladi. Mushak tonusi o'zgargan bo'ladi. Psixik to'la rivojlanmaslik belgilari go'daklik yoshida bilinadi. 1 yosh davomida aqli zaiflik kuchayishi mumkin, lekin 4-8 yoshda bir maromda bo'ladi.

Galaktozemiya, fruktozeriya va sukrozeriya - bular uglevod

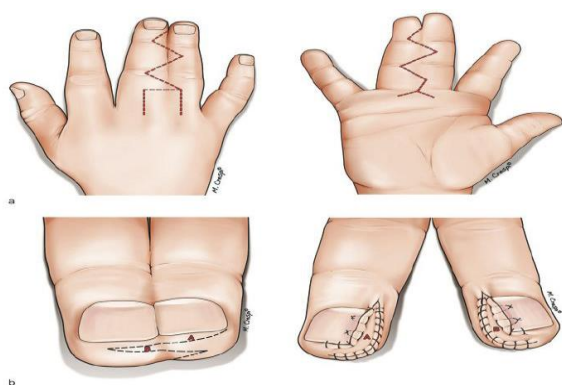
almashuvi enzymopatiyalariga kiradi, naslga dominant tipda beradi. Klinikasida ich ketish, gipotrofiya va boshqa og'ir somatik kasalliklar kuzatiladi. Psixik to'la rivojlanmaslik kuchli rivojlangan bo'lib, talvasa xurujlari bilan o'tadi. Gargoilizm (mukopolisaxaridoz, dizostoz) – jigar, taloq va suyak

retikuloendoteliy hujayralari mukopolisaxaridlarning to'planishi tufayli kelib chiqadi. 1 yoshgacha aqliy zaiflik sekin rivojlanadi, bu modda almashuv buzilganda bosh miya hujayralarining jarohatlanishi bilan bog'liq.

Araxnodaktiliya (Marfan sindromi). Naslga dominant o'tadigan, kam uchraydigan nuqson hisoblanadi. Kasallarning tashqi ko'rinishi quyidagicha bo'ladi: bo'yi uzun, ozg'in, oyoq-qo'llari uzun va ingichka. Skelet nuqsonlari yurak qon tomir sistemasi va ko'z nuqsonlari bilan birga keladi. Aqliy

zaiflik-og'ir darajadan yengil darajagacha, ayrim vaqtda umuman bo'lmaydi. Kasallik patogenezi asosida kollagen va elastin tolalarining tuzilishining buzilishi va birikma to'qimalarning jarohatlanishi yotadi.

Lorens - Muna - Barde - Bilya kasalligi - nasliy oligofreniyaning kam turi bo'lib, 5 ta asosiy simptomi gipogenitalizm, semirish, ko'z kasalliklari, sindaktiliya yoki polidaktiliya va aqliy zaiflik kuzatiladi.

Ushbu kasalliklar irsiy va hayotda orttirilgan holda uchraydi.

Hozirgi kundagi zamonaviy texnologiyalar yordamida bunday bemorlarga imkon qadar ta'lim-tarbiya va tibbiy yordamlar ko'rsatilmoqda.

Aqli zaif bola deganda bosh miyasining organik buzilishi natijasida bilish faoliyatlatining turg'un pasayishini tushunamiz. Aqli zaif bolalarni o'qitish, tarbiyalash va ularni o'rganishning nazariy masalalari qator fanlarning yutuqlariga asoslanadi. Oligofrenopedagogika umumiy psixologiya, maxsus psixologiya, oligofreniya klinikasi, logopediya, pediatriya, nevropatologiya, anatomiya, fiziologiya, genetika, biokimyo va boshqa fanlar bilan bog'liq bo'lib, ularning yutuqlaridan keng foydalanadi.

Aqli zaif bolalar ta'lim-tarbiyasi masalalari bilan shug'ullanish ishlari boshlanganiga 200 yildan oshgan bo'lsada, bir tizimda atroflicha, bir butun, tugallangan ishlar XX asr boshlariga to'g'ri keladi. Kuzatish va qidiruv ishlarining uzoq muddatligi, tajribalarning sekin-asta to'planganligi, ayrim nazariy xulosalarga

kelish uchun uzoq vaqt talab qilinganligi sababli oligofrenopedagogika fanining izchil tarixi nisbatan qisqargan.

Aqli zaif bolalarni o'rganish va ularga yordam tashkil etish masalalari, aqli zaif bolalarni o'qitish va milliy istiqloq ruhida tarbiyalashda ishtimoiy-pedagogik omillar haqida, aqli zaif bolalar tasnifi hamda uning aqli zaif bolalar uchun maxsus muassasalarni differensiyalashdagi ahamiyati hamda yordamchi maktab o'quvchilarining pedagogik tasnifi borasida ma'lumotlar berishni ko'zda tutadi.

P.M. Po'latova, L.Sh. Nurmuxamedova, D.B. Yakubjonova, Z.N. Mamarajabova, Sh.M. Amirsaidova, A.D. Sultonovalar²⁶ o'zlarining "Maxsus pedagogika" darsligi aqli zaif bolalarning pedagogik-psixologik xususiyatlariga to'xtalib o'tib, oligofrenopedagogikaga oid fikrlarini bayon etishgan. Jumladan, aqli zaiflikning mohiyatini nuqsonning moddiy asosi bilan bog'lab, bunga bosh miyaning organik buzilishini ko'rsatadilar. Boshqacha aytganda, aqli zaiflikning moddiy asosi sifatida kasallangan bosh miya e'tirof etiladi. Bu kasallik natijasida bolaning bilish faoliyatlari keng ma'noda buzilib, aqliy rivojlanish tezligi, samaradorligi pasayadi. Bosh miya kasalliklari sababini kelib chiqishiga ko'ra ichki (endogen) va tashqi (ekzogen) sabablarga bo'lishimiz mumkin. Aqli zaiflikni keltirib chiqaruvchi sabablar turli ilmiy, uslubiy, psixologopedagogik va tibbiy adabiyotlarda turlicha bayon etiladi. Bu sabablarni qisqacha quyidagi tarzda ifodalashimiz mumkin:

a) homila davrida turli salbiy ta'sir etuvchi infeksiya, intoksikatsiya va jarohatlar,

b) tug'ilish vaqtidagi jarohat va asfiksiya;

d) chaqaloqning ilk yoshida salbiy ta'sir etuvchi yuqumli intoksikatsiya, ovqatlanishning buzilishi va boshqalar;

e) turli irsiy yo'l bilan avloddan-avlodga o'tadigan gen, xromosoma kasalliklari.

Oligofrenopedagogikaning maxsus markazida turadigan manba nuqsonning o'zi emas, balki u bilan bog'langan buzilgan ruhiy holatlardir. Shu bilan birga, biz aqli zaif deb bu holatning turg'unligini ham tushunamiz. Mana shu mezonning bor yoki yo'qligiga qarab aqli qoloqlikni boshqa unga o'xshash turlardan farqlashimiz lozim. Aqli qoloqlikning asosiy belgilari:

²⁶ P.M. Po'latova, L.Sh. Nurmuxamedova, D.B. Yakubjonova, Z.N. Mamarajabova, Sh.M. Amirsaidova, A.D. Sultonova Maxsus pedagogika (Darslik). -T.: «Fan va texnologiya», 2014, 368 bet.

- a) bosh miyada organik buzilishning mavjudligi;
- b) bilish faoliyatlarining umumiy, chuqur buzilganligi;
- d) bilish faoliyatlari buzilganligining turg'un xarakterdaligi.

Aqli zaif bolalar guruhiga quyidagi bolalar kirmaydi:

- a) aqliy rivojlanmaganlik bosh miyaning organik buzilishlari bilan bog'liq bo'lmagan pedagogik qarovsizlar;
- b) ruhiy rivojlanishi orqada qolgan bolalar;
- d) aqliy jihatdan saqlangan bo'lib, chuqur nutq kamchiliklari bo'lgan bolalar.

Oligofrenopedagoglar o'qituvchi, tarbiyachi, ilmiy bo'lim mudiri, tarbiyaviy ishlar bo'yicha direktor o'rinbosari, direktor vazifalarida ishlashi mumkin. Oligofrenopedagog ishi Xalq maorifi vazirligi tomonidan ishlab chiqilgan nizom asosida belgilanib, yosh avlodga tarbiya, umumta'lim fanlaridan bilim berish hamda mehnat tayyorgarligidan o'tishni ko'zda tutadi. Oligofrenopedagog o'quvchilarni atroflicha pedagogik nuqtayi nazardan o'rganish asosida butun ta'lim-tarbiya ishlarini rejalashtiradi, aqli zaif o'quvchilarning jismoniy va ruhiy nuqsonlarini kuzatadi, ularning harakat sistemalarini to'g'rilab boradi, bilish faoliyatlarini shakllantiradi va shular asosida o'quvchilarda xarakter va madaniy xulq-atvor mezonlarini tarbiyalab boradi. U aqli zaif bolalarning ota-onalari, jamoatchilik bilan ham tarbiyaviy ishlarni amalga oshiradi.

Oligofrenopedagogika fani qator umumiy va maxsus fanlar bilan chambarchas bog'liq holda o'rganiladi. Aqli zaif bolalar oliy asab faoliyatlari, ularning rivojlanish xususiyatlari, kasalliklari, kechishi, davolash ishlarini nevropatologiyadan, aqli zaif bolalar ruhiy jarayonlarining xususiyatlari, ularning taraqqiy etish xususiyatlari oligofrenopsixologiyadan, yordamchi maktabda davolash-sog'lomlashtirish ishlarini tashkii etish uchun ma'lumotlar oligofreniya klinikasidan olib o'rganiladi. Yordamchi maktablarda ta'lim 9 yil olib boriladi. O'quv rejasiga kiradigan fanlar haqida qisqacha to'xtalib o'tamiz:

1. O'zbek tili. O'quv rejasidagi asosiy fanlardan biri o'zbek tili bo'lib, quyidagi maqsad, vazifalarni hal qiladi:

- a) o'quvchilarni to'g'ri, ifodali o'qishga o'rgatish, sodda badiiy va gazeta-jurnal materiallarini o'qishga o'rgatish;
- b) o'quvchilarda aniq, ozoda, tushunarli, savodli yozish malakalarini shakllantirish hamda ularni grammatik jihatdan to'g'ri yozishning boshlang'ich tushunchalarini egallashga o'rgatish;

d) o'quvchilarni o'z fikrlarini og'zaki va yozma shaklda to'g'ri, izchil bayon qilishga o'rgatish. Matn yuzasidan berilgan savolga javob qaytarish.

Yordamchi maktabning 1-sinfiga qabul qilingan bolalarning ko'pchiligida talaffuz kamchiliklari bo'lganligi sababli, alifbegacha bo'lgan davrda talaffuzdagi kamchiliklar, fonematik malakalarni rivojlantirish, baholanishli yozma va og'zaki nutq ustida ish olib boriladi. 1-4-sinflarda rivojlantirish davom etadi.

2. **Matematika.** Yordamchi maktab o'quv fanlari ichida o'zining ilmiy, tuzatish imkoniyatlari jihatidan matematika fani barcha fanlardan ajralib turadi.

Yordamchi maktabning 1-4-sinflarida aqli zaif o'quvchilar matematikadan quyidagi bilim, malaka va ko'nikmalarni egallashlari lozim:

a) natural son haqida tushuncha, nol haqida, natural sonlar qatori to'g'risida, ularning xususiyatlari, oddiy va o'nli kasrlar haqidagi tushunchalarni;

b) ko'p xonali sonlar va kasrlar ishtirokida to'rt arifmetik amalni bajarish;

d) uzunlik va vaqt o'lchov tizimi haqidagi bilimlarga ega bo'lish hamda ulardan amaliy foydalanish;

e) chizg'ich, tarozi, soat va boshqa asboblardan foydalana olish;

f) sodda va murakkab (3-4 amalli) matematik masalalarni yecha olish;

g) geometrik figuralarni ajrata bilish, ularning xususiyatlarini farqlash, bu figuralarni chizg'ich, sirkul, o'lchash asboblari yordamida yasay olish.

Matematika fani aqli zaif bolalar uchun nihoyatda murakkab fan hisoblanadi. To'g'ri tashkil qilingan, uslubiy talablarga javob bera oladigan darslar orqali aqli zaif o'quvchilarda yuqorida aytib o'tilgan bilimlarni shakllantirish mumkin.

3. **Tabiatshunoslik.** Tabiatshunoslik fani ham yordamchi maktabda alohida o'rinni egallaydi. Tabiatshunoslik darslarida aqli zaif o'quvchilar quyidagi bilimlarni egallaydilar:

- o'quvchilar tirik va jonsiz tabiat — suv, havo, foydali qazilmalar hamda o'simlik, hayvon, odam tanasining tuzilishi va hayoti to'g'risidagi bilimlar;

- tabiiy hodisalar: yomg'ir, qor, shamol, bulut, tuman, fasllar haqida aqli zaif bolalarga to'g'ri tushunchalarni shakllantirish;

- tabiatga to'g'ri, ongli munosabatda bo'lish hislarini tarbiyalash;
- aqli zaif bolalarda o'simliklar, hayvonlarni parvarish qilish malakalarini shakllantirish;
- sog'liqni saqlash, mustahkamlashga oid odatlarni tarkib toptirish.

Tabiatshunoslik darslari keng ko'rgazmali qurollar, rasmlari, materiallar, rangli va rangsiz jadvallardan foydalangan holda olib boriladi.

4. **Geografiya.** Yordamchi maktablarning V, VIII sinflarida geografiya fani o'qitiladi. Geografiya darslari orqali ilmiy, tarbiyaviy ishlar va tuzatish ishlari amalga oshiriladi, Aqli zaif o'quvchilarga yer yuzining tuzilish shakllari, xarita, yerdagi suv, iqlim, o'simliklar va hayvonot dunyosi, kishilarning yaratuvchanlik mehnatiga oid ma'lumotlar beriladi. To'g'ri tashkil qilingan darslar orqali bolalarda qiziquvchanlikni, tabiat hodisalarini kuzatish odatlarini, taqqoslash malakalarini, tabiat hodisalarini o'rganish ko'nikmalarini shakllantirish mumkin.

Ta'lim - maxsus tashkil etilgan bilish faoliyati bo'lib, kishilik jamiyatining turli sohadagi tajribalarini egallashga xizmat qiladi. Bularga ilm-fan, texnika, g'oya, axloq, madaniyat, san'at kiradi. Maxsus maktablardagi ta'lim ham yosh avlodga shular haqida qisqa, oddiy tasavvurlar berishdan iborat bo'libgina qolmay, balki shu bilimlar orqali mavhum tafakkur jarayonlarini tuzatishdan iborat. Tafakkur jarayonlariga tahlil, sintez, umumlashtirish, induksiya, adeduksiya, taqqoslash, xulosalash va boshqa fikriy jarayonlar kiradi. Aqli zaif o'quvchilarda ba'zan turli analizatorlar ham u yoki bu darajada buzilgan bo'ladi. Bizlarga ma'lumki, har qanday bilish jonli mushohadadan boshlanadi. Jonli mushohada deganda dastlabki ma'lumotlarni eshitishimiz, ko'rishimiz, teri sezgilarimiz, hid bilish, ta'm bilish organlarining ishtirokida qabul qilishimiz tushuniladi. Qabul qilingan ma'lumot bosh miyada qayta ishlanib, undan amaliyotga yo'llanadi. Aqli zaif bolalar uchun eng katta nuqson hisoblangan tafakkur jarayonlarining buzilganligi sababli, butun to'g'rilash, yumshatish, tuzatish ishlari shunga qaratiladi.

Korreksiya (tuzatish) so'zining mohiyati, mazmuni haqida pedagogik asarlarda qator tushunchalar berilgan. Defektologiya lug'atida u «aqli zaif bolalardagi ruhiy va jismoniy kamchiliklarni tugatish, oldini olishga, yumshatishga qaratilgan pedagogik ishlar

sistemasidir», deb ko'rsatiladi. Italiyalik defektolog M. Montessori (1870-1952) aqli zaiflikda asosiy ishni sezgilarni tarbiyalashdan boshlash lozim deb ko'rsatadi. Uning fikricha, maxsus mashqlar orqali bolalar sezgilarini rivojlantirish asosida tafakkurni tuzatish mumkin ekan.

Uning fikrlarini davom ettirgan belgiyalik O. Dekroli (1871 - 1933) tuzatish ishlarini 3 bo'g'inga ajratgan: Birinchgi bo'g'inda sezgilarga ta'sir etish, ikkinchi bo'g'inda tafakkurga ta'sir etish va uchinchi bo'g'inda esa harakatlarga ta'sir etish.

Inklyuziv sinf o'qituvchisining ishida bilimlarning mustahkam o'zlashtirilishini ta'minlashda o'quv materialini mustahkamlashga katta o'rin ajratilishi kerak.

K.D. Ushinskiy bu borada shunday degan: «Materialni o'z vaqtida mustahkamlanmagan o'qituvchi yukni yomon bog'lab, aravani quvgan aravakashga o'xshaydi. Orqasiga qaramay, aravani quvib manzilga yetib kelgach, aravada hech narsa qolmagan bo'ladi. U esa uzoq masofani bosib o'tganligidan xursand bo'ladi. O'qituvchi ham o'z vaqtida materialni mustahkamlab bormasa, fan o'qib tugatilgach, bolaning ongida hech narsa qolmasligi mumkin».

Yangi material o'tilganda o'quvchilarga mashqlar berib, ularning yangi materialni qanday tushunganliklarini aniqlash mumkin.

Mustahkamlashning zarur sharti mashq qilish bo'lib, u quyidagi shartlarni bajarishi lozim:

1) mashqning maqsadini, qanday natijalarga erishish kerakligini aniq bilish zarur;

2) bajarishning aniqligini maxsus kuzatish, agar xatolar paydo bo'lsa, ular mustahkamlanib qolmasligi uchun mashqlarning natijalarini kuzatish, o'z harakatlarini namuna bilan taqqoslash, qanday muvaffaqiyatlarga erishib bo'linganini anglash va kamchiliklarga barham berish uchun ulardan qaysilariga diqqatni qaratish kerakligini bilib olish zarur;

3) o'quvchilarning individual-psixologik xususiyatlariga bog'liq bo'lgan mashqlar soni malaka hosil qilish uchun yetarli bo'lishi lozim. Agar mashqlar yetarli bo'lmasa, malaka mustahkamlanmaydi balki tezroq barbod bo'ladi. Mashqlar haddan tashqari ko'p bo'lsa, odatda, o'quvchilar bu mashqlarga salbiy munosabatda bo'la boshlaydilar va bu hol e'tiborni pasaytiradi, natijada malakaning hosil bo'lishiga xalaqit beradi;

4) mashqlar bir xildagi harakatlarning tasodifiy yig'indisidan iborat bo'lmasligi lozim. Bu mashqlarga muayyan tizim, ularning aniq rejalashtirilgan to'g'ri izchilligi, xususan, ularning sekin-asta murakkablashib borishi asos qilib olinishi kerak;

5) mashqlar bir qadar uzoq muddatga uzilib qolmasligi lozim, aks holda malaka sekin hosil bo'ladi yoki agar u mustahkamlanmagan bo'lsa, tezda susayib qoladi, tormozlanadi, hatto umuman yo'qolib ketadi.

Aqli zaif bolalar va o'smirlar uchun ta'limni tashkil etishning eng keng tarqalgan shakllari aqliy rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalar uchun maxsus bolalar bog'chalari va maxsus (tuzatish) maktablari hisoblanadi.

Aqli zaif bola bilan tuzatish ishlarini erta boshlash nuqsonni maksimal darajada tuzatish va ikkilamchi og'ishlarning oldini olish imkonini beradi.

Maktabga tayyorgarlik bolalar bog'chasida bolaning barcha ta'lim yillari davomida amalga oshiriladi va uch yo'nalishda amalga oshiriladi:

jismoniy tayyorgarlikni shakllantirish;

elementar kognitiv qiziqishlar va kognitiv faollikni shakllantirish va bilim va ko'nikmalarni to'plash;

axloqiy va irodaviy tayyorlikni shakllantirish.

Qulay sharoitlarni hisobga olgan holda, aqliy zaif maktabgacha yoshdagi bolalar o'zlarining rivojlanishida yaxshi yutuqlarga erishadilar, bu esa ularni maxsus maktabda o'qishga tayyorlash imkonini beradi.

7-8 yoshdan boshlab aqli zaif bolalar 8-toifadagi maxsus (tuzatish) maktablarida o'qiydilar, ularda ta'lim alohida ta'lim standarti asosida maxsus dasturlar bo'yicha olib boriladi. Ular ijtimoiy va mehnat reabilitatsiya markazlarida ham yordam olishlari mumkin.

Maxsus tuzatish maktablarining asosiy vazifalari aqliy zaif maktab o'quvchilarining kognitiv faoliyati va hissiy-irodaviy sohasidagi kamchiliklarni maksimal darajada bartaraf etish, ularni samarali mehnatda ishtirok etishga tayyorlash va zamonaviy jamiyat sharoitida ijtimoiy moslashishni o'z ichiga oladi.

Maxsus (tuzatish) maktabida ham umumiy ta'lim fanlari (ona tili, o'qish, matematika, tabiatshunoslik, jismoniy tarbiya,

chizmachilik, musiqa kabi) hamda maxsus (tuzatish) fanlari o'qitiladi.

Quyi sinflarda korreksion darslar - bu atrofdagi voqelikning ob'yektlari va hodisalari bilan tanishishga asoslangan nutqni rivojlantirish bo'yicha darslar, ritm bo'yicha maxsus darslar va katta (5-9) sinflarda - ijtimoiy va kundalik yo'nalishlar.

O'quv mashg'ulotlarini tashkil etishning o'ziga xos shakli - individual va guruhli nutq terapiyasi mashg'ulotlari, mashqlar terapiyasi va psixomotor ko'nikmalar va hissiy jarayonlarni rivojlantirish bo'yicha mashg'ulotlar.

Maxsus maktablarda mehnatga tayyorlash alohida o'rin tutadi. O'smirlar mehnatga o'rgatish jarayonida o'zlarida mavjud bo'lgan kasb-hunarlarini egallaydilar.

Maktabda o'qish to'qqiz yildan o'n bir yilgacha davom etadi. Yillar davomida har bir o'quvchining rivojlanishi uchun qulay sharoitlar yaratilgan.

Maxsus (tuzatish) maktabida aqliy zaif bolani ijtimoiylashtirish bo'yicha ishlar muhim o'rin tutadi, bu ishning asosiy maqsadi ijobiy fazilatlarni rivojlantirish, boshqalarga to'g'ri baho berish va axloqiy fazilatlarni shakllantirishdir. boshqalarga munosabat.

Maxsus maktabda ishlashning o'ziga xos vazifasi turli vaziyatlarda va turli xil faoliyat turlari jarayonida o'quvchilarning xatti-harakatlarida aqlning tartibga soluvchi rolini oshirishdan iborat.

Maxsus (tuzatish) maktablarining aksariyat bitiruvchilari jamiyatdagi oddiy kattalar hayotiga juda yaxshi tayyorgarlik ko'rishadi: ular o'z hayotlarini tartibga soladilar, olgan kasbi bo'yicha ishlaydilar va o'z mamlakatining qonunlariga bo'ysunadigan fuqarolardir. Ularning ozgina qismigina noqulay ijtimoiy sharoitga tushib, axloqsiz turmush tarzini olib boradi.

Sensor ta'lim bolaning aqliy rivojlanishining asosidir. Sensor rivojlanish (lotincha sensus - his qilish) bolada idrok jarayonlari va atrofdagi dunyoning ob'yektlari va hodisalari haqidagi g'oyalarni shakllantirishni o'z ichiga oladi. Chaqaloq sezgi organlari ishlashiga tayyor holda tug'iladi. Ammo bu faqat atrofdagi voqelikni idrok etish uchun zaruriy shartlardir. To'liq hissiy rivojlanish faqat hissiy ta'lim jarayonida amalga oshiriladi, bunda bolalarda rang, shakl, o'lcham, turli ob'yektlar va materiallarning belgilari va xususiyatlari, ularning

kosmosdagi holati va boshqalar haqida standart g'oyalar maqsadli shakllantiriladi, idrokning barcha turlari rivojlanib, shu orqali aqliy faoliyatning rivojlanishiga asos solinadi. Sensor ta'lim keyingi o'rganish imkoniyati uchun katta ahamiyatga ega bo'lgan aqliy funksiyalarni shakllantirish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratadi. U vizual, eshitish, taktil, kinetik, kinestetik va boshqa turdagi sezgilarni rivojlantirishga qaratilgan.

Aqliy rivojlanishi, eshitish, ko'rish, nutqida nuqsoni bor bolalar.

Psixofiziologik rivojlanishi va xulqida nuqsonlar bo'lgan bolalarni o'qitish, tarbiyalash va rivojlantirish - murakkab ijtimoiy-pedagogik muammo hisoblanadi. Rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalar bilan korreksion ishlar quyidagi yo'nalishlarda olib boriladi:

1. Bolalarning rivojlanishi va xulqidagi nuqsonlar tabiati va mohiyatini aniqlash, ularning yuzaga kelishi sabablari va sharoitlarini o'rganish.

2. Rivojlanishi va xulqida nuqsonlar bo'lgan bolalar bilan korreksion-pedagogik faoliyatning tashkil etish va rivojlanishi tarixini o'rganish.

3. Bolalarning rivojlanish va xulqidagi nuqsonlarning oldini olishga xizmat qiluvchi ijtimoiypedagogik shart-sharoitlar va psixofiziologik rivojlanishi etimologiyasi (sabab-oqibatli asoslari) ni aniqlash.

4. Rivojlanishida kamchilik va xulqida nuqsonlar bo'lgan bolalarga korreksion-pedagogik ta'sir ko'rsatish texnologiyasi, shakl, metod va vositalarini ishlab chiqish.

5. Ommaviy umumiy o'rta ta'lim manbalari sharoitlarida rivojlanishi va xulqida nuqsonlar bo'lgan bolalarning umumiy va maxsus ta'limi mazmunini tahlil qilish.

6. Bolalarni rehabilitatsiya qilish va himoyalash markazlari, maxsus muassasalarining maqsadi, vazifa va asosiy yo'nalishlarini aniqlash.

7. Anomal bolalar bilan koreksion-pedagogik faoliyatni tashkil etuvchi o'qituvchilarni tayyorlashda zarur o'quv-metodik bazasini yaratish.

Korreksion-tarbiyaviy ishlar anomal bolalarning rivojlanishidagi kamchiliklarni yo'qotish yoki kamaytirishga qaratilgan maxsus pedagogik chora-tadbirlar tizimidir.

Korreksion-tarbiyaviy faoliyat bolaning idrok etish imkoniyatlarini o'zgartirish, uning emotsionalirodaviy, individual-shaxsiy sifatlarini yaxshilash, qiziqish va layoqatlari, mehnat, badiiy, estetik va boshqa qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan pedagogik xatti-harakat.

Korreksion-rivojlantiruvchi ta'lim o'qishda va maktabda anomal bolalarga o'z vaqtida malakali yordam ko'rsatishni ta'minlovchi differensial ta'lim tizimi bo'lib, uning asosiy vazifasi bola rivojlanishining umumiy darajasini oshirishga qaratilgan bilimlarni tizimlashtirish, uning rivojlanishi va o'qishdagi kamchiliklarni yo'qotish, yetarlicha shakllanmagan malaka va ko'nikmalarni shakllantirish hamda bolaning idrok etish borasidagi kamchiliklarni tuzatish.

Olib borilgan tadqiqotning ko'rsatishicha, rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarning soni ko'p bo'lib, ayni vaqtda yanada oshib bormoqda. «Anomaliya» tushunchasi yunonchadan tarjima qilinganda me'yordan, umumiy qonuniyatlardan chetlanish, noto'g'ri rivojlanishni anglatadi. Rivojlanishida muammolari bo'lgan bolalarda jismoniy yoki psixik kamchiliklar (nuqsonlar) bo'ladi, ular bolalarning umumiy rivojlanishida chetlanishlarning sodir bo'lishiga sabab bo'ladi. Nuqsonning xususiyati, paydo bo'lishiga qarab ayrim kamchiliklarni to'la yo'qotish, ayrimlarini esa tuzatish, uchinchi xillarining o'rnini to'ldirish mumkin. Anomal bolaning rivojlanishida uni o'qitish va tarbiyalash asosiy muammo hisoblanadi. Ayni vaqtda rivojlanishidagi chetlanishlarning klassifikatsiyasi bo'yicha yagona qarash mavjud emas. M.A. Vlasova va M.S. Pevznerlar anomal bolalarning quyidagi guruhlarini ko'rsatadilar:

1. Sensor xislati yetishmaydigan (noraso) bolalar (eshitish, ko'rish, nutqi qobiliyatlari, tayanchharakat apparat va sensomotorikasining funksiyasi buzilgan).

2. Psixik rivojlanishi ortda qolgan bolalar.

3. Astenik yoki reaktiv holati hamda nizoli tashvishlanishga ega bo'lgan bolalar.

4. Psixopatik xulqli bolalar (xulqning emotsional buzilishi).

5. Aqli zaif bolalar (debillik, imbetsillik, idiotiya darajasidagi oligofrenlar).

6. Psixik kasallikning boshlang'ich ko'rinishi (shizofreniya, epilepsiya, isteriya va boshqalar) namoyon bo'ladigan bolalar.

O.N. Usanova anomal bolalarni quyidagi guruhlarga ajratishni taklif etadi:

1. Organik buzilishlar sababli rivojlanishida chetlanish bo'lgan bolalar.
2. Funksional yetuk emasligi sababli rivojlanishida kamchilik bo'lgan bolalar.
3. Psixik deprivatsiyalar asosida rivojlanishida kamchiliklar bo'lgan bolalar.

Defektolog V.S. Raxmanova rivojlanishida nuqsonlar bo'lgan bolalarni quyidagicha guruhlarga ajratishni taklif etadi:

1. Intellektual buzilishga ega bolalar (aqli zaif va psixik rivojlanishdan ortda qolgan bolalar).
2. Nutqi buzilgan bolalar.
3. Sensorli nuqsonlarga ega bolalar (ko'rish va eshitish qobiliyatlari buzilgan)
4. Tayanch-harakat apparati buzilgan bolalar.
5. Rivojlanishida kompleks buzilish bo'lgan bolalar.

Anomal bolalarda nutqiy qobiliyatning buzilishi umumiy qonuniyat hisoblanadi. Bolaga korreksion ta'sir ko'rsatishning samaradorligi mavjud nuqson xususiyati, ayrim psixik jarayon yoki funksiyalarining buzilganlik darajasi, bolaning yoshi, nuqsonlar o'rnini todirishga imkon beruvchi qobiliyati, tibbiy-pedagogik ta'sir ko'rsatish, bola yashayotgan muhit hamda uni tarbiya sharoitlarining mavjud ahvoli va boshqa omillarga bog'liq. Anomal bolalarning ma'lum guruhi faqat psixologik-pedagogik ta'sirga muhtoj bo'lsalar, boshqa guruhlar ularga esa davolashsog'lomlashtirish tadbirlarining amalga oshirilishini talab etadi.

Rivojlanishdagi nuqsonlarning barvaqt diagnostika qilinishi ma'lum muvaffaqiyatlarga erishishning garovidir.

Anomal bolalarni maxsus muassasalarda o'qitish va tarbiyalash, shuningdek, umumiy o'rta ta'lim maktablarida korreksion-rivojlantiruvchi sinflarni tashkil etish masalasi bilan psixologik-tibbiy-pedagogik komissiyalar (PTPK) shug'ullanadilar. Bu borada mutaxassislarning quyidagi **tamoyillarga** amal qilishlari maqsadga muvofiqdir:

1. **Insonparvarlik tamoyili** har bir bola uchun o'z qobiliyatlarini maksimal darajada rivojlantira oladigan zarur

sharoitlarni o'z vaqtida yaratib berishdan iborat bo'lib, u bolani izchil va batafsil o'rganish, uning yo'lida uchraydigan qiyinchiliklarni yo'qotish yo'llari va vositalarini izlashni talab etadi.

2. Bolalarni kompleks o'rganish tamoyili bolaga tashhis qo'yishda zarur mutaxassisliklar (tibbiy, defektologik, psixologik va pedagogik) bo'yicha olingan ma'lumotlarga tanishni nazarda tutadi. Agar shifokor, defektolog, psixolog va pedagoglarning fikrlari turlicha bo'lsa, bola qayta tekshiruvdan o'tkaziladi.

3. Bolani har tomonlama va yaxlit o'rganish tamoyili bolaning idrok etish, emotsional-irodaviy sifatlari va xulqini tekshirishni ko'zda tutadi. Unga ko'ra bolaning rivojlanishiga jiddiy ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan jismoniy holati ham hisobga olinadi. Bolani har tomonlama va yaxlit o'rganish uning o'quv, mehnat va o'yin kabi faoliyati jarayonidagi harakatlarini kuzatishga asoslanadi.

4. Bolani dinamik o'rganish tamoyiliga binoan tekshirish davomida ular biladigan va bajara oladigan ishlarni emas, balki ularning o'qitishdagi imkoniyatlarini ham hisobga olish muhim ekanligini nazarda tutadi. L.S. Vigotskiyning «yaqin rivojlanish zonasi» - bolalarning o'qishdagi mavjud imkoniyatlari haqidagi ta'limoti mazkur tamoyilning asosini tashkil qiladi.

5. Sifatii-miqdoriy yondashuv tamoyili bola bajargan topshiriqni baholashda yakuniy natijanigina emas, balki usuli, masalani yechish uchun tanlangan yo'lning ratsionalligi, harakatlarning mantiqiy ketma-ketligi, maqsadga erishishdagi qat'iylik va tirishqoqlikni ham hisobga olish zarurligini asoslaydi.

6. Ma'lum turdagi patologiyali bolalarni boshqa bolalar guruhlaridan ajratish tamoyili har bir maxsus ta'lim muassasasi o'zi qoidalariga egaligini tavsiflaydi.

7. Rivojlanishida mavjud bo'lgan chetlanishlar darajasiga ko'ra differentsiyalashtirilgan ta'limni tashkil etish tamoyili rivojlanishida bir xil, lekin darajasiga ko'ra turli chetlanishga ega bolalarni ajratgan holda o'qishlarini nazarda tutadi, binobarin, ularni o'qitish metodikasida sezilarli farqlar mavjud (masalan, ko'zi ojiz bolalar taktil asosda (Brayn tizimi bo'yicha), yomon ko'ruvchilar esa ko'rish asosida o'qitiladi).

8. Yoshi tamoyili har bir guruh yoki sinfga ma'lum yoshdagi bolalarning qabul qilinishini ifodalaydi. Turli yoshdagi rivojlanishida

nuqsonlar bo'lgan bolalarni tekshirish va ularga korreksion yordam ko'rsatish malakali mutaxassislar tomonidan amalga oshiriladi.

Tadqiqotlar predmetlarni o'zlashtira olmaydigan o'quvchilar orasida psixik rivojlanishi ortda qolgan, yaqqol ifodalanmaydigan sensorli, intellektual, nutqiy buzilishlarga ega bolalar mavjudligi, buning sababi markaziy nerv tizimi shikastlanishining asorati, minimal miya diafunksiyalari ekanligini ko'rsatadi. Psixik rivojlanishi ortda qolgan bolalar predmetlarni o'zlashtira olmaydigan o'quvchilarning taxminan 50 foizini tashkil etadi. PROQB bolalar rivojlanishini ko'rsatuvchi anomaliya sifatida o'rganish XX asrning 50-yillarining oxirida boshlanib, 60-70-yillarda keng ommalashdi. Tadqiqotchilar (G.B. Shoumarov, K.S. Lebedinskaya) PROQBning quyidagi **to'rt variantini** keltiradilar:

1. konstitutsional kelib chiqish;
2. somatogen kelib chiqish;
3. psixogen kelib chiqish;
4. serebral-organik kelib chiqish.

Psixik rivojlanishi ortda qolgan maktabga borayotgan bolalar o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'ladilar. Ular maktabda o'qishga to'la tayyor emaslar, ularda maktabda o'qish uchun zarur bo'lgan ko'nikma va malakalar shakllanmagan, dastur talablarini o'zlashtirish uchun layoqati yetarli emas. Ular maxsus yordamsiz hisoblash, o'qish va yozishni, shuningdek, maktabdagi tartibni o'rgana olmaydilar. Faoliyatlarni tashkil etishda qiyinchilikni his etadilar. Ularda ruhiy toliqish kuzatilib, tez charchash, ish bajarish qobiliyatining pasayishi, boshlagan ishini bajarmaslik kabi holatlar kuzatiladi. Ko'pincha boshlari og'riydi.

O'zbekistonda XX asrning 60-yillarida ilk bor psixik rivojlanishdan ortda qolgan bolalar bilan maxsus pedagogik ishlar amalga oshirilgan. Hozirgi kunda psixik rivojlanishdan ortda qolgan bolalar uchun maktab internatlar va maxsus ta'lim muassasalari faoliyat olib bormoqda. Shuningdek, ular ommaviy umumiy o'rta ta'lim maktablarida tashkil etilgan korreksion-rivojlantiruvchi sinflarda ham o'qitishlari mumkin. Ta'lim jarayoni quyidagi bosqichlarda amalga oshiriladi:

1. Boshlang'ich umumiy o'rta ta'lim (ta'lim muddati — 4-5 yil).
2. Asosiy umumiy o'rta ta'lim (ta'lim muddati — 5 yil).

Bolalarni korreksion muassasalarga qabul qilish PTPKning xulosasi bo'yicha ota-onalari yoki ularning o'rnini bosuvchi

shaxslarning roziligiga ko'ra amalga oshiriladi. Sinf 12 nafar o'quvchidan iborat bo'ladi. Ular rivojlanishidagi nuqsonlarning bartaraf etilishiga ko'ra ommaviy umumiy o'rta ta'lim muassasalariga o'tkazilishlari mumkin. Ikkinchi bosqichda ta'lim (V—IX sinflar) ayrim o'zgartirishlar (muayyan o'quv mavzulari yoki ulardagi materiallar hajmini qisqartirish) bilan ommaviy umumiy o'rta ta'lim maktablarining dasturlari asosida amalga oshiriladi. Korreksion-rivojlantiruvchi sinflarda, ta'limning 1-bosqich muddati zarur holatlarda 1 yoki hatto 2 yilga uzaytirilishi mumkin. Ular bilan ishlashda asosiy vazifa - bolalar tomonidan atrof-muhit haqidagi bilimlarni egallab olinishiga yordam berish, ularda kuzatuvchanlik va amaliy o'quv faoliyati tajribasini hosil qilish, mustaqil ravishda, bilimlarni egallash va amaliyotda ulardan foydalanish malakasini shakllantirishdan iborat.

Sensor kamchiliklarga ega bolalar uchun inklyuziv ta'lim strategiyalari va ularni amalga oshirish shart-sharoitlari.

Sensor kamchiliklarga ega bolalar uchun inklyuziv ta'limni tashkil etish strategiyalarini amalga oshirish quyidagi ketma-ketlikda bajariladi:

Birinchi (dastlabki) bosqichda har bir hissiy nuqsoni bo'lgan bola to'g'risida ma'lumot olish va tizimlashtirish bilan bog'liq vazifalar hal qilinadi, buning asosida uning maxsus ta'lim ehtiyojlari to'g'risida xulosa chiqariladi, bu esa maxsus ta'limni shakllantirish va yaratish uchun asos bo'ladi. Ushbu ma'lumotlarning aksariyati psixologik-tibbiy-pedagogik komissiyaning (PTPK) xulosasida bo'lishi kerak.

Ushbu bosqichda:

- tibbiy hujjatlarni, psixologik-pedagogik diagnostika natijalarini tahlil qilish (sezgi buzilish turiga qarab - karlar psixologi va karlar o'qituvchisi yoki tiflopsixolog va tiflopedagog tomonidan);
- bola tarbiyalanayotgan oilaviy sharoit, oilaning imkoniyatlari va xususiyatlari, mutaxassis yordamiga ehtiyoj tahlil qilinadi;
- oilaning ta'lim jarayoniga qo'shilishga tayyorlik darajasi baholanadi.

Tahlil bolaning alohida ta'lim ehtiyojlarini aniqlashga olib kelishi kerak. Bunda biz bunday ehtiyojlarning strukturaviy xarakteristikalarini haqidagi fikrdan kelib chiqamiz.

Sensorli nuqsoni bo'lgan bolani inklyuziv ta'lim muhitiga kiritishda uning psixofiziologik xususiyatlarini, PTPK tavsiyalarida

keltirilgan tibbiy ko'rsatmalar va kontrendikatsiyalarni individual kompleks reabilitatsiya dasturida hisobga olish juda muhimdir.

Shunday qilib, PTPK xulosasida ko'rish qobiliyati buzilgan bolaning multidisipliner tekshiruv natijalari bo'lishi kerak. Ob'yektiv ma'lumotlarni olish kerak:

- bolaning jismoniy rivojlanishi haqida;
- uning psixomotor qobiliyatlarini rivojlantirish;
- kognitiv, ijtimoiy va hissiy rivojlanish;
- nutq va muloqot qobiliyatlari;
- fazoga yo'naltirish ko'nikmalari;
- maktab ko'nikmalari va umumiy ta'lim ko'nikmalarining rivojlanish darajasi;
- shakllangan qayta tiklash mexanizmlarning mavjudligi;
- ijtimoiy muhit va bolaning oilasi haqida.

Har bir tashxis uchun tavsif berilishi kerak, prognoz shakllantirilishi va qayta tiklanish imkoniyatlari va cheklovlari ko'rsatilishi kerak.

Bolalarni tekshirish uchun umumiy talablar quyidagilar:

- rivojlanish tarixini tahlil qilish;
- tabiiy sharoitda bolaning xatti-harakatlarini kuzatish;
- bola bilan aloqa o'rnatish;
- so'rov o'tkazish joyini tashkil etish.

Psixolog bolaning aqliy rivojlanishining xususiyatlarini aniqlaydi. Ko'rish qobiliyati buzilgan bolani tekshirishda o'ziga xos talablar:

- tegishli yoritish;
- uzluksiz ko'rish miqdorini cheklash (boshlang'ich maktab yoshida 15-20 minut; vizual hajm rejimi bolaning kasallikning xususiyatiga qarab oftalmolog tomonidan belgilanadi);
- faoliyatni o'zgartirish;
- vizual materialga qo'yiladigan maxsus talablar (figuralarning o'lchami va kontrastini oshirish, tartibsiz fon, kontur relyefi yoki barelyef tasvirlaridan foydalanish).

Agar eshitish qobiliyati buzilgan bo'lsa, quyidagilarni yodda saqlash kerak:

- bolaning intellektual va nutqini rivojlantirish xususiyatlari, shuningdek, eshitish qobiliyatini yo'qotish darajasi, vosita sohasining rivojlanish darajasi va birga keladigan buzilishlarning

mavjudligi kabi tuzatish ishlarini tashkil etishning muhim ko'rsatkichlari;

- eshitish qobiliyatini yo'qolishi sodir bo'lgan yosh (tug'ma eshitish qobiliyatini yo'qotilishi, eshitish qobiliyatini erta yo'qotilishi yoki undan keyingi yoshda);

- ushbu nogironlikning kelib chiqishiga sabab bo'lgan omillar;

- oilada eshitish qobiliyati zaif qarindoshlarning borligi yoki yo'qligi.

Pedagogik nazorat bolaning umumiy ongliligini, ta'lim faoliyatining yetukligini va muayyan fanlar bo'yicha bilim darajasini aniqlashni o'z ichiga oladi. Ko'rish qobiliyati buzilgan bolani tekshirishda uning atrofdagi narsalarga, shaxslarga qiziqish darajasini va ijtimoiy xulq-atvor me'yorlarini o'zlashtirishini aniqlash kerak.

Ko'rish qobiliyati zaif bola bilan ishlashda nutq terapevti va karlar o'qituvchisi eshitish qobiliyati zaif bola bilan ishlashda nutqni rivojlantirish xususiyatlarini, uning funksiyalarini va turlarini (og'zaki - ifodali va ta'sirchan, yozma) aniqlaydi.

Ko'rish qobiliyati buzilgan bolaning nutqining rivojlanishini o'rganayotganda, uning ekspressivligini, hissiyligini va og'zaki bo'lmagan aloqa vositalaridan (muloqot paytida yuz ifodalari, imo-ishoralar, pozitsiyalar) foydalanishni baholash muhimdir.

Eshitish qobiliyati buzilgan bolaning nutq holatini tekshirishda bolaning gapiradigan va ishlatadigan nutq turlari tahlil qilinadi (og'zaki, yozma, daktil, imo-ishora); labdan o'qish malakalarining holati, so'z boyligining hajmi (faol va passiv), nutqning har xil turlari nisbati, shuningdek, u yoki bu nutq turi qo'llaniladigan vaziyatlarni aniqlash baholanadi.

Tayyorgarlik bosqichida asosiy maqsad barcha ishtirokchilarni inklyuziv ta'limga tayyorlashdan iborat. Bu ta'lim tashkiloti ma'muriyati, uning o'qituvchilari, hissiy nuqsonlari bo'lgan bolalar va oddiy bolalar, barcha bolalarning ota-onalari.

Tayyorgarlik inklyuziv jarayonning barcha ishtirokchilari o'rtasida o'zaro munosabatlarga ijobiy munosabatni shakllantirish va bag'rikenglikni rivojlantirishni o'z ichiga oladi.

O'qituvchilar o'rtasida tegishli vakolatlarni rivojlantirishga alohida talablar qo'yiladi:

- shaxsiy tayyorgarlik (tolerant o'zaro munosabatlarni o'rnatish, hissiy nuqsoni bo'lgan bolani qabul qilish);

- motivatsion tayyorgarlik (eshitish yoki ko'rish qobiliyati buzilgan bola bilan muloqot qilish, unga yordam ko'rsatish istagi);

- kommunikativ tayyorgarlik (zarur muloqot ko'nikmalarini o'zlashtirish, masalan, hissiy nuqsoni bo'lgan bola bilan muloqot qilishda muayyan xatti-harakatlar qoidalarini o'zlashtirish; imo-ishora tili - eshitish qobiliyati zaif bola yoki uning ota-onasi bilan muloqot qilish).

Oddiy rivojlanayotgan bolalar va hissiy nuqsonlari bo'lgan bolalar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni tashkil etish turli xil faoliyat turlarida amalga oshirilishi kerak: o'yin, ta'lim, darsdan tashqari va shaxslararo muloqotda.

Ushbu bosqichning natijasi so'zning keng ma'nosida ta'lim muhitini moslashtirish (universal ta'lim dizayni) bo'lishi kerak. Har qanday darajadagi (maktabgacha, maktab, oliy ta'lim) umumiy ta'lim tashkilotida maxsus ta'lim muhitini yaratish quyidagilarni nazarda tutadi:

- inklyuziv ta'lim jarayonining tashkiliy, moddiy, kadrlar va mazmuniy jihatlarini me'yoriy-huquqiy jihatdan ta'minlashning mavjudligi;

- hissiy nuqsonlari bo'lgan shaxslarning umumiy va maxsus ta'lim ehtiyojlarini qondirishga individual yondashuvni ta'minlash, bunda nogironlikning xususiyatlarini, tibbiy cheklovlarning mavjudligini, bolaning bilim darajasi va uning ta'lim ehtiyojlarini hisobga olgan holda;

- ob'yekt, arxitektura, shuningdek, kommunikativ, axborot va didaktik muhitni to'siqsiz ta'minlash;

- hissiy nuqsonlari bo'lgan o'quvchilarning o'quv jarayonini amalga oshirish uchun o'quv-uslubiy ta'minot va texnik jihozlarning mavjudligi;

- inklyuziv ta'limning barcha bosqichlarida hissiy nuqsonlari bo'lgan o'quvchilarga alohida psixologik yordam ko'rsatish;

- inklyuziv ta'lim jarayonini kognitiv faollik, muloqot, ijtimoiy o'zaro ta'sir, fazodagi harakat va orientatsiya hamda o'ziga xos turdagi hissiy nuqsonlari bo'lgan shaxsning boshqa o'ziga xos xususiyatlari to'g'risida bilimga ega bo'lgan psixologik-pedagogik kadrlar bilan ta'minlash; ta'lim jarayonini, mazmunini, o'quv ishining shakllari va usullarini ushbu bilimlarga muvofiq o'zgartirish va moslashtirishga; bolaning barcha ta'lim ehtiyojlarini qondirish uchun zarur bo'lgan kasbiy kompetensiyalarga ega bo'lish;

- umumiy ta'lim tashkilotida qulay psixologik iqlim mavjudligi; ta'lim jarayonining barcha ishtirokchilari o'rtasidagi do'stona hamkorlik va o'zaro hurmat munosabatlari; oddiy bolalarning ko'ngilli bo'lishga tayyorligi, hissiy nuqsonlari bo'lgan bolalarni qo'llab-quvvatlash va hamrohlik qilish.

Savol va topshiriqlar:

1. Interaktiv yondashuv nuqtai nazaridan inklyuziv ta'lim mazmunini kengaytirish.

2. "Normallashtirish" tushunchasi bilan integratsiya pedagogikasi o'rtasida qanday bog'liqlik bor?

3. Sensor nuqsonlari bo'lgan bolalar ishtirokida o'qitishning tarixiy jihatlarini aytib bering. Eshitish va ko'rishda nuqsoni bo'lgan bolalarni o'qitishda uni tashkil etishning xususiyatlari qanday?

7. Sensor nuqsonlari bo'lgan bolalar uchun inklyuziv ta'limning hozirgi holati va istiqbollarini tavsiflab bering. Buning uchun maxsus adabiyotlar va Internet manbalaridan foydalaning.

Test savollar:

1. Ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalar aqliy darajasi jixatidan asosan ikki guruxga bo'linadi:

a) 1. Yengil nuqsoni bor bolalar; 2. Ruhiy rivojlanishida sezilarli darajada orqada qolgan bolalar

b) 1. Konsituttsional shakli; 2. Somatogen shakli

c) 1. Psixogen shakli. 2. TSerebral shakli

d) 1. Psixogen shakli 2. Ruhiy rivojlanishida sezilarli darajada orqada qolgan bolalar

2. Ruhan sust rivojlanganlikni klinik-psixologik jihatidan quyidagi xillarga bo'lishni tafsiya etadilar:

a) Konsituttsional shakli; somatogen shakli; somatogen shakli; psixogen shakli; serebral shakli.

b) Konsituttsional shakli; somatogen shakli; psixogen shakli.

c) Somatogen shakli; psixogen shakli; serebral shakli.

d) Psixogen shakli; tserebral shakli. yengil nuqsoni bor bolalar.

3. Psixik dizontogenez va uning asosiy variantlari

- a) Rivojlanmay qolish, Rivojlanishning orqada qolishi, SHikastlangan rivojlanish, Defitsitar rivojlanish, Nosoz rivojlanish
- b) Defitsitar rivojlanish, Nosoz rivojlanish, karlik
- c) Rivojlanmay qolish, Rivojlanishning orqada qolishi, ko'zi ojizlik
- d) Shikastlangan rivojlanish, Defitsitar rivojlanish, aqli zaiflik

4. Dizontogenez bu –

- a) Bolalikda oliy psixik funktsiyalar shakllanishining buzilishi
- b) Shubhasiz, og'zaki va yozma nutqning yuzaga kelishidir
- c) Tabiiy psixik hodisalar va madaniy psixik hodisalar
- d) Kamchiligi bo'lgan bolalar turini aniqlash

5. Anomal bu... ?

- a) Yunoncha anomalos – noto'g'ri, notekis so'zidan olingan bo'lib, umumme'yordan o'zgacha bo'lgan holat ma'nosida qo'llanadi.
- b) Yunoncha apotalos –to'g'ri, tekis so'zidan olingan bo'lib, umumme'yorda bo'lgan holat ma'nosida qo'llanadi.
- c) Yunoncha apotalos –o'zgaruvchan bo'lgan holat ma'nosida qo'llanadi.
- d) Yunoncha apotalos – noqulay, so'zidan olingan bo'lib, me'yordan chiqishdir.

MAVZU: TA'LIM TASHKILOTIDA INKLYUZIV MUHITNI LOYIHALASH

REJA:

1. Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar uchun maktabgacha ta'lim tashkilotida korreksion dasturini ishlab chiqish algoritmi.

2. Inklyuziv ta'lim muhitini yaratishda pedagoglar jamoasining faoliyat mazmuni. Inklyuziv ta'lim muhitini yaratishda otalarning ishtiroki.

3. Tarmoqli shakllar – inklyuziv ta'lim muhitini yaratish manbalari sifatida.

Tayanch so'zlar: ta'limni loyihalash, tarmoqli shakllar, inklyuziv ta'lim muhiti manbalari, korreksion dasturlar.

Loyihaviy ta'lim texnologiyasining asoschisi amerikalik pedagog, faylasuf va psixolog Djon Dyu (1859-1952) hisoblanib, amaliy natija beradigan va butun jamiyat manfaatiga qaratilgan narsagina haqiqat va qimmatlidir, deb ta'kidlagan²⁷.

Loyihalash - bu yangi narsalarni yaratishga intilayotgan sub'ektning ijodiy salohiyatining ajoyib qo'llanilishi. Loyihalashda fan o'zini insonga harakatga chaqiruv sifatida ochib beradi²⁸.

Loyihalash (lot. projectus – olg'a tashlangan fikr, g'oya, obraz), nomini o'zi aytib turibdiki, kelajakda amalga oshiriladigan ishlarni rejalashtirish bo'lib, proekt ma'lum bir hisob-kitob, chizma va boshqalarga asoslangan holda tavsiflash, bayon qilish shaklida mujassamlashgan g'oya, fikrning ifodasidir. U bildirilgan fikrni mohiyatini va uni amalga oshirish imkoniyatlarini ochib beradi.

Inklyuziv ta'lim sharoitida o'quv jarayonini loyiha asosida tashkil etish quyidagilarga e'tibor qaratish tavsiya etiladi:

1. O'quv predmeti mavzusini va mazmunini tanlash.
2. Darsning o'quv mavzusi yuzasidan yagona umummaqsadni belgilab olish.

²⁷ M. Yusupova, Sh, Shorahmetov//Loyiha texnologiyasining ta'lim jarayonida qo'llanilishining ijobiy tomonlari// Academic Research in educational sciences// volume 2 | issue 3 | 2021

²⁸ М.Н.Махмудов. Дидактический проектировании - гарантия эффективности в современном образовании//Образование и инновационные исследования №1, 2020// с.15

3. Darsning o'quv mazmunini ishlab chiqish beriladigan nazariy va amaliy bilimlarni belgilash.

4. O'quvchi tomonidan o'zlashtirilishi lozim bo'lgan tushuncha, bilim, ko'nikma, malakalarni ifoda etish.

5. Darsning shakli, metod, vositalarini tanlash.

6. Tushuncha, bilim, ko'nikma, malakalarni o'zlashtirish uchun ta'lim oluvchi tomonidan sarflanadigan vaqt birligi hisobini olish.

7. Har bir bosqich natijalarini olish uchun mashq va misollar tizimini yaratish.

8. Nazariy olib borish, testlar, savollarni ishlab chiqish.

9. Loyihani dars jarayoniga tatbiq etish.

10. Dars jarayonini olib borish va yakunlash mexanizmini yaratish.

Loyihalash va uni amalga oshirishning bosqichlari:

1-bosqich. Loyihani ishlab chiqish. Unda loyihani amalga oshirish shakllari va vositalari, bosqichma-bosqich natijalari ham ko'rsatiladi.

2-bosqich. Loyihada belgilangan vazifalar bajariladi.

O'quv loyihasi. Bu bosqichda o'quvchilar mustaqil ravishda individual va guruh bo'yicha qo'yilgan vazifalarni bajaradilar. Material, axborot to'playdilar. To'plangan ma'lumotlarni muhokama qiladilar. Jadvallar, grafiklar ishlab chiqadilar. Namoyish etiladigan, illyustrativ materiallar tayyorlashadi.

3-bosqich. Loyihaning barcha qatnashchilari tomonidan tayyorlangan ishlar bir butun qilib birlashtiriladi. Avval loyihaning xomaki varianti yozib chiqiladi. So'ngra yakuniy variant tayyorlanadi. Rasmiy talablar asosida taxlanadi.

4-bosqich. Loyihaning so'nggi varianti ekspertga, tahlilga beriladi. Bunda matn aniq asoslangan bo'lib, bajarilgan ishlarning mazmuni va erishilgan natijalarni gavdalantirishi kerak. Matnda, albatta, jadvallar, grafiklar, chizma, dasturlar va boshqa shunga o'xshash materiallar bo'lishi shart.

5-bosqich. Ish taqrizga beriladi. Loyihaga ekspert xulosasi olinadi, tashqi taqriz natijasini e'lon qilingach, tugallangan hisoblanadi.

6-bosqich. Loyiha taqdimoti. Taqdimot loyihada bajarilishi belgilangan mezonlar asosida komissiya a'zolari tomonidan baholanadi. Jyuri a'zolari tarkibi loyiha ishlab chiqilayotganda

aniqlanadi. Tayyorlangan loyihani ko'rib chiqib, tanlanib, so'ngra tayyorlangan hisobot ko'rib chiqiladi.

Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar uchun maktabgacha ta'lim tashkilotida korreksion dasturini ishlab chiqishda nogironlik turi va darajalarini inobatga olgan holda ishlab chiqiladi. Alohida ehtiyojga ega bo'lgan nogiron bolalarga intellektual jihatdan rivojlanishning ortda qolishi, aqliy nuqsonlarning mavjudligi kabi shakllarini keltirish mumkin. Aqliy zaif bolalarni o'qitish, ularga ta'lim-tarbiya jarayonlarini tashkil etishni pedagogikaning maxsus sohasi oligofrenopedagogika o'rganadi. Dastavval oligofreniya haqida batafsil to'xtalib o'tsak.

Oligofreniya (yunon tilidan "kichik aql" deb tarjima qilingan) - tug'ma yoki orttirilgan ruhiy kasallik bo'lib, tug'ruqdan keyingi erta rivojlanish davrida, asosan, intellektual faoliyat, miyaning organik shikastlanishi natijasida yuzaga keladi. Oligofreniya progressiv kasallik emas, balki aqliy faoliyatning barcha jabhalarining rivojlanmaganligi bilan tavsiflanadi²⁹.

Kasalliklarning xalqaro tasnifi ko'ra aqliy zaiflikning 4 shaklini ajratadi:

- yengil – debillik;
- o'rta – imbetsillik;
- og'ir - og'ir ruhiy subnormallik.
- chuqur – idiyotlik³⁰.

Agar biz turli darajadagi aqliy rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarni inklyuziv ta'lim jarayoniga jalb qilish imkoniyati haqida gapiradigan bo'lsak, unda bu ta'lim shakli faqat aqliy rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalar uchun ko'rib chiqilishi mumkin. Bolalarni aqliy zaiflikning o'rtacha, og'ir yoki chuqur shakllari mavjudligiga kiritish faqat maqsadli inklyuziya, ya'ni birgalikda ta'lim olish va har qanday xatti-harakatlarni o'tkazish bilan tavsiflanadi.

Aqli zaif bolaning yuqori asabiy faoliyatining xususiyatlarini hisobga olgan holda, ularni inklyuziv guruhlarda o'qitish jarayonini tashkil qilish kerak.

Autizm - hissiy aloqani o'rnatish, muloqot qilish va ijtimoiy rivojlanish qobiliyatining pasayishi; affektiv komplekslar va tajribalarning ichki dunyosiga bog'langan holda munosabatlardan "qochish".

²⁹ Po'latova P.M. Maxsus pedagogika (Oligofrenopedagogika) - G'.G'ulom, 2005-yil.

³⁰ Кузнецова, Л. В. Основы специальной психологии: учебное пособие / под ред. Л. В. Кузнецовой, М. : Академия, 2003. – 480 с.

Bolalik autizmida aqliy rivojlanish buzilishlari ko'p va keng tarqalgan. Autizmida aqliy rivojlanishning o'ziga xos xususiyati uning namoyon bo'lishining nomuvofiqligi va noaniqligidir. Bola qisman ba'zi sohalarda (musiqa, matematika) iqtidorli bo'lishi mumkin, lekin oddiy kundalik va ijtimoiy ko'nikmalarga ega bo'lmaydi, ba'zi holatlarda qo'pol, lekin ba'zida epchillikni namoyon etadi. V.V. Lebedinskiy (1985) tasnifida psixik disontogenezning bu turi buzilgan rivojlanish sifatida belgilanadi.

Inklyuziv ta'limning birinchi va eng muhim bosqichi - bu alohida ta'limga muhtoj bolaning ta'lim muassasasiga qabul qilish davridir. Shuning uchun moslashish jarayoni murakkab, ko'p qirrali bo'ladi, chunki bola nafaqat sinfga, maktabga, o'qituvchilarga, balki maktab ham har bir alohida ta'lim ehtiyojiga muhtoj bolaga moslashadi.

Turli xil nogiron bolalarning sanab o'tilgan xususiyatlarini hisobga olgan holda, ta'lim muassasasiga moslashish davrini puxta tashkil etish zarur.

Avvalo, bolada xavfsiz muhit hissi yaratish uchun bolalar bog'chasi yoki guruh hududi bilan tanishish kerak. Muayyan nogironligi bo'lgan bola bolalar bog'chasi devorlarida o'zini ishonchli his qilishi uchun uni bunga oldindan tayyorlash kerak - unga hududni ko'rsatish, guruhdagi o'rnini, hojatxonani, yotoqxonani, krovatini va u ovqatlanadigan joyni.

Bundan tashqari, bola to'g'risida o'qituvchining oldindan ma'lumotga ega bo'lishi tavsiya etiladi. Bu o'qituvchi uchun bola bilan aloqa o'rnatish va uning xususiyatlari haqida batafsil ma'lumot olish uchun foydali bo'ladi. Maxsus ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolaning ota-onalari moslashish jarayonida faol rol o'ynaydi, chunki ular bolaning xususiyatlari va u bilan ishlash haqida qo'shimcha ma'lumot berishi mumkin.

Keyinchalik, moslashish jarayoni bolani guruh bilan tanishtirishdan iborat bo'ladi. Bolalar qanchalik yosh bo'lsa, moslashish jarayoni shunchalik oson kechadi. Shuni esda tutish kerakki, bolalarning alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolaga munosabati butunlay kattalarning (ota-onalar va o'qituvchilar) unga bo'lgan munosabatiga bog'liq bo'ladi. Shuning uchun, alohida ehtiyojli bolani qo'shadigan guruh qanchalik yosh bo'lsa, uning "qo'shilish" jarayoni shunchalik oson bo'ladi. Yuqoridagilar bizni mantiqan inklyuziv ta'limning zarur uzluksizligi, ya'ni bolalar

bog'chasidan boshlab, maktabda, so'ngra o'rta maxsus o'quv yurtlari va oliy o'quv yurtlarida inklyuziv ta'lim uchun sharoit yaratish imkoniyatiga olib keladi.

Inklyuziv ta'limni samarali tashkil etish ko'p jihatdan bola bilan ishlaydigan barcha mutaxassislarning muvaffaqiyatli o'zaro hamkorligiga bog'liq. Inklyuziv ta'lim sohasida ishlaydigan mutaxassis quyidagi fazilatlarga ega bo'lishi kerak:

- kasbiy kompetensiya, shu jumladan o'z mutaxassisligi bo'yicha kompetensiya, shuningdek, maxsus psixologiya va korreksion pedagogika asoslarini bilish;
- tashabbuskorlik, yangi narsani sinab ko'rish istagi, o'rganishga tayyorlik;
- ijodkorlik, ya'ni ijodiy fikrlash, o'z ishiga ijodiy yondashish;
- sezgirlik va sabr-toqatlilik.

Muayyan bolani ta'lim jarayoniga kiritish samaradorligini nazorat qilish uchun jarayonning barcha ishtirokchilarining, birinchi navbatda, alohida ta'limga muhtoj bolaning ahvolini kuzatish kerak.

Bolaning holatini kuzatish uchun har hafta (yoki kerak bo'lganda oylik) o'z-o'zidan hisobotlarni o'tkazish tavsiya etiladi. Diagnostika turli xil psixodiagnostika usullari yordamida amalga oshirilishi mumkin:

- Lyusherning ranglar testi;
- bolalar bog'chasida bolaning hissiy holatini bir martalik tekshiruvdan o'tkazish uchun E.V. Kucherovaning adaptiv metodologiyasi;
- "Bolalar bog'chasi guruhidagi bolaning hissiy farovonligini aniqlash" metodikasi (G. Lyubina, L. Mikulik);
- sotsiometrik so'rovnoma (bolalar uchun).

Agar kerak bo'lsa, bolaning individual ta'lim dasturini tuzish kerak. Bundan tashqari, inklyuziv guruhlarda ishlaydigan o'qituvchilar uchun nazorat instituti taklif etiladi.

Shunga ko'ra, nazorat psixologini (psixoterapevt) qo'llab-quvvatlash shakli bo'lib, u o'z ishini tajribali hamkasbi bilan muhokama qiladi. Nazoratning maqsadi mutaxassisga odamlar bilan ishlashda muvaffaqiyatga erishishga yordam berish - uning kasbiy malakasini rivojlantirishdir.

Rahbar sizga qiyin vaziyatlardan chiqish yo'llarini topishga, murakkab masala bo'yicha gipoteza qo'yishga, keyingi ishning

istiqbollari va yo'nalishlarini aniqlashga, o'qituvchi nima qilayotganini va bu masala bo'yicha o'z his-tuyg'ularingizni tushunishga yordam beradi.

Bunday holda, nafaqat psixologlar, balki inklyuziv ta'lim tizimidagi o'qituvchilarning ham nazorati zarurligi haqida gapirish mumkin. Nazoratchilar ham psixolog, ham inklyuziv ta'limni tashkil etishda tajribali o'qituvchilar bo'lishi mumkin. Nazorat inklyuziv guruhlarda ishlaydigan mutaxassislarning haftalik hisobotlarini o'z ichiga oladi. Keyin murakkab holatlarni tahlil qilish, uslubiy va psixologik yordam ko'rsatish mumkin. Nazoratning maqsadi o'qituvchi yoki psixologning ishini nazorat qilish emas, balki qiyin vaziyatlarni hal qilishda yordam berish, psixologik va professional yordam ko'rsatishdir.

Bundan tashqari, nazorat doirasida ishning guruh shakllari tashkil etilishi mumkin, bunda mutaxassislar o'z tajribalari - ishlaridagi muvaffaqiyatlar va qiyinchiliklar bilan o'rtoqlashadilar va birgalikda harakatlar algoritmini ishlab chiqadilar.

Nazoratni mutaxassis faoliyatida yordamchi komponent sifatida ko'rib chiqish taklif etiladi. Bunga hissiy yordam kiradi. Shu maqsadda inklyuziv guruhlarda ishlaydigan mutaxassislarga psixologik yordam tashkil etilishi kerak. Mutaxassis psixologik maslahat olish, stressni engillashtirish va hissiy charchashning oldini olish usullarini o'rgatish imkoniyatiga ega bo'lishi kerak. O'qituvchilar ham o'z faoliyatida qo'llab-quvvatlashga va o'z qobiliyatlariga ishonch hissiga muhtoj.

Inklyuziv yondashuv bolalarning turli ta'lim ehtiyojlarini tushunish va shu ehtiyojlarga muvofiq xizmatlar ko'rsatishni o'z ichiga oladi. Ya'ni, inklyuziv ta'lim - bu jismoniy yoki ruhiy xususiyatlari, millati, ijtimoiy kelib chiqishi va boshqa farqlaridan qat'i nazar, har qanday bola ta'lim olishi mumkin bo'lgan ta'lim jarayonidir. Maxsus ta'limga muhtoj shaxslarni o'qitishga bunday yondashuv maxsus ixtisoslashtirilgan muassasalarda o'qitishni tashkil etishdan tubdan farq qiladi. Uning mohiyati bolalarning alohida toifasi sifatida jamiyatdan ajralish emas, balki ta'lim jarayonining barcha bosqichlarida - bolalar bog'chasidan oliy o'quv yurtlarigacha jamiyatga ijtimoiylashishidir.

Pedagogik shart-sharoitlar deganda u yoki bu sifatni, xususan, maktabgacha yoshdagi nogiron bolalarning inklyuziv ta'lim

sharoitida o'z-o'zini anglashini rivojlantirishga qaratilgan psixologik-pedagogik chora-tadbirlar majmui tushuniladi.

O'z-o'zini anglash - bu shaxsning o'zini shaxs sifatida anglashidir. O'z-o'zini anglashni rivojlantirish jarayoniga ikkita asosiy tamoyil qo'llaniladi: rivojlanish printsipli va ong va faoliyatning birligi printsipli. Rivojlanish tamoyili insonning hayoti davomida o'z-o'zini anglashning rivojlanish faktini belgilaydi. Ong va faoliyatning birligi tamoyili ichki mazmunni tashqi sharoitlar bilan belgilashdan iborat. Ya'ni, o'z-o'zini anglashning shakllanishiga ichki va tashqi sharoitlar ta'sir qiladi. Inklyuziv ta'limda tashqi sharoitlar maxsus tashkil etilgan o'quv muhiti sharoitidan sezilarli darajada farq qilganligi sababli, o'z-o'zini anglashni rivojlantirish jarayoni ham farq qiladi.

O'z-o'zini anglash tarkibida uchta asosiy komponentni - kognitiv, affektiv va tartibga solishni ajratish odatiy holdir. Shu munosabat bilan psixologik-pedagogik yordam faoliyatining uchta asosiy yo'nalishini ajratib ko'rsatish mumkin. Birinchidan, bu "men" ning ijobiy qiyofasini yaratish (kognitiv komponent), o'qituvchilar va tengdoshlar tomonidan noaniq qabul qilish (affektiv komponent), shuningdek, o'z xatti-harakatlari va o'zini-o'zi his qilishni tartibga solish qobiliyati (tartibga soluvchi komponent). Ijobiy o'z-o'zini imidji o'zingiz haqida, so'ngra atrofingizdagi dunyoda o'z o'ringiz haqida fikr yaratishni o'z ichiga oladi. Binobarin, ushbu tuzilma ikki turdagi ta'sirni o'z ichiga oladi - psixologik va pedagogik bir vaqtning o'zida o'z-o'zini anglashni shakllantirish uchun ichki va tashqi sharoitlarni yaratish.

Inklyuziv ta'lim sharoitida nogiron bolaning o'z-o'zini anglashning hissiy-baholash komponentini rivojlantirish uchun bu bolani tengdoshlari tomonidan qabul qilinishiga yordam berish kerak. Tengdoshlar ham, o'qituvchilar ham nogiron bolani (jismoniy yoki aqliy zaifligidan qat'iy nazar) teng huquqli sifatida qabul qilishni rivojlantirishlari kerak.

Kognitiv va affektiv komponentdan tashqari, tartibga soluvchi komponent bilan bir qatorda, o'z-o'zini anglashning faol komponenti ham ajralib turadi. Bu dunyoda shaxs sifatida o'zini faol namoyon qilishdir. Ushbu bosqichda nogironligi bo'lgan maktabgacha yoshdagi bolalarning xatti-harakatlarini ifodalashning konstruktiv usullarini targ'ib qilish muhimdir. O'zini "Menman!" deb e'lon qilish

imkoniyati uchun sharoit yaratish kerak. Biz uni ma'lum bir nogironligi borligi uchun emas, balki o'zini namoyon qilgani, o'zini faol shaxs sifatida ko'rsatgani uchun (qo'shiq aytadi, chizadi, kashta tikadi, ajoyib hazil qiladi va hokazo) qabul qilamiz, degan fikrni yetkazishimiz kerak.

Psixologik-pedagogik qo'llab-quvvatlash bo'yicha ishlar maktabgacha yoshdagi nogiron bolalar, ularning tengdoshlari, ota-onalari (nogiron bolalar va ularning normal rivojlanayotgan tengdoshlari), shuningdek pedagogik xodimlarga qaratilgan (1-jadvalga qarang).

Nogiron bolaning o'z-o'zini anglash jarayonida ota-onalarning rolini alohida ta'kidlash kerak. Bola o'zi haqidagi dastlabki baholarni juda erta yoshda ota-onasidan oladi, keyingi rivojlanishda ota-onalar ham muhim rol o'ynaydi, chunki bola vaziyatni ota-onaning nuqtai nazari va unga bo'lgan munosabati prizmasi orqali qabul qiladi. Nogiron bolalarning o'z-o'zini anglash jarayonidagi ota-onalarning ahamiyatini ortiqcha baholab bo'lmaydi, shuning uchun ularda ittifoqchilarni topish va farzandiga nisbatan munosib va faol pozitsiyani shakllantirish juda muhimdir. Ota-onalarning o'zlari nogiron bolalar tomonidan o'zlarini adekvat va ijobiy idrok etishga hissa qo'shishlari uchun. Shu munosabat bilan ota-onalar o'z-o'zini anglashni shakllantirishning har bir bosqichiga kiradi.

Pedagogik shart-sharoitlarni amalga oshirish yo'llari - o'qitish vositalari, usullari va texnologiyalari.

O'qitish vositalari - bu o'qituvchining nutqi va harakatlari, shuningdek, o'qituvchi tomonidan ishlatiladigan har qanday moddiy ob'yektlar va o'qitish jarayonida o'qitish sub'yekti. Pedagogikada o'quv qurollari deganda odatda yordamchi materiallar va asboblari, turli jihozlar va real ob'yektlar, shuningdek, o'qituvchiga ma'lum didaktik vazifalarni hal qilishda o'z oldiga qo'ygan maqsadlariga yanada muvaffaqiyatli va samarali erishish imkonini beruvchi faoliyat turlari tushuniladi.

Inklyuziv ta'lim sharoitida o'quv vositalari turli xil nogiron bolalar uchun o'qish uchun sharoit yaratish uchun asos bo'ladi. Zamonaviy jihozlar yordamida turli toifadagi o'quvchilar o'rtasidagi to'siqlar bartaraf etiladi. Zamonaviy o'qitish vositalaridan har bir o'quvchining o'z qobiliyatini, o'ziga xosligini ko'rsatishi, shuningdek, o'zini o'zi bilishi uchun texnik imkoniyat yaratish uchun foydalanish kerak.

1-jadval
Maktabgacha yoshdagi nogiron bolalarning o'z-o'zini anglashining tarkibiy qismlarini shakllantirish
bo'yicha ish shakllari, metodlari va texnologiyalari

O'z-o'zini anglashning tarkibiy komponentlari	Kutilayotgan natija	Jarayon ishtirokchilari	Ish shakllari	Ish metodlari va texnologiyalari
Kognitiv komponent	Ijobiy "Men" obrazi	o'qituvchi, psixolog, ota-onalar	individual	Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim, sinfda muvaffaqiyat vaziyatini yaratish, hatto kichik muvaffaqiyat va yutuqlarni rag'batlantirish, turli art-terapiya usullari (ertak terapiyasi, musiqa terapiyasi, biblioterapiya, chizma terapiyasi va boshqalar), suhbat, diagnostika usullari.
Affektiv komponent	Bolaning o'zini o'zi qabul qilishi, shuningdek, o'qituvchilar va tengdoshlar tomonidan qabul qilinishi	o'qituvchilar, tengdoshlar, psixolog, ota-onalar	Individual va guruhli	Tuzatish va rivojlantirish darslari, art-terapiya usullaridan foydalangan holda psixolog bilan individual ish, guruh mashg'ulotlari (qo'shma faoliyatga jalb qilish)
Tartibga soluvchi komponent	"Men"ning namoyon bo'lishi	o'qituvchi, psixolog, ota-onalar	Individual va guruhli	Ijodkorlik uchun qulay sharoitlar yaratish, har qanday konstruktiv namoyishni, har qanday tashabbusni, tadbirlarda ishtirok etishni rag'batlantirish

Ta'lim usullari - bu ta'lim mazmunini o'zlashtirishni, o'quvchilarning aqliy kuchi va qobiliyatlarini rivojlantirishni, ularning o'z-o'zini tarbiyalash va mustaqil o'rganish vositalarini egallashini ta'minlaydigan o'qituvchi va o'quvchilarning izchil, o'zaro bog'liq harakatlari tizimi.

O'z-o'zini anglashning kognitiv va affektiv tarkibiy qismlarini shakllantirish, shuningdek tengdoshlar bilan muloqotni rivojlantirish uchun faol o'qitish usullaridan foydalanish kerak: biznes o'yini, muammoli ta'lim, tadqiqot usuli va boshqalar.

"Ta'lim texnologiyasi" tushunchasiga juda ko'p ta'riflar mavjud. YUNESKO ma'lumotlariga ko'ra, ta'lim texnologiyasi ta'lim shakllarini optimallashtirish maqsadida texnik va inson resurslari hamda ularning o'zaro ta'sirini hisobga olgan holda o'qitish va o'qitishning butun jarayonini yaratish, qo'llash va belgilashning tizimli usulidir.

Maktabgacha yoshdagi nogiron bolalarning o'z-o'zini anglashini shakllantirishga yordam beradigan pedagogik texnologiyalar orasida o'quvchiga yo'naltirilgan ta'lim, hamkorlikdagi pedagogika, ijodiy va muammoli pedagogik texnologiyalar, dizayn texnologiyasini ajratib ko'rsatish mumkin. O'quvchilarning nafaqat o'qituvchi, balki bir-biri bilan o'zaro munosabatini o'z ichiga olgan interfaol pedagogik texnologiyalarga asosiy e'tibor qaratish lozim. Bu nogiron bolalarning o'z-o'zini anglashning kognitiv va affektiv tarkibiy qismlarini shakllantirishga yordam beradi.

Insonparvarlik-shaxsiy yondashuv maktab ta'lim tizimining markazida shaxs fazilatlarining butun yaxlit majmuini rivojlantirishni qo'yadi. Ushbu rivojlanish o'lchovi maktab ta'limining asosiy natijasi, o'qituvchi, tarbiyachi, rahbar, umuman ta'lim muassasasi ishining sifati mezonini deb e'lon qilinadi.

Bunday yondashuv bolalar bog'chasini bolaning shaxsiyatiga, uning ichki dunyosiga aylantiradi, bu yerda rivojlanmagan qobiliyat va imkoniyatlar, erkinlik va adolat, ezigulik va baxtning axloqiy imkoniyatlari yashiringan.

O'qituvchining maqsadi ana shu ichki kuch va imkoniyatlarni uyg'otish va hayotga tatbiq etish, ulardan shaxsning yanada to'la va erkin rivojlanishi uchun foydalanishdir.

Ta'lim jarayonida bolaga insonparvarlik va shaxsiy yondashuv asosiy bo'g'in, shaxsga yo'naltirilgan pedagogik texnologiyalarning kommunikativ asosi va inklyuziv ta'limning ajralmas qismidir.

Shaxsiy yondashuv eng muhim vazifalardan biri sifatida ijobiy o'zini o'zi konsepsiyasini shakllantirishni o'z ichiga oladi. Buning uchun birinchi navbatda:

- har bir bolani o'ziga xos shaxs sifatida ko'rish, uni hurmat qilish, tushunish, qabul qilish, unga ishonish;

- shaxsiy muvaffaqiyat, ma'qullash, qo'llab-quvvatlash, xayrixohlik holatini yaratish;

- to'g'ridan-to'g'ri majburlashni istisno qilish, shuningdek, bolaning zaifligi va boshqa kamchiliklariga urg'u berish;

- imkoniyatlar yaratib bering va bolalarga ijobiy faoliyatda o'zini namoyon qilishiga yordam bering "Har bir bolada mo'jiza bor; uni kuting!".

Shunday qilib, nogironligi bo'lgan maktabgacha yoshdagi bolalarning o'z-o'zini anglashini shakllantirishning eng samarali pedagogik shartlari quyidagilardir:

- inklyuziv ta'limning psixologik qulay muhitini, har bir shaxsning namoyon bo'lishiga yordam beradigan ta'lim maydonini yaratish (o'z-o'zini anglashning faol komponenti).

- inklyuziv ta'lim jarayonida bolalarda o'z-o'zini anglashni rivojlantirish uchun texnik o'quv vositalaridan foydalanish uchun didaktik imkoniyatlar yaratish.

- nogiron bolalarning o'z-o'zini anglashining asosiy tarkibiy qismlarini rivojlantirish uchun shart-sharoitlarni yaratishga yordam beradigan inklyuziv ta'limni tashkil etishning eng faol usullari va shakllaridan foydalanish.

- inklyuziv ta'lim jarayoniga interfaol pedagogik texnologiyalarni (portfolio texnologiyalari, hamkorlikda o'qitishning turli texnologiyalari) tizimli ravishda joriy etish, bolalarning aqliy faoliyatini faollashtirish va shu orqali (bilvosita) o'z-o'zini anglashni shakllantirish;

- psixologik faoliyat tizimini kengaytirish (individual va guruhli ish turlari, nogiron bolalar va ularning ota-onalariga diagnostika va maslahat berish, bag'rikenglik va muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishga o'rgatish, o'z-o'zini hurmat qilish va o'ziga bo'lgan munosabatni tuzatish bo'yicha individual ish va boshqalar).

Ma'lumki, bugungi kunda ta'limning barcha bosqichlariga inklyuziv ta'lim shakli joriy etilmoqda. Maktabgacha va maktab ta'limi bosqichida bu nihoyatda keng qamrovli jarayon hisoblanadi. Ijtimoiy rivojlanishning hozirgi bosqichida umuminsoniy rivojlanayotgan barcha davlat va elatlarda ta'lim aholining barcha qatlamlarini qamrab olgandir. Chunki, davlatning barqarorligi uning olib borayotgan ta'lim islohotlariga bog'liqdir.

2020-2025 yillarda xalq ta'limi tizimida inklyuziv ta'limni rivojlantirish konsepsiyasida alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarni o'qitish uchun inklyuziv ta'lim tashkil etildi. Bu esa tajriba-sinov tariqasida 2021-2022 o'quv yilida Respublikamizning viloyat markazlarida bittadan sinflarda ochildi. Tajribamdan shuni ayta olamanki: biz bu guruhdagi bolajonlarni sog'lom muhitga olib kira olamiz, ularni ta'lim olishga, ijtimoiy jamoaga qo'shishga, ularni do'stona muhitga jalb eta olamiz. Buning uchun albatta bu bolajonlarni ota-onalari maktab psixologi, maxsus pedagoglar va birinchi navbatda biz pedagoglar tinimsiz olib borgan izlanishlar va qattiq mehnat evaziga erishiladi. Menga kelgan o'quvchi bolalarning uchalasi ham autistik spektrida buzilishlari bo'lgan bolalar hisoblanadi.

Hozirgi kunda bu sindrom haqida ma'lumot ko'paymoqda. Bunday bolalar tortinchoq, uyatchan, introvert va shizofreniyaga moyil bolalarni "g'ayritabiiy bolalar" deyishgan bo'lsa, hozirgi kunga kelib, bunday bolalarni autistik bolalar deyishmoqda. Autizm o'z navbatida "zamonaviy" sindromga aylanib bormoqda, bunga autistik spektrida buzilishlari bo'lgan bolalar haqidagi kinofilmlarda ularni "super aql" egalari sifatida ko'rsatish sabab bo'lmoqda.

Hozirgi kunda autizm sindromini medikamentoz davolash usullari o'ylab topilmagan. Lekin, so'nggi ma'lumotlarga ko'ra, uni «Delfin ovozi» bilan davolash mumkin. Bundan tashqari, ota-onalar pedagog, psixiatr, psixolog, pediatr bilan hamkorlikda bolalar bilan barvaqt shug'ullansalar, ularning xatti-harakatlarini ijobiy tomonga yo'naltirishlari mumkin. Davolash maqsadida ortda qolayotgan jihatlarni korreksiya qilish uchun autism sindromi barcha turidagi bolalarga mos keladigan quyidagi chora-tadbirlarni qo'llash mumkin:

- gapirish qobiliyatini yaxshilash maqsadida logoped bilan mashg'ulotlar olib borish;

- so'zlashish uchun rasmlı kartochkalardan foydalanish yoki planshet, kompyuterda so'zlarnı yozib o'rgatish;
- mutaxassis va bola bilan har xil o'yınlar o'ynash;
- medikamentoz davo faqatgina qo'shimcha sifatida bolada kuchli agressiya bo'lsagina buyuriladi.
- autistik spektrida buzilishlari bo'lgan bolalarnı qanday bo'lsa, shunday qabul qilish kerak.

Nazorat savollari:

1. Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar uchun maktabgacha ta'lim tashkilotida korreksion dasturini ishlab chiqish algoritmi.
2. Inklyuziv ta'lim muhitini yaratishda pedagoglar jamoasining faoliyat mazmuni. Inklyuziv ta'lim muhitini yaratishda otalarning ishtiroki.
3. Tarmoqli shakllar – inklyuziv ta'lim muhitini yaratish manbalari sifatida.

Test savollari:

1. Integratsiyalashgan ta'lim – bu
 - a) ta'lim barcha uchun
 - b) anomal bolalarnı maxsus muassasalarda o'qitish
 - c) inklyuziv ta'lim
 - d) differentsial ta'lim
2. Inklyuziv ta'limga bo'lgan ehtiyoj uning jamiyatga va maxsus ehtiyojli bolalar uchun quyidagi naflı jihatları mavjudligidan kelib chiqadi:
 - a) Aqli zaif bolalarnı maxsus ta'lim tarbiyasi bilan shug'ullanuvchi fandır;
 - b) Eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar ta'lim-tarbiyasi bilan shug'ullanadigan fan;
 - c) Ko'rishida nuqsoni bo'lgan bolalar ta'lim-tarbiyasi shug'ullanadigan fan
 - d) Nutqida nuqsoni bo'lgan boalar ta'lim-tarbiyasi bilan shug'ulanadigan fan

3. «Moslashtirish» bu ... ?

a) Nafaqat maxsus ehtiyojli bolalarni maktabga bimalol borib kelishi, balki shu qatnashdan qandaydir foyda olishi va optimal o'quv rejasining mavjudligidir

b) Kar, zaif eshituvchi, kech kar bo'lib qolgan bolalar; Zaif eshituvchi, kech kar bo'lib qolgan bolalar, soqovbolalar bilan ishlashdir

c) Zaif eshituvchi, zaif ko'ruvchi bolalarning differentsial ta'limidir

d) Kech kar bo'lib qolgan bolalar, kar, soqov bolalar ta'lim-tarbiyasidir

4. Aqli zaif o'quvchilarni kasbga yo'naltirishning umumiy sistemasiga quyidagilar kiradi?

a) kasbga oid axborot, kasblar bo'yicha konsultasiya

b) kollektiv va individual mehnat ko'rsatkich

c) o'quvchilar oldida mehnatning yaqqol natijasi

d) ayrim kasblarni foyda keltiradigan tomonini yoritish

5. Grifel.....

a) Ignali qalam (ruchkasi)

b) Yozuv dastgoxi

c) O'quv quroli

d) yozuv doskasi

MAVZU: INKLYUZIV TA'LIMDA KADRLAR MASALASI

REJA:

1. Imkoniyati cheklangan bolalarni inklyuziv ta'limga to'liq jalb qilishda ta'lim muassasa rahbariyatining ro'li.
2. Inklyuziv sinf va resurs o'qituvchisi vazifalari, faoliyati. Inklyuziv ta'limda defektologning kasbiy faoliyati. Inklyuziv ta'limda pedagog va psixologning vazifalari.
3. Imkoniyati cheklangan bolalarni inklyuziv ta'limga jalb etishda TPPK ning maqsad, vazifalari.

Tayanch so'zlar: inklyuziv dasturlar, nogironlar oilasi, maxsus ta'lim, individual va differensial yondoshuv, Gospital pedagogika, maxsus pedagogika, inklyuziv ta'lim.

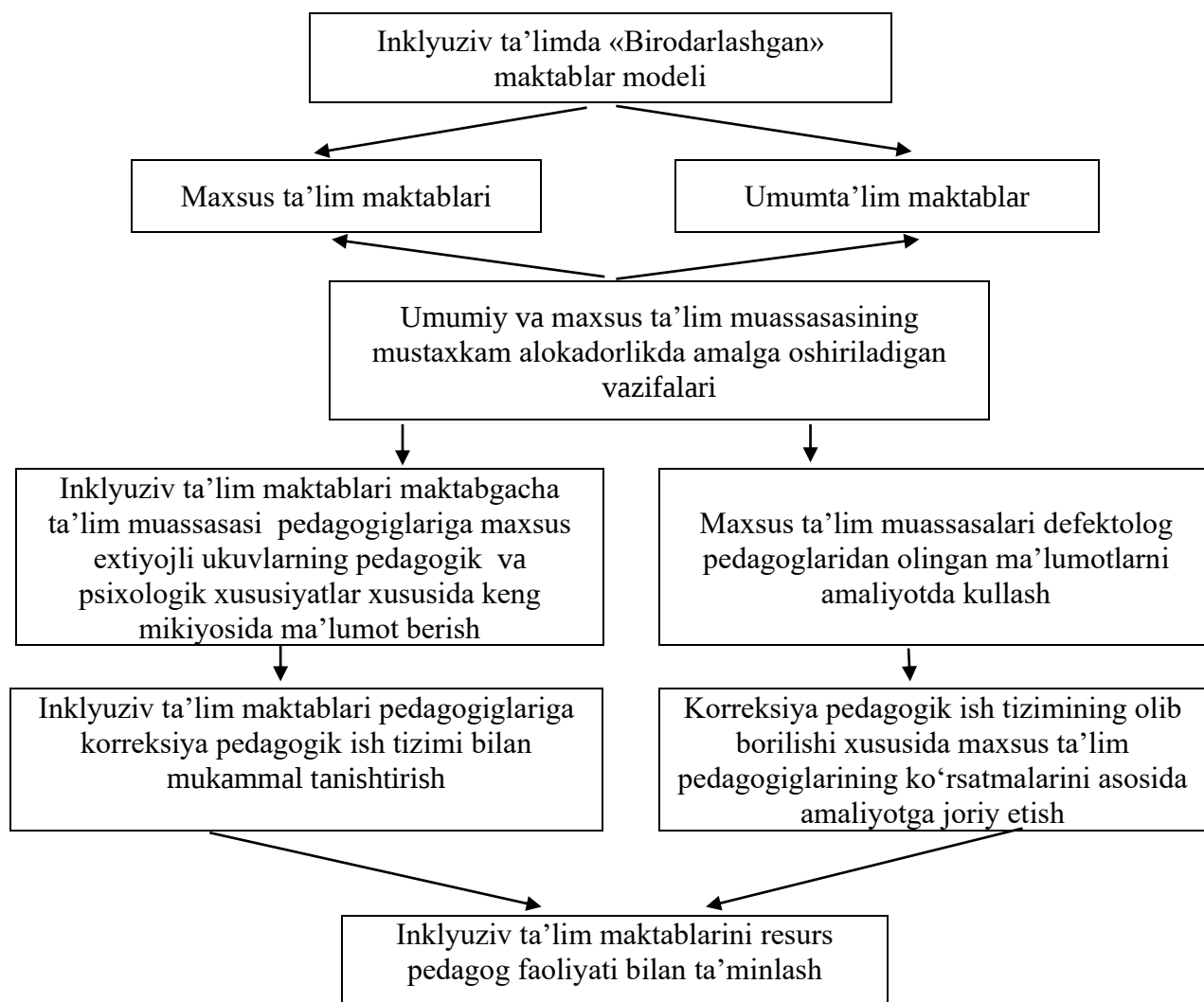
1991-yilda O'zbekistonda imkoniyati cheklangan, ta'lim olishga muhtoj bo'lgan bolalarni qo'llab quvvatlash to'g'risidagi qonun va qarorlarning qabul qilinishi maxsus yordamga muhtoj bo'lgan bolalarning ta'lim tizimini isloh etishning dastlabki bosqichi hisoblandi. 1996-yilning noyabr oyida YUNESKO ishlari bo'yicha O'zbekiston Milliy komissiyasi tashabbusi asosida Toshkentda «Maxsus ta'lim sohasida inklyuziv usullar» mavzusida milliy o'quv dastur muvaffaqiyatli amalga oshirilgan. 1998-yilning oktyabr oyida Buxoro shahrida ushbu mavzu bo'yicha mintaqaviy anjuman tashkil qilingan edi. Mazkur anjuman YUNESKO, YUNISEF (BMT ning bolalar jamg'armasi), butunjahon sog'liqni saqlash tashkiloti va Xalqaro mehnat tashkiloti bilan hamkorlikda amalga oshirilgan. Ushbu tadbirlar natijasida 2001-yilda O'zbekiston Xalq ta'limi vazirligi qoshida Inklyuziv ta'lim bo'yicha manba markazi tashkil etildi.

Hozirgi kunga qadar ushbu markaz tomonidan bir necha o'quv seminarlari o'tkazildi va qator dasturlar amalga oshirilib kelinmoqda. 2004-yilning iyun oyida « Sen yolg'iz emassan » Respublika jamoatchilik bolalar jamg'armasi tashabbusi asosida Toshkent shahrida «Yetim bolalarning ijtimoiy muhofazasi» mavzusida ilk bor xalqaro anjuman tashkil etildi. Ushbu anjuman doirasida nogiron bolalar uchun ta'lim dasturlari muhokama etildi.

2005-yilning iyun oyida Toshkent shahrida O'zbekiston Respublikasi Bolalar ijtimoiy moslashuvi markazi va «Sen yolg'z emassan» Respublika jamoatchilik bolalar jamg'armasi tomonidan «Ijtimoiy nochor bo'lgan bolalarga ko'mak berishning samarali shakl va usullari» nomli xalqaro forum o'tkazildi. Ushbu forum tavsiyanomalari asosida YUNESKO ishlari bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Milliy komissiyasi O'zbekiston Xalq ta'limi vazirligi bilan hamkorlikda YUNESKO tashkiloti rahnamoligida Osiyo va Tinch okeani mintaqasidagi madaniy markazga (Tokio, Yaponiya) maxsus loyiha taqdim etilgan edi.

YUNESKO markazi tomonidan «O'zbekistonda inklyuziv ta'limni joriy etish bo'yicha bog'cha va o'rta maktablarda tajribaviy guruhlar ochish» nomli loyiha qo'llab-quvvatlandi. Ushbu inklyuziv ta'lim loyihasining asosiy maqsadi nogiron bolalarda turfa xil malakalarni oshirish va ularning qobiliyatlarini barqaror rivojlantirish uchun shart-sharoit yaratishdan iborat. Ta'lim tibbiy va ijtimoiy xizmat bilan birgalikda olib boriladi. Ota-onalar uchun oilada va mahallada profilaktika hamda reabilitatsiya ishlari bo'yicha o'quv mashg'ulotlar tashkil etiladi. Ota-onalari nogiron bolalarni tarbiyalash va ularning aqliy rivojlanishlarini rag'batlantirish asosida pedagogik usullar, ularning mustaqil bo'lishlari uchun tengdosh sog'lom bolalar bilan muloqoti asosida o'qitiladilar.

Inklyuziv dasturlarni muvaffaqiyatli amalga oshirishda pedagoglarning hamkorligi muhim omil bo'lib hisoblanganligi sababli, o'tkazilgan tadqiqotlarda o'rta maxsus ta'lim pedagoglarining inklyuziv ta'limga munosabatlari, bu dasturlarni bajarishlari davomidagi kelib chiqadigan tajriba va savollari o'rganildi. Bu tadqiqotlar va ularning natijalari quyida keltirilgan o'qituvchilarda inklyuziv ta'limga munosabatlari murakkab va o'zgaruvchan bo'lib, ularni amaliyotga kirish tajribasiga qarab farqlanadi. Umumiy ta'lim o'qituvchilarining ijobiy tajribalari o'z ichiga o'qitishning samaraliligiga yuqori ishonchni; nogiron o'quvchilarga nisbatan yumshoq ko'ngilda qarash; ularning boshqa o'quvchilarga o'rnak bo'la olish misollarini tushunish; hamma o'quvchilarning (nogiron va nogiron emaslar) ehtiyojlarini qanoatlantiruvchi malakalarini borligiga ishonch; yangi kasbdoshlar bilan tanishish kabilar.

5-rasm. Inklyuziv ta'lim tashkil etish strukturasi

Inklyuziv ta'limni joriy qilish uchun zaruriy chora-tadbirlar:

- inklyuziv ta'limning huquqiy asoslarini yaratish;
- erta tashxisni yo'lga qo'yish;
- maxsus ehtiyojli bolalarga nisbaan jamiyatda ijobiy munosabat uyg'otish;
- inklyuziv ta'lim borasida targ'ibot – tashviqot ishlarini kuchaytirish;
- ota-onalar va ham jamiyatning ishtirokini kuchaytirish;
- o'qitish uchun zarur vosita va asbob uskunalarining mavjudligi;
- ta'lim muassasalarini alohida ehtiyojli bolalar imkoniyatlarini e'tiborga olgan holda moslashtirish;
- ta'lim berish usulublarining alohida ehtiyojli bolalarga moslashuvligi;
- kadrlar tayyorlash jarayonida islohotlarni amalga oshirish.

- inklyuziv ta'limni joriy qilish bo'yicha halqaro va milliy tajribalarga asoslangan holda multimediya kutubxonalarini tashkil etish va ularni ommaga targ'ibot qilish.

- har bir inklyuziv ta'lim muassasalar tasarrufida inklyuziv ta'limni targ'ibot qilish, o'quv metodik majmualar, dasturlar bilan ta'minlash va joylardagi mahalliy xalq ta'lim organlari bilan o'zaro aloqa tuzish, axborotlarni yetkazish vazifasini bajaruvchi pedagoglar, ota-onalar ishtirokidagi jamoaviy kengash tuzish.

Inklyuziv ta'lim resurs markazining vazifalari:

+ bolalardagi nuqsonlarni erta tashxis qilish va erta korreksion-pedagogik yordamlarini amalga oshirish yo'llarini amalga oshirishga uslubiy-tashkiliy yordam berish;

+ imkoniyati cheklangan bolalarning ota-onalari, inklyuziv ta'lim muassasalari pedagoglari, mutaxassislar, mahalla va jamoa tashkilotlariga alohida ehtiyojli bolalarni tarbiyalash, maktab ta'limiga tayyorlashda amaliy va uslubiy yordam ko'rsatish;

+ ta'limga jalb etilmagan bolalar ta'limiga tashkil etishga ko'maklashish;

+ inklyuziv sinf va guruhlarni o'quv metodik majmualar, individual rivojlantiruvchi dastur, o'quv-metodik adabiyotlar, texnik vositalar bilan ta'minlashda amaliy yordam berish;

+ joylardagi resurs markazlarga amaliy yordam ko'rsatish;

+ inklyuziv ta'limni joriy qilishning ilmiy-uslubiy tashkiliy masalalari bo'yicha seminar-trening va konferensiyalar tashkil etish;

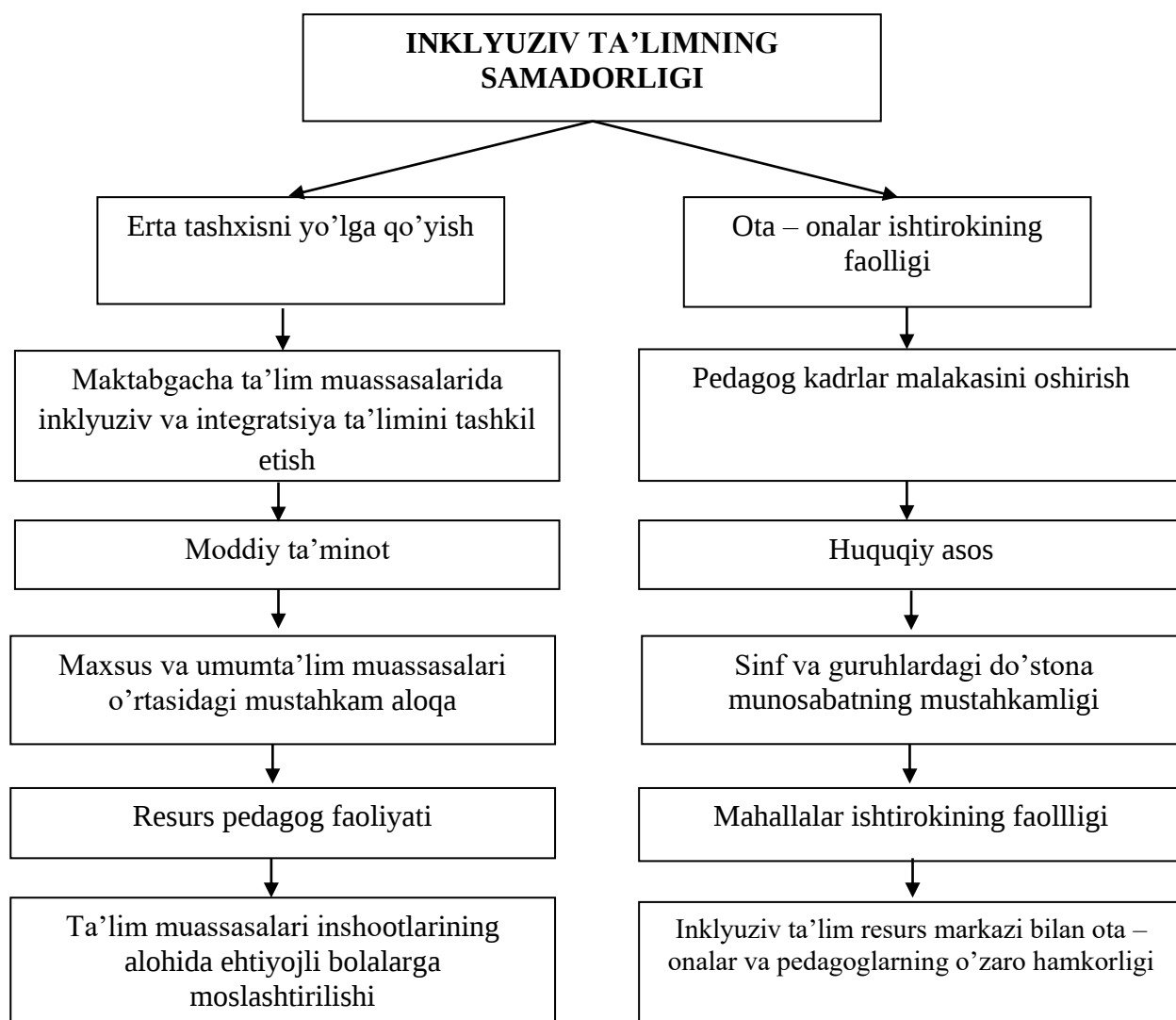
+ rivojlanishida muammolari bo'lgan bolalarga kasb-hunar urgatish, kasb-hunar kollejlarga joylashtirish va ijtimoiy hayotga integratsiya qilish masalalarida yordam berish;

+ inklyuziv ta'lim masalalari bo'yicha ma'muriy organlarga xatlar bilan murojaat qilib takliflar kiritish.

Nogironlikni tushunishdagi ikki: tibbiy va ijtimoiy yondashuvdagi tafovutlarni tushunib yetmasak, barcha bolalar, shu jumladan, o'ta jiddiy nuqsonli bolalarni ham bitta, hamma uchun yagona, oddiy va xayrixoh ta'lim tizimiga jalb qilish uchun kurash samarasiz bo'lib qolaveradi.

Jamiyatni inklyuziv ta'limga tayyorlash va ijobiy munosabatni uyg'otish va amalga oshirish. Jamiyatda insonlar orasida nogiron bolalar haqida bilimlarning yetishmasligi oqibatida maxsus ehtiyojli

bolalar ta'limdan chetda qolib ketmoqdalar. Bundan tashqari nogiron bolaning qobiliyatlari, huquqlari va ehtiyojlari muntazam ravishda qadrlanmasa, bolalarda o'ziga va qobiliyatlariga nisbatan salbiy munosabat shakllanib boradi. Har qanday jamiyatda har bir bola noyob, maxsus ehtiyojli bolalar esa boshqa bolalar singari huquq ehtiyoj va intilishlarga ega degan dalilni idrok etish zarurati mavjuddir.

6-rasm. Inklyuziv ta'lim samaradorligini ta'minlovchi omillar

Ushbu bilimlarni chuqurlashtirish imkoniyati cheklangan bola bilan ish olib borish oila, jamiyat darajasida hamma uchun muhimdir:

- ✚ inklyuziv ta'lim yolg'izlanish va ajralib qolishdan xalos bo'lishga imkon beradi;

- ✚ kamsitilishlarning oldini oladi, imkoniyati cheklangan bolalarning teng huquqligini ta'minlaydi;

✚ inklyuziv ta'lim maxsus ehtiyojli bolaning o'z oilasi va jamiyat orasida bo'lishiga imkon beradi;

✚ inklyuziv ta'lim yanada inklyuzivlikga olib keladi;

✚ inklyuziv ta'lim barcha uchun ta'lim sifatini yaxshilaydi;

✚ imkoniyati cheklangan bolalar sog'lom tengdoshlari orasida tabiiy sharoitda yashash va mehnat qilishga moslashadilar;

✚ ularning ijtimoiy jamiyatga moslashishi samarali kechadi.

Yuqorida keltirib o'tilganlarni ta'limga joriy etishda o'qituvchilar o'quvchilar bilan har kuni ularni qiziqtiruvchi mavzuda gaplashish imkoniyatini topishlari kerak. Agar bola o'zi haqida gapira olmasa ham qolgan sinf esa uni qo'llab-quvvatlasa, yoki bu bolani qarashlarini tahlil qilishga o'rgatishlari mumkin. Bunda bolalar o'zlarini xavfsiz sezaдилar va o'z qo'rquvlarini tinch holda bayon etadilar. Pedagog diskriminatsiya ildizlarini tarixiy va zamonaviy holda shunday tushuntirishi kerakki, bolalar insonlardagi istalgan fikrlarni tushunish va qabul qilish mumkinligini anglab insonlar, ayniqsa imkoniyati cheklanganlik bolalar bilan ishlashni osonlashtiradi.

Darsda o'quvchilar guruhini shunday joylashtirish kerakki, bolalarda alohida holda moslamalardan foydalanib ishlash imkoniyatiga ega bo'lsin. Pedagogda o'quv rejalarida majburiy bo'lgan topshiriqlarga moslashuvchan munosabatda bo'lishi kerak. Sinfni guruhlarga, juftliklarga bo'lish va individual topshiriqlar topshirishlari kerak. Guruh tarkibini turli insonlardan iborat ekanligini ishonch hosil qilish guruhlarda nogiron va sog'lom o'quvchilardan iborat bo'lishi talab etiladi. O'qituvchi har bir bolaning bajargan ishini individual baholashi va sinf yutuqlarini rivojlanishiga sharoit yaratishi lozim.

Yuqoridagilardan tashqari alohida e'tiborni bolalar oyoqlarini uzoq muddatga chalkashtirib o'tirmasliklariga qarating. Chunki bu noqulay, ularning jismoniy rivojlanishlariga yomon ta'sir etadi va diqqatni pasayishiga olib keladi. Ayrim bolalarga oyoqlarini chalkashtirib o'tirish umuman mumkin emas. Masalan, bolalar artriti, shuningdek imkoniyati cheklangan bolalarning qulay o'tirishlari uchun turli yordamchi vositalardan yostiqlar, stullar va boshqalardan foydalanish kerak.

Inklyuziv ta'limda kadrlar masalasi

Maxsus ehtiyojli bolalarni umumta'lim tizimida o'qitish o'qituvchilardan ikki karra mas'uliyat bilan ishlashni talab etadi.

Shuning uchun ham oliy pedagogik ma'lumotli va malaka oshirish kurslarini o'tab inklyuziv ta'lim pedagogik kvalifikatsiyasini olgan o'qituvchilargina inklyuziv sinf o'qituvchisi etib tayinlanishi mumkin.

Inklyuziv sinf o'qituvchisi umumiy o'rta ta'lim muassasa Nizomida belgilangan vazifalar bilan bir qatorda:

- tarbiyalanuvchilarning jismoniy va ruhiy rivojlanishini korreksiyalash va me'yorga shlarini olib boradi;
- bolalarning faolligini, ta'lim samaradorligini oshiruvchi metodlarni qo'llaydi;
- diqqat-e'tibor, xotirani, kuzatuvchanlik, sinchkovlik va boshqa qobiliyatlarni tarbiyalaydi;
- o'z-o'zini nazorat qilish malakalarini, bolalarning bilishga doir qiziqishlarini va qobiliyatini rivojlantiradi.

Inklyuziv ta'lim jarayonida muassasa tarbiyachisi ham alohida o'rin egallaydi.

Tarbiyachi ish faoliyatini tashkil etishda o'qituvchi-defektologlar, ota-onalar va boshqa mutaxassislar bilan hamkorlikda sog'lom va alohida ehtiyojli bolalar bilan olib boriladigan mashg'ulotlarni rejalashtirishi hamda shu asosida olib borishi kerak. Shuningdek, tarbiyachi alohida ehtiyojli bolani oilada tarbiyalash masalasida ota-onalarga va qonuniy vakillarga metodik yordam ko'rsatadi, kerakli ish hujjatlarini yuritadi.

Inklyuziv ta'lim joriy qilingan muassasada albatta psixolog faoliyat yuritishi lozim.

Psixologning faoliyati har bir bolaning ruhiy salomatligini himoyalash, ruhiy rivojlanishidagi kamchilklarini bartaraf etish va korreksiyalashga qaratiladi. Muassasa psixologi har bir bolani psixologik jihatdan tekshiradi, doimiy ravishda psixologik-pedagogik jihatdan o'rganib boradi, individual rivojlantirish dasturlarini tuzadi, alohida ehtiyojli bolani oilada tarbiyalash bo'yicha ota-onalarga maslahatlar beradi, inklyuziv ta'lim muassasasining pedagogik hodimlariga psixologik rivojlantirish masalalarida metodik yordam ko'rsatadi.

Inklyuziv ta'lim muassasasida ta'lim-tarbiya olayotgan maxsus yordamga muhtoj bolalarning ayrimlari doimiy ravishda tibbiy xizmatga muhtoj bo'lishi mumkin. Inklyuziv ta'lim muassasasi shifokor-pediatric (psixonevrolog) har bir bolaning ruhiy asab holatini doimiy ravishda tekshirib boradi, zarurat bo'lganda

davolash muolajalarini tavsiya etadi, korreksion pedagogik ta'lim jarayonida bolalar sog'lig'ini nazorat qiladi, aqliy va jismoniy yuklamaning me'yorini belgilaydi, ota-onalarga bolaning somatik hamda ruhiy salomatligini saqlash yuzasidan maslahatlar beradi.

Inklyuziv ta'limda resurs pedagog va uning vazifalari.

Maxsus ehtiyojli bolalarni umumta'lim sharoitida o'qitish maktablararo qatnab yuruvchi o'qituvchi, ya'ni, resurs o'qituvchi faoliyatini talab etadi. Inklyuziv ta'lim amaliyotda maktablararo qatnab yuruvchi o'qituvchi va oddiy sinf o'qituvchisining hamjihatlikdagi harakatlari orqali amalga oshirilishi mumkin.

Ba'zi sinflarda bolani ma'lum bir vaqtga sinfdan ajratib olish kerak bo'lishi mumkin. Hamma vaqt nima bo'lsada resurs o'qituvchi sinf o'qituvchisi bilan birgalikda faoliyat ko'rsatishi va bu maxsus ta'lim sohasida mutaxassislikka ega bo'lishi talab qilinadi.

Maktablararo qatnab yuruvchi resurs nogiron bolalar uchun kerak bo'lgan qo'llanmalar, jihozlar bilan ta'minlash, homiylar topish, ota-onalarni maktabga yordam berishga jalb qilish va imkoniyati cheklangan bolalar, sog'lom bolalar hamda sinf o'qituvchisi o'rtasidagi mustahkam aloqani o'rnatish, maxsus resurs qo'llanmalarni ta'minlash orqali yordam berish, ota-onalar, bolalar, oddiy sinf o'qituvchilari va maktab ma'muriyatiga maslahatlar berish, shuningdek, maxsus ta'limga muhtoj bolalar uchun faoliyatlari va ularga mos keluvchi ta'lim dasturlari haqida muhokamalar yuritish, hatto nogiron bo'lmagan bolalarning ota-onalariga ham ma'lumotlar yetkazib turadi.

Resurs o'qituvchi faoliyatidan ko'zlangan asosiy maqsad: umumta'lim muassasalarida ta'lim olayotgan maxsus ta'limga muhtoj o'quvchilar va ularning o'qituvchilariga yordam ko'rsatishdan iborat.

Resurs o'qituvchi quyidagi vazifalarni amalga oshiradi:

- har bir o'quvchini qaysi darajadagi yordamga muhtojligini aniqlash va ularning ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda muntazam ravishda ular bilan uchrashish.

- o'quvchilar bilan yakka tartibda ishlash, individual rejalaridan kelib chiqqan holda ularni kuzatish, o'quv dasturiga moslashishiga yordam berish, o'qitish va baholash.

- sinf o'qituvchilariga o'quvchilarning maxsus ehtiyojlari va qobiliyatlariga oid ma'lumotlarni berish.

- sinf o'qituvchilarini individual o'quv rejalari bilan tanishtirish va ular bo'yicha maslahatlar berish.

- muntazam ravishda o'quvchilarning erishayotgan muvaffaqiyatlarini muhokama qilish va baholash.

- maktab jamoasining boshqaruv xodimlari va ota-onalar bilan hamkorlikda ishlash;

- zarurat tug'lsa, o'quvchilarni boshqa yordam ko'rsatuvchi uyushmalarga taklif etish (masalan, seminarlarga, shifokorlarga).

- o'qituvchilar hamda o'quvchilar bilan individual ravishda olib boriladigan faoliyatlarni qayd etib borish;

- standart o'quv reja talablariga javob bermaydigan vaziyatlarda har bir o'quvchiga individual o'quv reja tuzishga ko'maklashish;

- o'zgaruvchan ehtiyojlardan kelib chiqqan holda individual o'quv rejalarni yangilash va baholash.

- mavjud barcha resurslar (o'quv adabiyotlar, o'qitish qurilmalari va boshqa asboblarni hujjatlashtirish va ular ro'yxatini tuzish.

Maktablararo qatnab yuruvchi resurs o'qituvchi o'z vazifa va maqsadlaridan kelib chiqqan holda ish rejasini tuzishda quyidagilarni hisobga olishi kerak:

- maktablararo qatnab yuruvchi resurs o'qituvchilarning maxsus ta'lim olishga bo'lgan talablarga javob beradigan yordamlarni ko'rsatish;

- sinf o'qituvchisi bilan birgalikda individual dasturlarni yaratish va uni baholash;

- o'qituvchilar muhtoj bo'lgan xizmatlarni amalga oshirish;

- Bolaning o'qituvchisi yoki maktabi almashganda u haqidagi ma'lumotlarni yetkazib berishni boshqarish;

- yangi kelgan o'qituvchilarning ehtiyojlarini aniqlash va qondirish;

- maxsus ta'limga muhtoj bo'lgan oddiy sinflarga o'qituvchilarning moslashishiga yordam berish;

- zarurat tug'ilganda sinfdan tashqarida individual va guruhlariga asoslangan ko'rsatmalarni berish;

- individual dasturlarni muvaffaqiyatli bo'lishini boshqarish;

- maxsus ta'limga muhtoj bolalarni maktabning jismoniy muhitiga jalb etishda ularning shu muhitga moslashishiga yordam beruvchi maktab boshqaruvi;

- maxsus yordamchi vositalar va qo'llanmalarga bo'lgan talabni o'rganish va ulardan foydalanishni boshqarish;
- inklyuziv ta'limni rivojlantirishni qo'llab-quvvatlash kabi masalalardan iborat bo'ladi.

Maktablararo qatnab yuruvchi resurs o'qituvchi faoliyat yuritmasligi, ko'p vaqtini yo'lda samarasiz sarflamasligi juda muhimdir.

Resurs o'qituvchi nogiron bolalarning darslaridagi qiyinchiliklarni va ehtiyojlarini muhokama qiladi. Vaqti-vaqti bilan u joylarda olib borilayotgan o'qituvchilar treningida nogironlik muammosi bo'yicha maslahat va ko'rsatmalar berib boradi. Masalan, nogiron bolaning nuqson xususiyatlarini, darajalarini aniqlash, individual psixologik xususiyatlarini o'rganish bo'yicha metodik tavsiyalar berish kabi. Bugungi kunda imkoniyati cheklangan bolalarni Inklyuziv ta'lim tizimida o'qitish, tarbiyalash jarayonida pedagog va ota-onalarga maslahat beruvchi resurs markazlarning roli ham muhim ahamiyatga ega.

Ijtimoiy pedagog – ijtimoiy ishchi vazifalari:

- + bolani rivojlanishi uchun qulay bo'lgan muhitni tashkil qilish;

- + bola huquqini himoyalash qoidalariga rioya qilish;

- + bolani hayotiy ko'nikmasi, qobiliyatini, ta'lim olishi, sog'liqni saqlash, oiladagi sharoitlarini rivojlantirishga bo'lgan barcha ehtiyojlarini qondirish.

Bolani ijtimoiy himoyalash jarayonida ijtimoiy pedagog (ijtimoiy ishchi) bilan ishlash mumkin. Har bir bola davlat himoyasida bo'lib, mamlakatimizda ijtimoiy qo'llash tizimiga barcha bolalar qamrab olingan.

Qarovsiz va tarbiyasi og'ir bolalar va boshqalar.

Ijtimoiy ishning maqsadi: bolani barcha ehtiyojlarini qoniqtirishga va uni oilasiga yordam berishdan iborat.

Bolani ijtimoiy himoyasining asosiy tamoyillari:

- ijtimoiy yordam ko'rsatish ishining markazida bolani qiziqishi turadi;

- O'zbekiston Respublikasining "Bola huquqlari kafolati" qonuniga bola huquqlari konvensiyasiga qayd etilgan bolalarni barcha huquqlari kiritilgan ;

- bolani qabul qilish e'tirof etish hurmat qilish;

- shaxsni jinsiy, diniy, madaniy, irqiy, millatidan qat'iy nazar har qanday kamsitishlarga qarshi chiqish.

Ijtimoiy pedagog (ijtimoiy ishchi) oldida bolani ijtimoiy himoyasi bo'yicha qanday vazifalar turibdi?

- ijtimoiy pedagog va ijtimoiy ishchi bolani uy sharoitida yashash huquqini ta'minlaydi;

- ijtimoiy pedagog bolalarni maxsus institutsional muassasalarga tushib qolishini oldini oladi.

- ijtimoiy pedagog bolaga nisbatan noto'g'ri, nojo'ya, qat'iy muomila va harakat qilishga yo'l qo'ymaslikni ta'minlaydi va himoya qiladi;

- ijtimoiy pedagog imkoniyati cheklangan bolalarni jamiyatga, umumta'lim jarayoniga integratsiyalashuviga yordam beradi;

- ijtimoiy pedagog yoki ijtimoiy ishchi bolani qulay bo'lgan sharoitida o'sishi uchun psixologik, ijtimoiy, moddiy yordamlarni qiyinchilikdan chiqib ketishi uchun yordam beradi;

- bolaga va uning oilasini qo'llash uchun ijtimoiy pedagog yoki ijtimoiy ishchi qanday metod va yondoshuvlarni amalga oshiriladi;

- ijtimoiy pedagog o'zini ish faoliyatiga tayangan holda nafaqat bolani va uning oilasi bilan tizimli ish olib boradi.

- mavjud bo'lgan faktlarni tahlil qilib zamonaviy asboblardan foydalanib oila va bolalar holatini baholaydi;

- oila va uni atrofida gilariga kuchsiz tomoniga tayangan holda yordam beradi.

Qaysi muassasalar uchun ijtimoiy ishchi yoki pedagog kerak?

+ Ta'lim tizimida mehribonlik uylari, umumta'lim muassasalari, maxsus maktab va maktabgacha ta'lim muassasalari va boshqalar;

+ Sog'liqni saqlash tizimida: ilk yoshdagi bolalar uyi, oilaviy poliklinika, tibbiy-psixologik-pedagogik komissiya, reabilitatsiya markazlari va boshqalar;

+ Mehnat va aholini ijtimoiy himoyalash tizimida (muruvvat uylari, ijtimoiy ta'minot bo'limlarida);

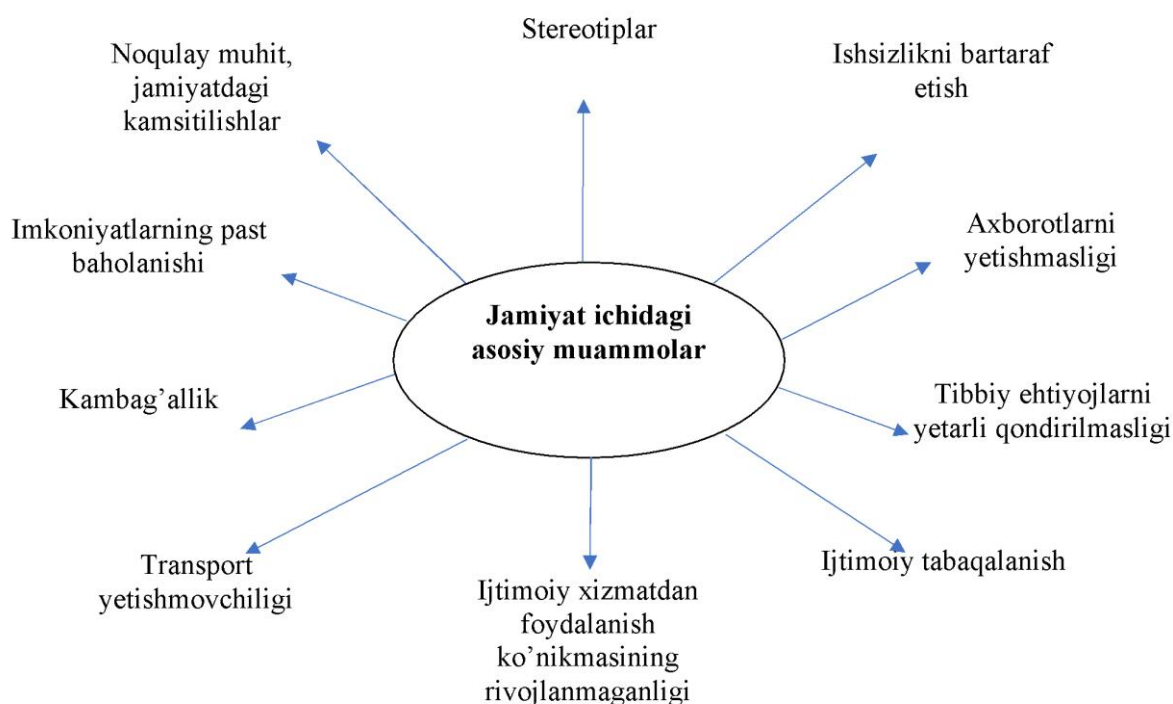
+ Voyaga yetmaganlar mahallalari komissiyasi, viloyati, tuman hokimiyatlari;

Bolalar va ularni oilalarini qo'llab-quvvatlashni amalga oshiruvchi oila tartibidagi voyaga yetmaganlarni joylash.

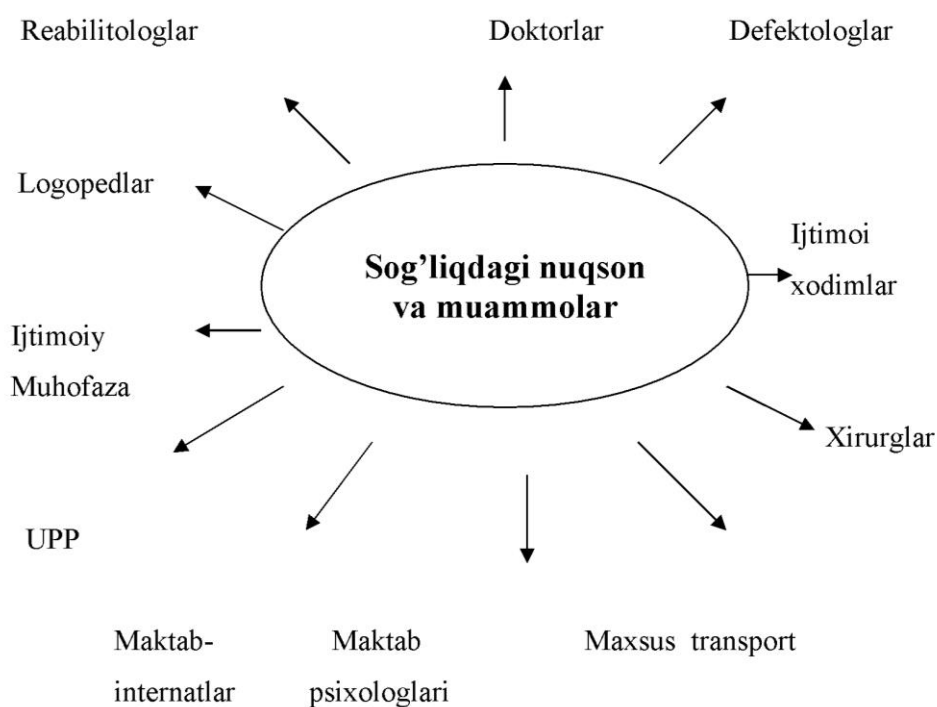
Jamoa tashkilotlari va ularni birlashtiruvchi tashkilotlari.

Hozirgi kunda ijtimoiy ishchilarni tayyorlash O'zbekistonda 2004-2005 yillardan boshlab uchta oliy ta'lim tizimida: A.Qodiriy

nomidagi Toshkent Davlat ma'daniyat institutida va Samarqand, Farg'ona davlat universitetlarida amalga oshirilib kelinmoqda. 2006-yildan boshlab O'zbekistonda amaliyotchilarni tayyorlash bo'yicha faol ishlari bolani ijtimoiy himoyalash tizimida olib borilmoqda.

7-rasm. Nogironlikning ijtimoiy modeli

8-rasm. Nogironlikka tibbiy yondashuv

Nazorat savollari?

1. Imkoniyati cheklangan bolalarni inklyuziv ta'limga to'liq jalb qilishda ta'lim muassasa rahbariyatining ro'li qanday?
2. Inklyuziv sinf va resurs o'qituvchisi vazifalari, faoliyati nimalardan iborat?
3. Inklyuziv ta'limda pedagog va psixologning vazifalari yoritib bering?
4. Imkoniyati cheklangan bolalarni inklyuziv ta'limga jalb etishda TPPK ning maqsad, vazifalari nimalarni o'z ichiga oladi?

GLOSSARIY

(Psixologiyada) assotsiatsiyalar – biror jarayonning u bilan bog'liq boshqa alohida ruhiy jarayonlar va hodisalar (tasavvurlar, fikrlar, his-tuyg'ular) o'rtasidagi aloqalar. buzilishlarga olib keluvchi asabiy-ruhiy kamchilik.

Adaptatsiya – organizmning o'zgaruvchan sharoitlarga moslashuvi, sezgi organlariga ta'sir manbalariga adaptatsiya natijasida analizatorlar sezgirligining o'zgarishi. Anomal bolalar – jismoniy va aqliy rivojlanishdan orqada qolgan va maxsus ta'limga muhtoj bolalar.

Adekvat - muayyan vaziyatlarga, hodisalarga mos kelish.

Affekt - ruhiy xastalikka sabab bo'ladigan vaziyatda to'satdan vujudga keladigan asabiy-ruhiy qo'zg'alish. Affekt holatida bosh miya qobig'ining nazorat qilish faoliyati birmuncha zaiflashadi. Affekt vaqtida yuz bo'zarib yoki qizarib ketadi, ko'z qorachig'i torayadi yoki kengayadi, lab va qo'l-oyoq titraydi. Affekt ko'pincha nerv sistemasi barqaror bo'lmagan kishilarda uchraydi.

Affektiv buzilishlar – ruhiyatdagi buzilishlar.

Agrafiya - yozuvning buzilishi, bunda o'quvchi harflarni bo'g'inlarga va bo'g'inlarni so'zlarga qo'shish ko'nikmasini hosil qila olmaydi; bunda harflar va bo'g'inlarni tashlab ketish, so'zlarni buzib yozish hollari kuzatiladi. Tayyor matnni ko'chirib yozishda qiyinchilik sezilmaydi. Agrafiya ko'pincha nutq buzilganida uchraydi va ko'p hollarda fonematik eshitishning yetarli kam gapmasligi bilan bog'liq bo'ladi.

Akalkuliya - hisoblash qobiliyatining buzilishi, bu hoi bosh miya so'l yarim sharining old va orqa qismlari yetarli kamol topmasligi yoki kasallanishi oqibatida vujudga keladi.

Alahlash - ruhiy kasallik simptomi, bunda bemorning mulohazalari, gaplari real voqelikka to'g'ri kelmaydi va uni korreksiya qilib bo'lmaydi. Ruhiy xastalik vaqtida alahlash ba'zan intellekt va yurish-turish uncha buzilmagan holda ro'y berishi, ba'zan esa yurish-turish keskin o'zgargan holda (patologik shubhalanish, ta'qib vasvasasi, o'zini o'ldirish fikri va hokazo) ro'y beradi hamda uzoq vaqt barqaror xarakterga ega bo'ladi. O'tkir infeksiyon kasalliklar, zahar yoki alkogol bilan zaharlanish vaqtidagi alahlash uncha uzoq davom etmaydi, o'qtin-o'qtin xarakterga ega bo'ladi va hushdan ketish, umumiy betoqatlik va gallutsinatsiya (miya chalg'ishi) bilan qo'shib ketadi.

Alaliya - eshitish qobiliyati saqlangan va intellektning organik tarzda izidan chiqmagan holda bolalar nutqining buzilishi. Alaliya ikki

turli bo'ladi: 1) motorii, bunda nutqni tush un ish saqlanadi, ammo uning talaffuz tomoni buziladi; 2) sensorli, bunda bolalar nutqni tushunmaydilar va nutqning talaffuz tomoni buziladi. Alaliyaga bachadondagi davrda yoki kamol topish - nutqni egallaguncha bo'lgan ilk bosqichlarida miya qobig'idagi nutq qismlarining organik buzilishi sabab bo'ladi. Bola nutqni egallaganidan keyingi nutq buzilishining xilid shu turi afazi deb ataladi.

Aleksiya - o'qish qobiliyatining buzilishi. bu hol miya qobig'i nutq zonalarining organik kasallanishi oqibatida ro'y beradi.

Analizatorlar - inson va hayvonlarning nerv mexanizmlari, bular yordamida tashqi va ichki muhitdan keladigan ta'sirlar idrok etiladi va analiz qilinadi. Sezgi organlarining hammasi - ko'z, quloq, hid bilish, sezish, ta'mni bilish organlari analizatorlar jumlasiga kiradi. Har bir analizator quyidagilardan iborat bo'ladi: 1) periferik qism yoki retseptor, ya'ni ta'sirni idrok qiluvchi pribor; 2) qo'zg'alishni retseptordan markaziy nerv sistemasiga yetkazib beruvchi nerv tolalari; 3) bosh miya yarim shari qobig'idagi oliy markaz.

Analizatorlarning o'zaro aloqalari - sensor sohasi birligi namoyon bo'lishining bir turi.

Anamnez - ota-onadan yoki bolani tarbiyalovchilardan bola hayotining hamma bosqichlarida, shu jumladan, homiladorlik va tug'ish davrida, uning o'sish tarixi haqida vrach-pedagog yoki psixolog oladigan mufassal ma'lumotlar. Anamnezni to'plash vaqtida bolaning nasl-nasabi, uning qaysi kasalliklarga chalingani haqida, nutq, motorika, o'yin va bilish faoliyati haqida, o'qishi, ishi va yurish-turishi to'g'risidagi ma'lumotlar aniqlanadi.

Anomaliya - kamol topishning umumiy qonuniyatlaridan chetga chiqish.

Apatiya - loqaydlik, ruhsizlik holati, qiziqishlarning bo'lmasligi, ma'yuslik.

Artikulyatsiya - nutq tovushlarini talaffuz qilish vaqtida nutq organlarining ishi (lab, til, tanglay, tovush pardalari, tomoq nervlari va mushaklari).

Asfiksiya - bo'g'ilish. Bolalarda asfiksiya tug'ilish vaqtida ona organizmidan plansent (yo'ldosh) orqali kislorod kelishi to'xtab qolishi oqibatida, bolaning o'zida o'pka bilan nafas olish hali boshlanmagan paytda vujudga keladi. Asfiksiya vaqtida nafas olish to'xtab qoladi, yurak faoliyati buziladi. Sun'iy nafas olishdan va qo'zg'atuvchi doiralardan foydalanib, chaqaloqning hayoti saqlab qolinadi. Chuqur va uzoq davom etadigan asfiksiya bolaning

halokatiga yoki uning umumiy kamol topishining buzilishiga olib kelishi mumkin.

Assotsiatsiya - tasavvurlarning (psixologik) bog'lanishi; ongda vujudga kelgan tasavvur o'ziga o'xshash, yondosh yoki qarama-qarshi tasavvur tug'diradi.

Asteniya - yuqumli, somatik kasalliklar yoki miyaning lat yeyishi oqibatida vujudga keladigan, tez charchashlik, jahldorlik va ish qobiliyatining pasayishida ma'lum bo'ladigan asabiy-ruhiy zaiflik.

Asteniya– toliqish, kayfiyatning tez-tez o'zgarib turishi, uyqudagi vegetativ

Bilishga qiziqish – faoliyat jarayonida voqelik predmetlari va hodisalariga faol munosabatdan kelib chiqadigan bilimga intilish.

Bola (bolalar) – o'n sakkiz yoshgacha bo'lgan shaxs (shaxslar).

Brayl sistemasi– Ko'zi ojiz bolalar o'qishi va yozishi uchun mo'ljallangan relief-nuqtali shriftdagi alifbo.

Brayl sistemasida o'qitish - ko'rlarni bo'rtma nuqtali shriftga asoslanib o'qitish sistemasi; bunda olti nuqtani turlicha joylashtirish yordamida bo'rtma yozuv sistemasi beriladi. Bu sistemaning asoschisi - Lui Brayldir (1809- 1852). Brayl sistemasi harf, son va nota belgilarini, tinish belgilarini o'z ichiga oladi.

Daktil alifbosi – eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar uchun o'qishda va yozishda qo'llaniladigan yordamchi nutq turi.

Defektologiya sohasi tiflopedagogika, surdopedagogika, oligofrenopedagogika va logopediyaga bo'linadi.

Depressiya - ma'yus kayfiyatdagi g'amgin, dilxastalik holati, bunda butun dunyo nash'asiz bo'lib tuyuladi.

Diqqat – bir vaqtning o'zida ob'ektlardan diqqatni ko'chirishda ongda aks etuvchi boshqa ob'ektlarning ajralib chiqishini ta'minlovchi ruhiy faoliyatning tashkiliy shakli.

Disgarmonlik - nomuvofiqlik, shaxs jismoniy va ruhiy xususiyatlarining kamol topishidagi mutanosiblikning buzilishi.

Disgrafiya - yozuvning buzilishi. bu hol bir harf o'rniga ikkinchisini yozishda, harflar va bo'g'inlarni tashlab ketish va o'rnini almashtirib yozishda, so'zlarni qo'shib yuborishda ifodalanadi, bu hol og'zaki nutqning va fonematik eshitishning yetarli darajada kamol topmaganligi bilan bog'liqdir.

Dispepsiya (bolalarda) - bolalarning ilk yoshidagi tez-tez ich ketish va qayt qilish bilan o'tadigan me'da-ichak kasalligi; dispepsiya uzoq davom etsa, bola ozib ketadi, nimjon bo'lib qoladi, uyqusi buziladi, boshi og'riydi, bu hol esa bolaning bundan buyongi jismoniy va ruhiy kamol topishini buzishi mumkin.

Dizartriya - nutq apparati innervatsiyasining organik yetishmovchiligi natijasida talaffuzning buzilishi, bunda ayrim tovushlar, bo'g'inlar va so'zlarni talaffuz qilishda qiyinchiliklar tug'iladi. Dizartriya ko'pincha soxta bulbar paralich oqibatida vujudga keladi (bosh miya nervlarining IX - X - XI - XII juftlarining lat yeyishi oqibatida artikulyatsiya mushaklarining paralich bo'lishi).

Egosentrizm - butun diqqatini faqat shaxsiy kechinmalarga qaratish va har bir hodisani shaxsiy manfaatlar nuqtai nazaridagina idrok etish: individualizmning ashaddiy formasi.

Elektroensefalogramma - miya biatoklarining funksional holatini tadqiq qilishning grafik metodi.

Emotsiya - his-tuyg'u, kechinma, hayajon (g'azab, qo'rquv, quvonch).

Endokrin bezlari faoliyatining buzilishi - ichki sekretsia bezlari (gipofiz, qalqonsimon bezlar, qalqonsimon bezlar yonidagi bezlar, buyrak osti bezlari, jinsiy bezlar va oshqozon osti bezlari) faoliyatining buzilishi. Ichki sekretsia bezlari funksiyasining buzilishi organizmda turli patologik o'zgarishlarni vujudga keltiradi.

Enurez - siyg'oqlik, bu hol noqulay tashqi sharoitlarda asabiy va jismoniy jihatdan zaiflashgan bolalarda ro'y berishi mumkin. Enurez bolaning umumiy kamol topishida ruhiy jihatdan qiynovchi faktor bo'lishi mumkin.

Eshitib-ko'rib qabul qilish - eshitish qobiliyati ancha susaygan bolalarning nutqni lablar va eshitish yordamida qabul qilishi. Bu yerda tovushni kuchaytiruvchi asboblardan foydalanish dastavval shart.

Etiologiya - kasallik sabablari to'g'risidagi ta'limot.

Etiologiya - xastaliklar va patologik holatlar paydo bo'lishi sabablari va sharoitlari to'g'risidagi fan.

Fonema - til tovush tuzumining minimal birligi. Har bir tilda muayyan miqdorda fonemalar bo'ladi. O'z akustik belgilariga ko'ra, bir-biriga qarama-qarshi qo'yilgan fonemalar so'zlarni bir-biridan ajratishga xizmat qiladi. Rus tilida 42 fonema: 6 unli va 36 undosh fonema bor.

Fonematik eshitish - nutq tovushlarini idrok etish qobiliyati, tilning tovush elementlarini o'qib olishda ahamiyati kattadir.

Gidrotsefaliya - miyada sariq suv to'planish kasali, bu narsa bosh suyagi bo'shlig'ida orqa miya suyuqligining ko'payishida yuz beradi. Suyuqlikning ko'payishi har xil - juda oz darajadan keskin ko'paygan darajagacha bo'lishi mumkin. Yengil gidrotsefaliya ish qobiliyatining pasayishi va tez charchab qolishda ifodalanadi, bunda bosh shakli deyarli o'zgarmaydi. Orqa miya suyuqligi ko'proq

to'planganida bosh suyagining katta gidrotsefalik shakli paydo bo'ladi, peshanada va kallaning tepa qismida katta shishlar vujudga kelishi mumkin. Ba'zan bolalardagi og'ir gidrotsefaliya aqliy qoloqlikka, serebral paralichga, eshitish va nutq qobiliyatining buzilishiga sabab bo'lishi mumkin.

Gipodinamiya – harakatlanish faolligining susayishi.

Ijtimoiy adaptatsiya – individning yangi ijtimoiy muhit sharoitlariga faol moslashuv jarayoni; bu jarayon natijasi.

Ijtimoiy maishiy yo'naltirish mashg'ulotlari – hayot faoliyati uchun zarur ijtimoiy malakalarni rivojlantirishga yo'naltirilgan mashg'ulotlar.

Ijtimoiy reabilitatsiya – tibbiy tadbirlar majmuasi, ta'lim, tarbiya, kasb tanlash, ishga joylashtirish va boshqalar.

Imkoniyati cheklangan bola – jismoniy, aqliy, sezgi (his-tuyg'u) va (yoki) ruhiy nuqsonlari tufayli hayot faoliyati cheklangan, ijtimoiy yordam, muhofazaga muhtoj va qonun tomonidan belgilangan tartibda Imkoniyati cheklangan bola deb ye'tirof yetilgan bola.

Imkoniyati cheklangan bola va imkoniyatlari cheklangan bolalarning ijtimoiy reabilitatsiyasi – bolalar tomonidan yo'qotilgan ijtimoiy aloqalar va funktsiyalarni tiklash, hayotini ta'minlash muhitini yaratish, ularga g'amxo'rlikni kuchaytirishga yo'naltirilgan tadbirlar majmuasi.

Imkoniyati cheklangan bolalik – organizmning kasallik yoki jarohat natijasida ma'lum bir kasbda to'liq yoki qisman barqaror funksional buzilishlarga, saviyaning pasayishiga olib keluvchi holati.

Imkoniyatlari cheklangan bolaning ijtimoiy adaptatsiyasi – jamiyatda qabul qilingan hulq qoida va me'yorlariga nisbatan mushkul hayotiy shart-sharoitdagi bolaning faol moslashuv hamda hayot faoliyatida mavjud muammolarni bartaraf yetish jarayoni.

Individual yo'l tutish - pedagogikaning tamoyili bo'lib, bolaning kamol topish xususiyatlarini va uning shaxsiy xususiyatlarini bilish va hisobga olishga asoslangan, pedagogika jihatidan to'g'ri ta'sirini ta'minlaydi.

Infantilizm - organik psixik kamol topishining ushlanib qolishi, bu holat kamol topishining ilk bolalik bosqichidagi xususiyatlarning saqlanib qolishi bilan xarakterlanadi.

Inklyuziv ta'lim – imkoniyati cheklangan bolalarni umumta'lim muassasalarida sog'lom tengdoshlari bilan birgalikda uyg'unlikda ta'lim olishi.

Inklyuziv ta'lim modeli, texnologiyasi – uzluksiz ta'lim shart-sharoitlarida imkoniyatlari cheklangan bolalarning me'yorida

rivojlanayotgan tengdoshlari bilan o'zaro aloqada bo'lishning variant va shakllari.

Integratsiyalangan ta'lim – ruhiy-jismoniy nuqsonga yega bo'lgan bolalar yextiyolariga ko'ra ta'lim jarayonini amalga oshirish, umumta'lim muassasalariga jalb qilish.

Intoksikatsiya - turli zaharli moddalar - mikroblar, turli zaharlar, shuningdek, modda almashuvi buzilganida organizmda vujudga keladigan moddalar ta'siri natijasidagi organizmning kasallik holati. Homiladorlik vaqtidagi intoksikatsiya homilaning bachadonda o'sishiga zararli ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Isteriya - xarakter va xatti-harakatning o'zgarishi bilan xarakterlanadigan funksional asabiy-ruhiy holat. Isteriyaning eng muhim ifodasi - kechinmalarning ortiq darajada namoyon bo'lishidan va e'tibor markazida bo'lishga intilishdan iboratdir.

Jismoniy va (yoki) ruhiy rivojlanishida nuqsonlar mavjud bola – Imkoniyati cheklangan bolalikka chiqarishga yetmaydigan jismoniy, aqliy, sezish (his-tuyg'u) va (yoki) ruhiy nuqsonlari mavjud bola.

Katamnez - davolash tugallanganidan keyin bermor haqida olinadigan ma'lumotlar. Maxsus kuzatish ostida bo'lgan o'quvchilarning o'qishi, mehnat hayoti qanday borayotganligi haqida vaqt-vaqti bilan axborot to'plab turish.

Ko'nikmalar – o'zlashtirilgan bilimlar va hayotiy tajriba asosida hatti-xarakatlarning tez, aniq, ongli bajarilishiga tayyorgarlik.

Ko'rlar uchun kitoblar – Brayl tizimi bo' imkoniyati cheklangana sezgi orqali qabul qilish uchun bo'rttirma-nuqta harflar bilan yozilgan kitob.

Ko'zi ojiz va zaif ko'ruvchilarning ijtimoiy-mehnat reabilitatsiyasi – ko'rlik va yomon ko'rishning salbiy oqibatlarini bartaraf yetish va Imkoniyati cheklangan bolalarni ijtimoiy foydali faoliyatga jalb yetishga yordamlashuvchi ijtimoiy-iqtisodiy, huquqiy, ishlab chiqarish, tibbiy, psixologik-pedagogik tadbirlar tizimi.

Kompensator jarayonlar – organizm, o'zining buzilgan funksiyalarini ishdan chiqqan tizimlarini, alohida organlar va ularning tarkibiy qismlari yordamida sog'lom organlar bilan qoplash.

Kompensatsiya - buzilgan funksiyalarni baravarlashtirish, kamol toptirish va buzilgan funksiyalar o'rnini to'ldirish uchun saqlangan funksiyalarni qayta qurish (masalan, qoldiq eshitish qobiliyatini kamol toptirish va eshitish qobiliyati buzilganda labga qarab o'qishga o'rgatish yoki qoldiq ko'rish qobiliyatidan foydalanish

va ko'rish qobiliyati buzilganda sezgi orqali idrok etishni kamol toptirish).

Korektsion mashg'ulotlar – ruhiy-jismoniy rivojlanishdagi kamchiliklarni tuzatish va bartaraf yetishga oid mashg'ulotlar.

Korreksiya - bolaning kamol topishidagi kamchiliklarni tuzatishga qaratilgan pedagogik va davolash tadbirlarining jami.

Korreksiya – bolalarda ruhiy va jismoniy rivojlanish kamchiliklarini pedagogik usullar va tadbirlarning maxsus tizimi yordamida to'liq yoki qisman tuzatish.

Labdan o'qish – gapirayotgan shaxsning nutqini ko'z orqali qabul qilish. Bolalarni eshitish qobiliyati funksiyasini ko'rish qobiliyati bilan qoplashni amalga oshirishga o'rgatuvchi o'quv-korektsion fan.

Logoped - bolalar va kattalardagi nutq kamchiliklarini tuzatish bilan shug'ullanuvchi mutaxassis-pedagog.

Logopediya - nutq kamchiliklarini o'rganish hamda ularni bartaraf etish yo'llari va metodlarini ishlab chiqish bilan shug'ullanuvchi fan.

Maxsus metodika – rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalar bilan olib boriladigan korektsion pedagogik ish mazmunining metodikasi.

Maxsus metodika – rivojlanishida nuqsonlari bo'lgan bolalarning rivojlanish xususiyatlarini nazarda tutuvchi ta'lim metodikasi.

Maxsus pedagogika – nuqsonli bolalarni tarbiyalash va ta'lim berish to'g'risidagi fan.

Maxsus ta'lim – ta'lim jarayonida nuqsonli bolalarning ruhiy va jismoniy rivojlanishidagi kamchiliklarni tuzatish va to'ldirish. Maxsus maktab o'quvchilarida ommaviy maktablarda ta'lim oluvchilardagi kabi bilim, malaka va ko'nikmalarni hamda maxsus bilimlar, malakalar va ko'nikmalarni shakllantirish.

Maxsus ta'lim ehtiyojlari – maxsus tashkil qilingan sharoitlarda bolaning ruhiy-jismoniy holati bilan bog'liq maxsus dasturlar bo'yimkoniyati cheklangana o'qitish zaruriyati.

Mestriling – Imkoniyati cheklangan bola bolalarni o'z tengdoshlari bilan turli xil, darsdan tashqari tadbirlarda o'zaro muloqoti.

Moslashuv reaksiya – organizmning ta'sir qiluvchi manbani yanada yaxshiroq qabul qilishga va tahlil qilishga va unga javob qaytarish uchun analizatorlarni sozlashga yordam beruvchi atrof-muhitning o'zgarishiga reflektor reaksiyasi.

Motorika - insonga xos harakat reaksiyalari, ko'nikmalari, malakalari va murakkab harakatlarning jami. Bolalarda motorika

elementar harakat reaksiyalaridan boshlab to murakkab harakat malakalari va predmetli harakatlar tarkib topishigacha bo'lgan darajada asta-sekin o'sib boradi. Motorikaning buzilishi markaziy nerv sistemasi turli qismlarining kasallanishiga bog'liq va darajasi, sifati hamda kasallangan joyga qarab turlicha bo'lishi mumkin. Motorikaning hatto ozgina buzilishi ham bolaning kamol topishiga va uning ulgurishiga yomon ta'sir ko'rsatishi mumkin. Bolalarda motorikaning buzilishi ko'p hollarda o'z vaqtida o'tkazilgan korreksiya yordamida bartaraf etiladi.

Muammoli topshiriq. Maxsus maktabgacha ta'lim muasasasida bolalarni tafakkurini rivojlantirish ta'minlovchi metodik sharoitlar modelini yarating

Muammoli topshiriq. Maxsus maktabgacha ta'lim muasasasida bolalarni nutqini rivojlantirish ta'minlovchi metodik sharoitlar modelini yarating

Muammoli topshiriq. Maxsus maktabgacha ta'lim muasasasida Nutq o'stirish mashg'uloti dastur mazmuniga muvofiq fan bo'yicha ma'lum hajmdagi tushunchalari bolalarning lug'at zahirasi kiritiladi. Lug'at yosh nutqiy materialni tanlash modelini o'rganing va mazkur model asosida "Uy hayvonlar", "Yovvoyi hayvonlar", "Yovvoyi hayvonlar", mavzusi asosida misol keltiring

Muammoli topshiriq. Maxsus maktabgacha ta'lim muasasasida o'quv mashg'ulotlarining integratsiyalashuviga doir modelni o'rganish hamda, mashg'ulotlarining umumiy korektsion vazifalarini yoritish

Muammoli topshiriq. Maxsus maktabgacha ta'lim muasasasida rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarni o'quv mashg'ulotlarida nutqni (so'zlashuv, bog'langan nutqi) rivojlantirish modelini izohlang, misol keltiring

Muammoli topshiriq. Maxsus maktabgacha ta'lim muasasasida rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarni tafakkurini rivojlantirish mazmuni modelini o'rganing va uni og'zaki izohlang

Murakkab nuqsonlar – bir kishida mavjud ikki yoki bir necha jismoniy yoki ruhiy kamchiliklar.

Mutizm - biror ruhiy xastalik oqibatida tevarak-atrofdagilar bilan nutq muomalasining to'xtalishi. Muntazam vaqtincha xarakterga ega bo'ladi va nevroitik reaksiyalar guruhiga kiradi.

Nasledstvennost (irsiyat) - belgilar va xususiyatlarning bir avloddan ikkinchi avlodga o'tishi.

Negativizm - boshqa kishilar ta'siriga asossiz, bahonasiz qarshilik ko'rsatish: bu hol xarakter va xatti-harakat patologik tarzda buzilganida ro'y beradi, ammo noto'g'ri tarbiyalanganida normal bolalarda ham bo'lishi mumkin.

O'zini intizomga bo'ysundirish – o'z hulq-atvoridagi intizom, o'zini tuta bilish. Himoya reflekslari – organizmning tabiiy ravishda me'yoriy faoliyatini izdan chiqaruvchi ta'sir omillariga reaksiyalari.

Oligofrenopedagog - aqliy jihatdan qoloq bolalarga ta'lim va tarbiya berish bilan shug'ullanuvchi pedagog.

Patogenez - patologiyaning organizmdagi kasallik jarayonlarining vujudga kelishi va o'sib borishi zamiridagi ichki mexanizmlarning o'zaro bog'lanishini o'rganuvchi bo'limi.

Patogenez– kasallik, patologik jarayon yoki holat rivojlanishi mexanizmi.

Patologik o'zgarishlar - ma'lum bir kasallik jarayonlari munosabati bilan inson organizmida vujudga keladigan o'zgarishlar. Bu o'zgarishlar anatomik (masalan, miya, jigar va boshqa ichki organlar hujayralarining aynishi) bo'lishi mumkin yoki funksional (masalan, anatomik jihatdan hujayralar saqlangani holda ularning buzilishi yoki lat yeyishi).

Pedantizm - tartib-intizomga ortiqcha berilish, injiqlik darajasiga yetib boradigan tartib o'rnatish ishtiyoqi, ko'pincha ishning mohiyatiga tushunmagan holda rasmiy, tashqi tartibga o'jarlik bilan rioya qilish.

Preformizm - metafizik (antidialektik) nazariya, bu nazariyaga binoan, katta yoshdagi organizmning taqdiri tuxum hujayrasida yoki spermatozoiddayoq belgilab qo'yilgan bo'ladi, uning o'sib borishi esa homila boshlangan paytda vujudga kelgan xususiyatlarning kengayishi va oddiy kattalashuvidangina iborat.

Psixik status - inson psixikasi holatining tasviri, bu narsa insonning intellektual emotsional xarakteriga oid xususiyatlarni, xatti-harakat va faoliyatini o'z ichiga oladi.

Psixometrik mezonlar - bir qancha chet el mamlakatlarida o'tkaziladigan tajribalar, standart topshiriqlar bo'lib, aqliy kamol topish darajasini, bolalar va kattalar shaxsining o'ziga xos xususiyatlarini va boshqa jihatlarini belgilashga qaratilgan. Psixometrik mezonlardan bolalarni ommaviy maktablarga ham, maxsus maktablarga ham tanlab olishda keng foydalaniladi. Psixometrik mezonlar ilmiy asoslanmagan bo'lib, bola shaxsining asl xususiyatlarini ochib bermaydi va aqliy kamol topishga tashxis qo'yilayotganda ishonchli mezon bo'lib xizmat qila olmaydi.

Psixoterapiya - bcmorga tushuntirish, ishontirish tarzida psixik ta'sir ko'rsatish yordamida davolash. Bu ish eng qulay sharoitlar yaratish va har qanday noqulay faktorlarni bartaraf etish bilan qo'shib olib borilishi kerak. Har qanday bolalar muassasasidagi tarbiyaviy

jarayonda, ayniqsa kamol topishida kamchiligi bo'lgan bolalarni tarbiyalash sharoitida psixoterapevtik yo'l tutish muhimdir.

Qo'zg'alish chegarasi – his-hayajonni paydo qiluvchi qo'zg'atuvchining minimal kuchi.

Qo'zg'aluvchanlik – organizmning ayrim (ruhiy, muskul, bez) to'qimalarning ta'sir qiluvchilar harakatlariga o'ziga xos reaksiya bilan javob qaytarish xossasi.

Qo'zg'atish – atrof va imkoniyati cheklanganki muhit omillarining (qo'zg'atuvchilar) organlar va to'qimalarga ularning dastlabki holati o'zgarishiga olib keluvchi ta'siri.

Rag'bat – amaliy harakatga undov, turtki.

Reabilitatsiya – organizmning buzilgan funksiyalari hamda kasallar va Imkoniyati cheklangan bolalarning ijtimoiy funktsiyalari va mehnatga layoqatligini tiklash yoki o'rnini qoplashga qaratilgan tibbiy, pedagogik va ijtimoiy tadbirlar majmuasi.

Reaktiv holat - og'ir kechinmalar munosabati bilan vujudga keladigan ruhiy xastalik. Depressiya, emotsional esankirash, vahima, qo'rquv tarzida namoyon bo'lishi mumkin.

Retsidiv - yo'qolib ketgandek tuyilgan biror hodisaning takrorlanishi qayta ro'y berishi.

Rezonyorstvo (mahmadanalik) - mavhum va axloqiy mavzularda uzoq mulohaza yuritishga moyillik.

Rivojlanishdagi nuqson – me'yoriy rivojlanishning buzilishini keltirib chiqaradigan jismoniy va ruhiy kamchilik.

Ruhiy funktsiyalar – miyaning aks ettirish faoliyatining turli shakllari: sezish, qabul qilish, xotira, fikrlash va hokazolar.

Ruhiy rivojlanish – inson hayotining turli bosqich imkoniyati cheklanganlarida uning bilish faoliyati va shaxsi xarakterining shakllanishi va takomillashuvi.

Sensor tarbiya – sezgi, ko'rish, yeshitish, his qilish va boshqa organlarning rivojlanishiga qaratilgan pedagogik usullar jamlanmasi.

Serebral - miyaga oid.

Sezgi organlari – sub'ektni o'rab turgan muhitdagi (eksteroretsepsiya) va uning organizmidagi (interoretsepsiya) o'zgarishlar to'g'risida xabar beruvchi signallarni qabul qilishga moslashgan asab organlari.

Sindrom – bir patogenezdada birlashgan alomatlar jamlanmasi.

Skolioz – umurtqaning yonboshdan qiyshayishi.

Sog'liq imkoniyatlari cheklangan bola – jismoniy va (yoki) ruhiy rivojlanishda nuqsonlarga yega, ijtimoiy yordam va himoyaga muhtoj bola.

Somatik - badanga oid (psixik narsalardan farq qiladi).

Spontan raoliyat - go'yo o'z-o'zidan, o'z xohishi bilan, tashqi ta'sirlarsiz vujudga keladigan faoliyat.

Status - bemorni ko'zdan kechirish paytida uning holatini bayon qilish, bu hol jismoniy, asabiy-ruhiy sohaga yoki ayrim sistemalar va organlarga taalluqli bo'lishi mumkin.

Stereotiplik (harakat, fikr stereotipligi) - harakatlar, fikrlarning o'zgarmasdan takrorlanishi, bir marta o'zlashtirib olingan fikrdan boshqa fikrga o'tishning qiyinligi, bu hol miya qobig'idagi nerv jarayonlarining yetarli darajada harakatchan emasligidan dalolat beradi.

Struktura derekta (derekt strukturasi) - kamol topish anomaliyalarining har xil turlarida ba'zi psixik funksiyalar o'rtasidagi (rinasalan, xotira, diqqat, idrok va tafakkur o'rtasidagi) yoki bilish faoliyati va emotsional-irodaviy soh a xususiyatlari o'rtasidagi, yoki tafakkur bilan nutq o'rtasidagi va hokazo (o'zaro bog'lanish va bir-birini taqozo qilishi).

Sumerechniye sostoyaniya - ongning to'satdan xiralashuvi, bir necha minutdan bir-ikki soatgacha davom etadi, shuningdek, to'satdan to'xtab qoladi, ko'pincha chuqur uyquga aylanadi. Ong xiralangan vaqtida atrof-tevarakni tasavvur qila olmaydi, xatti-harakat motivlari yo'qolib qoladi, bu davr mobaynida sodir bo'ladigan hamma narsa esda qolmaydi.

Taktil retseptor – teri yuzasiga, ba'zi shilliq pardalarga teginish va bosim o'tkazish retseptori.

Taqlid qilish – biror kishining hatti-xarakatlari, qilmishlari va hokazalar ongli va ongsiz ravishda bajarilishidan tashkil topgan xulq shakli.

Tibbiy-mehnat ekspertizasi – kasal, jarohatlangan yoki tug'ma nuqsonli kishilarning mehnatga loyiqqligini aniqlashning ijtimoiy davlat faoliyati amaliy tizimi.

Tibbiy-pedagogik konsultatsiya – nuqsonli bolalarni tegishli o'quv-tarbiyaviy va sog'lomlashtirish muassasalariga yo'llash maqsadida ularni kompleks tibbiy-ruhiy-pedagogik ko'rikdan o'tkazadigan maxsus muassasa.

Tiflopedagog – ko'r va yomon ko'ruvchi bolalar va o'smirlarning bilish faoliyati va buzilgan (kam rivojlangan) funksiyalaridan kelib chiqqan holda ularning ta'lim, tarbiya, politexnik va mehnat tayyorgarligini amalga oshiruvchi maxsus oliy ma'lumotli pedagog.

Tiflopsixologiya – maxsus psixologiyaning ko'zi ojiz va zaif ko'ruvchi bolalarning ruhiy rivojlanishi, ta'lim va tarbiyada uni tuzatishning yo'llari va usullarini o'rganadigan bo'limi.

Toksikoz - organizmda zararli yoki zaharli moddalar - toksinlar to'planishi natijasida vujudga kelgan xastalik holati. Toksikozlar ba'zan homiladorlik vaqtida vujudga kelib, modda almashuvining ancha buzilishiga va qon aylanishining izdan chiqishiga sabab bo'ladi. Homiladorlik vaqtidagi toksikoz homilaning o'sib borishiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Toksoplazmoz - parazitlar kasalligi: uni vujudga keltiradigan parazit (toksoplazma) eng oddiy jonivorlar jumlasiga kiradi. Kishiga bu kasallik uy hayvonlaridan (it, sigir, cho'chqa, quyon, tovuq, kaptar) va ba'zi bir yovvoyi hayvonlardan (yumronqoziq, sichqon, yovvoyi quyon) yuqishi mumkin. Kishidagi toksoplazmoz tug'ma bo'lishi va kcyinchalik vujudga kelishi mumkin. Homilador ayollardagi parazit yo'ldosh orqali homilaga o'tib miya, ko'z va boshqa organlarga og'ir zarar yetkazgan hollarda toksoplazmoz tug'ma bo'ladi. Tug'ma toksoplazmoz ko'pincha oligrofreniyaning vujudga keltiradi.

Tolerantlik - tevarak-atrofdagilarga nisbatan bag'ri keng, do'stona munosabat.

Tonus - nerv markazlarining to'xtovsiz qo'zg'alib turishi bilan ta'minlanadigan turli organlarning muayyan funksional holati.

Tonzillit - bodomcha bezlarning shamollashi. Tonzillit o'tkir va xronik bo'lishi mumkin. Xronik (surunkasiga) tonzillit bo'lganida mushaklar og'rishi yurakda o'zgarish ro'y berishi, bosh og'rishi, bo'shashuvchanlik va ish qobiliyatining pasayuvi ro'y berishi mumkin.

Tushunish - hodisalar yoki predmetlarni ular o'rtasidagi aloqalarni aniqlash yo'li bilan tushunib yetish jarayoni.

Zaif ko'ruvchilar uchun kitoblar - ko'rish imkoniyatini beruvchi misol va ramzlar yirik harflar bilan yozilgan kitoblar.

Zerkalnoye (ko'zgudagidek) yozuv - yozuv buzilishining bir turi bo'lib, bu hol harf elementlarining makonda joylashuvini yetarli darajada ajrata olmaslik bilan bog'langandir, buning natijasida bola harflarni go'yo ko'zguda aks etgandek tasvirini yozadi. Normal o'quvchilarda, ko'pincha chapaqaylarda ko'zgudagidek yozuv ba'zan o'qitishning dastlabki bosqichida uchraydi va osonlikcha bartaraf etiladi. Makon tasavvurining buzilishi natijasida vujudga kelgan yozuvdagi barqaror ko'zgudagidek holat uzoqroq davom etadi. Ko'zgudagidek yozuv tuzilishi o'xshash bo'lgan harflarni ajrata olishga va umuman makon tasavvurini kamol toptirishga qaratilgan maxsus mashqlar yo'li bilan bartaraf etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

I. Normativ-huquqiy hujjatlar va metodologik ahamiyatga ega nashrlar

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining Qarori 117-sonli, 18.08.2010-yil. Toshkent.
2. O'zbekiston Respublikasining "Bola huquqlarining kafolatlari to'g'risida" gi Qonuni. T.: 2008-yil. <https://www.lex.uz/acts/1297315>
3. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida" gi Qonuni, 23.09.2020 yildagi O'RQ-637-son

II. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining asarlari

4. Mirziyoyev Sh.M. "Bilimli avlod - buyuk kelajakning, tadbirkor xalq - farovon hayotning, do'stona hamkorlik esa taraqqiyotning kafolatidir". O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganligining 26 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimidagi ma'ruzasi. Xalq so'zi gazetasi, 2018-yil 8- dekabr.
5. Mirziyoyev Sh.M. "Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz" O'zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimiga kirishish 257 tantanali marosimiga bag'ishlangan Oliy Majlis palatalarining qo'shma majlisidagi ma'ruzasi Toshkent - «O'zbekiston» - 2016
6. Mirziyoyev Sh. M. "Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz" - Toshkent: «O'zbekiston», 2017.

III. Monografiya, ilmiy maqola, patent, ilmiy to'plamlar

7. Abdurahmonova Ch.B. "Bolalarni inkyuziv o'qitish muammolari" mag. diss. Samarqand – 2014.
8. Ayupova M.Yu. "Logopediya" – T.: «O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati», 2007-yil.
9. Banch Garri Ouen. Поддержка учеников с нарушениям интеллекта в условиях обычного класса: Пособие для учителей. 2-й изд. Пер. с англ. С.Й. Котова. М., 2008.
10. Dangalov S. «Tiflopedagogika tarixi va uning ahamiyati. –T.: 2010-yil.
11. Dusmanov Sh.A. Ijtimoiy ishda milliy va etnik hududiy o'ziga xoslikni hisobga olish orqali inklyuziv ta'limni rivojlantirish. Mag.diss. –T.: 2012-yil.
12. Mamatova A.B. Inklyuziv ta'lim sharoitida imkoniyati cheklangan o'quvchilarning nutqini o'zbek folklori vositasida

rivojlantirish. 13.00.03 – Maxsus pedagogika. Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (phd) dissertatsiyasi avtoreferati Toshkent – 2023.

13. Mutapayeva Sh.Z. Ta'lim klasteri sharoitida boshlang'ich sinf o'qituvchilarini inklyuziv ta'limga tayyorlash texnologiyalarini takomillashtirish. 13.00.01 – Pedagogika nazariyasi. Pedagogik ta'limotlar tarixi Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi AVTOREFERATI Chirchiq – 2023.

14. Mo'minova L., D. Nazarova «Maxsus ta'lim atamalarining izohli lug'ati» RTM, T., 2012 y.

15. Mo'minova L.R. Nogiron bolalarni oilada tarbiyasi. 1996 y.

16. Po'latova P.M. Maxsus maktablarda ekologik ta'lim-tarbiyaning ilmiy-metodik asoslari - «Fan va texnologiya», -T.: 2008-yil.

17. Po'latova P.M. Maxsus pedagogika (Oligofrenopedagogika) - G'.G'ulom, 2005-yil.

18. Rahmanova V.S. Maxsus pedagogika (mutaxassislikka kirish). T.: G'. G'ulom. 2005 y.

19. Subanova B.Q. Bo'lajak surdopedagoglarning inklyuziv kompetensiyasini rivojlantirish. 13.00.03-Maxsus pedagogika ixtisosligi bo'yicha yozilgan falsafa doktorligini olish uchun yozilgan dissertatsiya avtoreferati. T.: 2023-yil.

20. Shomahmudova R.Sh. "Maxsus va inklyuziv ta'lim" uslubiy qo'llanma.

21. Алексеев О.А., Ермаков В.П., Смирнов В.Н. Организация кабинетов трудового обучения для школ слепых и слабовидящих. - Свердловск, 1987 г.

22. Амалева Э.Й. Педагогические условия развития познавательных интересов обучающихся 8-9 классов, находящихся на длительном лечении. Авторев. Диссертация. 2009.

23. Екжанова Е.А., Резникова Е.В. Основы интегрированного обучения: пособие для вузов. М.: Дрофа, 2008.

24. Ермаков В.П. Основы обучения и профессиональной ориентации слепых слабовидящих школьников. -М., 1987.

25. Ермаков В.П., Куличева Н.И. Профориентация слепых школьников. -М., 1982.

26. Инклюзивное образование: нательная книга педагога, работающего с детьми с голосом.

27. Интегрированное и инклюзивное обучение в образовательном учреждении. Инновационный опыт. Авт, -сост. А.А. Наумов, В.Р. Соколова, А.Н. Седегова. – Волгоград: Учитель, 2013, -147.

28. Казаков А.А. Организация кабинета природоведения для школ слепых и слабовидящих. -Свердловск, 1987 г.

- 29.Карпунина О.И., Рябова Н.В. Специальная педагогика в опорных схемах. -М. 2002.
- 30.Карпунина О.И., Рябова Н.В. Специальная педагогика. -М., 2001.
- 31.Митчелл дэвид. Эффективные педагогические технологии специального и инклюзивного образования. М.: перспектива, 2011.
- 32.Султонова Д. Тифлопедагогика. Маърузалар матни. -Т., 2011
- 33.Шариков С.В. «Создание образовательной среды для детей, находящихся на длительном лечении в стационарах медицинских учреждений». Российский журнал детской онкологии и гематологии. 2015. Т.2, №4.
- 34.Шариков С.В., Обухов А.С., Варагина Б.В., Филатова А.А. «Профессионально-личностные позиции педагогов госпитальных школ». Журнал «Педагогика», 2020. Тю 84. №10. Москва.
- 35.Якунин П.А., Ермаков В.П. Основы тифлопедагогики. -М., 2000.

MUNDARIJA

KIRISH.....	3
I MODUL. INKLYUZIV TA'LIMNING ILMIY-METODOLOGIK ASOSLARI	5
Inklyuziv ta'lim mazmuni va mohiyati	5
Inklyuziv ta'limning uslubiy asoslari	36
Inklyuziv ta'limning psixologik-pedagogik va tashkiliy shartlari	66
O'quvchilar va sinfdagi ximla-xillik.....	83
Nutqida va tayanch-harakat a'zolarida nuqsoni bo'lgan bolalarni inklyuziv ta'lim sharoitida o'qitish va tarbiyalash	105
II MODUL. INKLYUZIV TA'LIM TEXNOLOGIYALARI	117
Ta'limning universal dizayni va individual ta'lim dasturi...	117
Individual ta'lim marshruti: tuzish tamoyillari, mutaxassislar jamoasi	128
Ta'lim tashkilotlarida alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarni ta'lim olishini qo'llab-quvvatlash texnologiyalari	140
III MODUL. ALOHIDA TA'LIM EHTIYOJLARI BO'LGAN O'QUVCHILAR INKLYUZIV TA'LIMNING XUSUSIYATLARI...	161
Turli darajadagi intellektual yetishmovchiligi bo'lgan bolalar, autistik spektr buzilishlariga ega bolalar, sensor kamchiliklarga ega bolalar uchun inklyuziv ta'lim strategiyalari va ularni amalga oshirish shart-sharoitlari	161
Ta'lim tashkilotida inklyuziv muhitni loyihalash.....	187
Inklyuziv ta'limda kadrlar masalasi.....	201
GLOSSARIY	214
FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI	226

СОДЕРЖАНИЕ

ВВЕДЕНИЕ.....	3
МОДУЛЬ I. НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ.....	5
Содержание и сущность инклюзивного образования.....	5
Методические основы инклюзивного образования.....	36
Психолого-педагогические и организационные условия инклюзивного образования.....	66
Разнообразие учащихся и классов.....	83
Обучение и воспитание детей с нарушениями речи и опорно-двигательного аппарата в условиях инклюзивного образования.....	105
МОДУЛЬ II. ТЕХНОЛОГИИ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ.....	117
Универсальный дизайн образования и индивидуальная образовательная программа.....	117
Индивидуальный образовательный маршрут: принципы построения, команда специалистов.....	128
Технологии поддержки образования детей с особыми образовательными потребностями в образовательных организациях.....	140
МОДУЛЬ III. ОСОБЕННОСТИ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ УЧАЩИХСЯ С ОСОБЫМИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫМИ ПОТРЕБНОСТЯМИ.....	161
Стратегии инклюзивного образования для детей с различной степенью интеллектуальной недостаточности, детей с расстройствами аутистического спектра, детей с сенсорными нарушениями и условия их реализации.....	161
Проектирование инклюзивной среды в образовательной организации.....	187
Кадровый вопрос в инклюзивном образовании.....	201
ГЛОССАРИЙ.....	214
СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ.....	226

TABLE OF CONTENTS

INTRODUCTION	3
MODULE I. SCIENTIFIC-METHODOLOGICAL BASIS OF INCLUSIVE EDUCATION	5
Content and essence of inclusive education.....	5
Stylistic foundations of inclusive education.....	36
Psychological-pedagogical and organizational conditions of inclusive education	66
Pupils and class diversity	83
Educating and upbringing of children with speech and locomotor disabilities in the conditions of inclusive education..	105
 MODULE II. INCLUSIVE EDUCATIONAL TECHNOLOGIES	 117
Universal design of education and individual education program	117
Individual educational route: principles of creation, team of experts.....	128
Technologies for supporting the education of children with special educational needs in educational organizations	140
 MODULE III. CHARACTERISTICS OF INCLUSIVE EDUCATION OF STUDENTS WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS	 161
Inclusive education strategies for teaching children with different degrees of intellectual disability, autistic spectrum disorders, and sensory deficits; and conditions for their implementation.....	161
Designing an inclusive environment in an educational organization	187
The issue of personnel in inclusive education	201
 GLOSSARY	 214
LIST OF REFERENCES	226

D.A.Abdusamiyev, N.X.Jumaboyev

INKLYUZIV TA'LIM NAZARIYASI

o'quv qo'llanma

(60110500-Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi talabalari uchun)

Texnik muharrir:
Dizayner:

Umarov Sh.T.
Muhammad Rizo

1482

«MASHRAB» nashriyoti,
160108 Namangan shahri, Navoiy ko'chasi, 36-uy.

Bosishga 19.09.2024-yilda ruxsat etildi. Bichimi: 60x84 $\frac{1}{16}$.
“Cambria” garniturasida raqamli bosma usulda oq qog'ozga bosildi.
Hajmi 14,5 bosma taboq. Adadi 50 nusxa.

Namangan shahar Hamroh ko'chasi, 71^A-uy.
“Yashin sanoat” bosmaxonasida chop etildi.

32,1,30,3,28,5,26,7,24,9,22,11,20,13,18,15,64,33,62,35,60,37,58,39,56,41,54,43,52,45,50,47,96,65,94,67,92,69,90,71,88,73,86,75,84,77,82,79,128,97,126,99,124,101,122,103,120,105,118,107,116,109,114,111,160,129,158,131,156,133,154,135,152,137,150,139,148,141,146,143,192,161,190,163,188,165,186,167,184,169,182,171,180,173,178,175,232,193,230,195,228,197,226,199,224,201,222,203,220,205,218,207,216,209,214,211

2,31,4,29,6,27,8,25,10,23,12,21,14,19,16,17,34,63,36,61,38,59,40,57,42,55,44,53,46,51,48,49,66,95,68,93,70,91,72,89,74,87,76,85,78,83,80,81,98,127,100,125,102,123,104,121,106,119,108,117,110,115,112,113,130,159,132,157,134,155,136,153,138,151,140,149,142,147,144,145,162,191,164,189,166,187,168,185,170,183,172,181,174,179,176,177,194,231,196,229,198,227,200,225,202,223,204,221,206,219,208,217,210,215,212,213